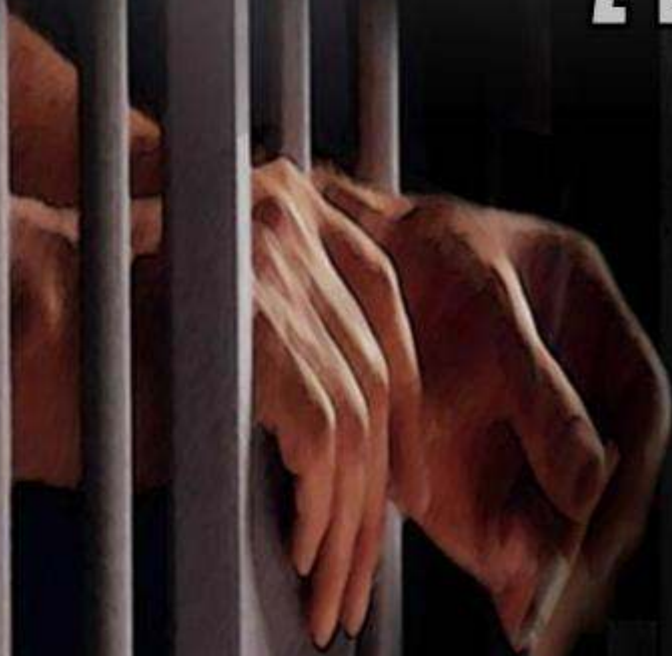
dr. Salih Jalimam
Slavko Marić
Rafet Spahić

KAZNENO POPRAVNI DOM
ZENICA

120 godina zatvora

Kazneno popravni dom Zenica

Izdavač:
Udruženje penologa F BiH

Za izdavača:
Slavko Marić

Urednik:
Slavko Marić

Autor fotografija:
Vladimir Vilić

Lektor i korektor:
Ana Marić

Naslovna strana:
Mirza Hedžić

Priprema za štampu:
Azra Emić

Štampa:
MELIGRAF Zenica

dr. Salih Jalimam, Slavko Marić
Rafet Spahić

KAZNENO POPRAVNI DOM ZENICA

120 godina zatvora

SADRŽAJ

UVOD

Kazneno-popravni dom Zenica star je 120 godina, a starac od toliko godina svašta zna i pamti. Pamti ratove i vladare. Preturio je preko svojih staračkih leđa mnoge tužne dane i godine. Četiri puta je u svom vijeku mijenjao ime, živio u pet različitih država, a da se sa mjesta nije pomakao, bio svjedokom ljudskih sudbina i događaja. Šta sve pamte debele i oronule zidine, koje su se malo povile pod teretom godina.

Godine 2008. napunilo se 120 godina od osnivanja KPD Zenica, institucije, koja je svijedokom mnogih zbivanja u gradu Zenici, Bosni i Hercegovini, kao i na mnogo širem prostoru. Zenički zatvor je jedna od rijetkih institucija sa područja Bosne i Hercegovine i bivše zajedničke države Jugoslavije, koja ima neprekinut kontinuitet trajanja. Ukupno, od osnivanja pa do početka 2008.g. kaznu zatvora u Zenici je izdržavalo 64.996 osuđenih osoba. Nameće se potreba da o tim ljudima, njihovim sudbinama i mjestu gdje su izdržavali kaznu saznamo nešto više, da otvorimo arhive i zavirimo iza zidina. Možda će to pomoći da zenički zatvor pokušamo osloboditi teškog tereta hipoteke prošlosti i razumjeti što se sve tamo događalo. Služio je carevima, kraljevima, predsjednicima, ali uvijek je bio samo zatvor, onakav, kakvim su ga ljudi određivali...

Još prije dvadeset godina, tadašnji upravnik zatvora Fadil Lipnićević, zajedno sa Milijom Lučićem, vaspitačem i Smajom Bičom, zapovjednikom straže, pokrenuo je inicijativu pod nazivom „Da se ne zaboravi“ sa namjerom da se sačuvaju od zaborava sjećanja onih, koji su dio svog radnog ili robijaškog života proveli u zeničkom zatvoru. Zabilježena sjećanja sadrže neke dragocjene podatke koji su korišteni prilikom pisanja ove knjige.

Rad na knjizi podrazumijevao je iščitavanje hiljade stranica arhivske građe, ali kako su tokom vremena postojali različiti prioriteti i interesi, o nekim događanjima imamo izuzetno bogatu dokumentaciju, dok sa druge strane postoje i događaji o kojima nemamo nikavih pisanih tragova, a vrlo su važni za razumijevanje onoga što se događalo u zatvoru.

Nemjerljivu pomoć smo imali i od mnogobrojnih bivših osuđenika, zatim od zaposlenika zavoda i ljudi koji su bili na neki drugi način vezani uz zenički zatvor. Razgovori sa njima često su nam omogućili da steknemo bolji uvid u ono što se događalo i da razumijemo kontest u kome se odvijao život osuđenih. Svi su bili spemni da svoja sjećanja podijele sa nama i mi im se zbog toga najtoplije zahvaljujemo.

Slavko Marić

RAZDOBLJE OD 1886 - 1918. GODINE

1. HISTORIJSKE OKOLNOSTI

Bosna i Hercegovina[1] Berlinskim je kongresom (13. juni - 13. juli 1878. godine) privremeno ušla u sastav Austro-Ugarske monarhije, ali sve aktivnosti su ukazivale na to da je riječ o mnogo širem i obuhvatnijem projektu nego kako je to odlučeno ovim međunarodnim sporazumom.[2] Već osamdesetih i devedesetih godina XIX vijeka evidentne su mnoge promjene u privrednom, vjerskom, političkom, kulturnom i posebno graditeljskom pogledu. Mnogi gradovi su se mnogostruko promijenili, a među takve gradove treba ubrojati i Zenicu koja je u kratkom periodu po prvi put postala naselje regionalnog značaja, izdigavši se iz okvira kasabe.

Ovaj grad se u toku četiri decenije austrougarske vladavine prerastao za tri i po puta, pretekavši relativni porast većih gradova Bosne i Hercegovine. I u apsolutnom porastu stanovništva Zenica je imala skoro jednak porast od preko 5.000 lica u ovom periodu, kao što su imali veći gradovi: Banja Luka, Mostar i Tuzla.[3] U 1879.g. Zenica je bila po broju stanovnika manja od Tuzle tri puta, a od Banje Luke i Mostara 5 puta. Krajem austrougarske vladavine snažnom industrijalizacijom Zenica je od spomenutih gradova manja samo dva puta.[4]

Industrijalizacija se javlja kao osnovni faktor naglog razvoja Zenice koja postaje jedno od vodećih industrijskih naselja zahvaljujući svom geografskom položaju i prirodnim bogatstvima u bližoj i široj okolini. Zenica je postala moderan gradić, koji je posjedovao tada sve potrebne javne objekte i infrastrukturu (željeznička stanica, vodovod, kanalizacija, pošta, banka, hoteli, elektično osvjetljenje itd.). Treba napomenuti da je Zenica prvih godina austrougarske vladavine dobila nekoliko objekata, koji se s pravom nazivaju kapitalnim, a jedan od njih je izgradnja Centralnog kaznenog zavoda za Bosnu i Hercegovinu.[5] Teško je decidno utvrditi razloge gradnje Zavoda u Zenici. Često se navodi da su brojni ustanci i bune, kao i evidentna hajdučija i bezvlašće uticali na to. Pretpostavka je, ipak, da je riječ o mnogo složenijim razlozima ali evidentno je, nova vlast htjela je da se Bosna i Hercegovina kao njen integralni dio u potpunosti uredi i ozakoni poput svih njenih ostalih pokrajina.

---

1 Vladislav Skarić, Osman Nuri Hadžić, Nikola Stojanović: Bosna i Hercegovina pod Austro-Ugarskom upravom.-Beograd, 1938, str.166. Grupa autora, Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata.-Sarajevo 1998.

2 Kemal Hrelja, Zenica i njena okolina.-Sarajevo 1957, str.154 Miloš Bjelovitić, Zenica i njena okolina.-Sarajevo 1968.

3 S. Jalimam, Prošlost Zenice do 1941. godine.- Zenica 1996, str.27

4 Salih Jalimam, Putopisne bilješke o zeničkom kraju.-.Zenica, 1991,str. 34

5 U dugoj historiji današnji KPZ mijenjao je nazive i zbog praktičnih razloga u cijelom tekstu koristiće se naziv Zavod u Zenici

Centar Zenice krajem IXX vijeka

Sigurno da su prirodno-geografski položaj Zenice u Bosni i Hercegovini i položaj na glavnoj željezničkoj pruzi uticali na odluku o gradnji Zavoda. Tu treba spomenuti i topografske pretpostavke, prije svih slobodan prostor između zeničkih mahala Odmut, Sejmen, Londža, i Trgovišće na jednoj i konglomeratnih obronaka (brdo Vučjak) na drugoj strani. Tu su takođe slobodne površine, njive na desnoj strani rijeke Bosne kod Bilmišća, gdje su na njivama Zavoda nađeni ostaci rimskog gradskog naselja (antičko naselje Bistua Novae).[6]

2. IZGRADNJA ZAVODA U ZENICI

Postoje sačuvani pisani dokumenti koji vrlo približno upućuju na vrijeme početka gradnje Zavoda. Prema istraženim dokumentima pripreme za gradnju počele su u 1886.g., dograđivanje 1892. i 1901.g., a sve je završeno u 1904.g. Svi ovi radovi su stajali 1.015.218 kruna[7], što je tada bila veoma visoka suma. Osnovni podaci o radu u prvim godinama Zavoda vezani su za djelatnost Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu [8] od 1. januara 1879.g. Prvi podaci o zatvorenicima u Bosni i Hercegovini sežu u 1885.g. kada se spominje evakuacija bosanskohercegovačkih zatvorenika iz Stare Gradiške u Lepoglavu i Gospić.[9] U isto vrijeme Zemaljska

[6] Salih Jalimam, Prošlost Zenice do 1941. godine, str.65
[7] Tomislav Kraljačić, Kalajev režim u Bosni i Hercegovini.- Sarajevo 1987,str.,64
[8] Landesregierung fur Bosnien und die Hercegowina
[9] Arhiv Bosne i Hercegovine, ZVS1-42-13/1,

vlada donijela je Dodatna objašnjenja instrukcija o službenim obavezama okružnih i kotarskih zatvora i postupanja sa zatvorenicima. Uz sve ove pripreme, već 1886.g. Zemaljska vlada donosi odluku o kupovini zemljišta u Zenici za izgradnju Zavoda.[10] Samo nekoliko dana kasnije ponovo je aktuelna kupovina „zemljišta za izgradnju zemaljskog zatvora u Zenici".[11]

Postoje i drugi pisani tragovi na osnovu kojih se može logički zaključiti da se Zavod počeo graditi u aprilu l888.g. To je, prije svega, projektna dokumentacija koja je sačuvana u Beču i u Sarajevu od januara l886. do jula l887.g. Na taj zaključak upućuje i redoslјed izrade crteža. Sačuvano je: Nacrt potkrovlja rađen je l886.g., a podruma l887.g., zatim Glavne kuće za krovnu konstrukciju, parnog grijanja prvog sprata, peći za prizemlje, peći za vrući vazduh, stepeništa, prizemlja, centralnog loženja, parnog grijanja prvog sprata, temelja podruma, potkrovlja, ograde i Plan za elektrifikaciju, rađen u Beču 6.maja l887.g.

U nacrtu Glavne kuće predstavljena su tri kraka označena sa slovima „A", „B" i „C". Nacrt „Staklene kuće" za temelje [12] revidiran je i odobren 27. maja l887. g., za grijanje (Beč l. maja l887.) za krovnu konstrukciju (Beč 26. maja l886.), potkrovlje (Sarajevo 26., 27. i 3l. maja l887.g.). Nacrt bolnice: za krovište (Sarajevo l5. juna l886.), grijanje i peć za vrući vazduh (Beč 23. novembra l886.), za podrum (Beč l. maja l887.) i za prizemlje (Beč datum nečitak). Drugi trag koji označava početak izgradnje Zavoda nalazio se na ulaznoj kapiji sa desne strane na kamenu temeljcu, gdje je bilo upisano l888. g.

Edmond Stix, vladin savjetnik nalazio se na čelu Građevinskog odsjeka i pod njegovom upravom i velikim ličnim angažmanom izgrađeno je mnogo objekta među kojima i kaznionica u Zenici.[13] Izgradnja Zavoda obavljala se u četiri etape. Prva etapa - izgradnja Glavne kuće, Staklene kuće i Upravne zgrade. U Staklenoj kući bile su 64 samice, u kojima je izdržavana kazna Prvog stepena. Samice su bile smještene prizemno i na prvom spratu. Staklara je bila prekrivena djelimično staklom odakle joj potiče naziv. Druga etapa - izgradnja bolnice i unutrašnje ekonomije.

U trećoj etapi izgrađeni su objekti za izučavanje zanata, praktičnu obuku, skladište za ugalj i drva, kotlovnica, mlin i mrtvačnica. U četvrtoj etapi izgrađen je kameni zid. Prva tri objekta izgrađena su za četiri godine, a ostali objekti, izuzimajući zid, izgrađeni su od l89l. do l897.g. Zid je izgrađen za nepune tri godine. Izgradnjom

[10] Arhiv BiH, ZCS-45
[11] isto
[12] Sarajevo "Ober Baul",31.5.l886.
[13] Jela Božić, Organizacija građevinskog odjeljenja Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine 1878-1918. Glasnik Arhiva, 30, Sarajevo, 1990, str. 90

kamenog zida visokog 5,5 metara u potpunosti su završeni svi radovi. U toj etapnoj gradnji nije bilo vremenskih razmaka. Kada su svi objekti izgrađeni podignuta je i dugačka zgrada koja se nalazila na prostoru susjedne ulice. Sigurno da su, pored činjenice o pravnom uređenju sistema represije, na formiranje mreže zatvora uticala bjekstva, izručenja, molbe za pomilovanje i drugi problemi vezani za zatvorenike. Napokon, Zavod u Zenici je 1887.g. već u izgradnji, jer Emil Taufer uvodi sistem "uslovnog otpusta" iste godine i u novoosnovanom zeničkom zavodu.[14]

Zemaljska vlada donosi odluku kojom se reguliraju novčana potraživanja za izdržavanje namještenika, zatim iste godine evidentirane su ponude za uvođenje električnog osvjetljenja, ali i osvjetljenje petrolejskim lampama, izgradnja rezervoara vode za potrebe Zavoda i poljoprivrednih pogona. Vlada je stavila primjedbe u vezi sa nacrtom službenog i kućnog reda Zavoda i dala nalog da se štampa knjižica: Kućni i službeni red za Centralnu kaznionicu u Zenici, kao i Službeni propis za nadzorno osoblje i Osnovne odredbe o rukovođenju Zavodom.[15]

U Zavodu u Zenici već 1888.g. evidentirane su promjene nekih članova Kućnog i službenog reda i Propisi za knjiženje kod industrijskog pogona Zavoda. Zanimljiv je izvještaj o obračunu službe iz prethodne godine te nekoliko izvještaja o inspiciranju Zavoda iz 1888.g., izvještaj o informacionim posjetama Zavodu, kao i izvještaj o inspiciranju kotarskih ureda kao sudova u Zenici i u Zavodu. U istoj godini odlučeno je o nagrađivanju, predujmu za platu, naimenovanjima, kao i o polaganju zakletvi.[16] U isto vrijeme instalirano je i nadzorno osoblje te su sačuvani podaci o naimenovanjima, ali i o raspisivanju konkursa, polaganju zakletve. Zanimljivo je da se usvojila i instrukcija u vezi sa vojnom stražom i njihova ispomoć u Zavodu.[17]

Među najstarije dokumente spada „Glavni indeks osuđenika“ u kome su pedantno ubilježeni svi osuđenici koji su prošli kroz Zavod u Zenici. U njemu su upisana brojna imena poznatih ličnosti iz historije (ustanici, mladobosanci, komunisti). Interesantno je da je „Indeks“ ispisan krasnopisom (ćirilicom) i da ga je najvećim dijelom vodio osuđenik Nenad Dojčinović.[18]

Na posljednjem listu Indeksa piše: „Prvi osuđenik Zemaljske Kaznione Zenica upisan u „Indeks“ sa matičnim brojem jedan (1), bio je Arif Hadžić, osuđen na kaznu teške robije 7 godina“.[19] Za prve godine funkcioniranja Zavoda sačuvane su

---

14 Zemljopisni i statistički pregled Bosne i Hercegovine str.53

15 Arhiv BiH, ZVS1-52/ 111/1-111/27.

16 Arhiv BiH, isto

17 Arhiv BiH, isto

18 Na posljednjem listu Indeksa piše:"Ovaj imenik sam ja počeo od matičnog broja 1 iz serije I, pa zaključno sa serijom III, osuđenik m.b. 1662 Nenad Dojčinović".

19 Indeks, str. d 7.V l881. do 7.V l888.godine

personalije zaposlenih koje sadrže molbe za predujam plate, za povećanje plate, za premještaj, za korištenje odmora, disciplinski prekršaji.[20]

Zanimljiv je izvještaj višeg sudskog savjetnika Franca Zagorskog o inspiciranju iz jula 1889.g., kao i pregledu materijalnog poslovanja sa predračunom budžeta za 1889. g.[21] Predračun budžeta Zavoda za 1890.g. sadrži zanimljivu stavku o prekoračenju budžeta za 1889.g. Sačuvan je pregled troškova održavanja Zavoda za I semestar 1888.g., troškovi izdržavanja zatvorenika za I semestar 1888.g. i troškovi izdržavanja zatvorenika za april i maj 1888.g.

Zanimljive podatke sadrži Završni račun Zavoda za 1888.g., kao i Izvještaj o finansijskom rezultatu industrijskih pogona Zavoda za 1888.g. Zatim tu je Prijedlog o otvaranju tkaonice pri Zavodu, Godišnji izvještaj Zavoda za 1889.g., kao i Izvještaj o inspiciranju Zavoda u vremenu od 8. do 13. jula 1890.g., Predračun Budžeta za 1891.g., Završni račun Zavoda za 1889.g. i isplata nekih računa.[22]

Potom Predračun troškova za planirano asfaltiranje ulica i stana, kao i uređenje povrtnjaka u Zavodu, kupovina zemljišta u Zenici od strane direktora Centralne kaznionice Sarajevo za privatne potrebe,[23] Troškovi Zavoda u 1889.g. sadrže i pokrivanje odvodnog kanala od Zavoda do rijeke Bosne.[24]

Među težim djelima smatra se krivični postupak protiv Javera Barucha zbog uvrede cara ali i smrtna kazna izrečena za Trifka Vasića i traženje pomilovanja tj. osude na 15 godina strogog zatvora, kao i progon popa Jove Mihajlovića iz Bosne i Hercegovine. Tu su i: Iskaz o broju zatvorenika koji treba od 1. februara 1888.g. da počnu izdržavati kaznu u Zavodu[25], Iskaz o brojčanom stanju zatvorenika u okružnim zatvorima u Bosne i Hercegovine u 1888.g., broj osuđenih lica u odnosu na broj stanovnika u dotičnom okrugu i druga razmatranja u vezi sa osuđenicima, Iskaz o stanju zatvorenika u decembru 1888. g. u periodu januar-maj 1889.g.[26], molbe za otpust iz Kaznionice, Izvještaj o bijegu zatvorenika iz Zavoda, Tabelarni pregled zatvorenika Zavoda sa 31. decembrom 1888. g. za II kvartal 1889.g., primljenih zatvorenika u periodu od 5. marta do 29. oktobra 1888.g., za I kartal 1889. godine. I za period juni-novembar 1889.g., dugovanje bivšeg arhimandrita Kirila Hadžića, koji se kao zatvorenik nalazi u Zavodu (1890.g.), [27]

---

20 Isto, Izvještaji Zemaljske vlade (kopije u posjedu autora)
21 Arhiv BiH, isto
22 isto
23 isto
24 isto
25 Arhiv Bosne I Hercegovine, Izvještaji Zemaljske vlade isto
26 isto
27 Arhiv u KPZ

Izvještaj o inspiciranju okružnih zatvora u Banjoj Luci i Donjoj Tuzli i studija o reformi zatvora u BiH i o prilikama u Zavodu.[28]

Zatim: Oslobođanje zatvorenika od daljeg izdržavanja kazne, Iskaz o stanju zatvorenika u decembru 1889.g. i u 1890. g. u Zavodu, Izvještaj o saslušanju u vezi sa bjegom četiri zatvorenika iz Zavoda 10. augusta 1890.g., Iskaz o zatvorenicima koji su počinili zločin prije i za vrijeme okupacije, Molba za pomilovanje Đorđa Živkovića, Staniše Bontulića i Marka Despotovića, osuđenih na po 18 godina strogog zatvora, jer su pomagali poznatim "razbojnicima" Jovici Vičiću i drugovima.[29]

Drugo, u Glavnom indeksu upisani su kažnjenici, koji su prije suđeni nego što je pristupljeno pripremi izgradnje Zavoda. Postoje realne pretpostavke da su i osuđenici učestvovali u izgradnji Zavoda, i to, od marta l888.g. Taj zaključak može se izvesti i na osnovu umrlih kažnjenika u Zavodu. Prema Indeksu, prvi osuđenik koji je umro u zeničkom Zavodu bio je Jakub Ivanišević. Te godine u zeničkom Zavodu umrlo je još sedam osuđenika (Mujo Tuzjan, Jovo Đilas, Salih Kukolj, Savo Matović, Lazo Petrović, Mehmed Rasimović i Đuro Đurić).[30]

U izgradnji Zavoda učestvovali su majstori iz raznih krajeva prostrane austrougarske carevine: Poljaci, Česi, Italijani kao i domaći majstori. Stručno lice koje je rukovodilo radovima, bio je tehničar Plohović, a glavni cimerman bio je Plović. Obojica su ostala da rade u Zavodu i po njegovom dovršenju.[31]

Na izgradnji Zavoda radilo je i dosta žitelja Zenice, uglavnom na prevozu kamena stočnom zapregom. Kamen je dovezen sa Zmajevca i Moščanice. Od moščaničkog kamena, s obzirom da je vrlo podesan za obradu, napravljene su sve stepenice i polukružni podijumi ispred paviljona, koji su kasnije izmijenjeni kad je počela gradnja. Zbog finansijskih teškoća bilo je manjih zastoja u izgradnji pratećih stambenih objekata za stražu i činovnike. Dolinom potoka Mokošnica podignuta je stražarska kolonija dok su ostali prateći objekti Zavoda izgrađeni između željezničke pruge i samog grada.[32] Tako je izgrađeno 29 kuća za stražare i 6 kuća za upravno osoblje, zatim l6 stambenih objekata sa 32 stana, a prije njih podignuta je jedna zgrada sa osam jednosobnih stanova. Izgradnja stambenih objekata završena je l905.godine.[33]

---

28 Arhiv u KPZ

29 Arhiv u KPZ

30 Matični broj 106 inače osuđen na pet godina teške robije. U Zavodu u Zenici boravio je od 18.aprila 1886. a umro je 12. aprila 1888. godine.- Indeks osuđenika u Arhivu Zavoda u Zenici.

31 Arhiv u KPZ

32 Arhiv u KPZ (kopija u posjedu autora)

33 S.Jalimam, op. cit. 200

Zavod je imao svoj zatvoreni krug ograđen zidom. Površina zatvorenog kruga iznosila je 32.248m^2. Prije izgradnje Zavoda to zemljište bilo je arar. Znatno kasnije pristupilo se izgradnji stambenih objekata za potrebe činovnika na prostoru susjedne ulice. Ovi objekti nazvani su činovnička kolonija, a završeni su l9ll. godine.[34]

3. UPRAVLJAČKA STRUKTURA (1886-1918.)

U shematskom pogledu u Zavodu u Zenici postojala je sljedeća upravljačka struktura: direktor (upravnik, ravnatelj), tajnik direkcije, pristav direkcije, oficijali, domaći liječnik, učitelj, asistent, duhovnici, nadzornik straže, podnazornik straže, pisarnički oficijal, mašinist. U dugom nizu godina za mnoge djelatnike teško se može nešto više saznati, često se ni elementarne činjenice nisu u mogućnosti identifikovati, te se slijedom nekih pronađenih dokumenata rekonstruiše dio upravljačke strukture Zavoda.

Prvi upravnik zeničkog Zavoda bio je Emil Taufer, koji je u Zenicu došao iz lepoglavske kaznionice, najvjerovatnije 1886. g. On je bio upravnik Zavoda bez zida. Umro je 1891.g. ne dočekavši da se gradnja dovrši. Naslijedio ga je Franjo Štel (1891-1910.) –zvani „Gospodin krmak" pukovnik po činu, markantan, otresit i gord, svojom pojavom i izgledom obavezivao je na poštovanje. Oštar i jasan u govoru, koji je pratio žustrim pokretima ruku, nakostriješenih obrva i prodornog pogleda, odavao je tipičnu vojnu ličnost pred kojom se potčinjenom obavezno javlja izvjestan strah, strepnja i smetenost. No, bez obzira na njegov čin i funkciju, u zeničkoj varoši dočekan je sa prezirom, pogrdama i sujevjerom.[35]

4. OBJEKTI ZAVODA

Upravna zgrada (koja ni do danas nije bitnije izmijenjena) smještena je iznad ulazne kapije. Krila su joj ravnomjerno udaljena od kapije. Jednim dijelom je bila ravna sa zidom, a drugim ulazila u krug. Imala je kancelarije: za upravnika, matičnu evidenciju, protokol, sveštenike, blagajnu, zapovjednika straže, šefa proizvodnje i kasarnu straže. Razmještaj prostorija se često mijenjao te ih je vrlo teško u potpunosti identifikovati. Na upravnoj zgradi, sa unutrašnje strane, desno od kapije, nalazilo se željezno zvono. Njime se oglašavalo ustajanje osuđenih, početak i prekid rada, doručak, ručak i večera, izlazak na šetnju kao i povečerje. Na kapiji su postojala troja vrata (dvoja hrastova i jedna željezna). Na sve tri kapije (vrata) postojala su mala mehanička željezna zvonca kojima su davali signal stražarima da otvore. Na desnoj strani, prizemno, nalazila se stražara.

---

34 Isto, str.210

35 Sjećanja u arhivu Zavoda uz upozorenje da "svinjski izmet ne zaudara jače od jarećeg smrada na koga su Bosanci navikli".

a. GLAVNA KUĆA

Glavna kuća karakteristična je po svoja tri krila: „A", „B" i„C". U srednjem krilu, na oba sprata i u prizemlju nalazile su se sobe za smještaj starijih i iznemoglih kažnjenika. Druga dva krila, desno i lijevo, na svakom spratu imala su po jednu veliku salu za smještaj kažnjenika (dakle šest sala). Svaka sala imala je po pedeset ćelija, u dva reda po 25 ćelija kroz sredinu sale. Bile su to željezne ćelije napravljene od lima i pletene žice. Lim se nalazio sa desne i lijeve strane, kao i sa zadnjeg dijela, a sa gornje i prednje strane ćelije nalazila se pletena žica. Na sredini „Staklene kuće" postojale su spiralne stepenice od željeza, a čitav prostor ispred samica bio je ograđen. U to vrijeme nije bila postavljena žičana mreža.

U „Staklenoj kući" iznad ulaznih vrata na zidu, sa unutrašnje strane i danas stoji zvono (bronza) koje je tu postavljeno 1888.g. U međuvremenu priskočilo mu je u pomoć električno zvonce (neke informacije upućuju da je montirano 1929.g.). No, staro (mehaničko) zvono ostalo je i dalje na zidu, ne zbog ukrasa, već zbog upotrebe u slučaju nestanka struje. U samicama je bio sljedeći inventar: drveni sto, drvena stolica, drvena posuda za vodu sa poklopcem, umivaonik, čaša za vodu, dvije posude za jelo, drvena kašika, manji nož bez zaoštrenog vrha, pljuvaonica, kibla, peškir, sapun i željezni krevet za sklapanje, slamarica, dva čaršafa i dva ćebeta. Zagrijavanje samica vršeno je cijevima bez radijatora. Inače, zagrijavanje je bilo dosta loše.[36]

Ćelija je bila duga tri metra, visoka dva metra, a široka metar i po. Oko ćelije se nalazio prostor za kontrolu ulaza i izlaza. U Zavodu postoje četvora vrata (dvoja u Prvom paviljonu, jedna u Četvrtom i jedna u Trećem) koja su stara koliko i sam zatvor. Postavljena su još daleke 1888.g. i vrlo dobro su očuvana sve do danas. Napravljena su od kvalitetne hrastovine, vjerovatno posječene u Lukovom Polju. Interesantno je da su na nekim od njih očuvane brave sa štekama i ključevima iz tog vremena. Na zgradi se nalazio stari sat (jedan je od prvih satova koji su stigli u Zenicu) koji je otkucavao vrijeme svakih l5 minuta. Smješten je u kupoli tavana Prvog paviljona, a star je koliko i sama zgrada. Proizveden je u Beču i priča se da je ovamo dopremljen konjskom zapregom.[37]

Pretpostavlja se da ga je prvi upravnik Zavoda u Zenici Emil Taufer lično održavao kao i da je sat stao prilikom bombardovanja Zenice 13. aprila 1943.g. i da je sam proradio 1945.g. u aprilu, pred završetak NOB-a. Inače, ovaj sat ima izuzetnu muzejsku vrijednost i spada u red najstarijih satova u Bosni i Hercegovini. U zgradi Prvog paviljona, njenom lijevom krilu na tavanu, nedaleko od vrata okrenutih

---

36 Sjećanja u Arhivu Zavoda u Zenici

37 Sjećanja u Arhivu Zavoda u Zenici

prema Četvrtom paviljonu, nalazi se drveni čekrk za luk. To je jednostavna naprava koja je svojevremeno služila za "mehaničko" podizanje luka na tavan, a stara je koliko i zatvor i odlično je očuvan.[38]

b. BOLNICA ZAVODA

U vremenskom intervalu od 1888. do 1910.g. izgrađena je kaznionička bolnica sa devet prostorija i sa pedeset kreveta. Prvi poznati liječnik zaposlen u Zavodu je dr. Leopold Gluck čiji je prvi izvještaj iz 1888. g.[39] U izvještaju kućnog ljekara dr. Glucka spomenute su nabavke lijekova i obavezno inspiciranje bolnice, apoteke i kompletnih sanitetskih prilika u Zavodu u Zenica. Zanimljivi su podaci o isplati honorara vojnom ljekaru dr. Emanuelu Rothu, koji je asistirao pri operaciji zatvorenika.

Prema nepotpunim podacima, u bolnici se nalazio odsjek za duševne bolesnike, očne bolesti, apoteka, laboratorija i tri sobe za razne bolesti, kao i prostorije kuhinje, kupatila i zahoda. U sastavu bolnice bila je i mrtvačnica. Iz tog vremena datira i sto za mrtvace koji se nalazio u podrumu. Na bolnici je postojao samo jedan ulaz, što znači da su svi ostali poslije dograđeni.[40]

c. EKONOMAT ZAVODA

Prvi, važniji privredni objekat u Zavodu bila je poljoprivredna ekonomija koja je već početkom 1888.g. imala prijedlog budžeta kojeg je odobrila Zemaljska vlada. Sačinjen je cijeli program podizanja poljoprivrednih objekata, uz koje je planirana izgradnja niza industrijskih pogona, a uz to završena je izgradnja kolosijeka do zeničkog zavoda 1888.g.[41] U isto vrijeme podignuta je zgrada u kojoj se nalazila parna kuhinja sa deset kazana, u kojima se kuhala hrana za kažnjenike. Pored ove postojala je kuhinja u kojoj se pripremala posebna hrana za bolesne kažnjenike i za stražare. Pekara sa dvije peći napravljena je 1894.g. i u njoj se klasičnim načinom (zagrijavanjem komora žarom od drveta, a zatim ubacivanjem u njih tijesta) pekao hljeb.[42] Interesantno je da je za vrijeme Austro-Ugarske, kao i Kraljevine Jugoslavije u pekari pečen hljeb za zaposleno osoblje Zavoda, kao i za građanstvo Zenice. Naime, vršene su usluge pečenja, jer su zainteresovani donosili pripremljeno tijesto, a uzimali pečen hljeb.

U istoj zgradi nalazilo se i kupatilo za osuđene sa osam kada, dva tuša i praonica

[38] Sjećanja u Arhivu Zavoda u Zenici
[39] Arhiv Bosne i Hercegovine, Zemaljska vlada
[40] Sjećanja u Arhivu Zavoda u Zenici
[41] Sjećanje u Arhivu Zavoda u Zenici
[42] Sjećanja u Arhivu Zavoda u Zenici

za ruke. Na spratu su bile tri prostorije. Dvije prostorije služile su za smještaj odjeće i obuće.

5. ZANIMANJA U ZAVODU

Osuđenici su se bavili proizvodnjom, u Zavodu radila je manja livnica željeza, izučavalo se desetine zanata,[43] pravili ćilimi, čijalo perje, pravila stolarija (posebno rezbareni namještaj), obavljani su kovački, kolarski, krojački i knjigovezački poslovi, kao i šnajderski i šusterski. [44] Roba proizvedena u Zavodu prodavala se u gradu. Zapamćeni su mnogi majstori: šuster-majstor Igler (Austrijanac), zanat pletenja prućem vodio je Škritek (Čeh), majstor knjigovezac bio je Mihalek (Čeh), kovači Hadžić i Mrđa, kolar-majstor Lubura, krojači Selnik i Mestrović,[45] te tišler–majstor Niko Stojanović.

Najveći broj kažnjenika radio je na njivama Zavoda pored sela Bilimišća za potrebe same institucije, ali ponekad i za grad.[46] Zavod je držao i pčele. Godine 1931. na poljoprivrednom sajmu u Novom Sadu dobio je zlatnu medalju za med. Na brdu Vučjak, iznad Zavoda, bio je hladnjak, vlasništvo Zavoda, gdje je u toplim ljetnjim danima izlazila zenička gospoda. Do hladnjaka se dolazilo drvenim stepenicama. Hladnjak je bio sav zarastao u nekakvu čudnu lozu. Odozgo su je ljudi donosili i presađivali, dok se nije pronijela vijest da, pošto je zatvorska, donosi zlo u kuću.[47]

6. BOGOMOLJE

Za vrijeme Austro-Ugarske, ali i Kraljevine Jugoslavije, kažnjenici su bili zakonski obavezni posjećivati bogomolje i moliti se Bogu, tj. prisustvovati božijoj službi, kako je to u tadašnjoj pravnoj terminologiji bilo formulisano. U krugu Zavoda jedna veća prostorija služila je kao bogomolja za kažnjenike pravoslavne, katoličke i islamske vjere. Tako prema jednoj obavijesti saznaje se o razmatanju provođenja posta u Zavodu.[48] Za ove potrebe vršila se nabavka potrebnih knjiga za bogosluženje u katoličkoj i pravoslavnoj crkvi u Zavodu.

---

43 Miloš Bjelovitić, Zenica i njena okolina, str. 115
44 M.Bjelovitić, op. cit. str.109
45 Sjećanja u Arhivu Zavoda u Zenici
46 Miloš Bjelovitić, str.92-93
47 Sjećanje u Arhivu Zavoda u Zenici
48 Arhiv BiH, Izvještaji (kopije kod autora)

7. OBRAZOVANJE U ZAVODU

Od osnivanja Zavoda formirana je osnovna škola i organizovani su analfabetski kursevi, a prvi poznati podaci o završnim ispitima u školi Centralne kaznionice Zenice održani su 1. jula 1889.g.[49] Tako već 1888. g. Zemaljska vlada donosi odluku o nabavci knjiga, namještaja i drugih stvari za potrebe škole u Zavodu. Nabavljeno je 20 komada "Prve čitanke" u ćirilskom pismu za potrebe obučavanja zatvorenika u Zavodu.[50]

8. PRIRODNE RIJETKOSTI U ZAVODU

Park u Zavodu, koji se nalazi sa lijeve strane ulazne kapije, ima pored ostalog drveća i nekoliko dragocjenih botaničkih rariteta, čija ljepota fascinira ljubitelje hortikulture. Sva ta stabla su pod zaštitom i uglavnom su zasađena prije sto godina, izuzimajući jedno stablo sofore koje je znatno mlađe, a poniklo je iz sjemena jednog od dva stabla starih sofora. Pored sofora (japanskog bagrema, čiji prekrasni ljubičasti cvjetovi obiluju medom) u parku raste tisovina (tisa, koja može da živi preko 2000 godina). U parku raste i bijela bukva (koju je neko, valjda iz šale, nazvao gradska bukva) i koja ima osobeno crveno lišće. Tu se mogu vidjeti i platani i još par vrsta za koje nismo mogli da utvrdimo tačan naziv.[51]

Po podacima kojima se raspolaže, park je oformljen dok je još Zavod bio u izgradnji a vremenom je dopunjavan. Njegovom obogaćivanju botaničkim raritetima najviše je doprinio upravnik Zemaljske kaznione, Franjo Štel, koji je bio upravnik Zavoda oko 20 godina (1891.-1910.)[52]

9. JOZEFININA FONTANA

U parku Zavoda nalaze se ostaci nekadašnje fontane koja je napravljena po naređenju upravnika Franje Štela a fontanu je majstorski napravio neki osuđenik Dalmatinac. Za fontanu se vezuje priča da je pravljena za Jozefinu, suprugu upravnika Štela. Pretpostavlja se da je Oto Vaisz (jedan od dvojice braće bogatih zeničkih Jevreja), dok je slikao otmenu i lijepu barunicu, uočio je čudnovatu sličnost te žene i tek napravljene fontane. [53]

Predložio je Štelu da se fontana nazove „Jozefina", na što se pukovnik naljutio, vjerovatno ne shvatajući pravo značenje tog prijedloga. Ali, ubrzo fontana je ipak nazvana „Jozefinina fontana", bez obzira što to upravniku nikada nije bilo drago.

[49] Arhiv Bosne i Hercegovine, Izvještaji (kopije kod autora)
[50] Arhiv BiH, Izvještaji (kopije kod autora)
[51] Arhiv Zavoda u Zenici, nerigistrovana građa
[52] Arhiv Zavoda u Zenici, neregistrovana građa
[53] Sjećanja u Arhivu Zavoda u Zenici

U hladu platana pored fontane zaustavljali su se vozovi, kojim su iz Beča, carski veledostojnici dolazili na sjednice Zemaljske vlade u Sarajevu. Ovdje su se, uz žubor fontane, krijepili, a poslije atentata u Sarajevu i „strijepili hoće li živu glavu donijeti do Beča iz te strašne i nikada njima jasne Bosne“.[54]

10. OSUĐENIK - OSNIVAČ METEOROLOGIJE

Osnivač meteorologije u Bosni i Hercegovini bio je osuđenik Zavoda u Zenici, izvjesni Ober Miler, Austrijanac osuđen na doživotnu robiju. Daleke 1892.g. uslišena mu je molba da svoju kaznu robija na planini Bjelašnica (kod Sarajeva) i bavi se svojom strukom, meteorologijom, tj. vrši meteorološka mjerenja. Ta godina se računa godinom osnivanja meteorologije u Bosni i Hercegovini. Miler je od 1892.g. pa do kraja života ostao na Bjelašnici, gdje je i umro. U neposrednoj blizini meteorološke stanice podignut mu je skroman spomenik.

11. GRAĐEVINAR S MINĐUŠOM

Objekti Zavoda izgrađeni su s obje strane željezničke pruge i susjedne ulice, dok su ostali prateći objekti Zavoda izgrađeni između pruge i kasabe.[55] Jedan od projektanata bio je građevinski tehničar Plohović. Bio je rastom omanji, debeo, po prirodi veseo i šaljiv čovjek, rodom iz Istre. Na jednom uhu nosio je veliku minđušu, po čemu je bio neobičan.[56] Vrlo je često govorio poznanicima: „Ne zaboravite da sam ja prvi ovamo došao". Stalno je nešto oko zida mjerio. Po njegovom projektu i pod njegovim nadzorom, sagrađene su i kolonije Zavoda. Bile su dvije kolonije, jedna je podignuta na Mokošnicama i imala je devet kuća, a druga je izgrađena neposredno pred kapijom Zavoda sa pet zgrada u kojima su stanovali isključivo službenici Zavoda (stražari nisu imali status službenika)[57].

12. SISTEM KAZNI

U Zavodu u Zenici primjenjivao se od samog osnivanja irski progresivni sistem.[58] Suština tog sistema, koji je vrlo sličan progresivnom engleskom sistemu, temelji se na principu stepenovanog izdržavanja kazne. Pogodnost irskog progresivnog sistema je u tome da zatvorenik bude aktivan radnik.

---

[54] Sjećanja u Arhivu Zavoda u Zenici

[55] Salih Jalimam, op. cit. str. 57

[56] Naredba zajedničkog ministarstva glede provedbe gradjanskog parbenoga postupka za Bosnu i Hercegovinu, str.231-232

[57] Gragjanski parnički postupak za Bosnu i Hercegovinu.-Sarajevo, 1904,str.284(Naredba zajedničkog ministarstva glede provedbe gradjanskog parbenoga postupka za Bosnu i Hercegovinu, str.231-232)

[58] To potvrđuje i Naredba "Kućnog i službenog reda za Centralnu kaznionu u Zenici iz 1887.godine "

Osuđenik u toku izdržavanja kazne prolazi kroz četiri faze. Prva faza je ćelijski zatvor. To je apsolutna izolacija od spoljnog svijeta, kažnjenik mora prvo da provede 8 nedjelja u ćeliji, a tek potom da bude premješten u zajednički zatvor. Zavisno od njegovog ponašanja osuđenik je mogao boraviti i do godinu dana (teška tamnica). Druga faza je zajednički zatvor. Osuđenik je u toku dana radio sa drugim osuđenicima, a noću je bio strogo izolovan. Treća faza je odlazak osuđenika van zida gdje je dobivao status slobodnjaka (da radi na vanjskom radilištu) .

Osuđenici s tim statusom su van zida i noćivali u zatvorskim zgradama ili kod civilnih lica. Četvrta faza je uslovni otpust kao najveća pogodnost ovog sistema izdržavanja kazne.[59] U dugoj historiji Zavoda evidentirani su brojni načini mučenja i fizičkog zlostavljanja. U tu svrhu služile su ćelije-isusovače i Isusove alke koje je, još u toku gradnje Zavoda, izmislio građevinar Plohović. Mada nije imao nikakvih ovlaštenja, on je otpočeo skiciranje i projektovanje brojnih sprava i naprava za mučenje kažnjenika.[60]

Mučenje na Isusovoj alki je na prvi pogled bilo jednostavno i bezazleno. Sastojalo se iz toga da osuđenik čučne, proturi ruke između nogu i uhvati se prstima za petu sa unutrašnje strane. U takvom položaju ruke i noge privežu mu se za alke. Prvih pet do šest minuta gotovo da se ne osjećaju nikakvi bolovi. A onda počinju prvi blaži bolovi u laktovima, kao da se laktovi lagano lome, a zatim, postaju sve jači, pa im se onda pridružuju bolovi u zglobovima članaka, bolovi u stomaku, vratu, jak pritisak krvi u licu (očima, nosu, ustima) dođe „duša u nos" i jaki bolovi u glavi. Poslije bolova u glavi javlja se strahoviti bol u kičmi, kao da čovjeku čupaju kičmu. Od toga se gubi svijest. Rijetki su bili oni kažnjenici koji su mogli da pri svijesti ostanu na alci duže od dvadesetak minuta.

Postupak mučenja na Isusovoj alci nazivan je još i „vješanje na podu". Izvršavanju ove kazne, po važećim propisima, obavezno je trebao da prisustvuje ljekar, jer je to moglo da prouzrokuje smrt. Međutim, nisu bili rijetki slučajevi da svojeglavi stražari, kada su u poslijepodnevnim satima ostajali sami u Zavodu, privežu po nekog osuđenika za Isusovu alku da bi ga na taj način kaznili.[61] U tradiciji Zavoda prenosi se iskustvo Franca Štifta, kažnjenika divovske snage, inače akrobate, osuđenog na 20 godina robije što je u zvaničnom rvačkom takmičenju zvjerski

---

[59] U pravilniku o izvršenju kazni lišenja slobode izdatog 1888. godine u Bosni i Hercegovini je prihvaćen irski sistem koji je u Hrvatskoj zaveden već deset godina ranije, Naredbom Hrvatske zemaljske vlade od 28. februara 1878. godine godine Kazneni zakon o zločinstvima i prestupnicima više puta je noveliran. Smrtna kazna je predviđena za pet zločinstva, od kojih za tri alternativno sa kaznom lišenja slobode /paragraf 150, 174, 211, 216 I 243/. U Bosni i Hercegovini na snazi je sve do 1.januara 1930.godine ovaj Kazneni zakon. Krivični zakonik Kraljevine Jugoslavije od 27. januara 1929. godine dobio je obaveznu snagu na području čitave države 1. januara 1930. godine.

[60] Sjećanja u Arhivu Zavoda u Zenici

[61] Sjećanja Jura Keroševića u Arhivu Zavoda u Zenici

zadavio svog rivala.[62]

Zbog drskog ponašanja, jednom prilikom, stražar upozori Štifta i zaprijeti mu da će ga na alku. Na to se Štift, koji je priželjkivao alku, glasno nasmija stražaru i priupita ga: „Imaš li gospodine šta teže od alke?" Pošto je inače bio jedan od onih osuđenika koji ignorišu sve što je zatvorsko, a posebno stražu, Štifta je direktor Dragan Matić kaznio mučenjem na alci. Poslije pola sata čučanja na alci Štift nije izgubio svijest. U jednom trenutku se trgao, i na zaprepašćenje svih prisutnih, iščupao je alku. Poslije ovog događaja, dugo godina u Zavodu u Zenici, sa divljenjem, među kažnjenicima i službenicima se pričalo o njegovoj divovskoj snazi i neukrotivosti i važio je za najjačeg osuđenika u zatvoru gotovo dvadeset godina. Te godine Isusove alke su ištemane i postavljene u novi beton, jer je stari vremenom bio strunuo. Naredne (1925. g.) po dolasku novog upravnika, kazna mučenja na alci je ukinuta.[63]

13. PODACI O KAŽNJENICIMA U PERIODU 1888 - 1916

Originalna evidencija osuđenih iz perioda Austro-Ugarske monarhije nije sačuvana kao i za jedan period Kraljevine Jugoslavije. Ipak, prema naknadnim istraživanjima, do kraja 1918.g. u Zavodu Zenica izdržavalo je kaznu ukupno 7478 osuđenih osoba. Prvi sa izdržavanjem kazne bio je Mehmed Salinović, koji je negdje izdržavao kaznu od deset godina i to od 8. oktobra 1878.g. Matični broj jedan imao je Arif Hodžić koji je kaznu od sedam godina počeo izdržavati od 7. maja 1881. g., zatim Pavao Hasagić kaznu od deset godina od 2. februara 1881. i Jovo Dirganović kaznu od osam godina od 3. aprila 1880. godine. [64]

Godina	Broj kažnjenika	Godina	Broj kažnjenika
1888.	519	1908.	990
1898.	667	1909.	988
1902.	635	1910.	970
1903.	910	1913.	978
1904.	997	1914.	981
1905.	1.009	1915.	848
1906.	1.023	1916.	667
1907.	971		

62 Po Glavnom indeksu izdržavao je kaznu od l913 do l931.godine
63 Sjećanje Jura Keroševića
64 M.Bjelovitić, op. cit. str. 46 Podatke prikupio: Slavko Marić

Do kraja XIX vijeka u Zavodu u Zenici radilo je i nekoliko djelatnika koji su ostavili dubljeg traga, ne samo u Zenici nego i mnogo šire. Tako je kao ljekar ovdje radio dr. Leopold Gluk, koji je, pored redovnih obaveza objavio nekoliko studija i rasprava iz zdravstvene nauke. Poznati franjevac fra Daniel Ban koji je objavio nekoliko studija i knjiga iz prošlosti franjevačkog reda.[65] U periodu 1890-1897.g. djelovao je u Zavodu kao duhovnik i posebno se isticao svojim djelovanjem na humanizaciji odnosa prema zatvorenicima. Početkom XX vijeka kao zatvorski imam djelovao je Muhamed Seid ef. Serdarević koji je za potrebe vjerskog života napisao „Upute u islam“.U isto vrijeme, kao učitelj djeluje Dragutin Karlo Hofbauer kulturni i javni radnik koji je više godina radio i djelovao u Zenici. Jedan je od utemeljivača društva „Zvečaj”. Poznat je kao sakupljač kulturnog blaga, ali i pjesnik.[66]

O Zavodu u Zenici nastalo je dosta neobičnih priča i zapisa, često i neralnih i teško ih je provjeriti. Ipak, ovom prigodom doslovno se prenose dva zanimljiva putopisna viđenja koja na svoj način govore o životu unutar Zavoda: „Kroz jaka debelim gvožđem okovana vrata dolazi se u dugi hodnik, koji je nad prvim bojem lijevo i desno poređenih samotnih zatvora, staklom natkriven i prema tomu posve svjetao. U sredini su tog hodnika stube na zavoj kud se ide u prvi sprat, a odatle pokrajnim hodnicima u pojedine samotne zatvore. Svaki samotni zatvor ima debela okovana vrata i mali prozorčić gvozdenom rešetkom zakovan. U svakom je samotnom zatvoru sam samcat kažnjenik, pa tek šije, plete, kako je i što je koji naučio u kaznionici. Čim se otvore vrata od samotna zatvora, kažnjenik mora skočiti na noge do svoga stolca, pa tamo skinuv kapu, mora jednako onoga gledati u oči, koji ga što pita. Na kratka pitanja imade svakako kratki odgovori slijediti. Neki tkalac iz Prnjavora u Bosni, koji je još danas u Zenici, prilično me je upoznao s tkalačkim izrazima svoga Prnjavora.

Skupne radionice, gdje imade po 10-30 i više kažnjenika zajedno, straže među njima dva ili više stražara s nabijenim i bodom naperenim puškama. Svaki se zanat posebice tjera, pa tako su za sebe tkalci, za sebe opet krojači, kovači, kolari, bačvari, užari itd. Prigodom obroka idu sve jedan po jedan u red, te bude svaki pregledan, da ne nosi nikakvo oruđe uza se, i stupa u skupnu prostoriju (noseći sebi jelo u limenoj šalici i drvenu žlicu) gdje se nalaze dva reda kaveza, u koje se samo sprijeda vidi, pa tako kažnjenik nikad ne može svoga lijevoga ili desnoga druga u kavezu vidjeti, niti s njima razgovarati. Postavivši se svaki u svoj kavez, pojede svoju porciju, te čeka dok mu se ne reče, da izađe na posao. Sretnim se cijene ti ljudi, kad imadu vanjskog rada ali kad nestane poljskoga ili uopće vanjskog posla, pa nastane ružno vrijeme ili bilo na blagdane, onda moraju probaviti veći dio dana u tijesnom kavezu.

U kavezu i spava kažnjenik, pa je cijeli prostor samo tolik, da mu stane u kavez

[65] Salih Jalimam, Prošlost Zenice do 1941. godine, str. 56

[66] Salih Jalimam, op. cit. str. 57

krevet te mali stolić i još jedva toliko prostora preostaje, da može uz krevet stojati. Škola je u kaznionici poput najbolje opskrbljene pučke škole. Uz učitelja stoji vazda jedan stražar, koji pazi na svaku riječ i na svaki mig kažnjenika u klupama, pa prema tome i bilješke ponašanja pravi i javlja je pretpostavljenomu. Prekršaji se kazne ustegnućem kruha, ustegnućem kruha i jela, te sve strožije za svaku malenkost. Učitelju je u kaznioničkoj školi u pogledu vođenja poretka i mira najlakša služba, dočim je opet dosta naporno, što učitelj ima posjećivati i one, koji su u samotnom teškom zatvoru.

U ono nekoliko sati, što sam proboravio u školi među kažnjenicima u Zenici i već priješnjih godina u Gospiću i Lepoglavi opazih, da se tu u tim nesretnicima krije veliki kapital narodnog blaga; valjalo bi samo vremena i volje imati onima, koji su u prilici, da sve ispitaju i pobilježe.

Bolnica je zeničke kaznionice strogo uređena na čovjekoljubivim načelima, a ona velika kuhinja, gdje se sve samo parom kuha bilo jelo, bilo ruho pari; tako je uređena, da muhamedanci za sebe, grčko-istočni za sebe kao i rimokatolici za sebe kuhaju, držeći se tačno propisanih crkvenih postava i drugih vjerskih propisanih ustanova, pogledom na pripravljenje hrane. Pri kaznionicama postoje i posredovališta, u koje dolaze samo oni uznici (osuđenici), koji su se po vremenu sasvim popravili; zato su oni kroz cijeli dan izvan kaznionice u posredovalištu i oko njega zabavljeni bilo obrtničkim, bilo gospodarskim, poljskim radnjama. Na cijelom posredovalištu nadzire sve te ljude po jedan najviše dva stražara i to bez puške.

Popravljenici se razlikuju i odijelom od kažnjenika, koji su još među zidinama, a u crkvi opet je samo popravljenim mjesto blizu svećenika. Od uznika, koj imadu okajati svoje tatbine u kaznionici, malo koji dođe u posredovalište, jer im se ne vjeruje.” [67]

U drugom putopisu se kaže:... „Od škole se uputismo da razgledamo Centralnu kaznionicu za Bosnu i Hercegovinu. Velika i visokim zidom ograđena zgrada, obojena modro zelenom bojom. Pred glavnim ulazom u kaznionu, velik je, engleski park. Na lijevo i izvan zavoda vide se manje gospodarske zgrade, velik vrt, kovanluk i voćnjak, a još bolje oranice.

Čini ti se, stupićeš u kakvu moderno uređenu tvornicu, jedino što ne vidiš nigdje dimnjaka ni dim. Učitelj kaznionice, Hofbauer Prvoj grupi vođom je upravnik ađunkt zavoda g. Ladislav Choholoušek koji je obavljao dužnost kao Pristav direkcije. Pošto smo unišli u zavod, zastadosmo pred staklenom kućom, dok nam je ađunkt ponešto ispričao o uređenju zavoda. Kaznionica je određena za muške prestupnike,

67 Salih Jalimam, Putopisne bilješke i zapisi o zeničkom kraju, str. 79

da tu izdržavaju zatvor, ako su osuđeni na godinu i više dana, a podignuta je u režiji i troškom zemaljske vlade god.1887.g. Zanati, kojima se uče, veoma su različiti i mnogobrojni. Neki su stolari, drugi knjigovesci, krojači, obućari, tokari, bojadžije, kolari, bačvari, kovači, bravari, mlinari, kuhari, pletikorpe; neki peru rublje, peku hljebove i najposlije, koji se ne uče ni jednom od ovih zanata, moraju raditi težačke poslove oko stoke, u polju i bašti.

Svaki uznik, koji je ispod 30 godine, mora ići u školu, što je u zavodu, u kojoj se uči pisati, računati i crtati, osobito crtarije, što zasijecaju u dotični zanat, kome se odao. Oni apšenici, što su prešli 30 godina, polaze školu jedino po vlastitoj želji, a nije im pod moranjem. Mjesta u kaznionici ima za 600 uznika a ima ih poprečno do 500, što iz raznih krajeva zemlje tu izdržavaju dosuđenu im kaznu. Ženske prestupnice opremaju se u Hrvatsku u Lepoglavu, da tamo odleže zatvor.

Irski je sistem osnovan dalje na podjeli uznika na četiri kategorije. Osuđenici I stepena, što su osuđeni radi teškog prestupa na više od godinu dana zatvora, prvo izvršavaju tzv. samotni zatvor, u zgradi sa izoliranim ćelijama, što je na lijevo od glavnog ulaza, kamo smo se prvo uputili, uljegavši u zavod. Uznici je zovu "Staklenom kućom." Na spratu je i dobija svjetlost ozgor. Sredinom cijele zgrade udaren je krov od stakla, za to je uznici i okrstiše tako laskavim terminom "Staklena kuća". S jedne i s druge strane širokog trijema numerisane ćelijice, a između njih sredinom trijema ogromni kaktusi i drugo egzotično cvijeće u velikim loncima. Viš svake ćelije smještena je tablica, na kojoj piše broj uznika i vrijeme na koje je osuđen.

U svemu ima u Staklenoj kući do 60 ćelijica za samotni zatvor. Odatle se uputismo na desno, u glavnu zgradu, što je zovu Velikom kućom, jer je najveća među svim zgradama, što su podignute za ovaj zavod. Prizemna je, ali visoka i ozidana na podobu vojničkih kasarni. Tu su smješteni uznici II stepena ili kategorije, koji su besprijekorno izdržali prvi i samotni zatvor. U velikoj kući ima mjesta za 450 uznika, koji izdržavaju zajednički zatvor.

Preko dana su po radionicama na poslu, a u noći spavaju u odjeljenim ćelijicama, koje su ograđene gvozdenim rešetkama, i zatvaraju se spolja na katanac. Slične golemim gvozdenim kafezima, što se viđaju po menažerijama. Ali ovu jednu analogiju, koja ti se u prvi mah po nuždi nameće, ublažuje velika čistoća, što tu vlada. Mogao bi, što no u riječi, s poda liznuti! I osim toga na malenim stolovima pored postelje vide se naslagane knjige, svakidašnja lektira uznika, pa se po tome dovijaš, da im život ipak ne će biti onako kukavan, kako si ga inače zamišljao. Razgledao sam ih nekoliko, da vidim, što im se daje na čitanje. Nauka vjere, Stari i Novi zavjet, Hofmanove pripovijetke, Čovjekova tragedija od Madača, Robinzon,

eto što sam našao da čitaju.

Iza Velike kuće prešli smo treću zgradu, što je odmah iza nje. Određena je za domazluk. Tu su kuhinje, pekarnice, kupke i sobe za moderno pranje i sušenje rublja parom. Svugdje rade uznici pod nadzorom dotičnih zanatlija i po nekog stražara. Okušali smo im hljeb, što se baš tada vadio iz peći. Ukusan je imaju ga u dovoljnom obroku. Razgledali smo i šta im se kuha za ručak. Okušali smo im čorbu i žganjce što će toga dana ručati. Obišli smo iz toga sve glavnije zgrade, u kojima su smještene razne zanatlijske radionice. Krasnim radovima od svake ruke divili smo se na svakom koraku! Gdjekoji su zbilja umjetnički, a svi solidno izrađeni. Uznici nas gledaju otvoreno, gotovo bih rekao i veselim očima i dodaju nam svoj posao, da ga razgledamo. Jednom sam prišao i upitao ga povjerljivo, da mi kaže pravo, kako mu je tu u zatvoru: -Pa da vidiš, gospodine, nije mi ni loše. Da mi je još privesti ženu i djecu svoju, pa ma ostao i za uvijek ovdje. Da ih nijesam na svoje vlastite oči takve vidio, drugome mučno da bih povjerovao.

Rade većinom po narudžbenici, ali imaju dosta izrađenih predmeta, osobito pletarskih i stolarskih, i na prodaju. Nekoji smo i kupili po nešto za uspomenu. Cijene su sasvim umjerene.

Zavirili smo i u nekolikoja stovarišta sirove građe za razne obrte, kao i za izrađenu robu, vidjeli im bolnicu sa 60 postelja i upravnu zgradu. Uznici, koji su časno izdržali prva dva stupnja zatvora, prelaze iza toga u još lakši zatvor tzv. III kategorije. Takvi ne stanuju više u zavodu između četiri zida, nego su im kuće za stanovanje izvan zavoda, ali u neposrednoj blizini. Dvije su zgrade određene za njih. U jednoj su kažnjenici, što se bave težačkim, a u drugoj zanatlijskim poslovima. U obje zgrade mogu se smjestiti do 70 njih. Hodaju slobodno i mogli bi lasno uteći, kad bi im se prohtjelo. Vođa nam kazivaše, da su od toliko godina jedan jedini slučaj imali, da je kažnjenik III stupnja utekao, nemogavši sačekati zakoniti kraj svome zatvoru, pa je i taj brzo uhvaćen i povraćen kao repetenat.

Izvan zavoda su još nekoje zgrade, kuće za stanovanje 12 čuvara, nekoje ekonomske zgrade i štale, pa velika bašta i voćnjak, zimska bašta, pčelinjak i dalje od zavoda na desnoj strani rijeke Bosne prostrane oranice. Kažnjenike IV kategorije računaju se oni, što su pušteni sasvim na slobodu, ali još neko vrijeme, prema prilikama, stoje pod policajnim nadzorom onoga mjesta, u kome su se nastanili. Eto dakle u čemu stoji taj progresivni ili irski sistem primjenjivanja kazne. Kažnjenici se uče i navikavanju, da poštuju slobodu i povjerenje, do koga su radom došli, polazeći postupno iz zatvora od I-IV stupnja. Kakva golema razlika od takve moderne kazne i zatvora do kazne i tamnice srednjega vijeka i nekulturnih zemalja po narodnoj pjesmi:

„Tamnica je kuća neobična:
U tamnici voda do koljena
Hoće zmije oči da popiju,
A jakrepi lice da nagrde,
Od junaka kosti do pojasa;
Da otpanu noge do koljena
Tude idu zemlje i jakrepi,
i junaku ruke do ramena."

Srdačno smo zahvalili g.činovnicima na predusretljivosti, kojom su nam tumačili uređenje zavoda, pa se onda otpustimo dalje, do Rudokopa kamenog uglja, što je iza ugljenika u Kreki najbogatiji u zemlji..."[68]

14. VRIJEME PRVOG SVJETSKOG RATA

U periodu prvog svjetskog rata Zavod u Zenici je bio mjesto u kojem su boravili protivnici Austro-Ugarske monarhije. Tu su smješteni mnogi već tada deklarirani politički protivnici suđeni na brojnim procesima (Sarajevo, Banja Luka, Tuzla, Travnik). Već 11.decembra 1914.g., samo nekoliko mjeseci nakon Sarajevskog atentata u Zavod u Zenicu smješteni su u „Staklenu kuću" Ivan Kranjčević, Cvijan Stjepanović i Branko Zagorac. U Zavodu su bili do 24. marta 1915.g. kada su prebačeni na drugo odredište. Odmah po izricanju presude na suđenju u Tuzli uz jako obezbjeđenje osuđeni su premješteni iz Bihaća 18. septembra 1916.g. u Zavod u Zenicu gdje je, kako je ostalo u bilješci jednog od osuđenih, „tek počelo pravo tamnovanje". Nabačeni su im teški okovi (10 kg.) i smješteni su na obavezni boravak u samice „Staklene kuće". Hrana je bila toliko loša i neukusna, da je prvih dana nisu mogli ni uzimati, a kasnije ih je na jelo primorala ljuta glad. [69]

U Zavodu su bile: „Memljive samice, hladnoća, glad i šutnja ubrzo su počeli nagrizati zdravlje zatočenih mladih buntovnika. Prvih dana boravka u „Staklenoj kući" osuđenici su bili obavezni da po čitav dan prebiraju i trijebe pasulj. A poslije desetak dana prelazili su na poslove tkača. Norme su bile velike, a ko nije mogao da otka predviđenu dužinu bio je surovo kažnjen. Kanonski strog režim samice naročito je teško podnosio Mladen Stojanović.

---

[68] Dr.Đorđe M. Bugarski : Ekskurzija bugarskih đaka iz Ćustendila u Bosni (Boravili u Zavodu u Zenici 26.aprila navečer i 27.aprila 1900. godine) Salih Jalimam, Putopisne bilješke i zapisi iz zeničkog kraja, str.99

[69] Rade Bašić, Doktor Mladen str.118 Vladimir Dedijer, Sarajevo.- 1914., str. 62 Čedomir A.Popović, Banjalučki proces, Nova Evropa, XX, Zagreb, 1929,str. 364-375. Leon Bilinski: Bosna i Hercegovina u Uspomenama Leona Bilinskog.-Sarajevo 2004.,str.34

Bio je fizički propao, upalih obraza i očiju jer je vrlo teško podnosio samicu i šutnju. Više puta je snažno krištao u samici zbog čega je kažnjavan. Depresija koja je uveliko bila vladala njegovim „duhom" ubrzo je nestala kada je premješten u zajedničku radionicu radi izučavanja obućarskog zanata.

Prve godine svima je bilo zabranjeno čitanje knjiga i bilo kakvo pisanje. Upornim insistiranjem i pritiskom na upravu Zavoda u drugoj godini izdržavanja kazne ipak su se izborili da im bude odobreno čitanje jednog broja knjiga („Biblija", „Francuski rječnik", „Reprezentanti ljudskog roda" od Emersona).[70]

Smrt austrijskog cara Franje Josipa 21. novembra 1916.g. dovela je do izvjesnog ublažavanja teških uslova u kojima su živjeli politički zatvorenici. U svemu tome značajnu ulogu imao je Danilo Dimović, potpredsjednik bosanskohercegovačkog Sabora, koji je iskoristio priliku da bude primljen kod novog cara Karla 19. juna 1917. g. i zatražio tom prilikom bolje uslove za političke osuđenike u Zenici.[71]

Nešto poslije toga, 13. septembra 1917. g. odlučeno je da se preživjeli iz oba austrijska vojna zatvora (Princip, Kranjčević, Stjepanović, Popović, Čubrilović i Zagorac) pošalju natrag u Bosnu, u zenički Zavod, što je i izvršeno. Svi zatvorenici, izuzev Principa bili su premješteni. Njih je pratila osmorica vojnika njemačke narodnosti iz Beča.

Prilikom premještaja u Zenicu dogodio se incident. Izgleda da su se vojnici na izvjestan način bratski ophodili prema zatvorenicima i jedan od njih pisao je kući o tom događaju. Vojnici su bili uhapšeni i zbog toga suđeno im je pred vojnim sudom.[72]

U oktobru 1917.g. svi zatvorenici iz tuzlanske grupe, osim Todora Ilića, bili su amnestirani. Ilić je prebačen iz Zenice u Travnik u Kustodija Konesta (časni zatvor) gdje će dočekati stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. U Zavodu u Zenici izdržavali su kaznu: Vaso Čubrilović, Cvjetko Popović, Lazar Đukić, Mitar Kerović, Ivo Kranjčević, Branko Zagorac, Cvijan Stjepanović, Neđo Kerović, Jakov (V.) Milović zvani Ero, Mićo (Đ.) Mičić, Branko Kebeljić, Sreten Stojanović, Mladen Stojanović, Stevan Botić, Vojo Vasiljević, Božidar Tomić zvani Božo, Marko Ilić, Vid Gaković, Jezdimir Dangić, Veljko Vujasinović, Borivoje Jevtić (književnik), Kamenko Milošević, Đuro Banjac, Milan-Prica, Maksim Protić, Radoslav Semiz.[73]

70 Gavrilo Subotić, Prosvjetni radnici na Veleizdajničkom procesu, str.234.Borivoje Jevtić, Naš učuitelj najučeniji...Politika, XXXV,10912, 14.X 1939,Beograd, str.359-360.

71 V.Dedijer, Sarajevo 1914, str.62 Ivan Kranjčević, Uspomene jednog učesnika u sarajevskom atentatu.-Sarajevo, 1954,141-153

72 V. Dedijer, op. cit. 64

73 V. Dedijer, op. cit. 66

Među osuđenicima u zeničkom zatvoru nalazila se i kasnije ugledna slikarka Adele Ber.[74]

U februaru 1917.g. u Zavodu u Zenici bio je Vojislav Kecmanović i kako je kasnije zapisano: „Poslije 3 mjeseca provedena u mraku hladne ćelije, mučen glađu, a povremeno i tučen od nervozne straže, koja je zbog ratnih uslova morala da radi prekovremeno, Kecmanović se teško razbolio, te je otpušten iz ćelije da umre kod kuće".

„U Zenici su ih izmešali sa najokorelijim kriminalcima, ubicama, provalnicima, potpuno deklasiranim robijašima kojima su zatvorske vlasti poverile sve poslove u tamničkoj bolnici, dok su profesionalni i afirmisani lekari dr. Risto Jeremić i dr. Vojislav Kecmanović morali praviti korpe za smeće. Akademski obrazovani Vasilj Grđić i Stevan Žakula bili su šegrti krojačima, predsednik „Prosvete" Sima Mirković je povezivao knjige, dr. Vladimir Ćorović rezbario, a Anatasije Šola korpario. Odnos „čuvara reda" prema ljudima u zatvorskim čelijama zahteva poseban pristup i osvetljavanje".[75]

Pred kraj rata vodi se i dalja politička akcija oko statusa kažnjenika i u Sarajevu 29. marta 1918.g. Sarkotić izlaže svoj stav Burijanu o daljim prijedlozima o pomilovanju političkih kažnjenika u Zavodu.[76] Narodno veće Bosne i Hercegovine 1. novembra 1918.g. oslobodilo je osuđenike iz Zavoda u Zenici i iz banjalučke Crne kuće.[77] Među odlukama Narodnog vijeća spominje se prijeki sud ali i krvnik.[78] Među podacima ima potvrda i o ubistvima i krivičnim sankcijama.[79]

---

74 Katalog:: Zenica u djelu slikara.- Tekst:Miloš Radić, Zenica, 1984,str.2

75 Veleizdajnički process u Banjaluci ("Prosveta" na banjalučkom procesu) , str.219.

76 Veleizdajnički proces u Banjaluci.-Banjaluka, 1987 , str. 281-289.

77 Dr. Vojislav Kecmanović-Đedo: Zabilješke iz ratnih dana.-Sarajevo 1980.str.76

78 Dr. Hamdija Kapidžić, Rad Narodnog vijeća SHS Bosne i Hercegovine u novembru i decembru 1918. str.154, 163

79 H.Kapidžić, Bosna i Hercegovina za vrijeme Prvog svjetskog rata./Držanje austrougarskih vlasti prema jugoslovenskom pitanju i stvaranje jugoslovenske države/ str.195-355 Glasnik arhiva, VI, Sarajevo 1966, str. 307

RAZDOBLJE 1918 - 1941. GODINA

Do završetka Prvog svjetskog rata i u novostvorenoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca primjenjuju se zakoni i propisi Austro-Ugarske monarhije i to je trajalo sve do 1930.g., kada je stupio na snagu Krivični zakonik i Zakon o izvršenju kazne lišenja slobode. Od 1930.g. postojao je jedinstven zakon za cijelu Kraljevinu Jugoslaviju, koji je bio na snazi sve do kapitulacije 1941.g. Krivični zakonik predviđa sljedeće kazne lišenja slobode: robija, zatočenje, strogi zatvor i zatvor. Robija je mogla biti vječita ili vremenska, ali nije mogla biti kraća od jedne niti duža od 20 godina. Zatočenje se moglo izreći u trajanju od jedne do dvadeset godina, a strogi zatvor u trajanju od 5 do 7 godina. U Zavodu u Zenici i dalje se u potpunosti prihvatao irski sistem izvršenja kazni.[1]

Osuđenici su imali besplatnu hranu, odijelo i zdravstvenu zaštitu. Postojala je i škola za starije maloljetnike radi obučavanja u elementarnim naukama i religiji, a za odrasle analfabetski tečajevi. Osuđenima su se mogle izreći disciplinske kazne: ukor, teži rad, oduzimanje pogodnosti koje je uživao, tvrda postelja do 8 dana, ograničenje hrane u pojedinim ili svim obrocima i to svakog drugog dana za vrijeme od 14 dana, zatvor u ćeliji do 6 nedjelja i „vezivanje do 4 nedjelje i to ili samo ruku, lisičinama ili samo nogu, negvama, ili jednim i drugim ali tako da se osuđeniku ne sprečava kretanje".[2] Ako se ove kazne ne pokažu kao efikasne prema osuđenima, upravnik je mogao da naredi vezivanje okovima u ćeliji do 3 mjeseca. Rad osuđenih je bio obavezan i morao je da bude tako organizovan da proizvodnja osuđenih ne bi konkurisala slobodnim radnjama i zanatlijama. Sva zarada osuđenih pripadala je državi i oni nisu imali pravo na naknadu za rad, ali im se mogla odobriti prema vrsti posla i kvalitetu rada.[3]

U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca ustanovljen je 1920.g. Sud za zaštitu države koji je uglavnom sudio članovima i simpatizerima Komunističke partije Jugoslavije, pa je režim prema tim licima u kaznionama bio stroživiji. Ova kategorija osuđenih lica stavljana je pod posebnu kontrolu, pojačanog obezbjeđenja, smanjena im je bila mogućnost međusobnog kontakta sa spoljnim svijetom. Njima nisu davane nikakve pogodnosti, a vrlo rijetko je neki od ovih osuđenika boravio u odjeljenju za slobodnjake ili pušten na uslovni otpust. Sve je to bilo u skladu sa opštim stavom režima koji je u Komunističkoj partiji vidio svog glavnog neprijatelja.[4]

---

1 Dr. Atif Purivatra, Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.- Sarajevo, 1999, str.37

2 Paragraf 53.7 Uporedi :Mustafa Imamović, Historija države i prava Bosne i Hercegovine.- Sarajevo 1999, str.376.

3 Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja drugog svjetskog rata.-Sarajevo 1998,str.356

4 Nusret Šehić, Bosna i Hercegovina 1918-1925. Sarajevo,1991,str..85, 86.

Tako je Kotarski ured u Zenici 23. aprila 1919.g. uz dosta uznemirenosti, obavijestio Zemaljsku vladu da je u magacinima rudnika u Zenici izvršena krađa eksplozivnog materijala, te da bi na području Zenice, Žepča i Jajca, trebalo proglasiti prijeke sudove jer socijalistima „dosadašnje kazne ne imponiraju te bi time se lahko dali zavesti na izgred".

Kotarski ured Zenica 1919.g. dostavio je spisak na kome je evidentirano 5 prognanih radnika: dva Čeha, 2, Hrvata i 1 Slovenac, kako stoji u Izvještaju Direkcije Zavoda u Zenici Zemaljskoj vladi za BiH 6. maja 1919.g.[5] Sredinom jula 1919.g. u Zenici je održana protestna skupština zbog držanja radnika i njihovog protjerivanja. Po Izvještaju Kotorskog ureda iz Zenice Zemaljskoj vladi za BiH, od 18. jula 1919.g. zatvoreno je oko 100 radnika.

Iz Zenice je 1921.g. prognano 300 radničkih porodica.[6] Hapšenje i progoni radnika počeli su uoči prvomajske proslave (30. aprila 1921.g.). Po naređenju Kotarskog ureda i Komande mjesta, „pohapšeni radnici su internirani u Centralnu kaznionicu za Bosnu i Hercegovinu u Zenici". Neki su pušteni, a za njih 67 vlasti su smatrale da su „najglavniji agitatori, osvjedočeni komunisti i boljševici te, organizatori i začetnici pasivne rezistencije i štrajka".

Legendarni rudar, učesnik Husinske bune (1920), Jure Kerošević, proveo je na robiji više od 17 godina, od toga u Zavodu u Zenici 15 godina. Inače, Kerošević je rekorder po dužini izdržane kazne u Zavodu u Zenici. „Odmah su me bacili u samicu. Tijesna i memljiva sobica, a i u duši tijesno, sve tješnje od bola što pobjedi nepravda. Neuredno okrečena prostorija, tri sa metar i po, gvozdeni krevet na rasklapanje, slamarica i dva izlizana ćebeta, mala drvena nadkasna, stolica bez naslona i sto, posuda za vodu, metla, đubrovnik i kibla. Već prvog dana robije robijaš počinje da čija perje. Norma je bila da se isčija 15 deka. Pipav posao da bog sačuva, više bih volio čitav dan kopati u jami. Sitna, fina prašina nesnosno škaklji po glavi, a ako te prevari da kihneš, isčešljano perje se razleti po samici, pa ga ni đavo ne bi sakupio. Hrana isposnička. Suh krompir, riža, bob, kisela repa, kupus, pasulj ali skroz narijetko, razne kaše od kukuruza i sedamdeset deka hljeba dnevno. U samici nema doručka. Ujutru po jedan sat šetnje.Tada vidiš žive ljude. Pojede samoća iznutra. Ne smiješ ništa govoriti, smijati se, glasnije kašljati. Onda studen, ne griju nam samice, kosti trunu.

Meni se nadovezao u samici neki Savo Čupović, bio učitelj, svaki dan dolazi i traži od mene da priznam da sam ubio Reljića. Bio mi je, ljudi, toliko dosadio da sam opet razmišljao o samoubistvu. U samici sam tamnovao tri mjeseca, sve zimski

5 Glas slobode, br. 99 I 137 1919. B.Jokanović, isto, str. 145

6 Božo Jokanović, Radnički pokret Zenice do 1941. godine, Zenica, 1986, str.144-145

mjeseci. Mnogo sam propatio i naglo propao. Negdje pred izlazak iz samice reče mi Lojza Stipo (komandir samice): - Obrij ti meni ovu bradu pa je baci u lavor ako te za mjesec ne puste. Nisam vjerovao u to iako sam znao da mi radnički pokret pruža veliku podršku.

U proljeće sam prebačen u Glavnu kuću u ćeliju. Ćelije su bile od lima sa rešetkom naprijed i odozgo, sa istim namještajem kao i u samici. Čini mi se da je bila tješnja od samice. Odavde se moglo izlaziti u krug zatvora na rad. Ali, i dalje se nije smjelo razgovarati sa drugim osuđenicima. Mene poslije dvije godine boravka u ćeliji spopade teška bolest. Mislio sam da je gotovo, robijaši su često umirali. Prebaciše me u zatvorsku bolnicu. Kad jednog dana, to je bilo 1924.g., dok sam ležao u bolnici, uđe u bolnicu nadstražar Risto Burdžija. Bio opasan, šamarao stražare. Veli: -Jure, tvoja te partija kandidovala za poslanika, evo ti lista, potpiši. Ja mu na to kažem: -Nemoj me prevariti, imam tamo kod vas novca za pet metaka, ubijte me o mom trošku. I nisam ništa potpisao".[7] (Keroševića je stvarno neka radnička partija iz Zagreba kandidovala kao svog poslanika, prilikom parlamentarnih izbora 1924.g.)

1. UPRAVLJAČKA STRUKTURA 1918 - 1945

Krajem 1918.g. za direktora Zavoda u Zenici imenovan je Dragan Matić koji je prema sjećanju Jura Keroševića „ljudima dušu vadio i vadio je...Nije imao taj čovjek duše. On je išao sistematski da me ubije". I da ga ne smijeni Veselin Srdić 1924.g. „ja bi u ilovaču, ljudi, živu vam istinu kažem, taj mi je čovjek život spasio, bio i otac i majka, brat i sestra". Poslije, kao upravitelj Zavoda spominju se Jovanović, Maksimilijan Bohaček, Rade Pašić, Milorad Semiz i Abdulah Hadžiavdić.[8] Kerošević se dalje sjeća: „Primio me Matić, do zla boga opak, onda je došao Veselin Srdić, mnogo dobar čovjek, poslije Srdića Maksimilijan Bohaček. Bio je oficir, strog i krajnje služben, na disciplinskom raportu nemilosrdan a davao je dosta pogodnosti.

Vršio je molbeni raport svaki radni dan. Prvo je primao službena lica a onda osuđenike. Ali, ako mu se javiš bez debela razloga, povukao si mačka za rep. Pričalo se da je bio i solunac. Bio je rodom iz Zagorja i prohrvatski nastrojen. Bohačeka je zamijenio Radomir Pašić, poslije Pašića, čini mi se, ali nisam siguran, došao je neki Volgemunt, bio je kratko, pa onda Đorđe Jovanović. Mene je otpustio jedan direktor, Travničanin. Bio je dobar. Nikada nije skidao fes sa glave. Mislim da je to bio prvi Musliman upravnik ovog Zavoda. Ne mogu da mu se imena sjetim jer je bio tek došao" (radi se o Esadu Softiću).

[7] Sjećanja Jura Keroševića u Arhivu Zavoda u Zenici

[8] Sjećanja Jura Kerošević u arhivu Zavoda u Zenici.

Veselin Srdić je ukazom od 26. januara 1925.g. imenovan za upravnika Zavoda u Zenici. Ovu funkciju obavljao je do 7. augusta 1927.g. kada je Ukazom imenovan za upravnika Kaznione u Lepoglavi. Došao je u Kaznionicu u vrijeme kada su u izvršenju kazne lišenja slobode još uvijek važili austrougarski zakoni. Naslijedio je surovog direktora Matića, čovjeka vojničke discipline starog kova, kanonski službenog, za koga je osuđenik bio „ološ i marva, nečist narodni kome treba pokazati njegovog boga". Srdić je odmah po preuzimanju dužnosti upravnika, u okviru svojih ovlaštenja, a ona su bila prilično velika, pristupio, korak po korak, maloj, ali značajnoj reformi izvršenja kazne u zatvorskim uslovima.

Sve izmjene koje je uvodio, kako je pričao Jure Kerošević, dolazile su kao melem na ranu nesretnim robijašima. Prvo je ukinuo kažnjavanje „isusovačama". Zatim je uveo niz raznih pogodnosti i olakšice za osuđene. Dozvoljavao je češće posjete porodicama što je do tada bilo rijetkost. Odobravao je i znatno češće dopisivanje osuđenih sa porodicama. Takođe, dao je pravo osuđenima da mogu kupovati (poručivati po straži iz grada) neke od artikala kao što su šećer, sapun, veš i duhan, povećao je naknade za rad, koje su bile do tada simbolične, ubrzao je prelazak iz stepena u stepen, uključio veći broj osuđenika na zanate, poboljšao hranu naročito za bolesne, uredio kupatilo, te dozvolio pušenje osuđenicima, koje im je do tada bilo potpuno zabranjeno.

Prema podacima iz matične knjige za 1926.g. na izdržavnje kazne tokom godine došlo je 195 osuđenih, a struktura krivičnih djela je bila sljedeća: ubistva 89, krađa 44, vojna djela (bjekstvo iz vojske, odbijanje oružja, krađa u vojsci i slično) 39, razbojništva 12, prevare 7, pronevjere 5, tjelesne ozljede 4, silovanja 3, otmice 3, bludničenje 2 i čedomorstvo 1. Godine 1927. na izdržavanje kazne dolazi 220 osuđenih. U ovoj godini desila su se dva interesantna događaja. Naime, ukazom kralja Aleksandra od 25. maja 1927.g. veliki broj osuđenih ubica dobio je oprost od okova, dok je drugim ukazom od 19. januara 1928.g. svim osuđenicima oproštena jedna petina kazne. Slično se ponovilo godinu dana kasnije kada je ukazom od 10. augusta 1929.g. smanjena jedna šestina kazne, ali samo za manji broj osuđenih.

Početkom 1928.g. u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca kazneni zavodi imali su ukupno 6355 muških i 895 ženski osuđenika. Zenički zatvor, u kojem je kaznu izdržavalo 709 soba,[9] imao je i jednu od najpotpunijih upravljačkih struktura: upravnik Pašić Najdana Radomir, kućni ljekar Rosencvajg dr. Fišl, srpski pravoslavni sveštenik Grgurević Velimir, imam Serdarević Abdulah, računovođa Špiro Ivković kancelista - Rudolf Maršanić, šef industrije: Ilija Kalinić, ekonom Vladimir Vučković, mašinista Oto Cipra, poslovođe Bartol Škritek, Nikola Stojanović, Rade Mrđa, Milan Lubura, Mihajlo Marinović, Panto Vuković. V.d. zapovednika čuvara

9 Jubilarni zbornik života i rada SHS 1. XII 1918-1929.-Beograd 1929,str. 379

Risto Burđija. Izvršilac smrtne kazne je bio Dragutin Hart. Prema kontrolniku osoblja iz 1931. godine u Zavodu u Zenici bilo je ukupno zaposleno 106 osoba, između ostalih, zanatskih učitelja 4, viših stražara 12, običnih stražara 77, poslovođa 1 i jedan baštovan.[10]

Na osnovu Zakona o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi, državni Okružni sud u Travniku osudio je grupu uhapšenih zeničkih komunista (Stjepan Mostić, Čedomir Poldrugovac, Abdurahman Šukalić i Smajo Fazlić) kao i komuniste Mustafu Gluhića iz Sarajeva i Midhata Hadžalića iz Travnika na kaznu robije od po dvije godine.[11] Vrhovni sud u Sarajevu preinačio je ovu presudu, odnosno povisio kazne Mostiću i Poldrugovcu na po dvije i po godine robije. Kaznu zatvora osuđeni su izdržavali u Zavodu u Zenici.

U Zavodu su se tada nalazili: Zlatko Šnajder, politički sekretar SKOJ-a i Nikola Petrović osuđen u grupi komunista-atentatora na regenta Aleksandra Karađorđevića, Jura Kerošević, osuđen u sudskom procesu tuzlanskim rudarima 1922.g. Zlatko Šnajder je bio zatvoren u hladnoj betonskoj samici tzv. „Staklenoj kući" koju su osuđenici nazivali „Isusova soba". U njoj je postepeno fizički uništavan. Prkosno izdržavši sva mučenja umro je u Zagrebu 1931.g. I ostali komunisti, koji su se nalazili na izdržavanju kazne, bili su izloženi raznim metodama mučenja.[12]

Jedan novinar posjetio je ovaj zatvor i pored ostalog napisao: „Težak je bio život kažnjenika u ćelijama zeničke Kaznionice, jer su često kažnjavani boravkom u mračnim prostorijama, tvrdim ležajevima i postom. Šetalište osuđenika predstavlja jedna uzana staza iza kuće kojom može prolaziti samo jedan čovek. U šetnji idu jedan za drugim u lancu, bez ijedne reči, bez pogleda na stranu i naviše. Prolazeći na odstojanju od tri koraka jedan od drugog vraćaju se ponovo u ćeliju na rad. Tako je Zenica robija šutnje, jer ako se stražaru samo učini da neko nekoga pogleda odmah se taj robijaš disciplinski kažnjava".[13]

U Zenici je 1937.g. uslijedila nova antikomunistička aktivnost osnivanjem Sreskog antikomunističkog komiteta. Njegov predsjednik bio je direktor Željezare, a članovi direktor Rudnika, sreski veterinar, protojerej, advokat, učitelj, šef ložionice, direktor Građanske škole, gradonačelnik, upravnik Kaznenog zavoda i šef željezničke stanice.[14]

---

10 Ilustrovani zvanični almanah-Kalendar Drinske banovine za 1932. Godinu godina treća, Sarajevo 1931.str. 451

11 Optužnica br. 1114/1928,str.8

12 Dragan Marković-Ljubiša Ristović-Pred nepriznatim sudom.-Beograd 1959,str.173-176. 22.decembra 1922. Bosna i Hercegovina, Sarajevo 1922.(fotografija:Kazneni zavod u Zenici str. 40).

13 Jugoslovenska pošta, 4. oktobar 1930, str.5

14 Arhiv BiH, KBUDB, Pov. DZ, br. 332/1937. str. 217

2. FINI ČOVJEK - VESELIN SRDIĆ

„On tek došao, a mene izvedoše njemu na disciplinski. Opasno me optužio neki Vidak Stanojević, bio suđen za ubistvo bega, ubio ga pa mu opljačkao zlato, a inače je bio žandar, ovdje ga namjestili da radi kao bolničar.Tužio me gore nego javni tužilac, da širim komunizam u zatvoru, da govorim da se mene boje stražari jer sam komunista. Kaže mi Srdić na disciplinskom: -Vidim da su ovo sve sprtljali i neću te kazniti, ali mi se čuvaj ovakvih riječi. I, umjesto da dobijem kaznu, dade mi bolničku hranu, koja je bila dobra. Inače, pored bolničke, bila je i dijetalna ili srednja i zdrava hrana koju je uzimao najveći broj osuđenika. Zatim mi je Srdić odobrio da se sunčam (ondje ispred mrtvare). Tako ja ozdravih i oporavih se. Pa me onda Srdić prebaci i u skupno odjeljenje. Izučim ja za vrijeme Srdića i stolarsko-rezbarski zanat. Bio sam dobar rezbar. Bio je taj Srdić zaista dobar čovjek.

Ukinuo je muku u zatvoru, nastojao je izbaciti sve austrougarske metode koje su do tada primjenjivane. Ukinuo je „isusovače".

Srdić nije dao stražarima da se iživljavaju nad osuđenicima, da ih tuku. Počeo je odobravati posjete porodicama, pušenje, koje je do tada bilo zabranjeno, pakete i slično. Data je tada mogućnost osuđeniku da može kupiti namirnica, uglavnom hrane i duhana, za novac koji je dobivao kao neku simboličnu naknadu za rad. I Srdića za njegovu dobrotu kazniše. Premjestiše ga po kazni u Lepoglavu za upravnika. Sve su mu to namjestili radikali, a naročito zavodski pop Veljko Grgurović."[15]

3. ZLATKO ŠNAJDER

O Zlatku Šnajderu, jednom od sedam sekretara SKOJ-a, Kerošević je ostavio sljedeće uspomene: „Zlatko je bio zlatan čovjek, veliki komunista. U Zenicu je doveden jako bolestan. Čuli smo za njega kada je u ćeliji ispisao Internacionalu. Ali nije bio kažnjen. Spasio ga doktor Marko Hohman, Jevrej. Inače, dobar čovjek čije je mišljenje u zatvoru bilo svetinja. Što doktor predloži osuđeniku, moralo se provesti taman da je državu zapalio. Zlatko je smješten u bolnicu i tamo su ga liječili. Osuđenici su bili obavezni da idu na vjeronauk. Stražar ih postroji pa vodi. Pop obavezno prekontroliše ko je došao a ko nije. Tako jednom velečasni Juraj Veselčić proziva nas, kad nema Zlatka. Veli velečasni stražaru: -Nož na pušku i dovedi ga! I stražar ga ubrzo dovede a Veselčić ga kori: -A gospodine Šnajder, zašto vi ne dolazite na vjeronauk? -To nije za mene, to je za malu djecu, velečasni, veli mu Šnajder.

[15] Sjećanje Jura Kerošević u Arhivu Zavoda u Zenici

- Za mene od 65 godina jeste, a za tebe i tvog Lenjina nije. E moj gospodine Šnajder, kad Isus Hrist s pomoći boga nije mogao da ustanovi komunu, neće ni vaš Lenjin, ljutito reče Veselčić, ali mu Šnajder na to odgovori: -Vidite, Isus nije mogao, a Lenjin je to već uradio. Šnajder je na insistiranje Komunističke partije iz Zenice prebačen u Lepoglavu, zbog teškog zdravstvenog stanja. Sprovodila su ga dva stražara, Avdaga Numanagić (bio težak 143 kg) i još jedan stražar. Članovi Komunističke partije iz Zagreba uspjeli su da ga zenička sprovodna služba ostavi u Zagrebu u bolnici.

Međutim, kada se Numanagić i njegov kolega vratiše u Zenicu, pa obavijestiše upravnika Zavoda gdje su ostavili Zlatka, on odmah naredi da se o svom trošku vrate u Zagreb i Šnajdera iz bolnice sprovedu u Lepoglavu. Naređenje je bilo uredno izvršeno. Numanagić, koji je inače važio za najboljeg stražara u Zavodu u to vrijeme, toliko se zbog toga nasekiralo, da je izgubio oko deset kilograma težine“. [16]

4. SJEĆANJA NA BRANKA BUJIĆA

Zavod u Zenici nije bio namijenjen da u njemu izdržavaju kaznu komunisti i drugi politički osuđenici. Ali, u posebnim okolnostima su i „crvenjaši" (tako su zvali komuniste) dovođeni ovamo.

„Mi, robijaši, nismo mogli brzo saznati kada dovedu komunistu u Zavod, jer je bio onemogućen svaki kontakt i „crveni" je bio, bar za prvo vrijeme, najstrožije kontrolisan, nije mogao zucnuti ni jedne. Mi smo ih, naime, prepoznavali. Kao po pravilu, bili su dotjerani i uredni, sa produhovljenim izgledom lica, zamišljeni.

Tako je negdje 1930. ili 1931.g. doveden u Zavod Branko Buljić – Sedmak, Krajišnik. Saznam ja da je komunista...a čujem pričaju stražari, da je učen i pametan i da zna ekonomiju bolje nego kraljev ministar za ekonomiju. Gledamo se kradomice na šetnji, pričamo očima i vjerujte mi (nauči se čovjek na takav način sporazumijevanja), ja tačno „iščulim" šta mi kaže, šta misli. Kasnije je radio u stolariji, pa smo mogli i po koju riječ da razmijenimo. Bujić je, ustvari, došao u zavod u Zenicu „preko veze". Neki Nešić Živko, bio je funkcioner, čini mi se i nekakav mu rod, poslao Sedmaka iz Sremske Mitrovice ovamo, navodno, da ga komunisti, više ne „pokvare" u mitrovačkoj kaznioni. Bujić je stalno nešto piskarao po nekim papirićima, pa i onim od duhana, fišeka...Bio je sav preokupiran razmišljanjima o društveno-ekonomskoj krizi i o krizi uopšte.

Ne znam gdje je napisao svoju knjigu „Teorija krize", ali sam ubijeđen da je jedan dio, ili bar neke fragmente, napisao robijajući u Zenici. Zamoli on mene

16 Sjećanja Jura Kerošević zabilježio.:M. Lučić

jedanput, kad je već bio izdržao pola kazne, da mu napravim i izrezbarim ukrasnu kutiju za cigarete, koju je želio da pokloni vjerenici, Zorislavi Kovačević. Ja sam mu je napravio, ali on je nažalost nikada nije uručio Zorislavi. Trebali smo da je pošaljemo iz kruga preko jednog stražara. Ja sam prije šest godina bio kod Zorislave i predao joj jednu ukrasnu kutiju, koja je bila identična onoj koju sam radio 1933. ili 1934.g. Ja sam Branka, kao čovjeka i borca, mnogo volio i cijenio. Bilo mi je jako teško i žao kada sam čuo da su ga ustaše ubile 1941.g. Po njemu sam jednom sinu dao ime.

Dok sam ja bio u Zenici na izdržavanju kazne, od komunista, pored Šnajdera i Bujića, bio je i Stjepan Mostić. Nisam imao mogućnost da sa njim kontaktiram. Takođe, bio je još jedan komunista Talijan, ne mogu da mu se sjetim imena“.[17]

5. GALERIJA NEVJEROVATNIH LIKOVA

„Meni je najviše ostao u sjećanju robijaš Leopold Florčak. Bio je suđen sedam godina zbog falsifikovanja novca. Bio je to dobar umjetnik, slikar o čije su se slike otimali. Što oko vidi, to mu ruka naslika. Ma slike su mu govorile. Voljeli su ga svi upravnici i davali mu uslove da slika. A on nije cijenio svoje slike...danas je poznata njegova slika “Čežnja”, gobleni se po njoj rade.

Mnogo mi je pomogao Florčak. Naučio me dobro rezbarskom zanatu. Bio sam dobar rezbar. Kao takvom, povjerio mi je Bedenjić (direktor maš. privrede) da mu izrezbarim ram za ženske radove veličine 120 x 90 cm. Radio sam na njemu puna četiri mjeseca. Uradio sam tako divne narodne muslimanske motive, da ti oči stanu. Bedenjić je bio prezadovoljan, dade on meni sto dinara, bila to golema para.”

Florčak je bio neobičan po tome što je bio sakat i u ruke i u noge. Hodao je čudno, sa štakama zapetljavajući noge, a prsti ruku su mu bili spleteni, ispreturani... Bio je veseo i nemiran. Našalio bi se taman da bi ga glave koštalo. Zbog toga, ponekad je, na kraće nosio okove. A isto tako, neki Nikola Gegula, bio je osuđen oko 12 godina, toliko je bio neozbiljan da je pregonio svaku mjeru. Nije prezao ni od čega kada je u pitanju zavitlavanje i šala. Govorio je „šala skraćuje robiju”, a njemu je sigurno nije skratila. Taj nije skidao okova. Idemo na molitvu a on u okovima. Zveckaju okovi pred oltarom a velečasni mu kaže: -Kakav je to način da stalno okovan dolaziš pred oltar! -Neka čuje bog, da je došao Gegula!, odgovori mu on. Spadalo živo. Taj živa čovjeka ne ostavlja na miru, takvi mogu da dosade u zatvoru.

Ali, nasuprot ovim veseljacima, u zatvoru je najstravičniji tip bio profesionalni

[17] Sjećanja Jura Kerošević u Arhivu Zavoda u Zenici

izvršitelj smrtne kazne, dželat Dragutin Hart. Često se muvao oko zatvora koji ga je plaćao. Bio je kao Sotona, češki ciganin, u crnom odijelu, crnim cipelama, sa crnom leptir mašnom i, kao kreč, bijelim rukavicama. Nisu se njega lično robijaši plašili, ali je vladalo neko uvjerenje, praznovjerje, ako se on vidi negdje, da će neko od robijaša umrijeti. Plašili smo ga se kao što se u narodu plaše zlosutnog gavrana. Pričalo se, čuo sam to od stražara, da je obavezno uoči izvršenja kazne razgovarao sa osuđenim na smrt.

Kaznu je izvršavao u krugu zatvora, kod mrtvačnice, gdje su se nalazila montažna vješala. Kad izvrši kaznu skidao je rukavice i ostavljao ih na mrtvacu. U lošem sjećanju kao mučitelj i zao čovjek, ostao mi je i Savo Petrović, radio je u osuđeničkoj kuhinji, civil. Uvijek je bio nasmijan, ali cinično, pakostan, uživao je da ljude muči glađu. Neda robijašima da jedu, a ljudi gladni, rade se teški poslovi. Neda hljeba, a ima hljeba. Zatvor imao svoje žito, čovjek da umre od gladi...Neka mu bog oprost, ja mu ne mogu oprostiti. Za moje robije u Zenici se promijenilo 12 ili 13 upravnika. Ne mogu više sviju da se sjetim, kažu da čovjek, ono što ne voli, brzo zaboravlja.

Ja sam otpušten 1.2. 1937.g. Došla mi žena u posjetu, a ja ne znam da idem kući. Pomilovali me oko četiri godine. Bila je nedjelja, hladno, vedro, ono zubato februarsko sunce a meni od nekakvog čudnog osjećaja vruće ko u po ljeta. Nije tog dana radilo Nadleštvo, jer nedjeljom inače nije radilo, i zamalo me pustiše. A nešto sam ranije razmišljao, ukoliko me ne pomiluju, da napravim takav karambol i rusvaj u Zavodu da se pamti dok je onih zidova. Ja sam ustvari bio primjeran i disciplinovan robijaš, nisam pravio nikakve naročite probleme i imali su osnove da me puste.“[18]

6. DŽELAT - DRAGUTUN KARLO HART

„U Zavodu u Zenici postojala je i institucija dželata koji je vršio smrtne presude. Neki od njih mogu se samo poimenično identifikovati kao npr. Alojz Sajfrid ili Mauzner dok najviše ima podataka o Dragutinu Karlu Hartu. Prvo asistiranje izvršenja vješanja trebao je Hart da obavi u jesen 1922.g. u Tuzli. Osuđeni na smrt bio je Juro Kerošević, legendarni husinski rudar. Uzalud su Mauzner i njegov pomoćnik doputovali u Tuzlu, jer je Kerošević uoči izvršenja smrtne kazne izvršio samopovredu. Uzalud će ova dva dželata doći u Tuzlu radi Keroševića i drugi put, za mjesec dana, jer će ga kralj pomilovati od smrtne kazne. Prvo asistiranje vješanja obavio je polupijani Hart u Mariboru. Zatim će do 1925.g. pomoći Mauzneru da objesi 25 nesretnika, raznih zlikovaca i krvnika, ali i onih, koji su se ozbiljnije drznuli da postojeći sistem promijene.

[18] Sjećanja zabilježio:F.Lipničević i M.Lučić

Te, 1925.g., u svojoj 43. godini, položio je Hart državni ispit za službenog izvršitelja smrtne kazne. U svojoj sedamnaestogodišnjoj dželatskoj karijeri, kako je izjavio novinaru povodom svoga 60-tog rođendana, objesio je sto osam osuđenika. Inače, za tih sedamnaest godina Hart se više puta pojavljivao sa kraćim intervjuima u tadašnjim novinama. -Molim vas, da se razumijemo, ja sam službeni izvršitelj smrtne kazne i službenik sam Kaznenog Zavoda u Zenici. I kao takav na traženje suda, odlazim tamo gdje sam potreban, jer drugog izvršitelja smrtne kazne u državi nema. Ne podnosim riječ „krvnik" jer mi smeta i vrijeđa me. Krvnik, šta je to krvnik?

To je onaj, koji na svoju ruku ubija, to je katil, kako se to u Bosni kaže. A ja, ja sam nešto sasvim drugo. Ja sam organ vlasti, koji na osnovu pravomoćne presude nadležnog sudskog foruma vrši svoju dužnost. Je li vam jasno? I što ste ono još htjeli da čujete. A da, zanima vas kako vršim svoju dužnost. Pa evo, reći ću vam. Nema tu nikakve tajne, od toga ne treba praviti nikakvo čudo. Prvo, tu je moj kalendar.Tu su upisana imena osuđenih. Ovi koji su precrtani, ti su u međuvremenu pomilovani. Ovi sa crvenim križićima ispred, ti su već justificirani, a ovi sa plavim, oni još čekaju.

Kada dobijem službenu obavijest o danu i mjestu justifikacije spremam se i krećem. Sa mnom putuje i moj pomoćnik. U koferu nosim garderobu koju obavezno oblačim pri izvršenju. To su crno odijelo, cilindar šešir i bijele rukavice. Rukavice mijenjam pri svakom izvršenju. Tu su još štrik, maska za osuđenika i drugo. Samo izvršenje obavlja se po tačno utvrđenom redu. U zakazano vrijeme osuđeni se dovodi na mjesto izvršenja, na kome je već podignut stup (vješala). Predsjednik sudskog vijeća, državni tužilac, branitelj osuđenog, liječnik, zapisničar i ostali koji službeno prisustvuju izvršenju kazne, već se nalaze na licu mjesta. Da, tu je još, po želji osuđenog i svećenik.

Straža zatim dovodi osuđenog iz ćelije u kojoj je proveo svoju posljednju noć, a predsjedavajući utvrđuje njegov identitet i ponovo mu čita presudu. Nakon toga ga pita, ima li još šta da izjavi. Neki se kaju, neki opet odsutno gledaju ili se skrušeno obraćaju prisutnom svećeniku i ljube križ, a neki, bogami, znaju i da kunu. Prpić Mali je proklinjao Čarugu, da je on za sve kriv. Predsjednik se onda obraća meni i kaže: -Izvšioče smrtne kazne, predajem vam osuđenog, vršite svoju dužnost. Toga časa ja i moj pomoćnik pristupamo osuđenom, preuzimamo ga od straže i vodimo pod stup. Tu mu otraga vežemo ruke, jer dok stoji pred sudskim vijećem odvezan je. Pomoćnik mu zatim pomaže da se uspne na stolac. Ja se za to vrijeme uspinjem na male lotre ili na stolac prislonjen uz stup. Lijevom rukom prihvaćam osuđenog a desnom rukom mu stavljam omču na vrat i odmah zatim nabacujem masku preko glave. Svi prisutni ćutke stoje i skidaju šešire. Istog časa moj pomoćnik izbija stolić

ispod nogu osuđenog, hvata ga rukama ispod koljena i jednim trzajem povlači zemlji, dok mu ja zakrećem šiju...Za nekoliko sekundi gubi svijest.

Onda silazim dolje, prilazim pogubljeniku i uzimam ga za ruku. Osluškujem mu puls i kada ustanovim da više ne kuca, skidam rukavice i bacam ih pod noge justificiranog i kažem: - Ja nisam kriv za tvoju smrt. Onda prilazim sudskom senatu, naklonim se i kažem: -Slavni sude, pravdi je udovoljeno. Eto to je sve, ne znam šta da vam više pričam. -A ako pukne konopac, ma ni govora. To je posebna vrsta konopca ispredena od svile i konoplje. Taj ne puca, a za svako izvršenje uzmem novi konopac. Stari isiječem. Vjeruje se da komadić takvog konopa donosi sreću. Evo vam ako hoćete jedan komad. Ja sam takvih konopaca imao mnogo u rukama. Čuvam komadić konopca kojim je obješen zloglasni Čaruga, ali mi nije donio sreću. -Nije li grotesno što se za izvršenje svečano oblačite? -Hoćete da kažete, posprdno. Nipošto. Smrt je, ma kako i odakle dolazila, nešto veliko, i sveto, i svi koji joj prisustvuju dočekaju je s osjećajem poštovanja i pijeteta".

RAZDOBLJE 1941 - 1945. GODINA

Njemačka je zajedno sa svojim saveznicima napala 6. aprila 1941.g. već razjedinjenu Kraljevinu Jugoslaviju. U Zavodu u Zenici vladala je neizvjesnost. Službeno osoblje je u dilemi, kako postupati prema osuđenicima, prije svega pripadnicima „Kulturbunda“ koji su osuđeni kao petokolonaši i njemački špijuni u periodu 1939-1941.g., a inače, upućeni su iz Kaznenog zavoda Sremska Mitrovica da budu što dalje od fronta. Neki službenici zahtijevaju da ti osuđenici budu u povlaštenom položaju, a većina traži da zadrže isti status kao i drugi. Kulturbundovci i proustaški elementi smješteni su u prostorije bolnice - Četvrti paviljon. Poslije bombardovanja Zenice 13. aprila 1941.g., oni su već dobili izrazito povoljan tretman tj. razne povlastice. Upravnik Zavoda Milorad Semiz, zbunjen okupacijom, ne zna kako da postupa i zauzme stav. Stražari se počinju dijeliti pod uticajem nastale situacije. Jedni se pridržavaju Zakona i Kućnog reda, a drugi, manji broj, čine ustupke osuđenicima osuđenim za njemačku špijunažu i proustašku djelatnost.

U Zenicu 15. aprila 1941.g. ulaze njemačke motorizovane jedinice makadamskim putem iz pravca Doboja. Njemačka špijunaža već je ranije prikupila podatke o otpremanju kulturbundovaca u Zavod Zenica s namjerom da ih oslobode i jedan dio motorizovanih jedinica uputio se prema Zavodu. Dolaze pred glavnu kapiju s tenkovima i drugim motornim vozilima i odlaze na razgovor kod upravnika Milorada Semiza. Osim upravnika, ovom razgovoru nije niko prisustvovao od službenika Zavoda. Rezultat je taj da su istog dana pušteni na slobodu i kulturbundovci i ustaški elementi.

U Zavodu u Zenici, kao i u drugim ustanovama na području NDH, odmah je zabranjena upotreba svih jezika, izuzev čistog hrvatskog. Vlada iz Zagreba uputila je Zavodu Zenica „Akt o čistoti hrvatskog jezika”[1] kojim se zabranjuje dalja upotreba ćirilice. Svi službenici, koji su ostali u službi, morali su koristiti latinično pismo, što je stvaralo probleme budući da su stražari bili polupismeni (inače je bio uslov za prijem u službu da se zna čitati i pisati bar na jednom pismu). Oni stražari, koji su znali samo ćirilicu nisu bili u mogućnosti da za kratko vrijeme savladaju latinicu, pa su bili izvrgnuti ismijavanju i različitim provokacijama, pritiscima i prijetnjama da će biti otpušteni. Tako su bili u situaciji da moraju da mole druge stražare da im pišu ono što im je posao nalagao.

U sačuvanoj dokumentaciji Zavoda iz perioda NDH, vidljivo je da se 10. aprila (Dan NDH) prešlo sa ćiriličkog na latiničko pismo, tako da su rubrike „Indeksa 1941.” pola ispisane ćirilicom, a pola latinicom.

1 “Politike”/1939.g./, Zabilježio: M.Lučić
a Taj akt uveden je u “Indeks Kaznione 1941.godine”pod brojem 5669.

1. SJEĆANJA NA 1941. GODINU

U arhivu Zavoda sačuvano je sjećanje Vinka Dragovića koji piše: „Sjećam se da smo 10. ili 11. juna 1941.g. ja i Đuro Medan dovedeni u Zavod Zenica. Kao politički osuđenici (komunisti) poslati smo ovamo po Pavelićevom rješenju, jer je njegova namjera bila da ovdje formira „Logor nepoćudnih političkih elemenata". Kao takve, odmah su nas smjestili u metalne kaveze, koji su bili odvojeni jedni od drugih limom debelim milimetar-dva, a sa strane su imali rešetke.

Svaki kontakt sa drugim osuđenicima bio nam je onemogućen. Prvi dani su bili dosta mučni i teški. Neizvijesnost je grizla. Mi smo, ustvari, ovamo poslati bez ikakvih dokumenata, kao pod neku istragu, a rečeno nam je da će optužbe naknadno stići. Junački smo se držali, nismo jadikovali ni cmizdrili, ali nismo ni isticali da smo komunisti, jer za to je letila glava, a mi smo znali da će biti borbe i da će biti pametnije izgubiti je na nekom drugom mjestu.

Ja i Đuro imali smo sreću da budemo u Zavodu jedan do drugoga (u jedinici i dvadesetčetvorci), tako da smo mogli povremeno pričati kroz lim. Obično smo koristili buku voza koji je prolazio pored Doma i razmjenjivali po nekoliko rečenica. Već prvih dana smo primijetili da nam se dva stražara nešto srdačnije obraćaju. Bili smo rezervisani, jer stražari su pokušavali na lijep način ili provokacijom da izvuku od nas izvjesne podatke. Ubrzo smo saznali da se ti stražari zovu Ilija i Aleksa (ne znam im ni jednom prezime).

Na šetnji su počeli sa nama sasvim neposredno da razgovaraju (šetnja je obavljana na malom elipsičnom prostoru iza „Staklare"). Ne sjećam se tačno, ali jedan od ove dvojice stražara nas je preporučio ljekaru Zavoda na pregled. Znam da je taj ljekar bio iz Ljubuškog, po narodnosti Musliman, ali neznam kako se zvao. Mnogo nam je pomogao. Ja i Đuro smo bili iznenađeni kako je bio pažljiv prema nama, a još više kad je naređeno da nas premjeste u samicu, u kojoj smo imali tretman bolesnika i bili zajedno. Posumnjali smo da hoće na lijep način da nešto izvuku od nas. Ubrzo, ljekar Zavoda je nestao, Ilija i Aleksa su nas obavijestili da su ga odveli Nijemci, a njih dva (pravoslavci) su se pokatoličili.

Tih dana je počelo opšte klanje između službenika u Zavodu. Sjećam se da su jednog stražara, zvao se Jovo, zaklali na očigled nas, pri predaji smjene. Dežurao je do ponoći a onda su ga zaklali. Inače, tih dana po našem računu (a mi smo uglavnom vodili neku evidenciju i pokušavali na sve moguće načine da dokučimo sve interesantne podatke) poklato je i pobijeno oko 30-tak stražara. Dovodili su nove stražare one što su bili penzionisani. U krug se uselio nemir, osjećao se zadah krvi, čuli su se tupi pucnji u noći, stražari su naličili na krvožedno zvjerinje. Klali

su se između sebe, a nas, bar političke osuđenike, nisu još dirali. Nismo mogli jesti ni spavati.

Stražari su se noću svakih 15 minuta dozivali pištaljkama. To je bila najjezivija zvučna prozivka. U noći su nekud odvozili osuđenike „maricom". Bilježili smo svaki odlazak „marice". Također, udaranje rampe za voz, po čitavu noć, kidalo nam je nerve. Đuro više nije htio da izlazi na šetnju. Ja sam izlazio i šetao sam. Dok sam šetao mogao sam da čujem razgovor stražara. Pričali su o klanju naroda, psovali, pominjali su ubistvo nekog popa u obližnjem selu i bacanje 17 žicom povezanih leševa u Bosnu.

Istog dana, kada je Hitler napao SSSR bili smo o tome obaviješteni od Ilije i Alekse, a vidjeli smo to i u novinama. Obradovali smo se. Mislili smo da će SSSR brzo pobijediti Njemačku, da je mnogo moćnija zemlja. Odmah smo i mi počeli da krojimo planove za podizanje ustanka (ta ideja o dizanju ustanka bila je prisutna u svim partijskim organizacijama i zemlji odmah po okupaciji). Prvo smo pokušali da dobijemo informaciju o vrsti i količini oružja u Zavodu, zatim da saznamo mjesto gdje je oružje uskladišteno i ko sve može doći do ključeva od tih prostorija, zatim, kakvi su službenici u Zavodu na koje bi mogli računati, koje bi trebalo likvidirati... počeli smo utvrđivati raznim kanalima i spiskove osuđenika (kriminalaca na koje bi se mogli osloniti). U planu smo predvidjeli sebe kao vođe.

U punom jeku rada na ovom planu, mene i Đuru iznenada stražari izvedoše na raport predstojniku Zavoda (Esad Softić). On nam je kratko saopštio da nema naše dokumentacije, da nije po zakonu da nas više drži (iznenadio nas je svojom „paragrafitnošću") i da će nas poslati preko granice. I zaista, na naše šokantno zaprepašćenje bili smo sprovedeni do Sarajeva, a od Sarajeva preko Ivan–sedla u Hercegovinu (na području Bradine bila je granica NDH). Negdje oko Konjica odvezani smo iz lanaca i stražar nas je napustio...Ubrzo smo se našli u partizanima."[2]

2. OTPUŠTANJE I HAPŠENJE STRAŽARA

Za nekoliko dana uslijedilo je naređenje da stražari srpske nacionalnosti predaju puške, a ubrzo i naređenje da predaju sablje i opasače. Pošto su potpuno razoružani, počeli su ih otpuštati iz službe. Otpuštanje je izvršeno u periodu od 27. jula do 25. avgusta 1941.g.[3]

[2] Sjećanje zabilježio: M.Lučić

[3] Podaci o otpuštanju su pedantno evidentirani u protokol Kaznione Zenica(od 1941.godine).Otpuštanje je izvršeno u devet grupa. Upravnik Milorad Semiz i pravoslavni sveštenik Veljko Grgurević posebno su otpušteni. Prva grupa otpuštenih stražara: Svetozar Mašić , Vidosav Petrović, Vladimir Urošević, Dragan Cebanović, Milorad Kovačević, Nikola Petrović, Ljubomir Stanković, Vojislav Đurović, Bogdan Popović,

Poslije otpuštanja prve grupe, otpušten je iz državne službe pravoslavni sveštenik Veljko Grgurević, i imenovan je upravnik Ragib Hadžiabdić,[4] a otpušten je nešto kasnije direktor Zavoda u Zenici Milorad Semiz.[5]

Od 27. juna 1941.g. u Zavodu Zenica nastalo je užasno stanje: vlast NDH lišava slobode stražare srpske nacionalnosti,[6] vrši se otpust iz državne službe svih stražara i službenika srpske nacionalnosti, vrši se premještaj stražara iz Kaznenog zavoda u Staru Gradišku i Lepoglavu, vanredno se unapređuju stražari. Izgone se porodice stražara srpske nacionalnosti iz državnih stanova.

Prema kazivanju porodica stražara lišenih slobode, ustaše su ovo izvršile u tri grupe: prva grupa lišena je slobode 27. juna, druga 11. avgusta i treća 25. avgusta 1941.g. Od 5. septembra 1941.g svi uhapšeni stražari nalazili su se u Zavodu u Zenici u samicama gdje su ostali do decembra 1941.g. U to vrijeme familije uhapšenih stražara dobivale su različita obavještenja od prijatelja i poznanika. Jedni su govorili kako su saznali da su ih poslali vozom u zatvor u Gradišku, a drugi da su ih vidjeli u Zavodu Stara Gradiška, neki su tvrdili da su ih Nijemci i ustaše strijeljali u Sarajevu i Kruščici. Posljednje obavještenje porodice su dobile poslije oslobođenja zemlje, da su likvidirani u Jasenovcu 1942.g.[7]

3. ZAVOD U RATNOM RASULU

Po okupaciji zemlje, svi zaposleni stražari u Zavodu u Zenici nastavili su i dalje da rade svoje poslove. Bili su to, uglavnom, ljudi sa četiri razreda osnovne škole ili samouki, polupismeni. Služba straže je bila preopterećena poslovima i organizacija rada je bila vrlo loša, tako da su neki stražari radili po 12 ili 16 sati dnevno. Stražari Zavoda su vaspitavani, kao uostalom i drugi službenici Kraljevine Jugoslavije, u

---

Radosav Gudurević.

4 broj dekreta postavljenja 3782,

5 broj dekreta 4383

6 Druga grupa otpuštenih stražara: Dragoljub Šutović, Bogdan Novaković , Jovo Adamović. Treća grupa otpuštenih stražara: Simo Petrović, Nikola Stojanović, Đuro Peić, Savo Petrović. Četvrta grupa uhapšenih stražara: Pavle Vuković , Ignjat Petrović i Bogdan Savatović.Već je prije provjeravalo Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja Zagreb pod brojem 4209, da l je otpušten iz službe Panto Vuković Bogdan, Mirković, Mihajlo Marinković i Mehmed Čuhurija.Peta grupa otpuštenih stražara: Bogdan Zekanović 449, Dušan Pikupa, Vasilije Sekzlić, Jusuf Zakija , Branko Sandić, Radosav Šimšić, Mihailo Vasić i Dragomir Milovanović. Šesta grupa otpuštenih stražara: Jovo Predojević , Mihajlo Samardžić,.Sedma grupa otpuštenih stražara: Aleksandar Raskić i Mihajlo Tešulić. Osma grupa otpuštenih stražara: Marko Cvijanović , Ilija Mijatović , Milorad Marjanović , Dušan Zelenović , Đorđo Stevanović i Stanko Mišura .Deveta grupa otpuštenih stražara: Mladen Aleksić , Pero Josipović , Risto Stanković , Marko Mitrović , Bogdan Mitrović i Đuro Antić. Stražari za koje je utvrđeno da su lišeni slobode i likvidirani u februara 1942.godine: Cvijanović Marko, Pejić Aleksa, Sandić Branko, Vuković Jovo, Pikulić Dušan, Seherević Jefto, Bencun Stevan, Mijatović Ilija, Stepanović Đorđe, Mirković Bogdan, Šimić Radosav, Stevanović Cvijan, Petrović Ignjat, Savić Bogdan, Antić Đuro i Aleksić Mladen.

7 Zabilježio:Smajo Bićo

duhu postojećeg režima, slijepa pokornost starijem: kralju, ministru, upravniku, zapovjedniku, podnaredniku, blagajniku i svima onima koje su oslovljavali sa „gospodine". Navikli da rade po naređenjima, počeli su da izvršavaju i zadatke vlasti NDH.[8]

4. IZUZECI

Istina, bilo je pojedinačnih slučajeva gdje se pružao izvjestan blaži otpor. Tako je, naprimjer, stražar Ibrahim Šestić odbio da odmah stavi oznaku NDH na uniformu. Zatim, Rudolf Jurišić, koji je govorio da ne treba zatvarati poštene ljude i da to nije dobro, niti će na dobro izaći. Najenergičniji otpor nedoličnom ponašanju Nijemaca i ustaša pružio je Husein Kulenović. On je radio kao blagajnik u Zavodu, a obavljao je i neke druge funkcija u gradu. Zbog bojkota neprijatelja više puta je premještan sa jednog na drugo radno mjesto. Vjerovatno je ocijenjeno da je simpatizer ili saradnik NOP-a, pa ga 1941.g., kao nelojalnog građanina i službenika šalju u logor, gdje je zvjerski likvidiran.[9]

5. PARTIZANSKI NAPAD

Prva zenička partizanska četa, kojom je rukovodio komandir Todor Butina 13. decembra 1941.g. izvršila je napad na Zenicu i napadnuta je i ekonomija Zavoda koja se nalazila u Radakovu i bila poznata u gradu kao Kazničko polje[10]. Partizani su na ekonomiji zarobila tri stražara i nekoliko osuđenika koji su se tu nalazili. Osuđenike su oslobodili i dozvolili im da mogu ići kuda hoće. Oni su se podijelili u dvije grupe: jedni su otišli u svoje krajeve i time se oslobodili izdržavanja kazne, a drugi su se ponovo vratili u Zavod. Stražarima koji su tom prilikom zarobljeni, ponuđene su dvije mogućnosti: da se priključe partizanskim jedinicama ili da idu kuda žele. Oni su se odlučili da se vrate svojim kućama i poslije u Zavod. Prije puštanja im je oduzeto oružje i ostala oružana sprema.[11]

Čim su se vratili u Zenicu, stražari su otišli u Zavod i obavijestili upravu šta im se desilo. U upravi su već znali da je izvršen napad na ekonomiju i da su stražari i osuđenici zarobljeni, ali su sada bili iznenađeni da su partizani pustili zarobljene. Iznenađenje je bilo još veće kada su saznali da su se partizani prema njima krajnje ljudski odnosili i da su im dozvolili da se sami opredijele kuda žele. Ovaj događaj je među stražarima Zavoda bio povod za razne komentare i nagađanja o partizanima. Bilo je to vrijeme kada su sve vojske postupale surovo i neljudski, zbog čega ih narod nije ni volio.

8 Arhiv Zavoda u Zenici (sjećanja)

9 Arhiv u Zavodu u Zenici (sjećanja)

10 Arhiv u Zavodu u Zenici (sjećanja)

11 Arhiv u Zavodu (sjećanja)

Rijetki su opisi boravka u Zavodu u Zenici iz perioda 1941-1945.g. U jednom od njih piše: „Robijaški život bio je vrlo podnošljiv. Hrana je bila očajna, ali imali ste pravo na pakete i na posjete. U Zenici nije bilo neke posebne tučnjave zatvorenika, osim kada sam bio premješten u Mitrovicu. Ali u Zenici sam bio siguran za svoj život. Upravitelj kaznionice bio je neki Hadžiavdić, zatim neki dr. Muminović ili Muminagić, koji je bio doktor medicine, jedan vrlo fini čovjek. Kad sam prebačen tamo, umro je stražar koji je bio fotograf, i oni su trebali fotografa, međutim, nisu htjeli nikog da zaposle nego su pitali robijaše da li znaju da fotografiraju. Pošto sam se malo bavio fotografijom iz hobija javio sam se i postao fotograf u Zenici.

U Zenici je bilo vrlo civilizirano, ja ne znam da li se uopće nekad nekog istuklo, ili je neki stražar možda nekog udario, dok je tučnjava u Mitrovici bila redovita stvar, često su tukli i zlostavljali robijaše".[12]

6. RASELJAVANJE ZAVODA

Početkom 1942.g. Zavod su sasvim preuzele oružane njemačke jedinice. U roku od dva dana, a vjerovatno po ranije utvrđenom planu, svi osuđenici su otpremljeni u Kaznionicu Sremska Mitrovica. U zeničkom Zavodu Nijemci su ostavili samo pet osuđenika: brijača, krojača, kotlovničara i dva čistača kruga. Sa ekonomije Zavoda, koja je bila prilično bogata, otpremljene su krave, konji, svinje i bikovi u Kaznionicu Lepoglava. Stražari su isto tako premješteni u Sremsku Mitrovicu i Lepoglavu, a jedan je broj premješten u Sarajevo, neki u Dubrovnik i u Bosansku Gradišku (gdje je bio logor), vjerovatno da u njemu rade. [13]

Krajem 1942.g. i tokom 1943.g. veći broj stražara vraćen je iz tih kaznionica i penzionisan. To su uglavnom bili stariji stražari i oni koji su imali puno djece. Po raseljavanju Zavoda, u njemu je ostalo i nekoliko službenika čiji je zadatak bio da čuvaju alat i inventar ekonomije. To su bili: upravnik Ragib Hadžiabdić, blagajnik Husein Kulenović, stražari Ismet Kaknjo i Derviš Husović. Oni su smješteni u zgradu Zavoda. Sa njima u ovoj zgradi boravili su osuđenici Đorđe Radivojević i Martin Jeličić. U toku rata, kao upravnici u Kaznionici, radili su još i Šaćir Konjhodžić i Nurudin Arapčić.

7. MISTERIJA RADIVOJŠA

Zanimljiva je priča o Đorđu Radivojeviću, čovjeku koji je tokom čitavog II svjetskog rata boravio u Zavodu Zenica i koji je u vrijeme, kada su otpušteni, zatvarani, odvođeni u logore i likvidirani svi službenici i čuvari srpske nacionalnosti,

[12] Adil Zulfikarpašić: Misao, pogledi i sjećanja.-Sarajevo 2005. Str.35-36

[13] Sjećanja u Arhivu u Zavodu

od robijaša „unaprijeđen" u službenika, iako je i sam bio srpske nacionalnosti. On je jedan od one dvojice osuđenika, koji su tokom čitavog II svjetskog rata boravili u zeničkom Zavodu, i sticajem raznih nesretnih i sretnih okolnosti sačuvao glavu. Bolest mu je odnijela djecu, žena se objesila, otac poludio.[14]

A onda je uslijedio i njegov zločin. Ubio je čovjeka, knjigovođu u uredu u kome je i sam radio. Povod ubistva bila je optužnica da je Radivojević izvršio pronevjeru pomažući se falsifikatom. Osuđen je na 10 godina robije. I za trenutak utihla je njegova životna drama u monotonim tokovima robijaške svakodnevnice zavoda u Zenici. Stiže rat i njegove strahote uvlače se u zidine Zavoda.

Za Đorđa Radivojevića, po nacionalnosti Srbina, lično se kod uprave Zavoda i njemačkih vlasti, interesuje novoimenovani ministar finansija NDH, čovjek koji je bio na dužnosti šefa ureda u kome je Radivojević izvršio ubistvo. Ministar službenim dopisom, koji potpisuje Pavelić, naređuje da se Đuri Radivojši (sada promjenjenog imena i prezimena) povjere poslovi i računovodstva Zavoda i da ne boravi sa ostalim hapšenicima, te da se nigdje ne premješta iz Zenice.[15]

Dolaskom Čerkeza za obezbjeđenje Zavoda, Radivojša postaje i sam premetom iživljavanja i zlostavljanja. Tražili su da im Radivojša donosi rakiju i to u većim količinama, po deset litara dnevno.[16] A kada nije mogao pribaviti dovoljno rakije onda su ga Čerkezi prislanjali uz zid, stavljajući mu prazne flaše na glavu, jednu po jednu, i pucali u njih i srećom, nijedan metak ga nije pogodio u glavu. [17]

Dolaskom Čerkeza obezbjeđenje Zavoda je oslabilo. U narodu se brzo pročulo da se Čerkezi opijaju i da se lako podmićuju dobrom rakijom. Tako je neka posjeta, preko Radivojše, dala pletenku od 10 litara ljute prepečenice i nešto meze za vojnike te su se Čerkezi opili. To je iskoristila jedna grupa osuđenika simpatizera NOP-a i organizovala bjekstvo. Među bjeguncima bio je i Đorđe Krsmanović koji se sa bjeguncima priključio partizanima.

Ovo bjekstvo prikriveno je i u samom Zavodu, čuvalo se kao najstrožija tajna. Ni svi službenici nisu znali za njega. Radivojša je znao te je rekao onom istom građaninu, kome se povjerio da se osjeća da je u službi zločina: „Vraćam im dugove, vrijeme je osvete".[18]

---

[14] Arhiv u Zavodu (sjećanja)

[15] Arhiv u Zavodu (sjećanja)

[16] Arhiv u Zavodu u Zenici (sjećanja)

[17] Arhiv u Zavodu u Zenici (sjećanja)

[18] Arhiv u Zavodu (sjećanja zabilježio:M.Lučić)

8. JAČI OD SMRTI

Samo u januaru i početkom februara 1943. g. uhapšeno je sa ove teritorije oko 500 ljudi i žena i svi su bili zatvoreni u Zavodu u Zenici, koji je za tu priliku nazvan sabirni logor. Ovdje su oficiri njemačke komande, uz ispitivanje i mučenja uhapšenih, vršili i selekciju za otpremanje u koncentracione logore i za strijeljanje.[19] Uglavnom, riječ je o članovima tetovske partijske ćelije koji su lišeni slobode (sekretar Nazif Bajramović, član Rifet Čolaković i Salih Skomorac, saradnici NOR-a od 1941.g.).[20]

9. BEZUSPJEŠNA SASLUŠAVANJA

Svi pohapšeni su bili smješteni u Glavnu kuću, blok „C", prizemno. Tu su bile samice i oni su bili razdvojeni. Nisu znali jedan za drugoga jer su privođeni pojedinačno. Samice su obezbjeđivali njemački vojnici naoružani automatima. Na saslušanje su odvođeni tiho, tako da njihovo kretanje hodnikom ostali nisu mogli čuti. Saslušavanje je vršio njemački oficir uz pomoć prevodioca, Ota Cipra (radio u Zavodu kao mašinista). Prilikom saslušavanja pokušao je da bude taktičan. Nudio im je da sjednu, davao im cigarete, pitao koga imaju od bliže rodbine. Zatim je glumio zabrinutost što su zlostavljani i grdio ustaše što su to radili. Usput je veličao firera, njemački narod i njegov „human" odnos.[21]

Oficiru se žurilo da dođe do važnih podataka o komunistima u Zenici, ali pošto saslušanje nije ništa otkrivalo, mijenjao je taktiku. Svi uhapšeni su izvedeni iz samica, podijeljeni u dvije grupe i strpani u dvije samice (drugu i četvrtu od Trećeg paviljona, treća je ostavljena prazna). Zatim iz svake samice vojnici su izveli po pet ilegalaca i odveli ih na vrata prema Trećem paviljonu, doveli ih do zida (tu je bila trafostanica i korparska radnja). Tu su ih čekali krampe i lopate. Naređeno im je da kopaju. Bilo im je jasno da kopaju svoju grobnicu. Kada su završili kopanje vraćeni su pod jakim obezbjeđenjem u samicu. Odmah su saopštili drugovima da su kopali grobnicu i da će ih Nijemci strijeljati. Njemački vojnici ih nisu više sprečavali da razgovaraju, jer je upravo i bio cilj Gestapoa da se strijeljanjem zaplaše i tako saopšte podatke o aktivnostima komunista.[22]

Sutradan, 24. januara 1943.g., dakle, poslije 24 sata od kopanja grobnica, njemački vojnici upadaju u samice. Izdvajaju Bajramovića, Čolakovića i Skomorca, skidaju im odjeću do pojasa i vežu im ruke bodljikavom žicom. Zatim ih po komandi

---

19 Ćamil Kazazović, Zenica, str.78 S.Uzunović, Stope u vremenu.- Zenica, 2001,str.112

20 Ć. Kazazović, isto, str. 78

21 Ć. Kazazović, isto, str. 79

22 Ć. Kazazović, isto, str. 79

odvode polunage po januarskom mrazu do iskopane grobnice i strijeljaju. Prilikom odvođenja na strijeljanje Nijemci nisu spriječili druge ilegalce da to gledaju. Pošto se iz samice nije mogla dobro vidjeti jama iznad koje su odvedeni i strijeljani, pucnji pušaka bili su siguran znak da je strijeljanje izvršeno.

Strijeljanje ostalih je izvršeno 26. januara 1943.g., a leševe su pokopala službena lica Zavoda na mjestu gdje su strijeljanji. Tako je Zenica izgubila dvadeset opredijeljenih boraca[23] u danima kada su joj bili najpotrebni. Držali su se junački i po cijenu života nisu htjeli izdati svoje drugove komuniste i saradnike NOR-a.[24]

10. POGAČE S MIRISOM POBJEDE

Avgust Matošević iz Osijeka, učesnik NOB-e od aprila 1943.g., borac XVII Slavonske brigade, kao vojni zarobljenik boravio je 1944.g. oko mjesec dana u sabirno-prolaznom logoru Zenica, koji je bio lociran u krugu Zavoda u Zenici. „Bio sam u pratećoj četi XVII Slavonske brigade i kada smo krajem ljeta 1944. g. prelazili Bosnu kod Maglaja zarobiše Nijemci mene i još dvojicu drugova. Bili smo u vodi kada su nas zasuli mitraljeskom vatrom, tako da su nekoliko partizana ubili, a nas pohvataše žive. Iz Maglaja su nas odmah sproveli u Zenicu u prolazno-sabirni logor. Prvo veče, i gotovo čitav naredni dan, proveli smo u podrumu jedne veće zgrade („Staklara") gdje je bila voda gotovo do koljena. Naime, voda je stalno curila iz jedne napukle cijevi. Podrum je bio prostran, djelomično ispregrađivan, sa dugim centralnim hodnikom a u jednoj njegovoj polovini bilo je mnogo arhive. Zaudaralo je na mem, a i ustajala prljava vodurina je smrdila, a noge su nam trnile. Pokušavali smo se propinjati uz zid i kroz rešetke gledati šta se događa vani. Znali smo da smo u logoru, ali nismo znali šta će uraditi od nas.

Iz podrumske bare, kroz koju su prolazili svi novopridošli, premješteni smo u prljave i tijesne limene ćelije. Poslije nekoliko dana počeli su nas izvoditi van ćelije i obavljali smo određene fizičke poslove. U logoru je bilo civila koji su radili u šnajderaju. Šnajderaj je bio u baraci. Mi bi unosili u radionice materijal za krojenje i iznosili skrojene proizvode, kao i gurali kola sa smećem i izmetom van kruga, naravno sve pod vojnim obezbjeđenjem. U krugu je bilo u njemačkoj službi,

---

23 Alić Ahmet, zemljoradnik iz Tetova, saradnik NOR-od 1941.godine, Bajramović Nazif, radnik željezare, sekretar partijske organizacije "Tetovo", Bajramović Hasan, radnik rudnika, član part.organizacije "Tetovo", Čolaković Rifet, tehničar u željezari, član SKOJ-aod 1939.god. i član partijske organizacije "Tetovo", Ismić Meho, radnik rudnika, saradnik NOR-a od 1941.godine, Kovač Mulo, radnik željezare ,saradnik NOR-a od 1941.godine, Okan Zulfo, penzioner iz Tetova, saradnik NOR-a od 1941.godine, Skomorac Avdo, radnik rudnika, saradnik NOR-a od 1941.godine, Skomorac Salih, radnik rudnika, saradnik NOR-a od 1941.godine, Skomorac Sejfo, radnik rudnika, saradnik NOR-a od 1941.godine, Selimović Fehim, zemljoradnik iz Tetova, sardnik NOR-a od 1941.godine, Šišić Hasan, radnik rudnika, član partijske organizacije "Tetova" Ć.Kazazović, isto, str.179

24 Arhiv u Zavodu (sjećanja zabilježio:SmajoBićo)

kao obezbeđenje logora, dosta folksdojčera, uglavnom Banaćana, jedan od njih, crn sa brčićima, bio je komandant logora. Imali smo dosta slobodnog vremena i dozvoljavano nam je da se duže zadržavamo ispred zgrade, kao i u sabirnoj sobi. Ali, čim zapuca negdje u okolini Zenice, a često je pucalo, odmah su nas povlačili u ćelije. Slobodno vrijeme smo počeli da koristimo za ilegalno stupanje u međusobne kontakte i otpočinjemo aktivnost.[25]

11. VEZA SA PARTIZANIMA

Za bjekstvo nije bilo, ama baš, nikakvih izgleda. Počeli smo sa vođenjem dnevnika i svakodnevnom analizom situacije i događaja. Dnevnik je vodio Lija Aćimović, zarobljeni partizan (i on je bio odnekud iz Banata). Ispisivao ga je u svesci sa tvrdim omotom uzetoj iz arhive u podrumu one prostorije gdje smo noćili prvo veče. U svesci su bila upisana imena oko pedeset i dva zarobljenika, uglavnom partizana. Svesku smo krili ispod jelove daske u uglu sabirne sobe u šljaku. Tu je i ostala po našem odvođenju u zarobljeništvo. Za dnevnik sam znao ja, Ilija, Sveto Nikolić i neki Šaco (ne sjećam mu se prezimena, bio je po struci krojač).

Postavili smo sebi za cilj da stupimo u vezu sa partizanima u okolini Zenice. I to nam je ubrzo pošlo za rukom. Kada smo nosili robu u civilne radionice zapazio sam da me jedna mlada i lijepa djevojka gleda ljubazno i toplo. Bio sam i ja prilično privlačnog izgleda. Nešto mislim, zagledala se u mene. I ja odlučim da to iskoristim. Zapnem jedanput kao slučajno nogom za nju, pa joj se izvinim i tako stupimo u kontakt. Zatim, ona poslije kao poslom dođe u podrum ili magazin dok smo radili, koristeći, uglavnom, vrijeme kada su folkadojčeri odlazili da jedu, i tako se ja sa njom povežem. Zvala se Seka Marčinković. Odlučim i da je pitam za partizane, a ona veli da je u vezi sa njima. Konsultujem se sa Ilijom i drugovima i dogovorimo se da pokušamo poslati poruku preko nje.

Napišemo pismo preko stakla (tehnika se sastoji u sljedećem: ovlaži se komad papira, stavi na staklo, preko njega drugi suvi papir po kome se piše. Ispisani papir se uništi, a vlažni osuši. Kada se ponovo stavi u vodu sa njega se može čitati pisani tekst). Seka je uručivala našu poštu nekoj Ruži i mi smo počeli da dobivamo poruke od zeničkih partizana. Seka nam ih je prenosila usmeno. Poručivali su nam da će uskoro sloboda, da se Nijemci povlače, da će Zenica biti oslobođena. U logor su svakim danom dovodili nove zarobljenike kao i civilno stanovništvo iz Zenice i okoline. Nama je bio onemogućen svaki kontakt sa zarobljenicima iz drugih zgrada, a u našoj zgradi nas je bilo najmanje.“[26]

[25] Ć. Kazazović, isto, str. 82
[26] Arhiv u Zavodu u Zenici (sjećanja)

13. JELI PRIJESAN DROB

„Uslovi pod kojima smo živjeli u logoru bili su vrlo teški. Hrana je bila krajnje loša. Pravili su nam nešto kao čorbu, supu od oguljine krompira. Jeli smo iz konzervi bez kašike. Pored gladi mučeni smo i žeđi. Bilo je dana kada nam nisu dali ni kapi vode. Živeći u takvim uslovima brzo smo oslabili, spali na kost i kožu. Ja sam imao samo oko 40 kilograma. Nisu nas saslušavali niti tukli. Doduše, dobijali smo po neki udarac jednom kraćom letvom, crne boje, koju je držao kod sebe folksdojčer što nam je dijelio hranu. Uglavnom bi udarao one koji su narušavali red pri obroku. I mene je jedanput mlatnuo, ali nije me zabolilo, umalo ne prebi letvu od moja izmršala leđa.

U krugu logora, kod gornjeg zida, ispred naše zgrade bila je klaonica. Gotovo svakodnevno stoka se klala za potrebe službenika logora. Meso bi odnijeli, a otpad, drob i drugo ostalo bi da mi počistimo. Glad je primoravala zarobljenike da jedu taj prijesan i neopran drob. Te slike, kako razvlačimo i kidamo crijeva, najdublje su mi se urezale u sjećanje. Naročito se sjećam jednog Bugarina, koji je u tim situacijama, mislim pri jedenju crijeva, redovno bio zamazan oko usta zelenom stočnom fekalijom iz crijeva. Sjećanje na to i danas mi izaziva gađenje. Ja sam, koliko sam se mogao obuzdati, izbjegavao da jedem taj otpad.

Ishrana se nešto malo popravila pri kraju našeg boravka u logoru zbog neke inspekcije. Poslije su nam davali kuhanu konjsku krv, to je jedna masa spužvastog oblika, ali i to je bilo vrlo oskudno. U ovako ogavnoj i teškoj situaciji, opterećeni neizvjesnošću šta će od nas uraditi, zatim, mučeni glađu i žeđu, doživljavali smo u logoru i lijepih, nezaboravnih trenutaka zašto dugujemo veliku zahvalnost građanima Zenice. Naime, svako jutro jedna grupa nas zarobljenika pod obezbjeđenjem, naravno, gurala je kola sa smećem i izmetom do septičke jame iza zida. Oko puta kojim smo gurali kola, kroz baštu, redovno su osvitale bijele, friške, još tople pogače (lepine) kao velike pečurke. Nama izgladnjelim tako krasno jelo rasuto po travi izgledalo je nestvarno.

Folksdojčeri nam uglavnom nisu branili da pokupimo te pogače, koje smo stavljali pod bluzu i kasnije dijelili sa drugovima u krugu. To nam je pomoglo da preživimo. Ulivalo je to u nas ogromnu snagu, jer je to svjedočilo da su građani uz nas. Te pogače su mirisale na našu pobjedu. Ne može se izraziti zahvalnost nepoznatim građanima Zenice koji su u tim teškim danima pružali dragocjenu pomoć. Pa to je zaista bilo nestvarno, jesti pogače u logoru. Sve sam mislio, ako nas sve logoraše pobiju, hoće li se ikad saznati koliko su nam pomogli građani Zenice.

Ne mogu da ne pomenem da je i među folksdojčerima koji su nas obezbjeđivali,

bio poneki dobar čovjek. Tako jedanput oni se nešto uznemiriše, uzvrtili se, nešto su tražili, i započe pretres cijelog logora. U našoj skupnoj sobi bila je slama i tu je neko bio sakrio nekoliko jabuka. Jedan iz grupe, koja je vršila pretres, razgrnu slamu i vidi jabuke, ali brzo ih zagrnu da drugi ne vide. A mogao je nekoga od nas zbog toga opasno kazniti ili čak i strijeljati jer su ispod nas bili neki magacini hrane, tu je bilo i jabuka, a ukrasti odatle (moglo se kroz prozor) bilo je opasno po život.

14. BEBE I MAJKE NA PRUZI

Svako moje sjećanje na zenički logor je nerazdvojno od sjećanja i na podvig koji su izvele zeničke majke u ljeto 1944. g. Mislim da je taj podvig ravan herojstvu. One su, ustvari, odgodile vrijeme našeg transporta u zarobljenštvo. Naime, onog dana, kada smo trebali biti transportovani za Njemačku, tj. kada je voz krenuo, one su iznijele i stavile na prugu svoju djecu, bebe u pelenama i same stale na prugu. To što sam tada vidio i doživio toliko svježe živi u meni, kao da se juče desilo. Plač djece, zapomaganje majki, zvižduk lokomotive, cvilenje kočnica. To često sanjam. Voz sa zarobljenicima je stao i transport je vraćen. Ustvari, sačekana je noć i u noći oko 23 sata opet su nas potrpali u voz i mašina je zahuktala. Ali, ubrzo smo čuli jaku eksploziju od čije detonacije se voz zatresao. Transport je stao. Čujemo od službene pratnje voza da je tu negdje most miniran, most preko koga prolazi pruga.

Nešto duže smo se ovdje zadržali, postavljeni su pontoni i mi smo pod jakim obezbjeđenjem prebačeni na drugu stranu rijeke, odakle smo dalje transportovani. Sa nama u transportu bio je neki hodža iz Zenice, fin čovjek, zatim, predsjednik suda i direktor Željezare. Dok smo čekali prebacivanje preko rijeke hodža je saopštio da je „danas Bajram“ i pozvao Muslimane da se mole za spas. Poslije smo čuli da su zenički partizani minirali most jer je njihova ilegala pratila naš utovar.

Od lica koja sam još zapamtio iz zeničkog logora u sjećanju su mi i dvije mlade i vrlo lijepe učiteljice, čini mi se da su bile iz Novog Sada. I one su bile zarobljene u logoru i sa nama transportovane. Ja sam jednoj, krijući kroz žicu, kada su nas sprovodili u transport, dao kašiku.Vidio sam je kako šakom iz konzerve jede supu. Toliko sam zapamtio izgled njenog blijedog, ali prelijepog lica, prepoznao bi je i danas da je vidim“.[27]

Posljednje, zanimljivo sjećanje je dr. Vojislava Kecmanovića: „Uz put sam svratio u zeničku kaznionicu. Od sudskih kažnjenika u njoj nema nikoga. Navodno, odvedeni su. U posljednje vrijeme u kaznionici su bili zatvoreni i taoci, a sad su u njoj zarobljenici-Nijemci i Italijani. Zatekao sam ih kako čiste i raskrčuju dvorište i zgrade. Robovi uvijek izgledaju bijedno, pa i u ovom slučaju. Obišao sam i tzv.

[27] Arhiv u Zenici (sjećanja zabilježio M. Lučić)

„Staklenu kuću" i ćeliju u njoj, gdje sam 1917.g. provodio teške dane robije i gladi. Pogledao sam i čuvene sale sa po pedeset kaveza u koje su bili smješteni kažnjenici. Drugovima i danas ti kavezi izgledaju čudni, neobični i strašni. I meni to sve danas izgleda strašno, ali u ono doba bila mi je strašna jedino glad, od koje su se muke podnosile, pa i umiralo. Hronična glad je mnogo strašnija od totalne gladi".[28]

Prema Glavnom indeksu, u periodu od 1918. do 1945. g. na izdržavanju kazne u Zavodu u Zenici bilo je 6.969 osuđenih lica. Posljednja osoba koja je evidentirana došla je na izdržavanje kazne 27. marta 1942. g., a radi se o Murisu Karameliću. Svi zatečeni osuđenici pušteni su na uvjetni otpust 23. decembra 1942. g.

[28] Vojislav Kecmanović, str.225-226. Boravio: 15. IV 1945.

POSLIJERATNI PERIOD

Vremenska razdoblja koja su obrađena kao posebne cjeline, imaju određene zajedničke karakteristike i specifičnosti, po kojima se razlikuju od drugih perioda. Ovo se odnosi, prije svega, na funkciju i mjesto zatvora u okviru određenog društveno-političkog uređenja, bitne odlike sistema izvršenja kazne, kao i na način njegove primjene u svakodnevnom postupanju sa osuđenim licima. Ključne promjene u funkcioniranju zatvora prouzrokovane su uglavnom dejstvom spoljnih faktora, ratovima, formiranjem novih država i uspostavljanjem vlasti, koja preuzima zatvore kao sastavne dijelove pravnog poretka i nameće im svoju upravljačku strukturu i interese.

Prema navedenim kriterijima, vremenski period od 1945. g do 1992. g. mogao bi se obraditi kao jedna cjelina, međutim, tokom ovog dugog razdoblja dešavale su se postepene, ali bitne promjene upravljačkog sistema, koje se odnose prvenstveno na svrhu izvršenja kazne zatvora, strukturu i broj osuđenih na izdržavanju kazne. Ovo su razlozi zbog kojih će se posebno obraditi poslijeratni period, bez obzira što se spoljni, društveno-politički okvir, u suštini nije bitnije promijenio. Vremensko razdoblje od 1945. g. pa do kraja pedesetih godina je izuzetno interesantno - to je period obnove zatvora i vrijeme dolaska prvih osuđenika, formiranja rukovodnih struktura, stvaranja uvjeta za smještaj i ishranu osuđenih, izgradnje radionica i proširenja smještajnih kapaciteta.

U ovom periodu na izdržavanje kazne zatvora dolazi više od 24 000 osuđenih, a povremeno se u zatvoru nalazilo gotovo 5 000 lica, od čega ogromnu večinu čine pripadnici poraženih strana u II svjetskom ratu. U isto vrijeme, zaposleno osoblje je, u pravilu, regrutirano iz partizanskih jedinica. I nakon završetka II svjetskog rata, u zeničkom zatvoru su se, oči u oči, dugo vremena gledali pobjednici i poraženi u tek završenom ratnom sukobu.

ZATVOR KAO LOGOR

KPD (Kazneno-popravni dom) Zenica je u jednom, vrlo kratkom, poslijeratnom periodu egzistirao istovremeno i kao zatvor i kao logor, u koji su upućivana i lica nad kojima nije vršena istraga, niti su suđena za bilo koje krivično djelo. Nešto više o ovim osobama koje su bile u statusu logoraša možemo saznati samo iz protokola[1] koji je vođen kao „Tajni protokol" i koji je gotovo slučajno pronađen u zatvorskoj arhivi. Atribut „tajni" ovaj protokol je vjerovatno i dobio zbog toga što je sadržavao podatke o osobama koje su dovođene i odvođene iz zatvora, a o kojima

[1] Arhiv KPZ

nema pomena u zvaničnim evidencijama. Iz Protokola se vidi da je postojalo i Pravilo logora, koje je dostavljeno na uvid i Ministarstvu unutarnjih poslova, a koje na žalost, nije sačuvano.

Iz „Tajnog protokola" se može vidjeti da su prve dvije grupe lica u statusu logoraša dovedene u zatvor 20.5.1945.g. Jedna grupa je brojala 30 lica i upućena je od strane OZNE Travnik, dok je druga grupa, sastavljena od 116 lica, upućena od strane OZNE Bosne i Hercegovine. Već tri dana kasnije OZNA grada Sarajeva upućuje na prisilan rad 307 lica koja se u Protokolu vode kao „Švabe" pa je za pretpostaviti da se radi o pripadnicima njemačke vojske. Na drugom mjestu u Protokolu [2] ova lica se vode kao „kulturbundovci" gdje se, opet osnovano, može pretpostaviti da su u pitanju simpatizeri njemačke i ustaške vlasti.

Posljednja grupa lica u statusu logoraša upućena je u zatvor 6.6.1945.g. po usmenoj naredbi izvjesnog kapetana Flikerta iz Odjeljenja za zaštitu naroda za grad Sarajevo. Poslije tog datuma ni u Tajnom protokolu se više ne spominje upućivanje ovih lica u zatvor, pa se osnovano može pretpostaviti da je s tim završena kratka poslijeratna epizoda u kojoj je zenički zatvor u isto vrijeme bio i logor. Iz dostupnih podataka se prilično pouzdano može ustanoviti da je u ovom kratkom periodu ukupno u KPD primljeno 1030 lica u svojstvu logoraša. Većina logoraša je vrlo brzo upućena na druge lokacije; bilježimo podatak da je već 4.6.1945.g. 319 „Švaba" upućeno na prisilni rad u okolinu Banje Luke, gdje su obrađivali napušteno zemljište.

O ovim licima znamo veoma malo. Poznat je broj onih koji su upućeni u zenički zatvor, a evidentno je da je jedan manji dio, prema raspoloživim podacima, premješten na druga odredišta, kao što je već spomenuta grupa od 316 „Švaba". Za ostale se može samo pretpostaviti da su upućivani na druge lokacije, a moguće da je dio njih, jedno vrijeme, ostao u zatvoru zajedno sa osuđenim osobama. O ovim licima nisu vođene pojedinačne evidencije. Eventualni zajednički spiskovi, ako su i postojali, u arhivama nisu pronađeni, tako da je nepoznata sudbine većine.

OBNOVA ZATVORA

Tokom II svjetskog rata KPD Zenica nije funkcionirao kao zatvor u koji su se upućivale osobe koje su počinile krivična djela i kojima je od strane ovlaštenih sudova izricana kazna u određenom vremenskom trajanju. Naprotiv, služio je kao sabirni logor, u koji su se bez ikakvog sudskog postupka, na neodređeno vrijeme upućivale osobe koje su bile protivnici fašističkog režima. Desilo se po prvi put da

---

2 Arhiv KPZ

zatvor ne služi svrsi, za koju je 60 godina ranije izgrađen.

Pretvorivši zatvor u logor, vjerovatno svjesna njegovog privremenog karaktera, vojna nacistička uprava ga je tokom okupacije vrlo loše održavala, a nakon oslobođenja Zenice 12.4.1945.g., napuštajući zatvor, namjerno je počinila veliku materijalnu štetu na objektima i na infrastrukturi, i što je posebno bitno, uništila je gotovo svu dokumentaciju, kako iz perioda II svjetskog rata, tako i iz vremena Austro-Ugarske monarhije i Kraljevine Jugoslavije.

Novouspostavljenoj, pobjedničkoj vlasti, odmah je bila potrebna institucija kao što je to bio KPD Zenica. Zatvor joj je bio neophodan da bi imala gdje smjestiti svoje protivnike, poražene snage u tek završenom ratu, kao i one koji nisu sa simpatijama gledali na novi društveni poredak. Zbog toga su u vrlo kratkom vremenu poduzete sve potrebne mjere da se zenički zatvor osposobi za prijem novih „stanara”, koji će i sami učestvovati u obnovi zatvora. Ponovila se situacija slična onoj od prije 60 godina kada su osuđenici gradili zatvor; dali su svoj puni doprinos njegovoj obnovi. Iz izvještaja[3] o poduzetim radovima na obnovi Kazneno-popravnog doma Zenica može se vidjeti da su stambeni objekti i infrastruktura bili u takvom stanju da nisu pružali ni minimalne pretpostavke da odmah posluže svojoj svrsi. Većina objekata je bila u velikoj mjeri devastirana: vrata i prozori polomljeni, električne i telefonske instalacije pokidane, centralno grijanje van funkcije, a vodovodna mreža uništena. Nekoliko objekata je prema izvještajima bilo direktno pogođeno bombama velike razorne moći, usljed čega je većina krovova na paviljonima bila potpuno uništena, kao i dio zida koji je okruživao zatvor. Sve vrijedno je odnešeno iz kruga zatvora, a strojevi koji se zbog težine nisu mogli transportirati namjerno su uništeni i onesposobljeni. Pored objekata u krugu zatvora slično stanje bilo je i na stambenim objektima, takozvanim stražarskim i činovničkim kolonijama, namijenjenim za smještaj zaposlenog osoblja.

Odmah po dolasku prvih osuđenika na izdržavanje kazne izdvojeni su oni koji su imali iskustva u radu na građevini, te se od njih formiraju ekipe zidara, limara, molera, bravara tesara i ostalih struka, koje su bile neophodne za adaptaciju oštećenih objekata i stvaranje uvjeta za prijem većeg broja osuđenih. Interesantno je da su ručni alat, kao što su burgije, makaze, let lampe, testere i slično, sa sobom donijele osuđene osobe, da bi se tek kasnije ostali potreban alat izrađivao u djelomično osposobljenim zatvorskim radionicama. Sav građevinski materijal, bez pomoći životinjske radne snage, donošen je na rukama sa obala rijeke Bosne i sa rudničkih haldi. Obnovljeno je 2400 m krovova, napravljeno je 240 novih prozora, 800 m oluka, ponovo su razvedene električne, telefonske i vodovodne istalacije. Centralno

3 Arhiv KPZ

grijanje je osposobljeno na taj način da je iz kruga Željezare donesen jedan stari kotao, koji je stavljen u funkciju uz pomoć stručnjaka iz Željezare.

Higijenske potrebe osuđenih trebalo je da zadovolji novo kupatilo sa osam tuš baterija, a sazidane su posebne peći za sušenje rublja i dezinfekciju od ušiju. Osposobljena su i dvoja zaprežna kola i napravljene teške saonice za prevoz materijala zimi, a kao kuriozitet ističemo da je ulovljeno stotinjak riba iz rijeke Bosne, koje su ubačene u očišćeni ribnjak, odnosno, bivšu Jozefininu fontanu. Osim objekata u krugu zatvora, obnovljene su i zgrade činovničke i stražarske kolonije, koje su, takođe, bile uništene za vrijeme rata, posebno stražarska kolonija, koja je bila direktno pogođena bombom.

Svi ovi radovi su završeni u roku od tri mjeseca, a izvodila ih je grupa od 60 osuđenih osoba, od kojih su 30 bili zanatlije, a ostali pomoćni radnici. U svom izvještaju[4] upućenom Ministarstvu unutarnjih poslova, uprava zatvora ističe zadovoljstvo brzo i dobro obavljenim radovima i posebno naglašava da među osuđenima „ima veći broj prvoklasnih stručnih sila, kojima treba nabaviti alata i oruđa da se ta stručna snaga iskoristi". Očigledno je da su uprava zatvora i Ministarstvo unutarnjih poslova vrlo brzo shvatili kakav je potencijal osuđenička radna snaga i kako se efikasno može upotrijebiti na obnovi, ne samo zatvora, nego i porušene zemlje.

OSUĐENI

Nakon što su u vrlo kratkom vremenu, zahvaljujući angažiranosti osuđeničke radne snage, stvoreni osnovni preduvjeti za prijem većeg broja osuđenih, KPD Zenica je širom otvorio vrata novim osuđenicima. U roku od nekoliko mjeseci potpuno se promijenila struktura zatvorenih osoba. Dok su do pred sam kraj rata u dom zatvarani protivnici fašističkog režima, odmah po oslobođenju zemlje u njemu su se našli pripadnici i simpatizeri tog istog režima. Ogromnu većinu osuđenih u prvim poratnim godinama činili su aktivni pripadnici neprijateljskih oružanih formacija, Nijemci, ustaše i četnici. Pored njih u zatvoru se nalazio i jedan manji broj lica koja su suđena zbog neprijateljske propagande vršene tokom rata, solidarisanja sa neprijateljem, jatakovanja i bježanja iz Jugoslavenske armije.

Prva grupa osuđenih osoba na izdržavanje kazne dolazi 5.6.1945.g.,[5] dakle jedan dan prije nego što je dovedena posljednja skupina osoba u statusu logoraša. Ova grupa osuđenih brojala je 8 osoba, koje su osuđene presudom Vojnog suda, a upućene

4 Arhiv KPZ
5 Arhiv KPZ

su od strane Komande grada Sarajeva. Osuđene je u KPD sprovela grupa stražara na čelu sa Ševo Milanom, kojima je to bio prvi zadatak u svojstvu zatvorske straže, jer su upravo neposredno prije toga, kao lakše ranjeni i djelomično oporavljeni borci 11. krajiške brigade dobili zadatak da obezbjeđuju zenički zatvor.

Sredinom 1945.g. na mjesto upravnika Doma postavljen je Softić Esad, koji je bio upravnik zatvora i između dva rata, pa je kao osoba sa iskustvom i znanjem organizirao evidenciju osuđenih osoba. Upravnik Softić u zatvor dovodi Zelenović Dušana, koji je prije rata radio kao stražar i djelomično poznavao način vođenja zatvorskih evidencija. Zelenović formira osnovne knjige evidencije: indeks, koji osuđene evidentira prema početnim slovima prezimena i matičnu knjigu osuđenih, koja se vodi prema vremenskom redosljedu dolaska osuđenih na izdržavanje kazne. Zelenović je poslu prišao vrlo ozbiljno i odgovorno, pa zahvaljujući njemu imamo precizno i tačno vođenu evidenciju o svim osuđenim osobama koje su u ovom periodu došle na izdržavanje kazne. Ovaj zadatak nije bio nimalo lagan, jer se dešavalo da u istom danu stotine osuđenih budu primane i otpuštane sa izdržavanja kazne.

U matičnoj knjizi pod rednim brojem jedan nalazi se izvjesni Kuzmić Dragutin, general Jugoslavenske vojske, osuđen na kaznu zatvora u trajanju od 10 godina, zbog toga što je kao njemački zarobljenik u Poljskoj 1941.g. potpisao deklaraciju u kojoj se napada NOB. Iako se Kuzmić vodi pod matičnim brojem jedan, što bi podrazumijevalo da je prva osoba koja je došla na izdržavanje kazne, to međutim, nije tako, jer iz podataka o osuđenom saznajemo da je na izdržavanje kazne došao tek 28.7.1945.g. što znači da su knjige evidencije ustrojene tek nakon ovog datuma. Prva žena upućena na izdržavanje kazne nalazi se pod rednim brojem 11, a radi se o Martinović Anđelki, koja je suđena na kaznu zatvora u trajanju od 5 godina sa teškim prisilnim radom, zbog stupanja u ustaški pokret i odgajanja đaka u ustaškom duhu. Pomilovana je uskoro i sa izdržavanja kazne otpuštena već 23.3.1946.g. Interesantno je istaći i prvu osobu koja je nakon izdržane kazne napustila zenički zatvor, radi se o Renovica Jovi, koji je kaznu zatvora u trajanju od 3 mjeseca izdržao već 4.8.1945.g.

Uprava zatvora je Ministarstvu unutarnjih poslova svakog mjeseca dostavljala kompletne izvještaje o ishrani, zdravstvenom stanju, broju osuđenih, detaljno opisujući i sve aktivnosti poduzete prema osuđenim osobama. Izvještaji su sastavljani vrlo precizno i sistematično. Zavisno od počinjenih djela, svi osuđeni svrstani su kao „politički", odnosno, „kriminalci". Kao „politički" osuđenici klasifikovani su svi oni koji su počinili neko iz vrlo širokog dijapazona krivičnih djela, počevši od ratnih zločina, stupanja u četničke, ustaške i njemačke vojne formacije, te pomaganja, skrivanja i podržavanja neprijatelja sistema. Među političke osuđenike

svrstavani su i neki počinioci imovinskih delikata, ukoliko je ocijenjeno da su činjeni sa namjerom sabotiranja ekonomskog poretka i nanošenja namjerne štete zajednici, a da je lična korist u drugom planu. Kasnije su kao počinioci političkih krivičnih dijela označavani i oni koji nisu pristajali na obavezan otkup žita i drugih namirnica. Dakle, ako je bilo kojim postupkom bio ugrožen društveno-politički sistem, to djelo je kvalificirano kao političko. Nasuprot počiniocima političkih krivičnih djela, svi ostali su kvalificirani kao „kriminalci", a u tu kategoriju su spadala krivična djela kao što su ubistva, silovanja, razbojništva, krađe i ostalo.

Prva osoba koja je došla na izdržavanje kazne, a nije suđena za tzv. politička djela bio je izvjesni Kujundžić Pavle, suđen za krađu na kaznu zatvora u trajanju od 8 mjeseci. Kaznu je počeo izdržavati 17.10.1945.g. Prva osoba suđena za ubistvo, koje je uvijek bilo jedno od najčešćih krivičnih djela u zeničkom zatvoru, bio je Bukvić Slavko, sa matičnim brojem 1341, suđen na kaznu zatvora u trajanju od 5 godina.

Podjela cjelokupne osuđeničke populacije na političke osuđenike i osuđenike kriminalce bila je zvanična, tako da ćemo je i mi prezentirati na isti način. Za period od 1945.g. pa do 1952.g. vođeni su vrlo detalji pregledi strukture osuđenih osoba s obzirom na broj, fluktuaciju, spol i neke druge karakteristike. Iz tabele koju ćemo prikazati moguće je vidjeti neke osnovne tendencije u kretanju broja osuđenih, odnosa političkih i kriminalaca, primljenjih i otpuštenih sa izdržavanja kazne.

stanje sa 31.12.1945.godina						
politički 94,4 %		kriminalci 5,6 %		ukupno	promjene tokom godine	
muškarci	žene	muškarci	žene		došlo	otpušteno
1223	46	72	0	**1341**	1552	211

stanje sa 31.12.1946.godina						
politički 92,3 %		kriminalci 7,7 %		ukupno	promjene tokom godine	
muškarci	žene	muškarci	žene		došlo	otpušteno
2044	223	170	18	**2455**	3456	2342

stanje sa 31.12.1947.godina						
politički 89,5 %		kriminalci 10,5 %		ukupno	promjene tokom godine	
muškarci	žene	muškarci	žene		došlo	otpušteno
2475	409	267	73	**3221**	2602	1836

stanje sa 31.12.1948.godina						
politički 88,8 %		kriminalci 11,2 %		ukupno	promjene tokom godine	
muškarci	žene	muškarci	žene		došlo	otpušteno
3118	1198	441	100	**4857**	2809	1173

stanje sa 31.12.1949.godina						
politički 86,5 % %		kriminalci 13,5 %		ukupno	promjene tokom godine	
muškarci	žene	muškarci	žene		došlo	otpušteno
2880	772	473	96	**4421**	1056	1692

stanje sa 31.12.1950.g.				
politički 85 %	kriminalci 15 %	ukupno	promjene tokom godine	
muškarci	muškarci		došlo	otpušteno
2474	472	**2946**	1016	2291

stanje sa 31.12.1951.g.				
politički 75,4 %	kriminalci 24,6 %	ukupno	promjene tokom godine	
muškarci	muškarci		došlo	otpušteno
2744	892	**3636**	2198	808

stanje sa 31.12.1952.g.				
politički 64,5 %	kriminalci 35,5 %	ukupno	promjene tokom godine	
muškarci	muškarci		došlo	otpušteno
2795	1536	**4331**	1776	1081

KPD Zenica je tokom 1945.g. bio u funkciji nepunih sedam mjeseci i u tom periodu na izdržavanje kazne dovedene su ukupno 1552 osuđene osobe. Ogromna većina osuđenih, blizu 95% spadala je u kategoriju „političkih" osuđenika, kojima su izricane kazne zatvora u dugogodišnjem trajanju i to najčešće od 10, 15 ili 20 godina zatvora. Ovdje opažamo da su drugostepene presude vrlo često višestruko niže od prvostepenih, koje su vjerovatno imale za cilj da zastraše protivnike režima.

Međutim, već tokom prve godine izdržavanja kazne značajan broj osuđenih je pomilovan ili otpušten na uvjetni otpust. Prvobitno izrečena kazna je sa pomilovanjima znala biti prepolovljenja, a uvjetni otpust je često iznosio znatno više od polovine izrečene kazne. Po osnovu uvjetnog otpusta ili pomilovanja tokom 1945.g. sa izdržavanja kazne je otpušteno blizu 200 osuđenih, iako je većini, prvobitno izrečena kazna u višegodišnjem trajanju. Uvjetni otpusti i pomilovanja, koja su slijedila ubrzo nakon izrečene kazne, vjerovatno su imala svrhu da koriguju presude i da eventualno isprave počinjene nepravde. Bez obzira na motive, ta vlast je ipak pokazala da je spremna na korekciju svojih odluka. Ovakva praksa izricanja drakonskih kazni, koje bi se faktički korigovale kroz višestruka pomilovanja i davanja uvjetnog otpusta, nastavila se i kasnije tokom cijelog razdoblje kada su većinu populacije činili politički osuđenici.

U toku oktobra mjeseca 1945. u KPD Zenica dovedeno je više od 40 osoba koje su osuđene na smrtnu kaznu strijeljanjem.[6] Jedan broj ovih lica je pomilovan i kazna strijeljanjem je zamijenjena kaznom zatvora u trajanju od 20 godina, a smrtne kazne strijeljanjem su izvršene nad 28 osuđenih.

Ime i prezime	Datum strijeljanja	Ime i prezime	Datum strijeljanja
Azinović Ilija	12.12.1945.g	Ćuk Anto	2.1.1946.g.
Kapiđić Sekula	12.12.1945.g.	Omerović Zajko	2.1.1946.g.
Egić Sejfo	12.1¸2.1945.g.	Mulić Mahman	2.1.1946.g.
Razvić Danko	12,12,1945.g.	Dragić Andrija	2.1.1946.g.
Numić Hasan	15.11.1945.g.	Hakl Rajmond	2.1.1946.g.
Santrać Jole	15.11.1945.g.	Kiš Josip	2.1.1946.g.
Halilbegović Safet	15.11.1945.g.	Malić Tutko	2.1.1946.g.
Bilanđija Nikola	2.1.1946.g.	Lozo Mijo	2.1.1946.g.
Tihić Nezir	2.1.1946.g.	Ivanović Silvestar	12.1.21946.g.
Sinan Liko	2.1.1946-g-	Bukvić Osman	17.2.1946.g.
Osmić Faik	2.1.1946.g.	Nuhić Haso	17.2.1946.g.
Kolenda Hađan	2.1.1946.g.	Čosić Anto	17.2.1946.g.
Čović Bešir	15.2.1946.g.	Pindo Osman	15.2.1946.g.

6 Arhiv KPZ

I danas, šest decenija nakon izvršenja smrtnih kazni, postoje određene nedoumice u vezi sa vremenom, načinom izvršenja, ljudima koji su učestvovali u izvršenju i mjestu na kojima su tijela strijeljanih pokopana. Tražeći više informacija o svojim očevima i djedovima, nerijetko se zainteresirani i danas obraćaju upravi zatvora, tražeći više podataka o osobama nad kojima je izvršena smrtna kazna. Svi osuđeni koji su dovedeni u zenički zatvor, a izrečena im je smrtna kazna strijeljanjem, uredno su zavedeni u domske knjige, a, za one koji su eventualno pomilovani, naznačeno je da im je smrtna kazna oproštena. Za one nad kojima je kazna izvršena stoji samo datum izvršenja kazne i naznaka da je kazna izvršena strijeljanjem. Sasvim je pouzdano da se izvršenje smrtne kazne nije vršilo u krugu zatvora, niti su u streljačkom vodu učestvovali pripadnici zatvorske straže, a ni strijeljani nisu sahranjivani na zatvorskim grobljima. Sve ove poslove obavljali su pripadnici OZNE i to ne oni koji su radili u Domu. Vrijeme odvođenja pojedinca ili grupe lica osuđenih na smrt nikad se nije znalo unaprijed, niti su stražarima bile poznate osobe koje su osuđene odvodile i izvršavale smrtne kazne. Također, i o mjestima na kojima su izvršavane kazne i pokopana tijela postoji mnogo nedoumica; prema nekim svjedočenjima i sami učesnici streljačkog voda nisu mogli znati gdje su izvršili strijeljanje, jer je sve obavljeno noću u šumi, a do mjesta strijeljanja dovođeni su u kamionima pokrivenim ceradom, tako da ni sami nisu imali predstavu u kom se pravcu kreću i gdje se nalaze.

Godina 1946 je karakteristična po ogromnom prilivu osuđenih osoba: nikada prije, a ni kasnije, u jednoj godini na izdržavanje kazne nije došao veći broj osuđenih, ukupno 3456. I dalje su to u većini slučajeva bili aktivni pripadnici neprijateljskih formacija, ali se u isto vrijeme pojavljuje i znatniji broj osuđenih koji su krivična djela počinili poslije rata, ali u vezi su sa ratnim događanjima. Tu su prije svega, osuđeni za pomaganje, skrivanje, hranjenje odmetnika, te za pripadništvo križarskim i drugim organizacijama, koje su djelovale na rušenju postojećeg poretka.

Postepeno se povećava i broj osuđenih za opći kriminal, a tek nakon više od 10 mjeseci funkcioniranja zatvora pojavljuje se prva osoba ženskog spola, suđena za djelo općeg kriminala. Štrbac Danica na izdržavanje kazne dolazi 13.4.1946.g., a suđena je na 10 godina zatvora zbog ubistva. Krajem godine u Dom dolazi grupa od 9 osuđenih kojima je izrečena smrtna kazna, i nakon što je jedno lice pomilovano, smrtna kazna je izvršena nad ostalima.

Ime i prezime	datum izvršenja smrtne kazne
Šoljić Ilija	29.10.1946
Radman Jure	16.12.1946
Čoktaš Niko	18.11.1946
Hasanović Velibor	18.11.1946.
Radić Stojan	21.2.1947.
Radić Vid	21.2.1947
Krajinović Anto	18.3.1947
Jazvić Ivo	18.3.1947

U narednim godinama, sve do 1952.g., i dalje u strukturi osuđenih koji dolaze na izdržavanje kazne preovladavaju „politički", a bitan preokret se desio u maju iste godine, kada prvi put u poslijeranom periodu u jednom mjesecu dolazi više kriminalaca nego političkih. Tokom mjeseca maja u zatvor dolazi 226 „kriminalaca" i samo 100 „političkih". Mada su politički osuđenici još nekoliko godina bili apsolutna većina, od sredine 1952.g. ovaj omjer se postepeno mijenja. Posljednji veliki val „političkih" sa stotinama osuđenih, bili su Mladi Muslimani i pripadnici Cazinske bune, od 1950.g. do 1952.g. kada su uglavnom okončani svi veliki sudski procesi na kojima su političkim neistomišljenicima izricane drakonske kazne.

U vezi sa postupcima prema pripadnicima Cazinske bune vezana je jedna neslavna epizoda iz istorije KPD Zenica. Naime, u ljeto 1950.g. više stotina učesnika Cazinske bune dovedeno je u zenički zatvor, ali ne u krug Doma, nego na golu ledinu izvan kruga, na mjestu gdje se sada nalazi poljoprivredno dobro. Uhvaćeni i dovedeni ljudi su smješeni neposredno pored zida, ograđeni su žicom, živjeli su na otvorenom, bez ikakvih higijenskih uvjeta. Hrana im je dostavljana u minimalnim količinama, tako da su im osuđeni iz kruga zatvora, krišom, od svog sljedovanja, pomagali da prežive. Iz ovog svojevrsnog logora, vođeni su na suđenja, saslušavani, osuđivani ili otpuštani, a nakon par mjeseci ovaj logor je raspušten.[7]

Okončanje masovnih političkih procesa je razlog što je 1953.g. na izdržavanje kazne došlo samo 399 osuđenih, i to pretežno „kriminalaca" što je višestruko smanjenje u odnosu na prethodnu godinu, kada je na izdržavanje kazne došlo 1776 osuđenih. Ovaj trend drastičnog smanjenja osuđenih nastavlja se i slijedeće, 1954.g. kada na izdržavanje kazne dolazi samo 230 osuđenih.

Opadajući broj novoprimljenih osuđenika, zatim primjena masovnih pomilovanja i uvjetnog otpusta, prouzrokovala je drastično smanjenje broja osuđenih koji su se nalazili na izdržavanju kazne zatvora, tako da se 1955.g. u zatvoru nalazi tek

7 Omer Behmen - Sjećanja

oko 2200 osuđenih, što je dvostruka manje u donosu na dvije godine ranije. Broj osuđenih „kriminalaca" i „političkih" se izjednačio 1957.g. da bi poslije toga u osuđeničkoj populaciji preovladavali osuđeni za opći kriminal. Krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina broj osuđenih na izdržavanju kazne stabilizirao se na brojci od oko 1300.

Ovim je završena jedna turbulentna epoha u istoriji zeničkog zatvora, kada je većina njegovih stanovnika svoj put u zatvor našla zbog djela koja su počinjena tokom rata ili su bila povezana sa ratnim dešavanjima. Više od 20 000 lica suđeno je za neka od ovih krivičnih djela, a među njima je bilo notornih ratnih zločinaca, aktivnih sudionika ustaškog i četničkog pokreta, zatim ljudi čija ideologija ili vjerska opredjeljenja nisu odgovarala novouspostavljenoj vlasti, pa i onih koji su se protivili obaveznom otkupu žita.

Na izdržavanju kazne zatvora nalazili su se pisci, vjerski službenici, stručnjaci, radnici, poljoprivrednici, pripadnici svih vjera i nacija i nema društvene grupe, koja nije bila predstavljena u strukturi zatvorske populacije..

Intelektualci 9,5 %		Zemljoradnici 63,6 %		Radnici 13,3 %		Stručnjaci 13,6 %		ukupno
muški	žene	muški	žene	muški	žene	muški	žene	
403	56	2063	1026	456	189	629	35	4857

Struktura osuđenih prema zanimanju - izvještaj za decembar 1948.g

UVJETI IZDRŽAVANJA KAZNE

U drugoj polovini 1945.g. svi do tada postojeći zatvorski kapaciteti su, zahvaljujući velikom naporu osuđeničkih brigada, bili u potpunosti spremni za prihvat osuđenih lica. Tu je prije svega bila osposobljena glavna kuća, današnji Prvi paviljon, zatim „Staklara", Drugi paviljon, dok je Treći paviljon predviđen za zatvorski ekonomat, a u Četvrtom paviljonu je smještena bolnica i odjeljenje za žene. U Prvom paviljonu su u sobama zatečeni takozvani kavezi, a to su bile vrlo uske ćelije namijenjene za boravak jedne osobe, u kojoj se nalazio samo krevet. Sa obje strane kavezi su postojale limene pregrade, tako da osuđene osobe nisu imale vizuelni kontakt među sobom, dok su sprijeda i na stropovima postavljene rešetke kako bi stražari imali puni uvid u sve ono što se dešava u ćeliji.

U kavezima su osuđeni izdržavalu drugu fazu kazne prema irskom progresivnom sistemu, nakon što su prvu fazu, već izdržali u samicama „Staklare". Međutim, i ovako skučen prostor u kavezima predstavljao je određeni komfor i mogućnost da

osuđeni ima nekakav svoj intimni prostor, što je bilo moguće sve dok je brojno stanje tokom austrougarskog i kasnije perioda Kraljevine Jugoslavije iznosilo od 500 do 1000 osuđenih. S obzirom da je nova vlast već tokom 1946.g. na izdržavanju kazne imala oko 2 500 osuđenih, nije si mogla dopustiti opstanak kaveza, koji su zbog racionalizacije prostora odstranjeni. Sada su umjesto kaveza dobijene velike, gole površine, na koje je bilo moguće smjestiti mnogo više osuđenih. Naravno, nije moglo biti ni govora o tome da svi osuđeni imaju svoje krevete. Da je Dom imao i 2500 kreveta nedostajao je prostor gdje bi se ti kreveti postavili. U zatvoru je nakon rata zatečeno samo 200 kreveta, od čega je dio namijenjen bolnici, a dio civilnim osobama koje su radile u zatvoru, tako da osuđene osobe još za nekoliko godina nisu mogle računati da će spavati u krevetu, sem u slučaju da se razbole i da budu smještene u bolničko odjeljenje. Spavalo se direkto na podu ogromnih soba, gdje niko nije mogao imati tačno određeno mjesto za spavanje, ali su osuđeni među sobom nastojali uspostaviti nekakav red da bi smanjili međusobne nesporazume.

Naprimjer, dogovorili bi se da svi spavaju na jednoj strani, kako bi racionalizirali raspoloživi prostor. Najoptimalniji način korištenja prostora je bio taj da se duž cijele sobe spava u četiri reda sa po 50 do 80 osuđenih. Da bi se shvatilo u kakvim uvjetima su osuđeni preživljavali, trebamo si predstaviti da su te velike sobe kasnije pregrađene u 15 manjih u kojima boravi ukupno 50-tak osuđenih, a u to vrijeme na istom prostoru se nalazilo od 200 do 300 osuđenih i to svi u jednoj prostoriji, sa jednim ili dva toaleta. Odlazak noću u toalet je bio poseban problem, jer su se osuđeni nakon povratka morali ponovo izboriti za mjesto na kome će spavati.

Uprava zatvora u prvo vrijeme nije mogla obezbijediti ni posteljinu, pa su osuđeni donosili posteljinu od kuće, naravno onaj ko je to mogao, a ostali su se snalazili kako je ko zno i mogao i često su bili primorani da od bilo kakvog priručnog materijala improviziraju posteljinu i pokrivač. Mnogi osuđenici nisu imali ni tu mogućnost, što vjerno odslikava izreka koja se mogla čuti u to vrijeme, da liježu na „Politiku" a pokrivaju se „Oslobođenjem". Riječ je naravno, o dnevnim novinama koje su korištene kao posteljina. Osuđenička solidarnost je ipak ublažila ovaj problem, jer je postojalo nepisano pravilo da onaj ko ima posteljinu, a otpušta se sa izdržavanja kazne, tu posteljinu ostavlja onima koji je nemaju. Nešto kasnije, tokom 1947.g. u sobe su unesene daske, koje su imale funkciju kreveta, što je donekle ublažilo situaciju, jer su osuđeni mogli odrediti koja daska kome pripada, a dvije godine kasnije postavljene su slamarice u sobe, što je već predstavljalo određeni komfor za tadašnje prilike.

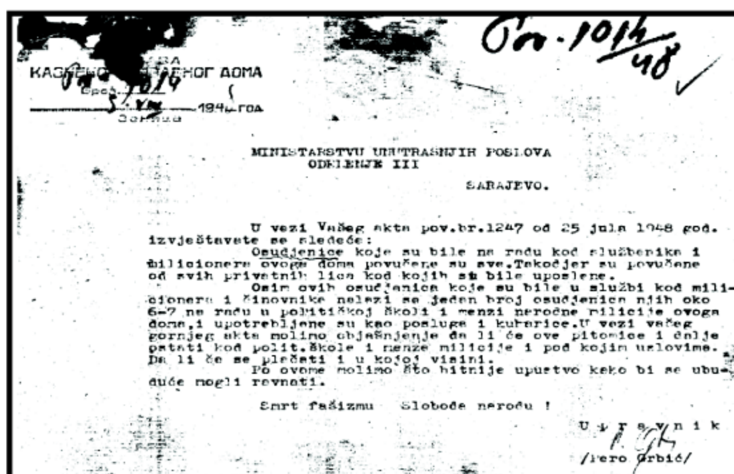
Osuđenice su u prvim poslijeratnim godinama izdržavale kaznu zajedno sa muškarcima, u istom krugu, ali odvojeno po paviljonima i radnim mjestima. Ženama je bio namijenjen sprat Četvrtog paviljona iznad zatvorske bolnice. U

okviru tog odjeljenja postojala je i soba za majke sa djecom. Prema dostupnim podacima[8] uvijek je u zatvoru bilo 5 do 8 malodobne djece, koje majke nisu mogle nigdje zbrinuti za vrijeme dok su se nalazile na izdržavanju kazne. Sticajem okolnosti, više desetina djece je ni krivo ni dužno, svoje prve korake napravilo u zeničkom zatvoru.

Osuđenice koje su izdržavale kaznu u krugu Doma, uglavnom su radile u kuhinji i na ekonomiji Doma, koja se nalazila na Bilmištu, sa desne strane rijeke Bosne, u neposrednoj blizini zatvora. Jedini mogući kontakt između osuđenih oba spola mogao se dogoditi za vrijeme proba i izvođenja priredbi, do kojih je upravi, kao što ćemo vidjeti, bilo izuzetno stalo, pa je u tom smislu bila spremna i na određeni rizik. Međutim, ukoliko bi bilo šta nagovjestilo da su stvari u muško-ženskim odnosima krenule u neželjenom pravcu, uprava je poduzimala mjere i odstranjivala vinovnike potencijalno sumnjivih ponašanja. Ali ono što je važilo za osuđene, nije važilo za upravu i službene osobe, stražare, radnike, učitelje, instruktore i ostale.

Naime, postojala je vrlo raširena praksa da osuđenice rade kao domaćice kod uposlenika i privatnih lica. U ovakvim okolnostima stvarani su uvjeti za lične odnose između uposlenika i osuđenica, pa ni emocionalne veze nisu bile izuzetak, a u nekoliko slučajeva završene su i brakom.

Ovakva praksa, koja sigurno nije bila predviđena nikakvim propisima, trajala je sve do sredine 1948.g., kada je Ministarstvo unutarnjih poslova odjeljenje III pod brojem 1247 od 25.7.1948.g. izdalo strogo povjerljiv akt u kome se apsolutno zabranjuje daljnji rad zatvorenica kod službenika i drugih zaposlenih lica. Uprava zatvora dana 5.8.1948.g. obavještava Ministarstvo da su postupili po naredbi i da su sve osuđenice, koje su bile kod službenika i privatnih lica, povučene.

Str. pov. 1014/48

КАЗ... ...НОГ ДОМА
Број 1014
5. VIII 1948 год.
Зеница

MINISTARSTVU UNUTRAŠNJIH POSLOVA
ODJELENJE III

SARAJEVO.

U vezi Vašeg akta pov.br.1247 od 25 jula 1948 god. izvještavate se sledeće:

Osudjenice koje su bile na radu kod službenika i milicionera ovoga doma povučene su sve. Takodjer su povučene od svih privatnih lica kod kojih su bile uposlene.

Osim ovih osudjenica koje su bile u službi kod milicionera i činovnike nalazi se jedan broj osudjenica njih oko 6-7 na radu u političkoj školi i menzi narodne milicije ovoga doma, i upotrebljene su kao posluga i kuharice. U vezi vašeg gornjeg akta molimo objašnjenje da li će ove pitomice i dalje ostati kod polit. škole i menze milicije i pod kojim uslovima. Da li će se plaćati i u kojoj visini.

Po ovome molimo što hitnije uputstvo kako bi se ubuduće mogli ravnati.

Smrt fašizmu Sloboda narodu !

U p r a v n i k
/Pero Orbić/

8 Tomislav Obrdalj - „Jedan život od Blajburga do danas “

Tadašnji upravnik zatvora, Milavić Ahmet, stavio je sebi u zadatak da potpuno odvoji žene od muškaraca i da ženski dio zatvora izmjesti van kruga zatvora. Obimni radovi su započeti na prostoru gdje se sada nalazi Peti paviljon, a gdje su u to vrijeme bile prostorije koje su služile kao skladišni prostor. Na tom mjestu su izgrađene dvije nove, velike zgrade na sprat, namijenjene za smještaj osuđenica, koje su se u ove prostore uselile početkom 1947.g.i tu ostale sve do 14.2.1950.g. kada su sve, ukupno njih 846, kako one koje su izdržavale kaznu u krugu zatvora, tako i one koje su bile smještene u vanjskim radnim logorima, premještene u Stolac. Od tog datuma Kaznano-popravni dom Zenica postaje isključivo muški zatvor. Nakon što su osuđenice napustile ove prostore u njima je oformljen „Savezni dom za maloljetnike".

U Četvrtom paviljonu je bila smještena bolnica, u okviru koje je postojala manja operaciona sala i ambulanta. Broj bolesnika na ležanju kretao se u prosjeku oko 100. U to vrijeme česte su bile zarazne bolesti, različite epidemije, a ležati u bolnici zbog neke manje bolesti bila je i privilegija, s obzirom na bolju ishranu i mogućnost spavanja na krevetu. Kako su ljekari-osuđenici obavljali medicinske preglede, povremeno su bilježeni slučajevi da su u bolnicu na ležanje slani osuđenici po prijateljskim vezama i preporukama, a da stvarni medicinaki razlozi nisu postojali. Jedini motiv bio je da se tokom boravka u bolnici pobjegne od prenapučenih spavaonica i da se za kratko vrijeme osjeti udobnost kreveta. Iznad bolnice na prvom spratu Četvrtog paviljona, nakon što su osuđenice iseljene u Peti paviljon, u jednu manju sobu smještene su mlađe osuđene osobe, a u drugu, veću, sa kapacitetom od 80 osuđenih, smješteni su starci.

Posebno teško stanje bilo je u Drugom paviljonu, takozvanoj „Staklari". To je bilo posebno odjeljenje – zatvor u zatvoru[9]. Zgrada je imala prizemlje i sprat sa nizom ćelija iste veličine. Do ćelija se dolazilo malim mostićem i platoom, koji je postavljen okolo i iz koga se moglo ući u svaku ćeliju pojedinačno. Ovo odjeljenje je dobilo naziv po dijelu krova koji je bio napravljen od stakla radi boljeg osvjetljenja unutrašnjih prostorija. Iz hola pokrivenog staklom mogla su se vidjeti vrata svake ćelije, koje su imale jedan prozorčić sa gvozdenom rešetkom. Kroz ćelije su prolazile po dvije cijevi za grijanje, kroz koje je puštana topla voda, dva puta na dan. Pod u ćelijama bio je drveni, ćelije su bile gole, bez ležaja, stolova i tekuće vode.

Na kraju hodnika, u prizemlju i na spratu, nalazio se WC, zajednički za sve osuđene osobe. U ćelijama koje su bile namijenjene za jednu osobu, boravilo je od 9 do 10 osuđenih osoba. Teško je i zamisliti uvjete u kojima je živjelo desetak ljudi u sedam-osam kvadratnih metara prostora. Dok se u izvještajima o uvjetima izdržavanja kazne za ostale paviljone kaže da su dobri, za Drugi paviljon čak i uprava

9 Arhiv KPZ

ističe da su nehumani[10]. Tu se posebno ističe problem vodovodnih i kanalizacionih cijevi, zbog čije se neispravnosti cijelim paviljonom širi nesnosni smrad. Radi ovakvog stanja uprava je na radnim mjestima u Drugom paviljonu morala češće mijanjati dežurne milicionere, jer zbog smrada nisu mogli dugo izdržati na istom mjestu.

Položaj osuđenika u Drugom paviljonu je bio tim teži, jer nisu izlazili na redovan rad, bili su u strogoj izolaciji, a tek bi povremeno na izoliranim mjestima tucali kamen, što je bio sastavni dio kazne. Namećući tešku obavezu tucanja kamena, vjerovatno po uzoru na Goli otok, uprava zatvora je namjeravala ovoj kategoriji osuđenih osoba nametnuti što teži i besmisleniji rad. Međutim, nakon što su gomile istucanog kamena zauzimale sve veći prostor, pa nije više bilo mjesta ni za novi kamen koji je trebalo tucati, došlo se na ideju da se ovaj posao komercijalizira, te da se kamen prodaje, što je i učinjeno. Nakon toga su osuđeni iz Drugog paviljona svakodnevno izvođeni na tucanje kamena. Postavljene su norme i na tucanje kamena se sada više gledalo kao na mogućnost dobre zarade, nego kao vid kažnjavanja osuđenih, što je za posljedicu imalo i tolerantniji odnos prema tucačima kamena.

Drugi paviljon, takozvana „Staklara", od osuđenih zvana i „Havaji", imala je funkciju disciplinskog odjeljenja, gdje su smještane kažnjene i nepoćudne osobe. Hiljade osuđenih, sa više ili manje objektivne krivice, upoznali su zidove ovog zatvora u zatvoru. Ti osuđenici su često simbole svoje vjere i uvjerenja putem poruka stavljali na zidove ćelija i na druga skrivena mjesta. I dok se iz ostalih djelova zeničkog zatvora znala čuti pjesma: „E, moj pobro, u Zenici dobro, samo sjedi i gotovo jedi", iz „Staklare" su se povremeno čuli glasovi, koji su imali potpuno drugačije značenje.

„Staklara" je mjesto gdje je u posljeratnom periodu dolazilo, najblaže rečeno, do povremenog kršenja ljudskih prava i prava osuđenih osoba. Uz „Staklaru" i događanja oko nje vezane su i neke zatvorske legende, od kojih je dugo vremena bila aktuelna jedna, koja govori o tome da je austrougarska vlast, prilikom gradnje Drugog paviljona, iz podruma prokopala tunel kojim se moglo izaći na brdo Vučjak. Ovaj tunel se navodno nikada nije koristio sve do II svjetskog rata, kada su ga ponovo obnovile nacističke vlasti, računajući na njega kao odstupnicu, u slučaju iznenadnog napada na zatvor. Ova legenda je podgrijavana i pričama o nekolicini osuđenih, koji su, navodno nestali iz kruga zatvora. Da bi se ustanovila osnovanost glasina, republički MUP je oformilo komisiju koja je 1959.g. pregledala podrume Drugog paviljona i nije pronašla ništa što bi upućivalo da postoji skriveni izlaz iz zatvora.[11]

[10] Arhiv KPZ

[11] Uzeir Kulenović - Prilozi za Arhiv KPZ

Ishrana osuđenih u poslijeratnom peridu je bila poseban problem i izazov za upravu Doma, s obzirom na cjelokupne prilike u ratom opustošenoj zemlji. Hrana za osuđene osobe trebovala se na osnovu tablica ishrane, propisane od strane Ministarstva unutarnjih poslova. Iz propisanih tablica se moglo vidjeti da se, ipak, u sklopu postojećih prilika, vodilo računa o ishrani osuđenih. U redovnim mjesečnim trebovanjima navedeni su svi potrebni artikli, njihova količina, kao i kalorična vrijednost. Prema tablicama ishrane svaka osuđena osoba u ovom periodu dobijala je prehrambenih artikala u kaloričnoj vrijednosti od 2300 do 2900 cal.

I Z V A D A K

Iz dnevnika ljudske hrane strana 6.za mjesec JUNI 1947.godine.
Utrošeno i svrhu ishrane osudjenika.

Red broj	Naziv artikala	Količina kg. dkg.	cijena Din. p.	iznos Din. p.
1.-	Brašna kukruznog	27.749.	4.-	106.996.-
2.-	" pšeničnog	995.	5.50	4.482.-
3.-	Mesa krvavice	944.60	17.85	16.861.01
4.-	Konz,mesa "Pork"	435.80	29.67	12.930.-
5.-	Masti svinjske	1.356.43	54.50	73.925.43
6.-	Ulja za posne obroke	209.67	38.50	6.560.29
7.-	Brašna bijelog /zaprška/	324.20	5.85	1.886.57
8.-	Soli kuhinjske	1.116.88	6.	6.700.80
9.-	Mladog luka	1.250.	7.	8.750.-
10.-	Esencije /sirćeta/	5.20	163.	847.60
11.-	Konz.pasulja "Beans"	1.731.34	9.68	16.759.37
12.-	Graška u parhu za supu	1.980.23	19.67	38.951.12
13.-	" mladog /mahune/	2.336.	4.	9.344.-
14.-	Spanaća	2.801.	1.50	4.201.50
15.-	Kelerabe	3,200.	3.	9.600.-
16.-	Mrkve	1.923.	4.	7.692.-
17.-	Kupusa	1.413.	1.50	2.119.50
18.-	Konz. mlijeka u prahu	35.59	7.	249.13
19.-	Kravljeg mlijeka za djecu	134.50 lt.	5.	672.50
20.-	Šećera	1.059.39 kg.	33.	34.959.87
21.-	Kafe divke	310.75	25.	7.768.75
22.-	Krompira	6.945.	5.38	37.364.10
23.-	Margarina od kakariki	40.30	50.	2.015.-
24.-	Tarane od pš.brašna	30.50	6.	[illegible].-

Utrošeno u toku mjeseca JUNA 1947.g.
obroka hrane........................78.701.......a,Din.5.23,20. 411,819.-
Sapun,ugalj i drva..................." ...." " 0.37. 29.155.-

Ukupna potrošnja na jednog osuđ. Din.5.67. 440.974.-

Slovom:Četiristočetrdesethiljadadevetstosedamdesetčetriri/

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

Zenica,dne 30.juna 1947.g.

Obračunao Intendant

Isporuku prema tablicama ishrane je u prvom posljeratnom periodu vršio Sreski zemaljski narodni odbor. Međutim, isporuke su često bile neredovne, nije bilo propisanih artikala, dešavalo se, da za cijeli mjesec ne bude voća, mesa ili nekih drugih artikala. Kvalitet isporučene hrane je znao bili slab, dešavalo se da pšenica prokisne, luk proklija, tako da neki artikli nisu bili za upotrebu. Zbog toga su bile česte intervencije prema Ministarstvu unutarnjih poslova, gdje se uprava žalila da im Sreski odbori ne isporučuju propisane količine hrane te da je hrana lošeg kvaliteta i neupotrebljiva. Neredovne isporuke hrane imale su za posljedicu lošiju kvalitetu obroka, pa i očiglednu pothranjenost pojedinih kategorija osuđenih.

Ovo je naročito bilo izraženo u jednom periodu tokom 1946.g., kada nije bilo pšeničnog kruha, pa je umjesto njega dodjeljivan kukuruzni, koji je imao manju kaloričnu vrijednost. Poseban problem bila je ishrana u zimskim mjesecima, kada je nedostajalo povrća zbog čega osuđeni poboljevaju od skorbuta. Nedostatak povrća uprava djelomično nadoknađuje povrćem sa domske ekonomije, što je ipak bilo nedovoljno.

УПРАВИ КАЗНЕНО ПОПРАВНОГ ДОМА

З Е Н И Ц А.

Према писменом наређењу те Управе Пов бр.838 од 22 јуна т.г.подносим мјесечни извештај за раздобље од 25 септембра до 25 октобра т.г.за Интендантуру К.П.Д.Зеница.

Осуђеници на издржавању казне у овом Дому снадбевају се артиклима на темељу таблице прописане од стране Министарства Унутрашњих послова ФНРЈ.Артикли прописани овом таблицом сем мес[illegible] којег нисмо примили од јула о.г.у цијелости се примају и издају за исхрану питомаца.

У овом раздобљу је квалитет исхране задовољавајући јер се током целог мјесеца од Економије овог Дома примало довољно зелени за вариво.Такођер у току овог мјесеца умјесто гершла издавати су макарони,што је знатно утицало на побољшање исхране, а од 10 ов.мј.умјесто уља,које је било врло слабог квалитета, издавата је свињска маст,која је много боља од уља.Током целог овог мјесеца сви радници примали су крух од бијелог брашна,мјешан са [illegible] % кокурузе,које је много боље од брашна које смо добивали од пшенице у прошлом мјесецу,те је и са овим знатно побољшана исхрана.

Координација са Народним власима у погледу снадбевања питомаца артиклима исхране је задовољавајућа.

У погледу артикала и количине која следује једног питомца прилажемо скалу из које се види тачно колико којег питомца следује појединих артикала.Ово је потребно напоменути да питомца следује само један артикл исхране за вариво.

Питомци који се налазе на раду ван круга овога Дома т.ј.код разних предузећа,снабдева их артиклима исхране предузеће код којег су запослени,док оне који су смештени у кругу Дома снабдева Интендантура овог Дома.

Од 10 ов.мј.од како се почела трошити маст,муслим један дио питомаца муслимана,који не трoши маст,једе храну без икакве масноће.

За исхрану питомаца у раздобљу од 25 септембра до 25 октобра т.г.утрошено је 697.325.25 Динара,тако да је просечно дневно коштала храна једног питомца 9.04 Динара.

СМРТ ФАШИЗМУ СЛОБОДА НАРОДУ !

Зеница 25 октобра 1948 год.

За Интедант дома,
[signature]

Posebno su u nepovoljnom položaju bili osuđenici koji nisu primali pakete od porodice i prijatelja. Paketi sa namirnicama i odjećom, koje su osuđeni dobijali, bili su bitna nadopuna režimu ishrane, koji je u prvim poslijeratnim godinama djelio sudbinu cijele zemlje. Za probleme osoba koji ne dobijaju pakete znala je i uprava, pa je samo tim osuđenicima povremeno davala dodatno varivo. Takođe su u lošijem položaju u pogledu ishrane bile osobe koje su disciplinki kažnjene i koje nisu radile. Naime, za njih je važilo posebno pravilo o ishrani.

Nezaposleni i disciplinski kažnjeni su dnevno dobijali po 200 gr. kruha, a zaposleni 350 gr. Ova podjela je ukinuta tek početkom pedesetih godina. Pravilo o

smanjenoj ishrani je naročito teško pogađalo osuđene koji su se nalazili u Drugom paviljonu. Ishrana osuđenih bolesnika je bila nešto bolja; uprava se trudila da ta kategorija dobija samo pšenični kruh i veće količine mlijeka, šećera i čaja.

U Domu su postojale tri kuhinje, jedna u zgradi ekonomije, gdje se kuhala hrana za sve osuđenike-radnike i one koji nisu radili, druga u bolnici Doma, gdje se kuhala hrana za bolesnike i žene sa djecom, te kuhinja za žene radnice i one koje nisu radile. Prema izvještajima, kvalitetom hrane se isticala kuhinja za žene, gdje su žene i kuhale, dok ostale kuhinje, gdje su radili muškarci, karakteriše lošiji kvalitet jela. Problemi sa ishranom su se pojačali kada je tokom 1946.g. snabdijevanje hranom sa Sreskog narodnog odbora prešlo na Gradski narodni odbor, koji tablicu sljedovanja smatra preobilnom, pa zateže sa isporukama kafe, masnoća i šećera, što sve ima za posljedicu lošiju ishranu osuđenih i pojavu pothranjenosti i mršavljenja.

Početkom 1948.g. u zatvoru je uvedena pokretna kantina, pa su osuđeni mogli za svoj novac naručiti određene prehrambene proizvode, koji su nuđeni na gradskoj tržnici. Pokretna kantina je funkcionirala tako da su dva osuđenika bila zadužena da svakodnevno prave spiskove narudžbi, preuzimaju novac i na tržnici kupuju naručene artikle.

Uzimajući u obzir postojeće prilike i probleme koje je sa hranom imalo stanovništvo zemlje tek izašle iz rata, može se reći da su zatvorske vlasti zajedno sa Ministarstvom unutarnjih poslova ipak uspijevale da obezbijede minimum osnovnih namirnice za ovako veliki broj osuđenih. Ipak, u vrijeme kada je u cijeloj zemlji postojala oskudica prehrambenih artiklima, u vrijeme prisilnih otkupa i centralne distribucije hrane, u zeničkom zatvoru niko nije teško patio od gladi.

Odijevanje osuđenih je bio poseban problem; poslijeratne nestašice su imale svoj odraz i na mogućnosti domske uprave da svim osuđenim osobama obezbijedi adekvatnu odjeću i obuću. Zbog toga je u jednom dužem vremenskom periodu osuđenima dozvoljeno da nose svoju odjeću i obuću. Kako je u poslijeratnom periodu vladala opća nestašica odjevnih predmeta, to su siromašniji osuđenici, koji nisu imalo potporu porodice, bili vrlo loše obučeni, što je poseban problem bio u zimskom periodu.

Prema uputama Ministarstva unutarnjih poslova, domska odijela su dijeljena osuđenim samo u krajnjim slučajevima, kada je osuđena osoba bila potpuno bez svoje odjeće i obuće. Tokom 1946.g. od dobijenog platna sašiveno je 1000 muških i ženskih odijela, što je s obzirom na priliv osuđenih bilo nedovoljno. Ovaj problem sa odjećom će se osjećati još nekoliko godina, tako da je tek 1948.g. oko 80 % osuđenih imalo domsku odjeću.

Međutim, ta odjeća nije bila nova, najčešće su to bile stare, otpisane, milicijske uniforme, koje su osuđeni nosili sve do 1956.g.[12] Ni sa obućom stanje nije bilo mnogo bolje; iste godine cipele je imalo 75 % osuđenih, a ostali su imali gumene opanke. Inače, osuđeni su prema propisima trebali biti zaduženi sa slijedećim odjevnim predmetima; jednom kapom, jednim odijelom, dva para veša, jednim parom obuće, jednim parom „šuferica" i jednom zimskom kabanicom.

Uvjeti izdržavanja kazne nisu se bitnije mijenjali sve do 1953.g. kada je nekoliko faktora uticalo da se stvore pretpostavke za humaniji tretman osuđenih osoba. Ta godina je bila prekretnica - tada su završeni svi veliki politički procesi i na izdržavanje kazne godišnje dolazi samo nekoliko stotina osuđenih. Kako se broj osuđenih na izdržavanju kazne prepolovio, uprava sada ima i više prostora za smještaj osuđenih, onoga što je najviše nedostajalo i što je do tada onemogućavalo bilo kakvo osjetnije poboljšanje uvjeta.

Osim toga, promijenio se donekle i stav prema osuđenima, polako je sazrijevala svijest da im treba pružiti humaniji tretman, pa je u tom smislu uprava kontinuirano insistirala na većem prilivu sredstava za potrebe osuđenih, na šta je i Ministarsto unutarnjih poslova davalo svoju saglasnost.

Poboljašanja su za tadašnje prilike bila veoma bitna. Tokom 1953.g. u osuđeničke sobe, umjesto dasaka, na kojima su osuđeni do tada spavali, postavljeni su željezni kreveti na sprat. Osuđeni su dobili posteljinu, kao i drvene sanduke u kojima su mogli držati stvari. Prvi put poslije rata, nakon 8 godina, svaki osuđenik je dobio svoj krevet i mjesto na kome može držati svoje stvari, odjeću, obuću, slike, hranu i ostalo. Bitno je poboljšan i asortiman domske kantine, gdje su osuđeni za svoj novac ili novac koji su dobili od kuće, mogli kupovati različite artikle, od kojih je natraženiji bio kruh.

Sobe u kojima je boravilo 120 osuđenih osoba

---

[12] Arhiv KPZ

UPRAVLJAČKA STRUKTURA

U prvim poslijeratnim danima zatvor je bio pod kontrolom vojnih vlasti. Poznato je da su to bili pripadnici Četvrtog bataljona Sedme krajiške brigade, koji su učestvovali i u oslobođenju Zenice. Iz ovog perioda imamo samo podatak iz tajnog protokola da je dana 16.5. 1945.g od strane OZNE BiH na rad u zatvor upućem poručnik Mandić Mićo sa četiri podoficira i 17.5.1945.g. politički komesar Garić Stevan sa tri podoficira.

Već 18.5.1945.g. za prvog poslijeratnog upravnika zatvora postavljen je Grabež Mirko koji je tu funkciju obavljao vrlo kratko vrijeme. Prema prvim zvaničnim podacima sredinom 1945.g. na mjestu upravnika zatvora nalazi se Softić Esad, a, njegovi zamjenici su Vunić Husein i Dodik Trivun. Pjanić Risto je bio zadužen za kulturno- prosvjetni rad, Nežić Ibro je obavljao funkciju intendanta, dok je Zelenović Dušan vodio evidenciju o osuđenim osobama.

Zaštitni vod zatvorske milicije brojao je 125 pripadnika, na čijem čelu se nalazio komandir Begić Munib.[13] Inače, za ovaj prvi poslijeratni period karakteristična je velika fluktuacija zaposlenih, a na platnim listama se iz mjeseca u mjesec može vidjeti mnogo novih lica.

Tokom prvih mjeseci funkcioniranja zatvora nije postojao nikakav pravni okvir koji bi regulirao sistem izvršenja kazni, propisao ponašanja osuđenih, postupke prema osuđenim osobama i sve ono što bi pomoglo da uspostavi stabilnost u ustanovi. Kao što smo već naveli, u zeničkom zatvoru su se, neposredno poslije rata, nalazile osobe kojima je izrečena kazna zatvora, kao i osobe su poslane na prisilni rad, pa je zatvor funkcionisao i kao logor za ovu kategoriju osuđenih.

Tek 27.9.1945.g. Ministarstvo unutarnjih poslova DFJ[14], odnosno ministar Vlado Zečević zajedno sa ministrom pravosuđa Franom Frolom u Beogradu pod brojem Kab.br.1199 br. 847/45 Zak donosi Privremeno uputstvo o izvršenju kazni. Već u uvodnom dijelu se ističe da prilikom izvršavanja kazni treba imati u vidu da cilj izvršenja kazne nije samo kažnjavanje osuđenog, nego i prevaspitanje u duhu odanosti otadžbini, zatim stvaranje radne discipline i časnog odnosa prema državnim i društvenim dužnostima, zatim osposobljavanje osuđenog za uslove zajedničkog života i učvršćivanje onih crta karaktera, koje će osuđenu osobu zadržati od daljeg vršenja krivičnih dijela, pri čemu se mora voditi računa da se osuđenom ne pričinjavaju fizičke patnje i ne unižava njegovo ljudsko dostojanstvo.

[13] Arhiv KPZ

[14] Demokratska federativna Jugoslavija - ime Jugoslavije u prelaznom razdoblju između Prve Jugoslavije i Druge Jugoslavije, od 7. marta do 29. novembar 1945. godine

Uputstvo dalje propisuje da će se kazna zatvora sa prinudnim radom izvršavati odvojeno po trajanju i vrsti kazni, prema polu i dobu osuđenika, prema krivcima opasnim po državu i narod, povratnicima, krivcima po zanatu i drugim svojstvima osuđenika. Zatim se propisuje da će se u kazneno-popravnim domovima i zavodima za prinudni rad za krivce opasne po društvo i narod, za povratnike i krivce po zanatu, organizirati posebna odjeljenja u kojima će ove kategorije osuđenih izdržavati kaznu odvojeno od ostalih, te će se upotrebljavati za teže radove; a nadzor nad njima će biti stroži, a sloboda kretanja ograničena.

Dalje se propisuje, što je za KPD Zenica posebno važno, da će se kazna lišenja slobode u trajanju dužem od 6 mjeseci izvršavati u kazneno-popravnim domovima. Vrhovni nadzor nad domovima bi vršilo Savezno ministarstvo unutarnjih poslova, dok je upravu vršilo Zemaljsko ministarstvo unutarnjih poslova

Ovim Privremenim uputstvom, bez obzira na sve njegove manjkavosti, stvorene su pretpostavke i pravni okvir za funkcioniranje zatvora. Činjenica je da će se slovo i duh ovog uputstva još dugo osjećati u praksi sa svim njegovim dobrim i lošim stranama.

U cilju jednoobraznog postupka u pogledu izvršenja kazni predviđenih u Zakonu o vrstama kazni, do donošenja Zakona o izvršenju kazni propisujemo

PRIVREMENO UPUTSTVO
O
IZVRŠENJU KAZNI

I UVOD

Prilikom izvršavanja kazni treba imati u vidu da cilj kazni nije samo kažnjavanje krivca, nego i prevaspitavanje osuđenog u duhu odanosti Otadžbini, radne discipline i časnog odnosa prema državnim i društvenim dužnostima, osposobljavanje osuđenog za uslove zajedničkog života i učvršćivanje onih crta njegovog karaktera, koje će ga zadržati od daljeg vršenja krivičnih dela. Pri tome se mora voditi računa da se osuđeniku ne pričinjavaju fizičke patnje niti unižava njegovo čovečje dostojanstvo.

Izvršenju kazni predviđenih u Zakonu o vrstama kazni pristupa se kada sudska presuda, kojom je kazna izrečena postane pravosnažna.

Naređenje da se pravosnažna presuda izvrši izdaje pretsednik onog suda, koji je doneo presudu u prvom stepenu.

Evidenciju o izvršenju kazni vodi savezno ministarstvo unutrašnjih poslova, kome će u tu svrhu svi organi koji izvršuju kazne, dostavljati podatke, koje ono bude od njih tražilo.

Javni tužilac Demokratske Federativne Jugoslavije vrši preko svojih organa nadzor nad pravilnim izvršenjem kazni.

II IZVRŠENJE KAZNI

A. NOVČANA KAZNA

Novčanu kaznu izvršuje Sreski sud mesta u kome je osuđenikovo stalno prebivalište.

Lice osuđeno na novčanu kaznu poziva se da istu plati u roku predviđenom u presudi. Ako osuđenik u ostavljenom roku ne plati novčanu kaznu, naplata će se izvršiti prinudno preko sudskih izvršilaca.

U slučaju nenaplativosti novčane kazne, narediće sudija pojedinac nadležnog Sreskog suda svojim rešenjem da se izvrši kazna prinudnog rada bez lišenja slobode, a kako je to naznačeno u presudi o kazni. Protiv ovog rešenja nema mesta žalbi.

Na molbu osuđenika sudija pojedinac nadležnog Sreskog suda može produžiti rok plaćanja novčane kazne za šest meseci od dana kada je presuda postala pravosnažna. Za isto vreme može se dozvoliti plaćanje novčane kazne u ratama. Protiv ovog rešenja nema mesta žalbi.

B. PRINUDAN RAD BEZ LIŠENJA SLOBODE

Lica osuđena na kaznu prinudnog rada bez lišenja slobode mogu se upućivati na rad bilo u mestu svoga prebivanja, bilo van toga mesta.

Izuzetno, trudne žene i žene koje doje mogu izdržavati kaznu prinudnog rada samo u mestu stalnog prebivanja.

U slučaju bolesti osuđenika kao i zbog bolesti ili porođaja osuđene žene može se dozvoliti prekidanje izvršenja ove kazne.

Kaznu prinudnog rada bez lišenja slobode izvršuju organi za unutrašnje poslove Sreskih, gradskih ili reonskih narodnih odbora, koji osuđenike upućuju na izdržavanje kazne po rasporedu i

ZAKLJUČNA OBJAŠNJENJA

Kazna lišenja slobode preko šest meseci izvršivaće se u postojećim kaznenim zavodima, koji se pretvaraju u kazneno-popravne domove.

Lica osuđena na kaznu lišenja slobode s prinudnim radom smestiće se, dok se ne podignu zavodi za prinudan rad, u pogodne zgrade i prostorije oko krupnijih industrijskih, zanatskih i poljoprivrednih centara.

Lica osuđena na kaznu lišenja slobode od strane organa narodne vlasti (Narodnih odbora) izdržavaće kaznu lišenja slobode u sreskim zatvorima zajedno sa licima osuđenim na kaznu lišenja slobode od strane sudova.

Pritvorenici i istražni zatvorenici držaće se za vreme istrage u sreskim ili okružnim zatvorima. U tu svrhu odvojiće se potreban broj prostorija sreskog ili okružnog zatvora i obrazovati odeljenja za pritvor i istražni zatvor.

Upravu nad odeljenjem za pritvor i istražni zatvor sreskog i okružnog zatvora vodiće otsek za unutrašnje poslove sreskog, odnosno Odeljenje unutrašnjih poslova Okružnog narodnog odbora, koji će vršiti sve administrativne, ekonomske, personalne i finansijske poslove, koji se na ovo odnose i staraće se o obezbeđenju reda i discipline među pritvorenicima i licima u istražnom zatvoru. Nadzor nad odeljenjem pritvora i istražnog zatvora vršiće Javni tužilac. Organ za unutrašnje poslove pritvoriće ili staviti u istražni zatvor svako lice, za koje to bude tražio Javni tužilac. Na traženje javnog tužioca vršiće se sprovod lica od pritvora ili istražnog zatvora do javnog tužioca, suda ili na kog drugog mesta i postupaće se po svim ostalim zahtevima javnog tužioca, koji se odnose na lica u pritvoru i istražnom zatvoru.

Kab.br.1199
27-IX-1945
-BEOGRAD-

/M.P./

MINISTAR UNUTRAŠNJIH POSLOVA DFJ,
Vlada Zečević,s.r.

Br.847/45 Zak.

/M.P./

MINISTAR PRAVOSUĐA DFJ,
Frane Frol,s.r.

""""""""""

- o -

Da je ovaj prepis propisa vjeran svome originalu tvrdi:

17 oktobra 1945
-Sarajevo-

ŠEF ARHIVE:
poručnik,
[signature]

Privremeno uputstvo o izvršenju kazni nije posebno utvrđivalo strukturu zatvorskih uprava, tako da u jednom dužem, poslijeratnom periodu, nisu postojali propisi koji bi tačno regulirali nadležnosti, organizacione jedinice, prava i obaveze zaposlenih. Na čelu ustanove stajao je upravnik i njegov zadatak je bio da predstavlja ustanovu i vodi brigu o osoblju i finansijama, obezbjeđuje poslove, sklapa ugovore, dok su za tretman osuđenih, bili zaduženi zamjenici upravnika. Zamjenici upravnika su dolazili iz struktura državne bezbjednosti, imali su posebna ovlaštenja i samostalnost u postupcima prema osuđenim osobama. Njihova moć je bila vrlo velika i proizilazila je iz moćne strukture državne bezbjednosti, koja je posebno bila zainteresirana za zatvore, jer su se tu nalazili državni neprijatelji, potencijalno opasni za poredak. Postupci zamjenika upravnika, bez obzira na sva ovlaštenja koja je imao, zavisila su i od ličnih karakteristika osoba koje su obnašale tu dužnost i

njihove spremnosti da prema osuđenim primjene različite, više ili manje humane postupke.

Položaj zaposlenih u obezbjeđenju zatvora je bio specifičan zbog toga što je ovaj sektor bio pod direktnom upravom Ministarstva unutarnjih poslova, koje je postavljalo, smjenjivalo i premiještalo uposlene bez saglasnosti uprave. Uprava zatvora je tek mogla tražiti od Ministarstva da se neki pripadnik milicije zbog lošeg rada ili nedozvoljenih postupaka kazni ili udalji sa posla. Iz izvještaja se vidi da je ovakvih slučajeva bilo mnogo i da pripadnici milicije često nisu bili obučeni za poslove unutrašnjeg i vanjskog obezbjeđenja, niti su se osjećali odgovornim upravi, jer neposredni nadzor nije vršila uprava zatvora, nego Ministarstvo unutarnjih poslova.

Zakon o izvršenju kazni, mjera bezbjednosti i vaspitno-popravnih mjera iz 1951.g umjesto narodne milicije, koja je do tada vodila poslove obezbjeđenja, u zatvore uvodi posebnu organizacionu jedinicu – zatvorsku stražu. Novina je u tome da je sada straža stavljena pod direktno rukovodstvo upravnika kazneno-popravnih zatvora, što je davalo garanciju da će se služba obezbjeđenja vršiti na način koji najbolje odgovora upravi. Naravno, svi problemi nisu riješeni stavljanjem straže pod direktno rukovodstvo upravnika, niti je ovaj proces odmah zaživio, ali su se stvari postepeno mijenjale i evidentno je smanjenje problema koje su pravili pripadnici straže.

U 1955. godini postavljena je nova organizaciona struktura zatvora, prema kojoj su svi poslovi grupisani u tri odjeljenja i jedan odsjek. Na čelu odjeljenja su bili pomoćnici upravnika, a na čelu odsjeka šef. Predviđena su: Odjeljenje općih poslova, Proizvodno odijeljenje, Odjeljenje bezbjednosti i Odsjek za prevaspitanje osuđenih osoba. Prema ovoj sistematizaciji za Odjeljenje općih poslova predviđeno je 49 radnih mjesta, od kojih su 11 predviđene za osuđenike; za Odjeljenje bezbjednosti 343 radna mjesta, bez osuđeničkih; Odsjek za prevaspitanje 15 zaposlenih i 8 osuđeničkih radnih mjesta i Proizvodno odjeljenje 38, od čega 5 osuđeničkih. Uočljivo je da je sistematizacijom predviđeno da određene poslove u okviru odjeljenja rade i osuđene osobe, koje su mogli biti kuriri, pomoćno osoblje, voditi razne evidencije i slično. Ova praksa zadržala se do sredine sedamdesetih godina, kada je napravljena posebna sistematizacija samo za osuđene osobe.

Upravljačka struktura koja je tada postavljena zapravo je udarila temelj načinu na koji će se upravljati zatvorima. Vremenom je došlo do određenih izmjena koje su regulirane zakonima, pa je tako Odsjek za prevaspitanje prerastao u Odjeljenje, čime je izjednačen po važnosti sa ostalim odjeljenjima, a kasnije je u upravljačku strukturu uvedena zdravstvena i financijska služba.

PONAŠANJE OSUĐENIH I ODNOS UPRAVE

U prvom poslijeratnom periodu ogromnu većinu osuđenih čine osobe čija su krivična djela vezana za rat, u prvom redu su tu lica suđena kao ustaše, četnici, pripadnici njemačke vojske, zatim križari, simpatizeri i pomagači odmetnika, Mladi Muslimani, svećenici, popovi i hodže, uz mali procenat klasičnih kriminalaca. Većina osuđenih koja je spadala u kategoriju „političkih", naravno, nije ni sa malo simpatija gledala na novouspostavljenu vlast, koja ih je osudila, u pravilu, na dugogodišnje kazne zatvora. Ni odnos prema upravi zatvora nije mogao biti drugačiji, jer je uprava za osuđene predstavljala personifikaciju vlasti. Međutim, i među osuđenim za „politička" djela postojale su izražene razlike u viđenju i tumačenju aktuelnih događaja; jedinstven, odbojan, odnos su imali samo prema upravi zatvora, što ih je ujedinjavalo i potenciralo osjećaje uzajamne solidarnosti.

Zavodska uprava je posebno obraćala pažnju na ponašanja osuđenih koja bi se mogla okarakterizirati kao neprijateljska, te o sankcioniranju i sprječavanju takvih ponašanja strogo vodila računa. Pod prismotrom su bili posebno intelektualci, koji se često prozivaju kao osobe koje namjerno krivo tumače aktuelne društveno-političke događaje, provociraju, agitatorski djeluju, najčešće prema osuđenicima seljačkog i radničkog porijekla. Uprava zatvora konstatuje da je, nasuprot intelektualcima, među osuđenicima seljačkog i radničkog porijekla mnogo manje pojava neprijateljskog djelovanja, te je mišljenja da na njih kazna najpovoljnije djeluje, dok je na intelektualce pozitivan uticaj kazne mnogo manji.[15] Ovim opravdavaju stav da je osuđenim osobama seljačko-radničkog porijekla zbog pozitivnog uticaja kazne mjesto u glavnoj kući, odnosno Prvom paviljonu, gdje su uvjeti izdržavanja kazne podnošljiviji, a da intelektualce, na koje kazna ne djeluje, treba smještati u „Staklaru", jer se u „Staklari" njihovo ponašanje može najbolje kontrolisati.

Uprava zatvora je pratila ponašanja i reakcije nakon otpuštanja osuđenih sa izdržavanja kazne, pomilovanja, amnestija i uvjetnog otpusta, što je tokom tih godina bilo vrlo često, tako da se ponekad otpuštalo i više stotina osuđenih osoba u jednom danu. Najčešći komentari među osuđenim osobama bili su u smislu procjene koja je kategorija osuđenih bolje prošla: četnici, ustaše, križari ili neki drugi. Nakon otpusta većeg broja lica, osuđene osobe su se, prema mišljenju uprave, mnogo bolje ponašale, više radile i manje neprijateljski djelovale, pa je uprava u svojim izvještajima preporučivala nadležnim organima češću primjenu ovih instituta. U tom smislu poduzimane su i pojedinačne intervencije prema pojedinim osuđenim licima, kojima se sugeriše da podnesu molbe za pomilovanje, a uprava je sa svoje strane preuzimala obavezu da će molbe osuđenih podržati. Ovaj postupak

[15] Arhiv KPZ

je imao ograničene mogućnosti, pa je ipak većina osuđenih prihvatala sugestije, ali su zabilježeni i ne tako rijetki slučajevi kada osuđeni iz principijelih razloga ili iz uvjerenja o svojoj nevinosti nikada nisu htjeli podnijeti molbu za pomilovanje.

Zadovoljavanje religioznih potreba posmatrano je kao nešto neprimjereno, ali uprava nije neposredno sprečavala obrede. Osuđene osobe koje su došle u zatvor tokom 1945.g. donijele su sa sobom jedan broj molitvenika i drugih vjerskih knjiga, koje uprava u prvi mah nije oduzimala, ali kasnije nije dozvoljavala da se knjige religioznog sadržaja unose u zatvor. Kada se u jednom periodu pojavio veći broj molitvenika, povedena je istraga i ustanovljeno je da je jedna veća količina molitvenika ostala iza rata na tavanima, te da je našla svoj ilegali put do ljudi koji su ih trebali. Česte su bile pojave kolektivnih molitvi u pojedinim odjeljenjima; ovdje se posebno apostrofira žensko odjeljenje, gdje se povremeno molitve posvećuju i osvjedočenim ratnim zločincima. Posebno se naglašava da osuđenice koje dolaze iz okružnih zatvora šire neprijateljsku propagandu i prenose lažne vijesti, zbog čega su neke izolovane, poslije čega se stanje u ženskom odijeljenju, navodno, bitno popravilo.

Svakodnevno ponašanja osuđenih osoba bilo je pod budnom kontrolom zavodskih službenika. Za pojedine sobe u kojima su smještani osuđeni, zadužene su tačno određene starješine, koji su se zvali sobni komandiri i oni su kontrolirali red, rad, disciplini i higijenu osuđenih. Sistematske klasifikacije osuđenih osoba nije bilo, sem što su u Drugom odjeljenju izdvajani najnepoćudniji osuđenici. U sobi koja se nalazi u prizemlju Prvog paviljona smještani su pretežno osuđeni za opći kriminal, dok je jedna soba na drugom spratu Prvog paviljona bila namijenjena sveštenim licima svih konfesija i u žargonu se zvala „hodžinsko- popovska soba", mada su u njoj izdržavale kaznu i druge osuđene osobe. Izdvajanje vjerskih službenika u jednu prostoriju imalo je za cilj postizanje potpunije kontrole njihovog ponašanja. U Prvom paviljonu postojala je i partizanska soba u koju su smještani osuđenici koji su tokom rata bili u partizanskim jedinicama.

Osuđene osobe za opći kriminal, ubice, razbojnici, kradljivci i ostali, lakše su se snalazili u zatvorskom ambijentu, pa su često znali nametati nepisana pravila ponašanja, koja su odražavala njihov, često surovi i bezosjećajni mentalni sklop, što je posebno teško padalo intelektualcima. Mjesečno je zbog različitih disciplinskih prekršaja kažnjavano od 30 do 50 osuđenih osoba, što s obzirom na brojno stanje osuđenih upućuje na činjenicu da su se osuđeni uglavnom ponašali u skladu sa traženim normama. S druge strane, podatak da je mjesečno do 1000 osuđenih tražilo razgovor sa upravom i pristup takozvanom molbenom raportu, koji je obavljao upravnik zatvora, ukazuje na velike potrebe i neriješene probleme osuđenih. Molbeni raport je obavljan dva puta mjesečno, a osuđeni su najčešće tražili različite

informacije, dodatne pakete, duže posjete sa porodicama i slično.

Ponašanje osuđenih osoba, njihova prava, obaveze kao i odnos uprave prema osuđenim detaljnije je regulirao Pravilnik o kućnom redu u kazneno-popravnim domovima, okružnim i sreskim zatvorima u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji, koji je izašao početkom 1947.g. Pravilnik je donio tadašnji ministar Unutarnjih poslova FNRJ Aleksandar Ranković i kao takav vrijedio je na području cijele zemlje i odnosio se na sve kazneno-popravne ustanove.

Pravilnik propisuje obavezan svakodnevni boravak osuđenih na svježem vazduhu, dozvoljava primanje 2 paketa mjesečno sa hranom i rubljem do 7 kg., dalje propisuje da osuđene osobe prilikom pozdravljanja službenika moraju biti u stavu mirno, da su svi osuđeni morali biti ošišani do glave tokom izdržavanja kazne, tek 3 mjeseca prije isteka, upravnik je mogao dozvoliti puštanje kose; zabranjena je bila međusobna trgovina; osuđene osobe su imale pravo podnosti žalbe na službene osobe, molbe za pomilovanje i uslov; rad je bio obavezan, razgovor pri radu zabranjen, ukoliko se ne odnosi na sam rad; radno vrijeme 8 sati.

P R A V I L N I K

O KUĆNOM REDU U KAZNENO-POPRAVNIM DOMOVIMA, OKRUŽNIM I SRESKIM ZATVORIMA U FEDERATIVNOJ NARODNOJ REPUBLICI JUGOSLAVIJI.

OPŠTE ODREDBE

Član 1.

Izdržavanjem kazne se ostvaruje svrha kazne u Federativnoj Narodnoj republici Jugoslaviji.

Pored sprečavanja osudjenih lica da ponovno učine krivično delo, izdržavanje kazne ima naročito za cilj prevaspitavanje osudjenog lica i privikavanje radnoj disciplini, ispravnom odnosu prema državnim i društvenim dužnostima, njegovo usposobljavanje za uslove zajedničkog života i učvršćivanje onih crta njegovog karaktera koji će ga zadržati od ponovnog vršenja krivičnog djela.

Član 2.

Kazne se izdržavaju u kazneno-popravnim domovima, okružnim i sreskim zatvorima.

Žene izdržavaju kaznu odvojeno od muškaraca.

Član 3.

U pogledu smještaja osudjenika i zatvorenika sreski i okružni zatvori moraju odgovarati slijedećim uslovima:

1) Da je odelenje istražnog zatvora strogo odvojeno od odelenja osudjenika,
2) Da su prostorije u kojima su smještene ženske potpuno odjelene od prostorija u kojima se nalaze muškarci,
3) Da maloletnici ne dolaze u obzir sa punoletnima,
4) Da je potpuno onemogućen dodir saučesnika po istom krivičnom delu, da nebi otežali ili ometali redovan tok istrage.

STUPANJE U DOM – ZATVOR

Član 4.

Pri stupanju osudjenika ili zatvorenika u dom ili zatvor uzimaju se u prijemnoj kancelariji, upisivanjem u knjigu svi njegovi lični podaci, tačan lični opis i popis predmeta koje je donio sobom, a zatim se izvrši nad njim lični pretres.

Za ličnu upotrebu osudjenik ili zatvorenik može kod sebe imati: odelo, cipele, rublje, čarape, četku za zube, naočari i češalj. Svi ostali predmeti oduzimaju mu se i daju na čuvanje u magazin.

Odelo osudjenika, koje se nalazi na čuvanju u magazinu, mora se s vremenom na vreme provetravati. Stvari podložene kvaru može osudjenik poslati svojoj kući.

82

Član 5.

Svakog osudjenika treba, sutradan po dolasku u dom ili zatvor izvesti na raport upravniku koji mu odredjuje posao prema njegovom stručnom znanju i fizičkim sposobnostima. Tom prilikom treba upozoriti osudjenika na prava i dužnosti, koje proističu iz Zakona i propisa

Osuđeni su bili dužni, u cilju vaspitanja, prisustvovati predavanjima, obradi poučnih tema, diskusijama, čitanju knjiga, radu diletantskih skupina. Igranje karata i hazardnih igara je bilo zabranjeno, šah preporučljiv; osuđenim na kazne preko 6 mjesci dozvoljeno je da pišu kući jednom mjesečno na dvije stranice; posjete porodica su dozvoljavane jednom u toku mjeseca; disciplinske kazne su bile ukor, zabrana dopisivanja, raspolaganja novcem i samica do 14 dana.

Ovaj pravilnik je u kontekstu vremena u kojem je važio bio uglavnom prihvatljiv, jer je prvi put ustanovio određena prava, a ne samo obaveze osuđenih, a što je posebno važno, ustanovio je institut žalbe na službena lica, ukoliko njihov odnos prema osuđenim izlazi van profesionalnih okvira. Međutim postojala su i određena ograničenja u praktičnoj primjeni pojedinih odredbi pravilnika, izazvana s jedne strane objektivnim limitima, zbog prenapučenosti zatvora, ali i nedostatka dobre volje i svijesti o potrebi da se bitnije promijeni položaj osuđenih.

VANJSKA RADILIŠTA – RADNI LOGORI

Rad osuđenih je imao, prema postojećim propisima, dvostruku, djelomično kontradiktornu ulogu. Dok je s jedne strane istican kao obavezan element resocijalizacije, kojim se stvaraju radne navike i vrši stručno osposobljavanje, s druge strane Krivični zakon je poznavao teški prisilni rad, kao jednu od mjera koje se izriču uz kaznu zatvora. Međutim uprava zatvora i Ministarstvo unutarnjih poslova nisu se posebno zamarale ovim nedoumicama, oni su vrlo brzo shvatili kakav potencijal leži u hiljadama osuđenih, koju su se nalazili u zatvorima i prvi zadatak im je bio zaposliti osuđene i od toga stvoriti materijalu korist za kazneno-popravne ustanove i društvo u cjelinu. To je urađeno vrlo sistematično, organizirano i efikasano.

Posla je bilo za sve osuđene, prvo na obnovi zatvora, a zatim i na poslovima u Zanatskom preduzeću, koje je početkom 1946.g. osnovano u KPD Zenica, a poslije toga i na vanjskim radilištima, koja su se nalazila širom Jugoslavije. Navodimo podatke da je tokom cijelog poslijeratnog perioda više od 91 % osuđenih radno angažirano, praktično svi koji su bili imalo sposobni za rad. Prema podacima iz 1948.g. od 4500 osuđenih koji su radno angažirani oko 50 % je radilo za različita preduzeća i boravilo u radnim logorima, 26 % je radilo u Zanatskom preduzeću pri Kazneno-popravnom domu Zenica, a 24 % osuđenih su radili kao režijsko osoblje, na domskoj poljoprivredi, sjeći šume za domske potrebe, ili u ugljenokopu, odakle je svaki dan za potrebe zatvora dovoženo 5 tona ugljena.

Poslijeratna obnova zemlje iziskivala je veliku potrebu za radnom snagom, pogotovu kvalificiranom, zbog čega su se osuđenici angažirali na gradnji pruga, ugljenokopa, mostova, cesta, sječi šume i u industrijskim pogonima. Za ovu svrhu

su se već 1946.g. u blizini ovih radilišta formirali radni logori. Logori su, ustvari, bile novoizgrađene drvene barake, opasane bodljikavom žicom, gdje su osuđeni boravili, a na rad na obližnja radilišta išli su uz pratnju logorskih milicionera. U radnim logorima je u pravilu lošiji smještaj nego što je to bio u Domu, logori su bili privremenog karaktera, barake su bile podnošljive za ljetni period, međutim zimi su uvjeti bili izuzetno teški. Pojedini logori često nisu imali tekuću vodu, sanitarni uređaji su bili improvizirani, u velikom broju logora stanje je bilo različito i često je zavisilo od preduzeća za koje su angažirani osuđenici.

Uprava Doma nastojala je i u logorima organizirati život kakav je bio u Domu, pa su i u logorima imali sličan program kulturno-prosvjetnog rada, počev od obaveznih analfabetskih tečajeva, čitalačkih grupa, zidnih novina i predstava diletantskih grupa. U pojedinim logorima su postojale posebno izgrađene bine za nastupe pjevača i logorskih glumaca. Takođe se organiziraju kursevi za zanimanja koja su najpotrebnija u logoru, pa ako je radna snaga angažirana na građevinskim poslovima, masovno se organiziraju kursevi za tesare, zidare i druga građevinska zanimanja. U odabiru osuđenih za logore nije se mogla vršiti procjena po krivičnom djelu ili ponašanju osuđenih, jer je to bilo prosto nemoguće s obzirom na veliki priliv osuđenih i ograničene resurse uposlenih, tako da su u radne logore upućivane i osobe tek pristigle u zatvor i osuđene na dugotraje kazne zatvora. Međutim, u logorima je postojala negativna selekcija, pa ukoliko bi neko u logoru pravio prekršaje, bio je vraćen nazad u Dom.

Logore je u pavilu obezbjeđivao manji broj milicionera, koji su osuđene sprovodili na radilišta i vršili obezbjeđenje tokom rada. Naprimjer, logor Vareš Majdan sa brojem osuđenih od 400 do 700 obezbjeđivalo je ukupno samo 18 milicionera ili pak ženski logor „Konstruktor“ obezbjeđivalo je 1948.g. samo 10 milicionerki, a logor je brojao više od 400 osuđenica. Uprkos očigledno lošijem obezbjeđenju logora nisu bila česta bjekstva, imamo podatke za samo nekoliko bjekstava, od čega je jedno izvršeno u aprilu 1947.g., kada su na gradnji omladinske pruge dva osuđenika teško ozlijedila milicionera i pobjegla sa radilišta.[16]

16 Arhiv KPZ

ПРЕГЛЕД

распореда осуђеника К.П. Дома Зеница на 19. јула 1949. год.

Распоред:	Мушких: 3.414	Жена: 1.235	Свега: 4.649
„Конструктор“ Зеница	350	454	804
Државни рудник Зеница	444	50	494
Жељезара Зеница	661		661
„Рад“ Купрес	37		37
Нови Београд	46		46
Зип Муп-а ФНРЈ Београд	35		35
Централни затвор Сарајево	174	37	211
Пољопр. добро „Беље“ Кнежево	6		6
Предузеће „Гај“ Панчево	4		4
„Ауто-пут“	2		2
Државни рудник Угљевик	1		1
Јабланица	1		1
Окружни затвор Тузла	2		2
" " Бања Лука	5		5
" " Мостар	2		2
Срески затвор Бос. Градишка	1		1
„Кривaја“ Завидовићи	1		1
Ср. Инд. Предузеће Зеница	2		2
Унутр. отсјек Г.Н.О.-а Зеница	2		2
Гр. Трг. Предузеће Зеница	1		1
Музика Нар. Милиције Зеница	3	4	7
Нижа Пол. Школа Зеница		5	5
Рудник „Поље“ К.П. Дома	32		32
Економија КПДома Зеница	44	89	133
Економија „Поље“		74	74
Економија „Пехаре“		21	21
Сјеча шуме Бегов Хан /К.П.Д./	32		32
Сјеча шуме Бегов Хан /Зип/	30		30
Пилана ЗИП-а Зеница	41		41
Радионице Зип-а Зеница	853	195	1.048
Радионице К.П. Дома	119	54	173
Курири, редари, собне старјешине	75	15	90
Цвјећари и К.П. Екипа	88	41	129
Интендантура	27		27
Купатило и праона	16	9	25
Радници у болници	18	2	20
Грађев. и вањски радници	22	66	88
Болничарска школа К.П. Дома		35	35
Писари по канцеларијама	22	1	23
Саслушање, ново суђење и бјегство	30	2	32
Болница Сарајево	9	5	14
Болница К.П. Дома	42	26	68
Неспособни за рад	46	50	96
Незапослени:			
Дисципл. кажњени	51		51
Нераспоређени	17		17
З.И.П. нема материјала	18		18
Чекају отпуст кући	2		2

Чланови комисије: Укупно мушких: 3.414 Жена: 1.235 Свега: 4.649

Зеница, 19. јула 1949. год.

REFERENT

Najveći radni logori od 1946.g. do 1950.g. bila su dva logora u Zenici, pri preduzeću „Konstruktor " i to muški i ženski, koji su brojali do 500 osuđenih, zatim Vareš Majdan sa preko 500, Zavidovići 200, Krivaja 200, Kupres 250, Tarčin, preko 100, Begov Han 90 Rudnik 150.* Broj logora je varirao, prema potrebama otvarali su se novi, ukidali stari, osuđenička radna snaga se premještala iz jednog u drugi logor. Osuđenici smješteni u logore radili su kao „slobodnjaci" i u mjesnim preduzećima, obavljajući različite stručne poslove. Najduže je u kontinuitetu opstao logor Vareš Majdan i to do sredine pedesetih godina, dok su se ostali postepeno gasili, kako su se smanjivale potrebe za osuđeničkom radnom snagom i kako je opadao broj osuđenih.

Tek nakon zavođenja u centralne zatvorske evidencije osuđeni su otpremani u logore. Međutim, kako su često vršena premještanja iz logora u logor, dešavalo se da uprava zatvora o tome ne bude na vrijeme izvještena i da nema tačnu evidenciju gdje se ko nalazi. Ovo je imalo za posljedicu da uprave logora nisu na vrijeme obavještavane o isteku kazni, pa su pojedini osuđenici ostajali na izdržavanju kazne duže nego što su trebali, zbog čega je uprava upozorena da mora više koordinirati sa logorskim upravama, kako bi se izbjegli ovakvi nesporazumi.[17]

Uprava Doma je u saradnji sa Ministarstvom unutarnjih poslova vršila angažiranje i raspored osuđenih u logore. Naime, preduzeća koja su imala potrebu za osuđeničkom radnom snagom, vršila su godišnja trebovanja i to ne direktno od uprave zatvora, nego od Ministarstva unutarnjih poslova, koje se onda obraćalo upravi i tražilo da se za određeni period planira slanje osuđenih na pojedina radilišta. Kako se vidi iz dopisa koji je uprava zavoda izmijenila sa nekoliko preduzeća, između ostalih i sa Željezarom Zenica, gdje se Željezara upozorava da mora na vrijeme trebovati radnu snagu. Potražnja za osuđeničkom radnom snagom je bila izuzetno velika, tako da uprava često nije mogla obezbijediti tražene kvote.

Sve osuđene osobe su za svoj rad primale platu, od koje je jedna trećina obavezno ostajala na računu osuđenog, takozvanom „mrtvom" depozitu, koji je osuđeni mogao podići tek nakon izdržane kazne, drugu trećinu je osuđeni mogao poslati porodici, dok je sa preostalim iznosom slobodno raspolago, odnosno mogao ga je trošiti u kantini Doma. O visinama zarada osuđenih nemamo potpune podatke, barem kada su u pitanju zarade koje su osuđeni imali u radnim logorima. Preduzeća koja su od KPD dobijala osuđeničku radnu snagu plaćali su upravi nadnice za osuđene, koje su bile umanjene za iznos troškova ishrane i plata osuđenih osoba. Iz mnogobrojnih izvještaja, koji su iz radnih logora redovno slani upravi zatvora, može se vidjeti da su osuđeni često bili nezadovoljni isplatama, smatrajući da ih preduzeća za koja su radili potkradaju. Uprava je u više navrata ispitivala ove pritužbe na taj način što je u logore slala komisije koje su trebale da utvrde osnovanost žalbi osuđenih.

Nasuprot zaradama osuđenih u logorima, osuđenici koji su radili pri Zanatskom preduzeću, tokom 1948.g. i 1949.g. imali su pristojne zarade, pogotovo kvalificirani radnici, koji su zbog potrebe posla radili prekovremeno i po učinku. Zarade pojedinih osuđenika su iznosile i do 3.900 dinara, što je prema dostupnim podacima prelazilo prosječnu platu zaposlenih. O ovome je bilo upoznato i Ministarstvo unutarnjih poslova, koje je u svom aktu od 2.8.1949.g. odredilo da osuđenička zarada ni u kom slučaju ne može preći mjesečni iznos od 1.500 dinara. Inače prema raspoloživim podacima zaključujemo da je angažiranjem osuđeničke radne snage ostvarivana

[17] Arhiv KPZ

izuzetno visoka dobit. Prema izvještajima[18] za decembar 1948.g. ukupan prihod KPD od rada osuđenih u radnim logorima i Zanatskom preduzeću iznosio je 4.700.000 dinara.

ODJELJENJE UDBE

UDBA, kasnije DB (Državna bezbjednost) u zeničkom zatvoru je aktivno prisutna od prvih poslijeratnih dana, pa sve do kraja osamdesetih godina. Odijeljenje UDBE i DB je uvijek pripadalo Ministarstvu unutarnjih poslova. Operativci koji su radili u KPD nisu bili službenici Doma, tako da o njima i njihovom radu nemamo gotovo nikakvih podataka u arhivama.

Odjeljenje UDBE je u prvim poslijeratnim godinama brojalo do deset operativaca koji su svoje prostorije imali u staroj upravnoj zgradi. Zadatak ovog odjeljenja je prvobitno bio da od osuđenih osoba prikupljaju podatke o skrivenim pripadnicima neprijateljskih formacija i njihovim pomagačima. Operativci UDBE su imali velika ovlaštenja u odnosu prema osuđenim osobama. Ukoliko su osuđeni pokazali kajanje i spremnost na saradnju, mogli su računati na blaži postupak i izglednije prilike za smanjenje kazne.

U godinama nakon rata, kada se među „politčkim" kontinuirano smanjivao broj suđenih za direktno učešće u neprijateljskim jedinicama, a povećavao broj onih koji su suđeni zbog kritičkog raspoloženje prema vlasti, promijenio se i osnovni zadatak UDBE. Sada više nije u prvom planu pronalaženje preostalih, nekažnjenih neprijatelja, nego više praćenje osuđenih, koji su poslije rata počinili takozvana „politička" krivična djela. Ovaj pristup je zahtijevao angažovanje manjeg broja ljudi, tako da se obim djelovanja i broj operativaca UDBE bitno smanjuje.

Nakon što na izdržavanje kazne dolaze osobe koje su suđene kao Mladi Muslimani, fratri, popovi, učesnici Cazinske bune i ostali, rad ovog odjeljenja se više bazirao na praćenju ponašanje ovih kategorija, u smislu kontrole njihovog uticaja na druge osuđene i nastojanja da izmijene svoje stavove, da se pokaju za počinjeno. Postepeno, ove poslove, zajedno sa svojim saradnicima, preuzimaju zamjenici upravnika zatvora, koji su bili suradnici UDBE, ali su se vodili u evidenciji zaposlenih pri KPD-u Zenica. U pojedinim periodima bilo je i više zamjenika koji su obavljali ove, ali i druge poslove. Iz evidencije navodimo Juru Bilića, Šemsu Kapetanovića, Šukić Živka, Danilović Spasoju, Fazlagić Mustafu, Mijatović Živojina, Vladu Ilića, od koji su neki sa manje, a neki sa više revnosti, pristupali ovoj kategoriji osuđenih. Po svojim neprimjereno revnosnim postupcima, kojima su u najmanju ruku rušeni principi zakonitog postupanja prema osuđenim osobama, prema sjećanju mnogih

[18] Arhiv KPZ

osuđenika, posebno se isticao zamjenik upravnika Jure Bilić.

Takozvani „politički“ osuđenici, pogotovo oni koji su djela napravili poslije rata, bili su pod posebnim tretmanom, koji je značio dalju istragu, pritisak na političko izjašnjavanje i promjenu stavova. Na osuđene osobe je vršen pritisak da se pokaju za počinjena djela, da iskažu svoju lojalnost vlasti, pri čemu su korišteni metodi, koji i prema tada važećim uputstvima o ponašanju prema osuđenim osobama, nisu bili dozvoljeni. Pritisci su u početku bili otvoreni i javni, osuđenici su se pozivali na političko izjašnjavanje preko razglasne stanice, osuđeničkih konferencija, čitalačkih sati i usmenih novina.

Smanjenjem broja osuđenih „političara” smanjio se i broj operativaca UDBE, a postepeno je i jenjavao pritisak na osuđene da javno revidiraju svoje stavove, da bi se početkom pedesetih godina u potpunosti napustio ovaj način izjašnjavanja osuđenih osoba.

Tokom šezdesetih, sedamdesetih i osamdesetih godina broj osuđenih uvjetno nazvanih „političkim” spao je na 3% do 5 % od ukupne osuđeničke populacije i o njima je sada vodio brigu samo jedan radnik državne bezbjednosti. Na izdržavanju kazne zatvora iz ove kategorije osuđenih nalazila su se uglavnom lica suđena za verbalne delikte, koja su prema sudskim presudama, zlonamjerno i neistinito prikazivali društveno- političke prilike u tadašnjoj državi. Pretpostavljamo da je prilikom krivičnog gonjenja i izricanja presuda strogo vođeno računa o tome da sva tri naroda u Bosni Hercegovini budu i u zatvoru podjednako zastupljena. Ako bi u zatvor, naprimjer, dospjela grupa Srba, koji su suđeni za neprijateljsku djelatnost, sasvim sigurno se moglo očekivati da će slijedeća biti grupa Muslimana ili Hrvata, a redoslijed je mogao biti i obrnut.

Ovu ravnotežu povremeno su narušavali „politički“ osuđenici albanske nacionalnosti, čiji se broj sve više povećavao kako su se približavali događaji sa početka osamdesetih godina, kada je traženo da Kosovo postane republika. Nakon ovih događaja, u strukturi političkih osuđenika Albanci su bili najbrojnija od svih nacionalnosti, a povremeno su činili apsolutnu većinu. Albanci su se prilično teško prilagođavala uvjetima izdržavanja kazne u zeničkom zatvoru. Većinu te albanske populacije činili su mlađi ljudi, često studenti, koji su suđeni u Srbiji, ali za njih nije bilo mjesta u tamošnjim zatvorima, pa su slani u Zenicu. Mnogi od njih nisu znali ni jezik sredine u koju su došli, a i među ostalim osuđenicima vladao je određeni animozitet prema njima zbog navike da se uvijek drže zajedno, zbog nepoznavnja jezika, te određenih razlika u svakodnevnim navikama. Uprava KPD omogućila im je da u razglasnoj stanici svi zajedno gledaju dnevnik i neke emisije na albanskom jeziku.

Formalo u pravima i obavezama „politički“ su bili izjednačeni sa ostalom osuđeničkom populacijom. Nepisano pravilo postavljeno od strane uprave Doma, a vjerovatno i uz asistenciju DB, je bilo da ovi osuđenici ne mogu raditi na vanjskim radilištima, imati smještaj van kruga zatvora, niti koristiti vanjske pogodnosti. Pravilo da „politički“ ne mogu koristiti vanjske pogodnosti prekinuto je u jednom slučaju, kada je u pitanju bio osuđeni Bukva Trivo. Kako Dom tada nije imao stalno zaposlenog ljekara Bukva Trivo je radio kao domski ljekar. Bio je vrlo odgovoran, savjestan i koristan upravi zatvora, a kao ljekar imao je veliki ugled i kod osuđenika. Tokom 1977.g. umro mu je otac, inače prvoborac NOB-a, i osuđeni je izrazio molbu da prisustvuje sahrani, bilo da bude sproveden ili da ga uprava pusti samog na sahranu, što je za to vrijeme bilo nezamislivo. Nakon intenzivnih vijećanja, vjerovatno i uz konsultacije sa DB, odlučeno je da se osuđenom omogući da sam ode kući i da prisustvuje sahrani oca. Osuđeni se vratio na vrijeme, međutim to nije bio znak popuštanja, niti signal da se može nastaviti sa takvom praksom. I dalje „političkim“ nisu dodjeljivane vanjske pogodnosti. Tek nekoliko godina kasnije, odlukom upravnika Lipničević Fadila, dopust u krugu porodice odobren je osuđenom Behmen Omeru.

Zaposlenici Doma, posebno vaspitači, prema jednom dijelu osuđenih „političara“ odnosili su se sa određenim simpatijama i osjećajem nelagode, posebno u slučajevima kada su ovi suđeni za kritiku aktuelne političke situacije. I kod vaspitača je preovladavao osjećaj da su kazne za kritički iznesen stav besmislene i da pojedini osuđenici izdržavaju nezasluženu kaznu, te da im je potrebno olakšati teret kazne. Međutim, u praksi se nije moglo mnogo učiniti. Najviše što se moglo, bilo je omogućiti im lakše radno mjesto, pomoći u adaptaciji i zaštititi ih od eventualnih nasrtaja kriminalaca. Sa druge strane, svi koji su radili sa ovom kategorijom osuđenih bili su pod nevidljivom, ali uvijek prisutnom kontrolom službenika DB, koji je vodio računa o njihovoj podobnosti. Danas je to već pomalo zaboravljena riječ, a dugo godina bila je omiljen izraz u ambijentu zatvorskih uprava i organa državne bezbjednosti. Svi zaposleni u ovim institucijama su morali biti podobni za rad, što je pretpostavljalo da su na liniji zvanično proklamiranih društvenih vrijednosti.

I upravo kada se činilo da je pritisak i kontrola DB popustila, tokom 1979.g. su se desili događaji koji su ovo demantirali. Naime, među osuđenim „političarima“ je oduvijek bilo intelektualaca, svestranih sposobnosti i interesovanja, koji su tržili načina da taj svoj potencijal zadovolje, pa i u nekim formama od koje je uprava zatvora imala koristi. Često su ti osuđenici bili akteri pozorišnih predstva, raznih recitala, učestvovali su kao scenaristi, koreografi, režiseri i slično. Ovakav angažman nije bio sporan, upravo je bio poželjan. Tim je veće iznenađenje izazvala reakcija DB na pripremu jedne manifestacije koja je bila u potpunosti usklađena sa proklamovanim vrijednostima očuvanja tekovina NOB-a. Naime, ekipa kulturno-

prosvjetnog rada je povodom godišnjice rođenja ili smrti heroja Miće Sokolovića pripremila igrokaz, gdje je u pripremama učestvovalo nekoliko „političkih“, a među njima i Selimović Teufik. Selimović je napravio scenario po kome bi on trebao da govori o životu heroja. Iako je uglavnom bio rezerviran prema upravi, Selimović se sa puno volje uključio u ovaj projekt. Ali do DB su došle glasine da u KPD osuđeni za politički kriminal vode glavnu riječ i da pripremaju predstavu koja će ih predstaviti u pozitivnom svijetlu. DB je zaključila da nije primjereno da takva kategorija osuđenih govori o ratnom heroju, nakon čega su sve pripreme za predstavu naglo prekinute. Načelnik DB i operativci su nekoliko dana ispitivali sve službene osobe za koje su pretpostavljali da imaju bilo kakve veze sa pripremama predstave, isticali da je to vrlo loš primjer kada se u državnoj instituciju kao što je zatvor omogući „državnim neprijateljima“ da rade šta hoće, te sve aktere još jednom upozorili na budnost. Kada za to nije bilo nikakvog stvarnog povoda, DB je još jednom pokazala zube. Ovaj postupak DB je bio tim manje razumljiv, jer se u periodu od nekoliko decenija prije ovog događaja učešće „političkih“ u različitim predstavama, pogotovu onim o narodnim herojima, smatralo kao nešto pozitivno i prihvatalo kao indikator promjene stava.

Osim ove situacije, koju možemo nazvati ekscesnom, državna bezbjednosti je u tim godinama uglavnom djelovala iz sjenke, nadzirući kontakte „političkih” sa spoljnim svijetom i drugim osuđenim osobama, sumnjajući u sve one koji su se sa njima družili. Ova kategorija osuđenih tokom sedamdesetih i osamdesetih godina nije bila podvrgnuta nikakvim diskriminirajućim uvjetima izdržavnja kazni: radna mjesta, smještaj i unutarnje pogodnosti su im dodjeljivanje kao i svim ostalim osuđenicima.

Prepiske svih osuđenika su kontrolirane od strane uprave, a pod posebnom pashom DB-a je bila pošta osuđenih „političara”. Pomno su iščitavana pisma koja su dobijali od rodbine i prijatelja, a tako i pisma koja su poslana iz zatvora. Interesantan je bio slučaj jednog osuđenika, „političara” koji je i nakon dolaska na izdržavanje kazne nastojao da ostane u svom svijetu poezije. Pisao je pjesme, slao ih svojoj ženi, tražio komentar, a isto tako se i njegova žena bavila poezijom, pa je njemu slala svoje pjesme i tražila mišljenje. Između njih su izmjenjivana pisma od desetak i više stranica, koja su u većem dijelu bila posvećena poeziji i pisana jezikom koji je za DB bio teško razumljiv. Sve ovo je kontinuirano izazivalo zabrinutost DB, jer prema vlastitom priznanju, nikako im nije uspijevalo da razotkriju o čemu se ovdje radi i kakvu vrstu poruka međusobno razmjenjuju osuđeni i njegova žena.

OBRAZOVANJE OSUĐENIH

Već u prvim pisanim dokumentima kojima se regulira oblast krivičnih sankcija, kao što je Privremeno uputstvo o izvršenju krivičnih sankcija iz 1945.g. i Kućni red iz 1947.g., naglašava se važnost obrazovanja osuđenih. Iako je naglasak na razvoju pozitivnih patriotskih osjećanja na prvom mjestu, nalaže se zatvorskim upravama da stvore sve uvjete i za obrazovanje suđenih, počev od analfabetskih tečajeva i stručnih kurseva. Arhiva KPD Zenica izuzetno je bogata dokumentima koji pokazuju da se obrazovanju osuđenih zaista poklanjala posebna pažnja i da je uprava zatvora u tom smislu poduzimala odlučne korake i u kratkom vremenu obezbijedila sve uvjete za realizaciju programa.

U prvom redu tu su analfabetski tečajevi. Uprava je sebi postavila zadatak da opismeni sve nepismene, kojih je na izdržavanju kazne, prema podacima iz decembra 1948.g., bilo 331. Analfabetskim tečajevima su obuhvaćene sve osuđene osobe, a tečajevi su izvođeni po svim odjeljenjima, pa i u takozvanoj „Staklari". Nastavu na tečajevima su izvodile osuđene osobe, pa tako bilježimo imena osuđenika-nastavnika koji su krajem 1946.g. vodili tečajeve, a to su Udovčić Martin, Vukojević Radoje, Marković Veselko, Čobrenović Aco, Kureš Golub i Lemeš Alija.

Pored analfabetskih tečajeva organiziraju se kursevi za različita stručna zanimanja, kao što su kursevi za tesare, stolare, obućare, brijače. Kursevi imaju teoretsku i praktičnu nastavu, a u prosjeku traju oko tri mjeseca. Stručno-praktičnu nastavu su izvodile poslovođe, civilne osobe i osuđenici, a osuđeni su radili isključivo na poslovima koji odgovaraju kursu. Stručno obrazovanje putem kurseva bilo je u interesu uprave Doma, ali takođe i u interesu preduzeća za koje su osuđenici izvodili različite stručne poslove. Zbog toga su preduzeća koja su angažirala osuđeničku radnu snagu često inicirala stručno obrazovanje osuđenih i obezbjeđivala materijalnu i drugu pomoć.

Jednim dopisom[19] Ministarstva rada FNRJ broj 3449 od 1.4.1949.g. sistematski je regulirano pitanje osposobljavanja stručnih kadrova putem tečajeva u kazneno-popravnim domovima, gdje se određuje da se ispiti za polukvalificirane radnike polažu pred komsijom Doma, a za kvalificirane radnike pred komisijom povjereništva rada narodnih odbora. Nakon uspješno završenog tečaja polaznici su polagali i stručni ispit pred nadležnom komisijom, koja im je izdavala svedočanstvo o položenom stručnom ispitu, iz kojeg se ne vidi da se radi o osuđenoj osobi. Ovaj podatak nam ukazuje da je već tada postojala svijest o tome da u svjedodžbi o stručnoj spremi ne treba da stoji potencijalno kompromitujući podatak, da je neko školu završio u zatvoru. Oni koji su uspješno položili kurs dobili su zvanje majstora zanata. Još

[19] Arhiv KPZ

jednim uputstvom se posebno naglašava potreba da se na izučavanju zanata insistira kod onih osuđenika gdje postoji vjerovatnoća da će se po izdržanoj kazni time baviti, te da u obrazovanje treba posebno uključivati mlađe osuđenike sa kraćim kaznama, jer kako je to u dopisu obrazloženo, stručno osposobljavanje je jedna od osnovnih mjera u prevenciji kriminala.

Tečajevi su organizirani u skromnim učionicama škole koja se nalazila na mjestu gdje se danas nalazi industrijski pogon livnice, a najčešće je korištena kino dvorana u Prvom paviljonu. Tečajevi za opismenjavanje su organizirani i u radnim logorima, a stručni kursevi su najčešće bili povezani sa poslovima kojima su se osuđeni bavili, pa ako je bio u pitanju logor u kome su izvođeni građevinski radovi, što je najčešće bio slučaj, onda je u tom logoru organiziran rad kurseva povezanih sa građevinskom strukom. Iz ovih početnih oblika općeg i stručnog obrazovanja kasnije su izrasle redovne osnovne i srednje stručne škole, postajući jedan od nezaobilaznih faktora resocijalizacije osuđenih. Možemo slobodno reći da je stotine i hiljade osuđenih u KPD Zenica osposobljeno da čita, da piše i da radi poslove koji su im osigurali egzistenciju nakon izlaska iz zatvora.

KULTURNO-PROSVJETNI RAD

Jedan od neizbježnih izraza u zatvorskom ambijentu je KPR – skraćenica za kulturno prosvjetni rad. Pod njim se podrazumijeva vrlo širok spektar različitih aktivnosti, za koje se pretpostavlja da utiču na podizanje općeg nivoa kulturnih potreba osuđenih osoba. Tradicionalano, u aktivnosti KPR-a spadaju glumačke sekcije, horovi, orkestri, slikanje, izrada različitih rukotvorina, sve ono što omogućuje osuđenim osobama da se izraze u slobodnom vremenu i da na taj način olakšaju i skrate zatvorske dane.

U prvom poslijeratnom periodu uprava zeničkog zatvora poklanja izuzetnu pažnju ovim aktivnostim, te uporedo sa obnovom zatvora, organizira prve orkestre, horove, glumačke i slikarske sekcije. Nabavljeni su muzički instrumenti, materijali za slikanje, osposobljena je pozornica za izvođenje predstava, a nekoliko krojača i scenskih radnika brinulo se za izradu kostima i pravljenje kulisa.

Postojali su značajni potencijali za rad sekcija, posebno dramske, jer je među osuđenim osobama bilo dosta obrazovanih ljudi, koji su imali potrebu da kreiraju, da se izraze, a sa druge strane, postojala je i brojna zaineresirana publika kojoj je propisima određeno kao poželjno konzumiranje kulturno- prosvjetnih događaja. Najveći dio aktivnosti odvijao se na sceni kino dvorane Prvog paviljona gdje je postojala pristojna pozornica za izvođenje predstava i dvorana sa 300 mjesta.

Rad sekcija je zamišljen tako da mu osnovna funkcija bude ideološko-političko vaspitanje osuđenih, u smislu razvijanja patriotskih osjećanja, ljubavi prema domovini, pa je reportoar pozorišnih predstava i horova upravo i odgovarao tim potrebama. Međutim uprava zatvora nije u potpunosti insistirala da svi sadržaju imaju isključivo ideološki karaktet, vjerovatno zbog nemogućnosti sveopće kontrole i svijesti da bi jednoličan reportoar odbio osuđene da učestvuju i posjećuju ove manifestacije.

Pozornica u Prvom paviljonu – centar svih zbivanja

Ali i da je htjela, uprava nije mogla zavesti potpuno kontrolu nad sadržajima, već i zbog same činjenice da je u prvom poslijeratnom periodu kulturno-prosvjetnim radom rukovodila samo jedna službena osoba, a to je krajem 1945.g. bio Pjanić Risto. Rukovođenje pojedinim sekcijama prepušteno je osuđenim licima koja su u okviru svog rada imala određenu autonomiju, predlagala programe, pisala izvještaje, angažirala druge osuđene.

Koliku važnost uprava poklanja radu ovih sekcija pokazuje podatak o 80 zaposlenih osuđenika, koji su imali zadatak da pripremaju scenu, pjevaju, glume slikaju i sviraju, pri čemu su bili pošteđeni uobičajenih svakodnevnih obaveza koje su bile predviđene za ostale osuđenike. Bila je to privilegija koja je u klub povlaštenih svrstavala i scenske radnike, kostimografe, krojače...

Možemo s pravom reći da se u zeničkom zatvoru odigravao veoma intenzivan pozorišni život, kakav je teško i zamisliti u poslijeratnim okolnostima. Pored takozvane centralne pozorišne trupe, koja je predstavljala glumačku elitu zatvora,

postojale su i glumačke ekipe različitih paviljona, te ekipe obućara, stolara, bivših vojnika JA, metalaca, ženskog odjeljenja i drugih. Tokom 1947.g. bilježimo podatak da je u Domu egzistiralo 8 glumačkih postava koje su imale svoje godišnje programe. Jedan plakat iz 1947.g. upravo svjedoči o ovome, kada najavljuje interni zatvorski pozorišni festival i poziva sve zainteresirane glumačke skupine da se prijave za takmičenje. U ljetnom periodu predstave su se iz sale selile na fiskulturni poligon, gdje je izgrađena ljetna pozornica i gdje su se predstave izvodile pred više od hiljadu gledalaca.

Glumci iz jedne od mnogobrojnih predstava

U kulturnom životu zeničkog zatvora posebno mjesto imaju i pjevački zborovi, koji su bili prvi oblici kulturno-prosvjetnog rada, jer za njih nije bila potrebna ni posebna oprema, a među osuđenim licima se nalazilo nekoliko školovanih muzičara i dobrih pjevača. U neposrednom poslijeratnom periodu egzistiralo je nekoliko domskih horova, dok je najveći broj zabilježen 1957.g. kada je u zatvoru registrirano osam horova sa preko 200 članova.[20] Horovi su redovno, čak i više puta na dan imali svoje nastupe, koji su najčešće bili na razglasnoj stanici Doma, a redovno su nastupali i na pozorišnih daskama, najčešće prije i poslije predstave. Repertoar horova se sastojao iz obaveznih revolucionarnih i patriotskih pjesama, ali isto tako se ostavljalo dosta prostora i tradicionalnoj horskoj muzici. Ponekad bi se desilo da osuđeni u reportoar hora ubace i poneku nepoćudnu horsku pjesmu, koja sadrži nacionalne ili vjerske elemente, strepeći pri tome da zaduženi iz zatvorske uprave to ne otkriju, što se prema svjedočenjima, ipak, nikada nije dogodilo.

20 Arhiv KPZ

Koncert na sportskom poligonu

U zatvoru su postojali orkestri i to više njih, namijenjenih za horsku, instrumentalnu i narodnu muziku.

Od radova slikarske sekcije sačuvano je samo nekoliko i to veliko ulje na platnu veličine 6m x 3m, koje je po motivima Mujezinovićeve slike „Oslobođenje Jajca" napravio osuđeni Prošić I. Slika se danas nalazi u holu upravne zgrade. Od osuđenika Gute Uzeira sačuvane su dvije slike većih dimenzija sa panoramom Zenice i zatvora, slikane sa brda Vučjak.

Dok su kulturno-prosvjetne aktivnosti imale punu moralnu i materijalu potporu uprave, s druge strane je uočljivo, da su gotovo potpuno zanemarivane sportske aktivnosti, a o nekakvim organiziranim sportskim nadmetanjima, turnirima u nogometu, košarci ili drugim sportovima, nije bilo ni pomena. Jedini sport koji je uprava tolerirala bila je odbojka, vjerovatno iz razloga što je to bio najprihvaćeniji sport u vojnim i milicijskim strukturama, mogao se igrati na malom prostoru, nije zahtijevao posebnu opremu i nije dolazilo do fizičkog kontakata među igračima. Do 1948.g. postojalo je i manje fudbalsko igralište, gdje je uprava povremeno dozvoljavala odigravanje utakmica, ali je pretvoreno u park, zbog, kako se navodi u izvještajima, stalnih povreda i tuča, koje su izbijale među osuđenim osobama. Nogomet se ponovo igrao u zeničkom zatvoru tek nakon punih dvadeset godina, što pokazuje nedostatak sluha za potrebe osuđenih, jer je i u to vrijeme nogomet

bio najpopularniji sport i osuđeni su dugo godina bezuspješno tražili da im se omogući igranje nogometa. Jedina fizička aktivnost koja se još usput spominje bile su obavezne jutarnje vježbe i to samo za osuđenike u karantinu, dok ostala populacija osuđenih nije imala ni tu obavezu. Zanemarivanje sporta vjerovatno je proizilazilo iz uvjerenja da sport kao tjelesna aktivnost ne može bitnije uticati na revidiranje stavova, odnosno na preodgoj osuđenih osoba, te da su za to pogodnije druge aktivnosti kao što je učenje, slušanje predavanja, čitanje novina i slično. Vjerovatno je na ovakav stav uprave imao uticaj i sastav osuđenih, gdje su prevladavali „politički", na koje je trebalo djelovati najefikasnijim sredstvima, a tu prema mišljenju uprave nije bilo mjesta za sport. Tek kasnije kada je ovaj koncept napušten, a u strukturi osuđenih preovladali suđeni za opći kriminal, počela se poklanjati veća pozornost sportu i fizičkoj kulturi.

Guta Uzeir Zatvor i okolina - slikano krajem četrdesetih godina

SOCIJALISTIČKI PREODGOJ

Već u prvom „Privremenom uputstvu o izvršenju kazni", izdatom neposredno poslije rata, kao osnovni cilj preodgoja osuđenih ističe se razvijanje duha odanosti otadžbini, časnog odnosa prema državnim i društvenim vrijednostima i učvršćivanje onih crta karaktera koji će osuđenu osobu odvratiti od daljeg činjenja krivičnih djela. Svrha preodgoja je stvaranje novog socijalističkog čovjeka, koji će voljeti svoju novu domovinu, biti joj odan i čuvati njene vrijednosti. Zadatak nimalo lagan, pogotovu kada se uzme u obzir postojeća struktura osuđenih, od kojih se ogromna većina sa puškom u ruci borila protiv novoproklamiranih vrijednosti. Nova vlast je sa puno entuzijazma preduzela sve da promijeni svijest osuđenih i da milom, a ponekad i silom, u njihovu glavu ugradi nove ideje. Na svijest osuđenih se uticalo preko sadržaja čije je konzumiranje bilo obavezno, a to su predavanja, informiranja o aktuelnim zbivanjima, usmene novine, zidne novine i čitalačke grupe.

Predavanja su bila obavezna a organizirana su u velikoj kino sali zatvora, po osuđeničkim sobama i preko razglasne stanice. Predavanja su obuhvatala veoma širok spektar tema. Predavači su bili isključivo osuđene osobe, a kako je u zavodu bio veliki broj intelektualaca, uprava Doma je koristila njihove usluge, određujući ih za predavače.

Usmene novine su ustvari bili čitalački sati, gdje su se pojedini članci iz novina naglas čitali pred svim osuđenim licima, a zatim komentirali. Uprava zatvora nastojala je da drži pod kontrolom ovaj proces, tako da je određivala sadržaj usmenih novina i usmjeravala diskusiju nakon pročitanih članaka. Diskusije i komentari su imali zadatak da osuđuju stavove koji nisu u skladu sa vladajućom ideologijom i da afirmišu prihvatljive ideje. Ovaj proces se nije uvijek mogao potpuno kontrolirati, tako da su stvari ponekad kretale krivim tokom i u neplaniranom smjeru, posebno kada su se u publici nalazili kritički raspoloženi intlektualci. Pogotovo su usmene novine ponekad znale biti problematične u takozvanim „hodžinsko-popovskim" sobama, jer bi tada uvijek bilo neugodnih pitanja, tako da uprava i nije posebno insistirala na realizaciji ove ideje u pomenutim sobama. Osuđenici iz soba kojima je bilo više obrazovanih koristili su prilike da u diskusijama, na zaobilazan i domišljat način, stave pod upitnik zvanična tumačenje događaja i vladajuću ideologiju.

Zidne novine su pravljene na velikim panoima koji su postavljani po osuđeničkim kolektivima i u krugu zatvora. Teme zidnih novina su takođe bili aktualni politički događaji, kritika neprijateljskih ponašanja u zatvoru, a posebna izdanja su izlazila povodom državnih praznika, kada se veličala snaga i moć države. Tradicija zidnih novina se zadržala i do ranih osamdesetih godina, kada su zidne novine djelomično izgubile deološki karakter i počele se baviti aktuelnim događajima iz osuđeničke

svakodnevnice.

Uprava Zavoda je samo okvirno organizirala ove djelatnosti, jer su glavni izvršioci bile osuđene osobe, koje su pripremale predavanja, zidne novine, iznosile aktuelne novosti i obrađivale teme za diskusije, tako da je na ovim poslovima radilo više osuđenih koji su za svoj rad dobijali platu. Nije postojala potpuna kontrola nad svim aspektima ideološkog rada sa osuđenim osobama, pogotovo zato što su nedostajali osposobljeni kadrovi koji bi mogli objediniti sve ove aktivnosti. Način na koji se odvijao proces preodgoja osuđenih u socijalističkom duhu imao je uprkos svim nastojanjima uprave i propuste, pa je uprava u nekoliko navrata opominjana da preduzme određene korake, kako bi se ispravile uočene slabosti. Kao što se vidi iz jednog dopisa Ministarstva unutarnjih poslova,[21] uprava zatvora se upozorava da ne poklanja dovoljnu pažnju kulturno- prosvjetnom i ideološkom radu sa osuđenim, da ne kontrolira kako se zadaci ispunjavaju, posebno se iznosi da upravnike zatvora ne interesuje ovaj rad, da po godinu dana ne prisustvuju ni jednoj predstavi i predavanju, što loše djeluju na autoritet pedavača, a primjetno je omalovažavanje i od strane drugih zaposlenih, koji ne shvataju važnost vaspitnih mjera. U tom smislu se traži od upravnika da pruže svu moralnu i materijalnu pomoć predavačima, da prisustvuje priredbama i predavanjima, jer kada se vidi da upravnik podržava predavače i ostali će ispravno shvatiti važnost ideološkog prevaspitavanja osuđenih osoba

Kao ilustraciju, pokazujemo originalan spisak jednog dijela tema koje su bile aktuelne tokom 1946.g. Iz ovog dokumenta se vidi da je predavanjima obuhvaćen veoma širok spektar različitih tema od kojih su neke u skladu sa proklamiranim ideološkim vrijednostima, ali većina je ipak imala opće obrazovni karakter..

Ovo objašnjavamo time što su isključivo osuđena lica držala predavanja, pa su sigurno imala i određenog uticaja na izbor tema, a s druge strane, već smo istakli da se svim ovim poslovima profesionalno bavila samo jedna službena osoba, koja naravno, nije mogla sve držati pod kontrolom.

Kada izbor tema iz 1946.g. poredimo sa temama koje su se obrađivale deset godina kasnije, uočit ćemo da je kasniji izbor imao mnogo više ideoloških elemenata. Ovo se ne bi moglo objasniti većom potrebom djelovanja na svijest neprijateljski raspoloženih osuđenika, jer ih je 1956.g. u ukupno osuđeničkoj populaciji bilo mnogo manje nego deset godina ranije.

21 Arhiv KPZ

Djelomično je uredjen studio. Instalirane su signaln lampe za orkestar i zbor te produžen kabl za mikrofon. Napravljen je za smještaj razvodnih uredjaja i signalizacije, a ujedno služi i za g nićke emisije.

USMENE NOVINE I SEKCIJA ZA PREDAVANJA

Ove dvije sekcije uredjuju sav govornički program na glasnoj stanici. U ovom razdoblju dano je preko Razglasne stanice govornički emisija i to: 58 predavanja originalna od pitomaca i 28 p vanja raznih autora.

Originalna predavanja su data slijedeća:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

"Maršal Tito" od pitomaca Vrane Vladimira i Hasana Hadžiosmanovića

"Likovi naših žena" od pitomice Otilije Demetar

"Petogodišnji plan rezultat društveno-ekonomskog uredjenja nove Ju vije" od pitomca Petra Grgića

"Iz higijene" od Dr. Ante Marića

"Kritički osvrt na priredbu K.P.E-e" od pitomca Delimira Odića

"Kritički osvrt na žensku priredbu" od pitomca Bore Tabory

"Naš Prvi Petpgodišnji plan" od pitomca Hidajeta Drače

"Naše seljaštvo i zakon o Petogodišnjem privrednom planu" od Dr. E Bilenkija

"Zaštita narodnog zdravlja u S.S.S.R." od pitomca Bekira Rokića

"Ispiti u analfabetskim tečajevima" od pitomca Pašage Selimovića

"Postanak i razvitak vazduhoplovstva" od pitomca Save Bogdanovića

"Iz higijene" od Dr. Ante Marića

"Položaj naučnika kod nas" od pitomca Envera Mulagića

"Omladina jedan od glavnih oslonaca Petogodišnjeg plana" od pitomc Zdravka Čulika

"Vatroslav Lisinki" od pitomca Vladimira Vrane

"Lužičko-Srpsko pitanje" od pitomca Kasima Hdžića

"Postanak i razvitak vazduhoplovstva II dio" od pitomca Save Bogda

"U nekoliko riječi" od pitomca Delimira Odića

"Bosna i Hercegovina u svijetlu Petogodišnjeg plana" od Dr. Hivzij Gavran-kapetanovića

"Iz higijene /pluća i srce organi za regulaciju disanja/ od Dr. An Marića

"Djuro Djaković" od pitomca Ivana Prusca

"Električne željeznice" od pitomaca A.Bilele i Topalovčana

"Nekoliko riječi posvećeni "Danu majci" od „Run..."

"Majka" od pitomice Dragice Peško

"Dječija nedjelja" od pitomice Zore Knežatek

"Iz higijene" od Dr. Ante Marića

"Porodica kao faktor odgoja" od pitomice Bosiljke Ružić

"Fjodor Mihajlović Dostojevski! veliki Ruski književnik" od pitomc Vladimira Vikentijeva

"Poljoprivreda i naš Prvi Petpgodišnji plan, osvrt na prošlost, st nost i perspektivu budućnosti" od pitomca Delimira Odića

"Iz higijene" od Dr. Ante Marića

"Nekoliko crtica iz radio tehnike" od pitomca Vladimira Herge

"U rasadniku cvijeća" od pitomice Demetar Otilije

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

"Iz higijene" od Dr. Ante Marića

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

"Poljoprivreda i Petogodišnji plan" od pitomca Delimira Odića

"Reportaža o šahovskom turniru" od pitomca Pašage Selimovića

"U nekoliko riječi" ~~od pitomca~~" od pitomca Goluba Kureša

"Žena u pjesmama Vere Obrenović-Delibašić" od pitomice Otilije Dem

"Iz higijene" od Dr. Ante Marića

Postojeća matrica ideološkog rada nije se bitnije mijenjala u prvih par poslijeratnih desetljeća, a to što je ona kasnije postala ideološki rigidnija može se objasniti zapošljavanjem većeg broja službenih lica, koji usmjeravaju ove procese i uspostavlju efikasniju kontrolu. Posljedica je sužen izbor tema, forsiranje isključivo podobnih sadržaja, veličanje postignutih uspjesa, slavljenje visokih državnih rukovodilaca, glorifikovanje socijalističkog poretka.

Preodgojni rad sa osuđenim, putem predavanja, usmenih novina, čitalačkih sati, kroz učešće u obrazovanju i kulturno-prosjetnom radu, trebao je da stvori novog čovjeka koji će prihvatiti socijalističko uređenje i njegove vrijednosti. Međutim nije bilo dovoljno samo pasivno konzumirati određene sadržaje, uprava zatvora je tražila da osuđeni pruže dokaza o izmjeni stavova, služeći se pri tome i manje suptilnim metodama.

Na osuđenike koji su određeni kao politički, a takvih je u prvim poslijeratnim godinama bilo više od 90 %, vršen je pritisak da se politički izjasne, da se pokaju za svoja krivična djela i promijene stavove. Pod posebnim pritiskom su bili oni koji su suđeni poslije rata, kao Mladi Muslimani, križari i pripadnici Cazinske bune, od kojih je traženo da revidiraju svoje stavove, po čemu je i ova praksa nazvana „revidiranje stavova".

Kao da su pod manjim pritiskom bili takozvani „ratnjaci" koji su krivična djela počinili tokom rata, u odnosu na osuđenike koji su djela počinili poslije rata i koja su okrakterizirana kao neprijateljska. Od osuđenih osoba je traženo da se javno pokaju za svoja djela, da izmijene stavove i da osude saučesnike u krivičnom djelu. U tom cilju vršeni su različiti pritisci koji su uključivali i metode koje nisu dozvoljene, a sastojale su se od izlaganja fizičkim i psihičkim maltretiranjima, stavljanjem u izolaciju, uskraćivanjem hrane, izlaganju niskim temperaturama, o čemu svjedoče brojni zapisi osoba koje su bile izložene procesima revidiranja stavova. Zauzvrat, osoba koja je pristala da se pokaje, mogla je da očekuje blaži zatvorski tretman i eventualno smanjenje kazne. Revidiranja stavova su bila javna, pred drugim osuđenicima, najčešće u kino sali ili kolektivima, često uz muziku, pjesmu i političke govore, a osuđeni koji su revidirali svoj stav zvali su se revidirci.

U ovaj proces bile su uvučene i druge osuđene osobe, pogotovo osuđeni za opći kriminal, koji su svoju lojalnost upravi nastojali da dokažu kroz osudu „političkih" pa i kroz razne vidove prikrivenog ili otvorenog maltretiranja ovih osuđenika. Najnepoćudniji politički osuđenici smještani su sa osuđenim kriminalcima, gdje su bili izloženi stanovitim neprijatnostima, kako bi se omekšao njihov stav. Uprava zavoda je znala ćuteći prelaziti preko ovoga. Naravno, bilo je dosta primjera i drugačijeg ponašanja, kada su pojedini kriminalci uzimali u zaštitu „političare" od drugih kriminalaca.

U

IZVJEŠTAJ

o kulturno - prosvjetnom, ideološko-političkom i nastavno - vaspitnom radu za mjesec avgust 1956 godine.

PREDAVANJA

U ovom mjesecu održano je deset predavanja sa temama:Postanak i razvoj govora kroz istoriju,Turska i Grčka - geografski pojmovi,Postanak i razvoj teburkuloze kao i njeno širenje,Narodi Jugoslavije i državno uredjenje,Postanak Sueskog kanala,O Suecu, Postanak države i njena uloga i O religiji.Predavanje"O Suecu" održano je u svim sobama.Svim predavanjima prisustvovalo je 1.537 osudjenika.

ČITALAČKE GRUPE

Ukupno je održano 26 čitalačkih časova sa slijedećim temama:Zbirka napisa o komuni, 27 Mart, Govor Svetozara Vukmanovića, Uloga svijesti u borbi za socijalizam, V.Masleša:"Šest nedelja Antifašističkog vijeća", Šta nam donosi ovogodišnja žetva, Štetne i korisne životinje, O narodnim odborima, Socijaldemokratija u Skandinaviji, Narodna skupština /brošura/, Narodna Armija, Dinamit u gradu Gali, Nevidljivi ubica, Aluminiski kombinati, Geografija romanskih zemalja, Ekonomska politika naše zemlje i Položaj radničke klase u BiH.Ovim časovima prisustvovalo je 2.226 osudjenika.

USMENE NOVINE

Na trideset i osam časova usmenih novina obradjeno je:O komunama, Dan ustanka, Na Krfu, Govor Djure Pucara, Pripreme atentata na Tita prije 12 godina, Razgovor seminara Šervud-a sa Titom, Sudjenje u Splitu, Tito u posjeti brodogradilištu u Splitu, Propast Andrea Doria, Što nama donosi ovogodišnja žetva, O sueckom problemu, Na krvavom putu, Put u bijelu kuću, Četrdeset stoljeća jednog kanala, Suecka kompanija, Nesreća u rudniku Marsinel, Zabrana KP Njemačke, te drugi aktuelni članci iz dnevne štampe.Usmenim novinama prisustvovalo je ukupno 6.1o3 osudjenika.

DOMSKE VIJESTI

U mjesecu avgustu izašao je jedan broj domskih vijesti u kome je iznešena problematika rada kao i uspjesi kako na kulturno prosvjetnom polju, tako i na redovnim radnim mjestima.Naročito je bilo govora o nekim negativnim pojavama kod pojedinih osudjenika.

DRAMSKA SEKCIJA

Ova sekcija dala je premijeru "Hasanagini-

Ovakav postupak revidiranja stavova postepeno je napušten početkom pedesetih godina, kada je revidiranje promijenilo oblik i više se nije zahtijevalo javno odricanje stavova i javno pokajanje, a pritisci za revidiranje su bili manje vidljivi i suptilniji. Često su zavisili i od aktuelne politike i stava prema konkretnim krivičnim djelima. Individualno revidiranja stavova, prema mišljenju uprave, pokazalo se kao efikasniji način, jer su osuđeni nerado javno iznosili svoje revidirane stavove, pošto je to izazivalo osudu istomišljenika. Revidirci su i nakon postupka revidiranja praćeni, kontrolirano je šta govore među drugim osuđenicima, od revidirca se uvijek očekivalo da da jasan dokaz o svojim promijenjenim stavovima. Kontrolu ponašanja revidiraca vršili su, pored službenih osoba i osuđenici, saradnici uprave, koji su bili dužni kontrolirati da li je revidiranje stava iskreno ili samo prividno.

Revidiranje je prelaskom na individualni način postalo blaže, sa manje upotreba nedozvoljenih sredstava, da bi se kasnije postepeno smanjio pritisak i ovaj vid preodgoja je potuno napušten.

INFORMBIRO

Nakon rezolucije Informbiroa 1948.g. u KPD Zenica vladala je posebna atmosfera, osuđene osobe nisu tačno znale šta se dešava, informacije spolja bile su šture i jednostrane. Danima je preko razglasa ponavljan odgovor KPJ na Staljinovu rezoluciju, a u kraćim stankama puštane su borbene pjesme. Tih dana su prestale i emisije radio Moskve, koje su do tada svakodnevno emitirane putem razglasne stanice Doma. Vijesti su bile strogo kontrolirane, a odnosile su se isključivo na zvanične izjave, koje podržavaju otpor prema Staljinu. Većina „političkih" je bila ovim jako zbunjena, jer je uvijek bilo živo očekivanje da će Amerika i Engleska zaratiti sa komunističkim blokom, kojem je do tada pripadala Jugoslavija, i koji se činio jako monolitan. U tom priželjkivanom sukobu su vidjeli šansu za promjenu svog statusa. Nove vijesti su bile potpuno neočekivane, jer su nagovještavale mogući sukob unutar komunističkog bloka, opcija na koju među „političkim" niko nije računao. Poučeni ranijim iskustvom, osuđeni se nisu usuđivali komentarisati aktuelne događaje. Između ostalih, bilo je glasova da sve to možda i nije tako, da nikakvog sukoba Tita i Staljina nema, da je sve to samo za unutrašnju upotrebu, da bi se vidjela opredjeljenja osuđenih i da bi se poslije toga vodili novi procesi.

U zatvoru se osjećala atmosfera straha i nesigurnosti, jedno vrijeme obustavljen je prijem posjeta i paketa, tako da osuđeni nisu imali nikakvih vijesti izvana, što je još više pojačalo različite glasine o stvarnim namjerama uprave zatvora. Šetnje u krugu zatvora su svedene na minimum, zabranjeno je bilo kontaktirati sa osuđenicima koji nisu iz iste sobe, pooštreno je postupanje prema svima, kažnjavalo se za najmanji prekršaj, povećao se broj stražara koji su obezbjeđivali krug, a oko zatvora je postavljena posebna straža. Službenim osobama je bilo strogo zabranjeno da bilo šta govore o novonastaloj situaciji, svako se svakoga bojao, ovo se odnosilo ne samo na osuđene osobe, nego i na stražare i druga službena lica. Kako je inače u svakoj sobi bio bar po jedan „cinker", odnosno osoba koja je sarađivala sa upravom, malo ko se uopće usuđivao komentarisati novonastalu situaciju.

Drugo odjeljenje, takozvana „Staklara", je većim dijelom ispražnjena i tu su smještani novi pritvorenici, a među njima su osuđeni, navodno, mogli vidjeti neke isljednike UDBE, kao i niže činovnike zeničkog zatvora. Novi zatvorenici se nisu dugo zadržavali u Drugom odjeljenju, vrlo brzo su ih zamjenjivali novi. Povremeno su se iz tog pravca čuli krici uz pojačanu glazbu sa razglasa, koja se smjenjivali sa periodima potpuno tišine, što je među osuđenim još više pojačavalo atmosferu straha i neizvjesnosti.

Kako je vrijeme od proglasa Informbiroa odmicalo to su postepeno u krug zatvora curile informacije o tome šta se stvarno dešava, a kada su se i osuđene

osobe, nekadašnji članovi KPJ, morali izjasniti jesu li za rezoluciju Informbiroa, postalo je jasno da je bezrezervna osuda rezolucije jedini isprvan stav. Iznošenjem suprotnog mišljenja ili neprimjerenim komentarima osuđeni bi bili dovedeni u situaciju da možda ponovo budu suđeni, ovoga puta kao simpatizeri Staljina. Živeći u okruženju gdje je trebalo dobro odvagati svaku izgovorenu riječ, osuđeni su razvili vrlo dobre odbrambene mehanizme, tako da, koliko je poznato, niko nije pogrešno procijenio situaciju i opredijelio se za pogrešnu stranu.

Međutim, ne samo osuđene osobe, nego i zaposleni u zatvoru su imali razvijen osjećaj kako se ponašati i za koga se opredijeliti u tom momentu, a vrlo bitan sastanak svih zaposlenih, partijaca i nepartijaca, odigrao se 1.9. 1948.g. Tog dana je ispred Mjesnog komiteta u zatvor došao drug Bosiljčić Gliša, koji je imao vrlo važan zadatak da na posredan način ispita opredjeljenja zaposlenih i da identifikuje sve one koji nisu bili na liniji partije.[22] Zaposlenici u zatvorima, a posebno u zeničkom zatvoru, posjedovali su instinkt za političko, pa i fizičko preživljavanje, koji ih ni ovoga puta nije iznevjerio, pa su pružili potpunu podršku Titu i partiji.

Početkom 1949.g. „Staklara" je preko noći ispražnjena i svi koji su se tamo nalazili odvedeni su na drugo mjesto, najvjerovatnije na Goli otok.

ALIJA NAMETAK

Alija Nametak, poznati bosanskohercegovački književnik, presudom Vojnog suda grada Sarajeva osuđen je na kaznu zatvora u trajanju od 15 godina, zbog toga što je „od 1941.g. pa čitavo vrijeme trajanja okupacije na dužnosti profesora, književnika, novinara, sekretara Glavnog odbora Narodne uzdanice, intendanta Narodnog pozorišta Sarajevo" djelovao kao ustaški ideolog i agitator. Pored kazne zatvora izrečena mu je i mjera trajnog gubitka časnih prava i konfiskacija imovine.

Intelektualci, posebno oni humanističkog obrazovanja bili su vrlo važni za upravu zatvora, jer preko njih uprava vrši ideološko-politički uticaj na ostale osuđene osobe. Intelektualci su imali zaduženja da drže predavanja koja su imala opšteobrazovni i ideološki karakter, učestvovali su i u kreiranju kulturnog života osuđenih, organizovali pozorišne predstave, recitale, prigodne govore. Na ovim poslovima bilo je angažirano više desetina intelektualaca, od kojih su mnogi imali i doktorske titule. Angažiranje u kulturnim ekipama je bila jedina njihova obaveza za koju su primali i odgovarajuću novčanu naknadu. Pošto su obavljali tako važne poslove, zauzvrat su dobijali manje privilegije u pogledu smještaja i poštede od svakodnevnih obaveza koje su imali ostali osuđenici.

22 Arhiv KPZ

Ukoliko bi uprava ocijenila da joj neko može biti od koristi, teško se moglo izbjeći uključenje u ovaj proces ideološkog, političkog i kulturnog preobražaja osuđeničke populacije. U suprotnom, dobijala se etiketa nekoga ko odbija suradnju, što naravno nije bilo preporučljivo. Niko od intelektualaca nije bio na silu tjeran da se uključi u ove poslove, ali je činjenica, da su intelektualci uglavnom prihvatali da se angažiraju na način koji je to uprava od njih zahtijevala. Neki od razloga zbog kojih su intelektualci pristajali na saradnju leže i u činjenici da je jedan broj njih zaista promijenio svoj svijetonazor, da su pojedinci imali potrebu za intelektualnim angažmanom, koji u prvim posljeratnim godinama i nije bio toliko rigidan, te je ostavljao prostora i za kreativniji pristup.

Alija Nametak je spadao u najuži krug afirmiranih zatvorskih predavača, zajedno sa Vladimirom Vranom, dr. Antom Marićem, Otrilijom Demetar, Hasanom Hadžiosmanovićem, dr. Hivzijom Gavrankapetanovićem, dr. Eugenom Bilenkijem i Bosiljkom Ružičić. Na predavanjima, koja je pomno pripremao, tražena su objašnjenja i postavljana pitanja na koja je Nametak rado odgovarao. Prema podacima samo u mjesecu novembru 1946.g. Nametak je održao više predavanja na temu ratnih zločina Ante Pavelića i ustaša, te nekoliko tema iz međunarodnih odnosa u svijetu.

Predavači su bili pod posebnom prismotrom uprave, koju je zanimalo šta rade, o čemu razgovaraju, s kim se druže, kakav im je odnos prema upravi, naciji, religiji. Svi su morali biti na oprezu, jedan nepromišljen komentar ili odsustvo očekivane reakcije moglo je imati posljedicu promjenu tretmana i premještaj iz Prvog paviljona u „Staklaru". Uprava zatvora je pomno pratila ponašanje i Alije Nametka, pa se u izvještajima konstatuje „da je donekle izmijenio svoj neprijateljski stav, da se u diskusijama izražava prilično pozitivno, mada su te izjave više radi toga da bi se prikazao prijateljem, nego što su to rezultati njegovog unutarnjeg raspoloženja". Dalje se bilježi da je zadržao duboki religijski stav, da svaki dan klanja i vrši druge obrede, ali da učestvuje u kulturno-prosvjetnom radu i daje svoj puni doprinos, kako u dramskoj sekciji tako na predavanjima i čitalačkim satima. Uprava je takođe imala saznanja i o tome šta Nametak misli o svom najboljem prijatelju Hasanu Hadžiosmanoviću koji je bio vođa kulturno-prosvjetne ekipe i u koga je uprava zatvora imala puno povjerenje. Nekoliko puta, u vrlo uskom krugu svojih intimnih prijatelja, Nametak je rekao da ga hvata mučnina od toga kako se Hasan majmuniše pred komunistima. Ovo je odmah preneseno upravi, tako da je Nametak stavljen pod još veću lupu pozornosti.

Takođe je bilo poznato da Nametak piše dnevnik u kome opisuje vrijeme provedeno u istrazi i u zeničkom zatvoru te da taj dnevnik namjerava iznijeti van kruga zatvora. Neko iz najužeg kruga Alijinih prijatelja upravi je prenosio svaki

njegov potez. Ko, to se nikada nije saznalo. Postojao je vrlo razrađen sistem koji je imao za cilj da se saznaju namjere, stavovi i ponašanja upravi interesantnih osuđenika. Podatke među osuđenim su prikupljali takozvani „šmekeri" ili „cinkeri" kako su se u osuđeničkom žargonu zvali oni koji su to radili radi vlastite koristi ili pak izuzetno, i iz ubjeđenja. Različiti su načini na koji su informacije od „šmekera" prenošene upravi zatvora: dostavljane su preko posrednika, usmenim putem ili u pisanom obliku, ostavljane na određenim mjestima. Identitet „cinkera" je uvijek bilo teško otkriti. Često su to bile nezamjetljive osobe u koje niko ne bi posumnjao, a ponekad i skriveni provokatori koji su bili najglasniji u ispoljavanju neprijateljskih stavova. Da bi se sa provokatora otklonila sumnja, uprava zatvora je i njih kažnjavala, šaljući ih na izdržavanje disciplinske kazne u „Staklaru", gdje su opet na diskretan način, bez svjedoka, mogli prenijeti tražene informacije. Dešavalo se i da neko neopravdano, zabunom bude označen kao „cinker", ali isto tako zabilježeni su slučajevi da je neko namjerno označen kao „cinker" samo da bi se kompromitovao u očima osuđenih. „Cinkeri" su svakako najomraženija kategorija u osuđeničkoj populaciji i bez obzira na namjere, sadržaj informacija i pobude, ovakvi postupci uvijek nailaze na najoštriju osudu.

Polovinom decembra 1946.g. Alija Nametak je pokušao krišom iznijeti svoj dnevnik preko jedne osuđene osobe koja je otpuštena na uvjetnu slobodu. Međutim, kako je uprava znala za Nametkove namjere, dnevnik je oduzet prilikom pretresa osuđenog, a Nametak je drastično kažnjen zbog kršenja pravila kućnog reda. Prema izvještajima uprave, dnevnik je pisan na bosančici i sadrži „gnusne laži i uvrede nanošene današnjim vlastima". Dalje se navodi da su u dnevniku izneseni stavovi koju upućuju da se radi o opasnom i nepomirljivom neprijatelju. Dnevnik je upućen u Ministarstvo unutarnjih poslova sa molbom da se pomno ispita ima li u dnevniku elemenata novog krivičnog djela. Koliko nam je poznato, zbog sadržaja dnevnika nije pokrenut novi postupak protiv Alije Nametka. Zbog onoga što je pisao u dnevniku i zbog pokušaja njegovog ilegalnog iznošenja iz zatvora, Nametak je dana 23.12.1946.g. od strane upravnika zatvora kažnjen lišenjem prava dopisivanja, primanja paketa i posjeta, oduzimanjem novca i premiještanjem iz kulturne ekipe u „Staklaru". Uprava zatvora koristila je slučaj Alije Nametka da pokaže kako kontrolira situaciju, kako ima moć i sposobnost da na svakom koraku raskrinka državne neprijatelje. S druge strane, ovaj događaj je još više potencirao strah od „cinkera" pa su osuđenici postali sumnjičaviji, zatvoreniji, a još dugo zatvorskim krugom su se prenosila nagađanja o tome ko je izdao Aliju Nametka.

Nametak se, inače, nije lako mirio sa izrečenom kaznom i uporno je slao molbe za pomilovanje na različite adrese, iznosio je činjenice da je sarađivao sa NOP (Narodnooslobodilački pokret) i da je po uputstvu i naređenju rukovodstva pokreta spasio mnoga lica, aktivne sudionike NOP-a. Sud je uvažio fakte da je

Nametak zaista iz logora spasio nekoliko pripadnika NOP- pa, iako to nije učinio iz uvjerenja, nego zbog ličnih prijateljstava, ipak mu je smanjio kaznu zatvora sa 15 da 10 godina, mjeru trajnog gubitka časnih prava sveo na 10 godina, a mjeru konfiskacije imovine potpuno ukinuo.

Sa izdržavanja kazne otpušten je 6.5.1954.g., jedanaest mjeseci prije redovnog isteka kazne.

Narodna Republika Bosna i Hercegovina
DRŽAVNI SEKRETARIJAT ZA UNUTRAŠNJE POSLOVE
UPRAVA KAZNENO POPRAVNOG DOMA
ZENICA
Broj 5262/54
dne 6 maja 1954

ml. Kovačića br. 40

Uvjerenje

Za osuđenika otpuštenog na uslovni otpust

Prezime i ime NAMETAK /Hasana/ ALIJA starost 48 god.
zanimanje profesor teh.škole rodno mjesto Mostar srez Mostar
zavičajan mjesto Sarajevo srez Sarajevo okrug ./. vjero-ispovjest ./. narodnost Hrvat u Domu izučio zanat ./.

Lični opis:

Visina	184	Brada i brci	brije	Nos	srednji-prav
Uzrast	visok	Podbradak	prav	Osobni znaci	desni obraz veći
Obraz	ovalno	Čelo	uspravno	Pismenost	fakultet
Boja obraza	./.	Usta	pravilna	Govori jezike	srp.hrv.
Obrve	./.	Zubi	6 fali.1 umjetni	Odjeća	vlastita

Na osnovu Privremenog Uputstva Ministarstva unutar. poslova i Min. Pravosuđa Kab. br. 119 od 27. IX. 45. god. kojim su izdata uputstva o izvršenju kazne lišenja slobode određuje se osuđeniku Nametak /Hasana/ Aliji koji je rešenjem Ministarstva unutar. poslova B i H. od 29/IV.1954 g. Pov. br. 20.299/54 pušten na uslovni otpust, kao mjesto življenja u mjestu Sarajevu srezu Sarajevo okrugu ./. za vrijeme od 6/V.1954 g. do 8/17.1955 g. s time da se iz toga mjesta samo iz osobito važnih razloga može preseliti uz prijavu preselenja nadležnoj vlasti javne bezbjednosti u mjestu posljednjeg svoga boravišta u ma koje drugo mjesto naše Republike, izuzev mjesto ./. gdje mu je boravak zabranjen.

Po istom Riješenju određeno je, da osuđenik Nametak /Hasana/ Alija ne smije, za vrijeme dok mu traje uslovni otpust, pohađati krčme (kafane i gostione) niti se smije u pijanom stanju bilo gdje zateći.

Ovo uvjerenje važi kao legitimacija za gore označeno vrijeme a za osuđenika na uslovnom otpustu Nametak /Hasana/ Aliju koji je ima uvijek uza se nositi, da se po potrebi može legitimisati.

Ovo je uvjerenje izdato na osnovu naređenja Ministarstva unutar. poslova, po službenoj dužnosti bez naplate takse.

Vlastoručni potpis osuđenika,
ili ako je nepismen prstotisak:

Upravnik Doma:

Djukić Jovo

24. Дисциплинске казне — 24. Disciplinske kazne

Датум Datum	ДЕЛО — DELO	КАЗНА — KAZNA
	[illegible]	[illegible] 23-XII-1946. [illegible]

DOLAZAK BUĐONIJA

Selimović Teufik, zvani Buđoni, brat književnika Meše Selimovića, bio je poslije rata moćni načelnik odjeljenja OZNE u Tuzli, a kasnije pomoćnik ministra unutarnjih poslova NR BiH. Kao isljednik OZNE zapamćen je kao beskrupulozan, a u svojstvu pomoćnika ministra postavljao je i smjenjivao upravnike KPD Zenica. Upamćene su njegove inspekcije zatvora, kada je znao postrojiti svo zaposleno osoblje i tražiti što revnosnije postupanje prema osuđenicima. Svaki njegov dolazak izazivao je nelagodu i strah kod osuđenih, ali isto tako, ako ne i više, kod zaposlenog osoblja.[23]

Među osuđenima su kolale priče da je navodno koristio položaj izuzetno moćnog čovjeka tako što je ucjenjivao porodice uhapšenih. O svemu ovome govorilo se ispod glasa, jer su svi smatrali da su njegov položaj i moć nedodirljivi.

Tim je veći šok bio kada se 27.9.1952.g. Buđoni pojavio u Domu, ali ovoga puta ne kao moćnik nego kao osuđeno lice. Selimović Teofik dolazi na izdržavanje kazne zatvora u trajanju od 5 godina i 6 mjeseci zbog toga što je u periodu od 1945.g. do 1950.g. kao šef OZNE i pomoćnik ministra unutarnjih poslova BiH otuđio nekoliko pokretnih stvari. Uočljiva je nesrazmjera između visine kazne i vrijednosti otuđenih stvari, što upućuje da su pri izricanju kazni, moguće, postojali i neki drugi razlozi, koji se u presudi ne mogu vidjeti, a o kojima su kolale razne pretpostavke. Osuda za otuđenje imovine je, vjerovatno, neko kompromisno rješenje.

I kao osuđeno lice Buđoni je oko sebe stvarao nelagodu; dio osuđenih je smatrao da je on kod uprave i dalje veoma uticajan i da je njegovo mišljenje o pojedinim osuđenicima veoma bitno, a dio ga je opet ignorirao kao istaknutog pripadnika OZNE i rijetko je ko prema njemu bio ravnodušan. Kod jednog dijela osuđenih osuda tako visokog funkcionera stvorila je barem na trenutak osjećanje da je pravda ipak moguća.

Buđoni se nije suviše obazirao na sva uzbuđenja koja je izazvao njegov dolazak među osuđene. Inteligentan, prodoran, vrlo brzo se prilagodio, izgradio svoju poziciju i jedino su mu, naviklom na udobnost, smetali skromni životni uvjeti u zatvoru. Događaj koji je prerastao u jednu od zatvorskih legendi desio se kada je ekonom Nežić Đorđe, pri zaduženju obuće, Buđoniju dao drvene, neudobne cokule, a ovaj to odbio primiti, govoreći da je ispod ljudskog dostojanstva da to nosi. Nakon toga je Nežić iz ladice izvadio i dao mu na uvid uputstvo o propisanoj obući i odjeći za osuđene, potpisano od strane pomoćnika ministra unutarnjih poslova Selimović Teufika.

---

[23] Omer Behmen - Sjećanja

LAŽNA POMILOVANJA

Kazne koje su izricane za „politička" djela bile su često drakonske, gotovo po pravilu u trajanju dužem od deset godina, ali je isto tako postojala mogućnost da osuđena osoba, lično ili putem porodice, podnese molbu za pomilovanje, koja je mogla dovesti do bitnog skraćenja kazne. Prijedlog da se neko pomiluje mogla je podnijeti i uprava Doma, ukoliko je stekla ubjeđenje da je osuđeni revidirao svoje stavove. Kriteriji za pomilovanje su bili uglavnom ideološki. Ako se neko pokajao zbog svojih uvjerenja, pogotovo ako je to uradio javno, mogao je očekivati da će ga uprava Doma predložiti za pomilovanje ili bar podržati njegovu molbu. Zbog toga nije bilo ništa neobično da se tokom godine pomiluje veliki broj osuđenih.

Ovo su bile povoljne okolnosti za jednog službenika Okružnog suda u Mostaru, koji je odlučio za sebe i svoju korist krivotvoriti dokumente o pomilovanju osuđenih osoba. Sve ovo se događalo 1951.g. kada je ovlaštenja za pomilovanje imao samo Prezidijum FNRJ, a pomenuti službenik, koji se prezivao Dautović,[24] bacio se na posao falsifikovanja odluka Prezidijuma FNRJ.

Kako je Prezidijum bio neprikosnoven, njegove odluke su se izvršavale bez pogovora i niko nije ni pomišljao da ih dovodi u pitanje, što je pogodovalo tome da se ova prevara otkrije što kasnije. Pomenuti Dautović je uz saradnju rodbine osuđenih lica i uz odgovarajuću materijalnu naknadu odgovarao pozitivno na molbe za pomilovanje i donosio odluke koje su najčešće bile potpuno oslobađanje od kazne. Ovaj posao je rađen u razumljivoj diskreciji, tako da i osuđene osobe koje su pomilovane često nisu znale da su pomilovanja krivotvorena. Tek kada je upalo u oči da sa područja Hercegovine, odnosno Okružog suda Mostar ima najviše pomilovanja, počele su istrage koje su otkrile istinu. [25]

Brzom otkrivanju falsifikatora doprinijeli su i pomilovani osuđenici, koji, kada su se našli na slobodi i saznali kako su pomilovani, nisu o tome mogli dugo šutjeti, a da se ne pohvale. Kada je afera otkrivena, početkom 1952.g. u Mostaru i okolini su počela masovna hapšenja pomilovanih. Pojedini su bili iskreno iznenađeni, jer nisu ni znali da je njihovo puštanje na slobodu rezultat falsifikovanih dokumenata. Još više su se začudili osuđeni na izdržavanju kazni kada su se njihovi dojučerašnji zatvorski sapatnici počeli masovno vraćati na dosluženje kazne i po pravilu bili izvrgnuti još strožijem režimu. Ovaj način snižavanja kazne među osuđenima je ironično je nazvan „pomilovanje po Mostarskom prezidijumu".

[24] Tomislav Obrdalj – „Jedan život od Blajburga do danas"
[25] Tomislav Obrdalj – „Jedan život od Blajburga do danas"

NEZNANI GROBOVI

U prvim poslijeratnim godinama bili su česti slučajevi prirodne smrti osuđenih. Ovome su u određenoj mjeri pridonijeli opći uvjeti izdržavanja kazne, nedovoljana ishrana, težak rad, zarazne bolesti, neadekvatna zdravstvena zaštita, ali i prirodni procesi starenja i trošenja organizma, jer su se među brojnom osuđeničkom populacijom nalazile i osobe u poodmakloj životnoj dobi. Kao što se iz podataka o umrlim može vidjeti, u prvih nekoliko godina poslije rata svake sedmice u prosjeku je umiralo po jedno osuđeno lice. Kada bi se na krugu zatvora vidio zatvoreni limeni sanduk, svima je to bio znak da je još jedna osuđena osoba umrla. U zatvoru je postojala mrtvačnica koja se nalazila u Četvrtom paviljonu, u sklopu bolnice. Prema procedurama koje su tada postojale, ukoliko je osoba umrla tokom izdržavanja kazne zatvora, sahranjivana je na osuđeničkom groblju, posmrtni ostaci umrlog(e) nisu se smjeli predavati rodbini.

Osuđeni je na ovakav način i nakon smrti bio dužan da odsluži svoju kaznu, rodbina je mogla preuzeti tijelo tek nakon isteka vremena predviđenog dužinom izrečene kazne. Navedeni postupak nije imao svoju zakonsku osnovu niti u jednom zakonu o izvršenju krivičnih sankcija, koji je važio u to vrijeme, nema odredbe koja bi ovu materiju regulirala na ovakav način. Moguće da je u pitanju nekakva interna instrukcija, kojoj nismo mogli ući u trag, a ne isključujemo mogućnost i da se radi o usmenoj naredbi. Bez obzira da li je postojao propis ili ne, činjenica je da se sa umrlim osobama ovako postupalo punih petnaest poslijeratnih godina.

Ova obaveza stavljala je pred upravu zatvora zadatak da osigura prostor za sahranu svih osuđenih koji umru za vrijeme izdržavanja kazne. Privremeno rješenje je nađeno tako da su se osuđeni pokapali na zatvorskoj ekonomiji, na mjestu zvanom Bilmište, na desnoj obali rijeke Bosne, udaljenoj od zatvora nekoliko stotina metara. Na Bilmištu je pokopan manji broj osuđenih, a trajnije riješenje je nađeno na prostoru koji se nalazio u blizini groblja u Crkvicama, na putu prema Smetovina na parceli zvanoj Bare. Na toj parceli sahranjeno je više stotina osuđenih u periodu do 1960.g. Osuđene osobe su se u pravilu sahranjivale bez ikakve ceremonije, na grobovima nije pisalo ime umrle osobe, nego samo matični broj, koji je bio ispisan na komadu drveta.

Uprava zatvora nije ovo groblje posebo održavala. Nakon smrti i pokopa rodbina osuđenih je, prema svjedocima, mogla uz prećutnu saglasnost uprave, uređivati grob pokojnika i stavljati obilježja. Takođe je bilo moguće podnijeti molbu da se tijelo ekshumira i prije nego što je umrloj osobi trebala isteći kazna pa su takve molbe uvažavane i bilo je dopušteno izmiještanje posmrtnih ostataka. Veći broj posmrtnih ostataka nije ekshumiran i grobovi su bili prepušteni zubu vremena, tako da se

danas više gotovo ni ne prepoznaje da je na ovoj lokaciji bilo osuđeničko groblje.

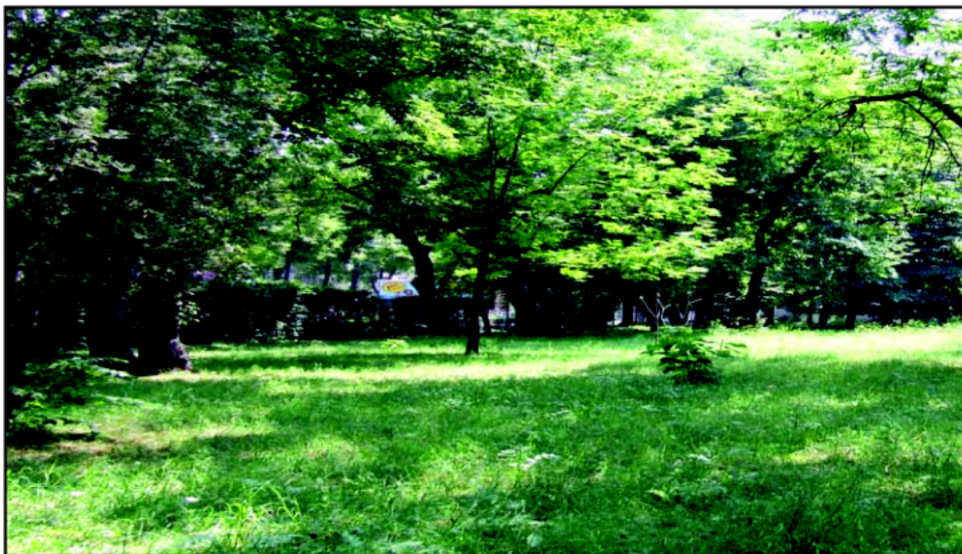
Ovakava praksa stvarala je upravi mnogobrojne teškoće. S jedne strane tu su bili problemi oko sahrana, lokacija, troškova, a s druge, stalni pritisak rodbine da im se predaju tijela umrlih i sumnje u prirodnu smrt osuđenih. U jednom svom dopisu[26] iz 1960.g. uprava zatvora od Ministarstva unutarnjih poslova traži uputstva o tome kako će ubuduće postupati sa umrlim osuđenicima. Ovakva praksa je napuštena 1960.g. od kada se posmrtni ostaci osuđenih predaju rodbini, a tek ukoliko rodbina ne želi da preuzme posmrtrne ostatke, onda se vrši sahrana o trošku zatvora i na gradskom groblju.

Pored ovog groblja, na kojem su sahranjivane osuđene osobe, u neposrednoj blizini zatvora, desno od glavnog ulaza nalazilo se i groblje njemačkih vojnika poginulih tokom II svijetskog rata. Kako je tokom rata u zatvoru kao komandni kadar boravio jedan broj pripadnika njemačke vojske, činilo im se da je slobodan prostor pored zatvora prikladno mjesto sa sahranu poginulih. Njemački vojnici su groblje tokom rata vrlo dobro održavali, a nakon oslobođenja Zenice uprava zatvora u prvo vrijeme nije bila odlučna kako da postupi sa ovim grobovima. Lijepo održavani grobovi neprijateljskih vojnika sa puno cvijeća pored zida zatvora nisu svakako bili nešto što se moglo tolerisati na duže vrijeme, ali nisu poduzimane drastičnije mjere da se zatru svi tragovi groblja. Rješenje je nađeno u tome da se groblje prepusti zubu vremena i da se ne dozvoli bilo kakvo održavanje grobova i izvođenje ceremonija u znak sjećanja na poginule.

Nekoliko godina poslije rata, više porodica njemačkih vojnika koji su bili sahranjeni na ovom mjestu obratilo sa upravi zatvora sa molbom da na groblju zapale svijeće, ali to uprava nije dozvolila, čak je postavila danonoćno dežurstvo pored groblja da ih spriječi. Desilo se ipak da je jedne noći dežurni stražar Aco Milovanović zaspao, što su ovi iskoristitli i zapalili svijeće na grobovima, nakon čega je pomenuti stražar suspendiran. Jedna osoba njemačkog državljanstva, koja je imala saznanja da je tu, pored zatvorskog zida pokopan njen muž, posljednji put je 2005.g posjetila mjesto gdje se nalazilo groblje.

Groblje je prepušteno zubu vremena. Danas se gotovo ni po čemu ne poznaje da su tu bili zakopani neprijateljski vojnici iz II svjetskog rata.

26 Arhiv KPZ

Mjesto gdje su sahranjivani njemački vojnici

UBISTVO STRAŽARA

Godine 1957.g. dogodio se tragični incident, jedinstven u istoriji KPD Zenica, kada su osuđene osobe, prilikom bjekstva iz zatvora, ubile Simić Bogdana, dok je vršio svoju stražarsku dužnost.

Te godine grupa osuđenika, predvođena Golubović Dušanom i Trifunović Cvijetinom, pripremala je bjekstvo iz zatvora. Imali su namjeru preći preko zida, dočepati se slobode, a kasnije otići u inostranstvo. Činilo im se da bi to najlakše izveli na taj način da razoružaju stražara, koji se nalazio na jednom od bunkera raspoređenih na zidu koji okružuje zatvor. Pripremili su ljestve i hladno oružje, nakon čega je donesena odluka da se proboj preko zida uradi na bunkeru broj pet, koji je bio najbliži brdu Vučjak, gdje ih je, kako su se nadali, čekala sloboda. Dana 3.10. u 18,30 Golubović i Trifunović su se uz pomoć već ranije pripremljenih ljestava popeli na zid i napali stražara Simića, koji je tada bio na dužnosti na bunkeru broj pet.

Zaboli su mu nož u leđa i pri tom pokušali da otmu pušku prije ispaljenja metka, koji bi upozorio ostale stražare da se nešto ozbiljno dešava. Stražar Simić je krajnjim naporom uspio ispaliti metak upozorenja prije nego što su mu bjegunci oteli pušku i jednim pogotkom u grudni koš nanijeli smrtonosne rane, nakon čega su preskočili zid i dokopali se obližnje šume. Odmah nakon tragičnog događaja organizirana je potjera za osuđenim bjeguncima u kojoj je učestvovala većina

zaposlenih.

U to vrijeme postojalo je nepisani običaj i obaveza da se svi zaposleni uključe u hvatanje bjegunaca, pa su se potrage organi-zirale tako da jedna grupa obilazi okolni teren, druga kontaktira sa njegovim prijate-ljeima, treća odlazi u mjesto prebiv-ališta bjegunca, sve sa ciljem da se osuđeni što prije pronađe. U slučaju bjegstva Golubovića i Trivunovića potragama nije trebalo mnogo vremena da na brdu Vučjak pronađu aktere ovog teškog zločina. Stražar Simić Bogdan je nažalost od zadobijenih povreda, preminuo istog dana, vršeći svoju dužnost._

Bunker br.5 - mjesto na kome je ubijen stražar

DOM ZA MALOLJETNIKE

Nakon što su početkom 1950.g. osuđenice iz Petog paviljona premještene na dalje izdržavanje kazne u Stolac, prostorije Petog paviljona pretvorene su u dom za maloljetnike pod punim nazivom „Savezni dom za maloljetnike". U ovaj dom su dolazili maloljetnici sa područja bivše Jugoslavije, izuzimajući Sloveniju, koja je imala svoj dom.

Ovo odjeljenje, sagrađeno u godinama poslije II svijetskog rata, pružalo je za ondašnje prilike prilično solidne uvjete za izdržavanje kazne. Kapaciteti su bili do 150 mjesta i prosječno je na izdržavanje kazne godišnje dolazilo oko 100 maloljetnika koji su se u domu zadržavali do 18. godine života, nakon čega su prelazili u dio zatvora određen za punoljetne osobe. Izuzetak su bili maloljetnici koji su pohađali školu, koji su u Domu mogli ostati do završetka srednje škole. Na izdržavanje kazne zatvora su upućivani maloljetnici kojima je izrečena kazna zatvora u trajanju od

minimalno tri mjeseca.

Peti paviljon se nalazio izvan kompleksa zgrada koje su građene u austro-ugarskom periodu. Između zgrada namijenjenih za stanovanje nalazio se prilično prostrani park sa fontanom, a u sklopu zgrada nalazile su se biblioteka, sala za održavanje priredbi i manjih sportskih manifestacija, terpezarija i kuhinja. Osuđeni su bili podijeljeni u nekoliko grupa, od kojih je svaka imala svog posebnog vaspitača, za razliku od od ostalih odjeljenja, gdje u to vrijeme još nisu postojali grupni vaspitači. Prema maloljetnicima je primjenjivan tretman u skladu sa propisima koji su uvažavali specifičan položaj ove populacije, pa su maloljetnici imali blaži tretman, više pogodnosti u pogledu dopisivanja, posjeta i primanja paketa. U radu sa maloljetnicima primjenjivane su i savremenije metoda preodgojnog rada. Svi maloljetnici su bili obuhvaćeni školovanjem u osnovnoj ili Industrijskoj školi, koja ih je osposobljavala za niz proizvodnih zanimanja.

U Domu su postojale radionice za tokare, mašinbravare, tapetare, stolare, limare i druga zanimanja. Ukupno 9 radionica je bilo namijenjeno maloljetnim osobama. Poznato je da su maloljetnici imali vrlo dobru praktičnu obuku, za šta su se brinula dva civilna majstora i 12 majstora osuđenika. Proizvodi maloljetnika su se prodavali zaposlenima, a mogli su se naručiti i putem uprave Doma. Industrijska škola za maloljetnike nalazila se na prostoru gdje se danas nalazi pogon livnice, a osim izučavanja zanata u toj školi, maloljetnicima je bilo omogućeno i da polažu ispite u drugim školama na području grada Zenice.

Maloljetnici sa instruktorom

Maloljetnici su imali svoje sportske sekcije. Posebno je bio omiljen fudbal pa je fudbalska ekipa maloljetnika često učestvovala na različitim turnirima, a redovno su se sastajali sa podmlatkom Čelika. Maloljetnici su takođe imali svoju muzičku sekciju, koja je pored priredbi u Domu, često svirala na igrankama na području Zenice i okoline. U okviru prostorija namijenjenih za maloljetnike postojao je i manji zoološki vrt, gdje su smještane srne, fazani, lisice i druge životinje, o kojima su se maloljetnici brinuli.

Maloljetnici su učestvovali i na radnim akcijama koje su u to vrijeme bile popularne među mladim ljudima, pa je zabilježeno da je na omladinskoj radnoj akciju u Brežicama, Slovenija, učestvovalo i 55 maloljetnika iz Zenice.[27]

U svakodnevnom ponašanju maloljetnici su pravili probleme koji su inače karakteristični za ovu osuđeničku populaciju. Iz izvještaja se može vidjeti da razvaljuju prozore, vrata, brave, potkradaju se međusobno i povremeno fizički obračunavaju. Zabilježeno je i nekoliko pobuna maloljetnika, kada su se zatvarali u prostorije biblioteke ili peli na krov i lomili crijepove, tražeći bolje uvjete izdržavanja kazne i razgovor sa odgovornim iz Ministarstva unutarnjih poslova. Kada su jednom prilikom poslije maloljetničke pobune došli službenici iz Ministarstva sa namjerom da smanje napetost, pred iskupljenim maloljetnicima su ukorili tadašnjeg upravnika doma za maloljetnike Jovišu Kostića, nakon čega je maloljetnike bilo još teže kontrolirati. Dužnosti vaspitača u domu za maloljetnike obavljali su, između ostalih, Kulenović Uzeir, Novak Saša, Kostić Joviša, Lalić Borivoje, Marjanović Vuk, Bijedić Ahmet. Iz jednog izvještaja sa savjetovanja o maloljetnicima u Beogradu iz maja 1955.g. vidi se da je dom maloljetnika u Zenici u kratkom vremenu napustilo devet vaspitača zbog teških uvjeta rada i agresivnog ponašanja maloljetnika.[28]

U zeničkom domu za maloljetnike desit će se po prvi put tokom 1954.g. da osuđeni maloljetnici dobiju mogućnost korištenja dopusta u krugu porodice. I do tada su pojedini osuđenici, radeći van kruga zatvora, iskoristili status slobodnjaka da se sretnu sa članovima svojih porodica, a vjerovatno su mimo znanja uprave i određeno vrijeme provodili u krugu porodice. Ovo je posebno bilo moguće na onim mjestima, koja je obezbjeđivao rezervni sastav milicije, koji nije bio toliko revnosan u ispunjavanju obaveza. Do tada nikada ni jednoj osuđenoj osobi nije data legalna mogućnost da bez pratnje i kontrole izađe sama kroz vrata zeničkog zatvora i ode posjetiti porodicu. Zakonske pretpostavke za tako nešto još nisu postojale. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija iz 1951.g tako nešto nije predviđao. Međutim, praksa je išla ispred zakona pa su prihvaćene neke nove tekovine penološke nauke, prema kojima je predviđeno da u svrhu resocijalizacije i priprema za otpust osuđene osobe

[27] Uzeir Kulenović - Prilog za arhiv KPZ

[28] Rad sa maloljetnim osobama Savremena administracija, Beograd 1955.g.

mogu održavati konatakte sa svojom užom socijalnom sredinom i na taj način što će im se pod određenim okolnostima omogućiti boravak u toj sredini.

Prve pogodnosti koje su dodjeljivane maloljetnicima su bili izlasci u grad i dopusti u krugu porodice. Prema izvještajima iz 1954.g. najbolji maloljetnici koji su dobili prve vanjske pogodnosti, vraćali su se u Dom na vrijeme, a neki i prije. Savezni dom za maloljetnike Zenica je egzistirao do 1965.g. kada su sve maloljetne osobe premještene na dalje izdržavanje kazne u Dom za maloljetnike Valjevo. Zajedno sa osuđenim osobama u Valjevo je premješten sav postojeći inventar i dokumentacija.

Vođa puta je bio Kulenović Uzeir, koji je u Valjevu izvršio primopredaju maloljetnika, zajedno sa dokumentacijom i pratećim inventarom. S obzirom da je sva dokumentacija o maloljetnicima izuzeta i premještena u Valjevo, teško je utvrditi koliko je ukupno maloljetnika prošlo kroz Dom. Prema raspoloživim podacima zna se da je do januara 1955.g na izdržavanje kazne došlo ukupno 630 maloljetnika. Pretpostavka je da je do njegovog ukidanja 1965.g., na izržavanju kazne bilo više od 1500 maloljetnika.

Maloljetnici – slikani pred polazak u Valjevo

Međutim, nakon petnaest i više godina u KPD-u Zenica će još jednom doći maloljetnici, ali ovoga puta iz pravca Stoca, gdje je u međuvremenu oformljen vaspitno-popravni dom za maloljetnike sa područja BiH. Kako je jedan dio maloljetnika u Stocu imao izuzetno destruktivno ponašanje, uprava Doma je vrlo teško sa njima izlazila na kraj, pa je radi mira u kući, jedan broj najopasnijih maloljetnika privremeno premještala u KPD Zenica. Sa maloljetnicima premještenim u zenički zatvor došli su i vaspitači iz Stoca, koji su vodili računa o ovim vaspitanicima.

Grupa maloljetnika je uvijek brojala od 15 do 20 osuđenika, a u zeničkom zatvoru smještana je potpuno odvojeno od drugih osuđenih lica. Najćešće su se nalazili na spratu Četvrtog paviljona. Ovo odjeljenje se nezvanično nazivalo „negativni depadans stolačkog vaspitno-popravnog doma" i s pravom je nosilo to ime, jer su se stolački maloljetnici izuzetno problematično ponašali i pravili velike poteškoće upravi zatvora. Specijalitet su im bile barikade, penjanje na krov, paljevine i slično, zbog čega je uprava zatvora debelim željeznim rešetkama ograđivala depadans, što ipak nije spriječilo maloljetnike da se u nekoliko navrata popnu na kroz i zapale ga.

PERIOD 1960 – 1992

Krajem pedesetih godina došlo je do određenih promjena u shvatanju svrhe izvršenja kazne zatvora, tretmana osuđenih i odnosa službenog osoblja prema osuđenima. Ove promjene dešavale su se postepeno, prije svega u načinu razmišljanja i stavu prema osuđenim licima, a zatim, djelomično, i u zakonskim aktima. Mijenjaju se uvjeti izdržavanja kazne, postepena liberalizacija društva pospješuje humaniji pristup osuđenima, uvode se pogodnosti kao stimulans i nagrada za dobro ponašanje, što stvara povoljnije okruženje za izdržavanje kazne zatvora. Upravljanje i nadzor nad kazneno-popravnim organizacijama prelaze sa Ministarstva unutarnjih poslova na Ministarstvo pravde, mijenja se struktura zaposlenih, veća važnost se pridaje resocijalizaciji osuđenih, otvaraju se mogućnosti zapošljavanja stručnjaka, psihologa, sociologa, pedagoga i socijalih radnika.

Početkom šezdesetih godina broj osuđenih se stabilizirao na brojkama od 1000 do 1300, a struktura osuđenih prema krivičnim djelima se u potpunosti mijenja u odnosu na pedesete godine. U ogromnoj većini sada su na izdržavanju kazne osobe suđene za opći kriminal, broj takozvanih političkih osuđenika kreće se od 3 % do 5 %. U skladu s tim mijenjaju se i prioriteti pa u prvom planu nije više ideološko-politički rad sa osuđenima. Akcenat se stavlja na stvaranje radnih navika i promjenu stavova i postupaka koji su doveli do činjenja krivičnih djela. To je vrijeme prosperiteta privredne jedinice kada se otvaraju novi pogoni, usvajaju novi proizvodi, traži stručna radna snaga, a rad osuđenih se potencira kao najvažniji element resocijalizacije.

Tokom 1961.g. donesen je Zakon o izvršenju krivičnih sankcija sa dosta novina, koje će uticati na percepciju osuđenih i na rad zatvorske uprave. Zakon o izvršenju sankcija iz 1951.g. je prevaziđen, jer su se pojavile nove potrebe osuđenih, koje nisu bile predviđene prethodnim zakonom, tako da je praksa u nekim elementima već prevazišla postojeću regulativu. Zakon iz 1961.g. predviđa uvođenje novih metoda i drugačiji pristup osuđenim osobama, a neke tekovine nauke i postojeće prakse su prihvaćene kroz nova zakonska rješenja. Uvodi se opservacija osuđenika na početku izdržavanja kazne, pojačava se značaj Službe za preodgoj, naglasak u tretmanu se stavlja na stručnom osposobljavanju, stvaranju radnih navika i radne discipline, a što je posebno važno, po prvi put zakon predviđa da osuđene osobe mogu koristiti vanjske pogodnosti.

OSUĐENI

U periodu od šezdesetih do devedesetih godina na izdržavanju kazne zatvora nalazi se približno isti broj osuđenih, što je stvorilo pretpostavke za planiran i sistematski rad koji nije bio moguć u uvjetima ogromne fluktuacije i nehumanih uvjeta izdržavanja kazne. Izvršena je unutarnja klasifikacija prema stepenu povratništva, bezbjednosnoj procjeni i starosnoj dobi osuđenih. Odvojeni su posebni kolektivi za višestruke povratnike, zatim za osuđene koji su pohađali školu, osuđene koje su prvi put na izdržavanju kazne i starije osuđene osobe. Razdvajanje osuđenih u kolektive po ovim kriterijima omogućavalo je bolji uvid u njihovo ponašanje i potpunije određivanje tretmana.

Od 1981.g. uveden je novi način posmatranja, ocjenjivanja i svrstavanja osuđenih u odgovarajuće stimulativno-klasifikacione grupe. Ovaj postupak se sastoji u tome da se vrši kontinuirano praćenje ponašanja svake osobe pojedinočno, te se nakon određenog perioda, u pravilu svaka dva mjeseca, daje ocjena ponašanja. Na osnovu prikupljnih podataka osuđene osobe se svrstavaju u klasifikacione grupe "A" (najbolje ponašanje) "B" (prihvatljivo) i "C" (neprihvatljivo ponašanje). Na osnovu pripadnosti pojedinoj klasifikacionoj grupi, osuđene osobe su dobijale određene pogodnosti. Ovaj sistem je stimulirao osuđene da se dobro ponašaju, kako bi postigli bolju klasifikacionu grupu i shodno tome, koristili više pogodnosti. Uvođenjem ovakvog sistema ocjenjivanja jasno su određena pravila igre, što su dobro prihvatile osuđene osobe. Svako je mogao na osnovu dobrog ponašanja da zasluži bolju grupu, a isto tako, lošim ponašanjem je svrstavan u slabiju grupu.

Većina osuđenih, njih oko 60%, se nalazi u grupi "A". Oko 30% je u grupi "B" i oko 10% u grupi "C". Mogućnost dodjele vanjskih pogodnosti i sistem stimulativnih grupa pridonio je stabilizaciji odnosa u zatvoru. Uspostavljena je određena ravnoteža između osuđenih, uprave zatvora i vanjskih institucija, uspostavljeni su odnosi koji su obostrano poštovani. Osuđene osobe koje su se primjerno ponašale i koje su prihvatile rad, mogle su očekivati podršku uprave zatvora kada su u pitanju prijedlozi za uvjetni otpust ili pomilovanja. Mišljenje upave je uglavnom uvažavano, što joj je povećavalo kredibilitet u očima osuđenih.

Dogovor uprave i osuđenih

Struktura osuđenih prema počinjenim krivičnim djelima tokom ovog perioda je bila stabilna. Najviše osuđenih je odgovaralo za imovinske i krvne delikte, zatim za razbojništva i silovanja.

Raspodjela prema krivičnim djelima:

Krivična djela	**%**
Krađe	42 %
Ubistva	28 %
Razbojništva	6 %
Silovanja	5 %
Tjelesne povrede	5 %
Politički	4 %
Saobraćaj	2 %
Ostali	8 %

Broj osuđenih koji u toku godine dolaze na izdržavanje kazne se u periodu do 1990.g. stabilizirao i uglavnom se kretao u prosjeku od oko 500 novih osuđenika. Na izdržavanju kazne početkom šezdesetih godina nalazilo se i do 1400 osuđenih, da bi krajem osamdesetih taj broj spao ispod 1000.

U tabeli dajemo prikaz broja osuđenih koji su došli na izdržavanje kazne tokom jedne godine i prosječnog broja koji su se nalazili na izdržavanju kazne.

Godina	Broj novih	Prosječan broj	Godina	Broj novih	Prosječan broj
1960	659	1400	1976	688	990
1961	661	1400	1977	567	980
1962	652	1350	1978	544	990
1963	601	1380	1979	464	1020
1964	613	1220	1980	567	1040
1965	611	1100	1981	600	1010
1966	589	1000	1982	578	1002
1967	339	980	1983	683	1102
1968	394	960	1984	729	1016
1969	366	950	1985	559	1044
1970	461	980	1986	522	1093
1072	507	1010	1987	624	1061
1973	869	1000	1988	571	1013
1974	758	1030	1989	506	943
1975	619	1020	1990	440	845

UPRAVLJAČKA STRUKTURA I ORGANIZACIONE JEDINICE

Organizacija zatvora, na čelu sa upravnikom, zamjenikom upravnika i pomoćnicima, odnosno načelnicima službi koji su rukovodili određenim sektorima, kakva je postavljena još 1954.g., u suštini se nije bitnije mijenjala. I prema Zakonu o krivičnim sankcijama iz 1984.g. u Domu postoji Služba straže, Služba za prevaspitanje, Privredna jedinica za zapošljavanje osuđenih, Zdravstvena služba i Služba za upravne poslove.

Bitno je promijenjena uloga zamjenika upravnika, koji je u poslijeratnom periodu bio zadužen za osuđene osobe i imao velika ovlaštenja u smislu kontrole i poduzimanja represivnih mjera. Sada je zamjenik upravnika bio odgovoran za narodnu odbranu, civilnu zaštitu i bezbjednost zatvora, čime su njegova moć i uticaj na osuđene osobe drastično smanjeni. Tretman nad osuđenim preuzima Služba za preodgoj sa načelikom službe, koji bio odgovoran direktno upravniku zatvora.

Ono što se mijanjalo tokom perioda od četrdeset godina bio je broj zaposlenih u pojedinim sektorima, a što je zavisilo od postavljenih prioriteta. U periodu nakon rata pa sve do sredine pedesetih godina, zapošljavan je veliki broj stražara, što je bilo neophodno obzirom na broj osuđenih, kao i na brojna vanjska radilišta, koja je trebalo obezbjeđivati. Kako se vremenom broj osuđenih smanjivao, prestala je i potreba za velikim brojem stražara, tako da se njihov broj sveo na samo stotinjak. Promjene su se dešavale i u Službi za preodgoj, gdje se povećao broj zaposlenih

u skladu sa porastom značaja koji je pridavan ovom sektoru. Broj zaposlenih se takođe povećao i u Privrednoj jedinici zbog proširenja kapaciteta i osvajanja novih proizvoda. Ukupan broj zaposlenih, kao i broj zaposlenih po pojedinim organizacionim jedinicama, nije se bitnije mijenjao sve do početka 1992.g.

U slijedećoj tabeli prikazan je broj zaposlenih i kvalifikaciona struktura po pojedinim službama krajem osamdestih godina:

Org. jedinica	VS	VŠŠ	SSS	VKV	KV	NSS	ukupno
Služba straže	1	1	6	-	44	62	116
Sl. za prev.	11	6	2	1	-	2	22
Zdravstvena	1	-	5	-	-	-	6
Opšti poslovi	3	2	7	3	-	3	18
Finansijska	2	3	21	1	3	1	31
Privredna jed.	11	11	32	66	42	4	166
Ukupno	**29**	**23**	**73**	**71**	**89**	**74**	**359**

PROMJENA NADLEŽNOSTI

U poslijeratnom periodu, sve do sredine šezdesetih godina, Sektor izvršenja krivičnih sankcija nalazio se u nadležnosti Ministarstva unutarnjih poslova, koje je rukovodilo svim zatvorima, kazneno-popravnim domovima i domovima za maloljetnike. Ovi poslovi su za Ministarstvo unutarnjih poslova bili od manjeg stepena važnosti u odnosu na policijske poslove, koji su uvijek imali prioritet, što je bio i razlog relativnog zaostajanja Sektora izvršenja kazni. Činjenica je da je nadređenost Ministarstva unutarnjih poslova nad Sektorom izvršenja kazne vremenom postala ograničavajući faktor razvoja. Po samoj logici stvari, među zaposlenima je prevladavao policijski mentalitet, tim prije što je većina, pogotovo u straži, dolazila iz policijskih i vojnih struktura.

Polovinom 1966.g. donesena je je politička odluka da se organi unutarnjih poslova oslobode svih poslova koji nisu policijski, te je u skladu sa tom odlukom riješeno da izvršenje krivičnih sankcija treba da pređe u nadležnost pravosuđa. Godine 1968.g. donesen je Zakon o dopunama i izmjenama Zakona o izvršenju sankcija, kojim je pravno regulirana promjena nadležnosti, čime je faktički izvršenje kazni prešlo pod okrilje Ministarstva pravde. Svi poslovi izvršenja kazne, mjera pritvora, organizacija ustanova i nadzor preneseni su u isključivu nadležnost republika. U BiH se formira Republički sekretarijat za pravosuđe i upravu, koji će u periodu do 1992.g. biti nadležan za cjelokupnu organizaciju izvršenja kazne i za sve ustanove u kojima se izvršavala kazna zatvora. Nova organizacija Sektora izvršenja kazni zatvora,

oslobođena policijskog nadzora, omogućila je postepeno oslobađanje od jednog policijskog pogleda na svijet osuđenih i stvaranje ambijenta u kome se naglasak sa krivice stavlja na pokušaj popravljanja i mijenjanja.

Pri Republičkom sekretarijatu za pravosuđe, koje vrši nadzor nad kazneno-popravnim ustanovama, uspostavlja se i nova Služba inspektora, koja ima zadatak da kontrolira pravilno i zakonito postupanje sa osuđenim licima. Osuđene osobe su se mogle, u cilju zaštite svojih interesa, žaliti Republičkom sekretarijatu, koji je bio dužan da ispita osnovanost žalbe i da preduzme odgovarajuće mjere ukoliko ustanovi da su one neophodne. Mogućnost vanjske kontrole postepeno je smanjivala slučajeve samovolje i nezakonitog postupanja prema osuđenim osobama. Iako ovaj sustav nije profunkcionirao preko noći, stvorio je realne pretpostavke za odgovornije i humanije postupanje sa osuđenim osobama.

POBOLJŠANJE UVJETA IZDRŽAVANJA KAZNE

Tokom šezdesetih godina, stvorene su pretpostavke koje će omogućiti postepeno poboljšanje uvjeta u kojima osuđeni izdržavaju kaznu. Prije svega, postojala je materijalna osnova, jer su, s jedne strane, sredstva iz Ministarstva unutarnjih poslova redovno pristizala, a s druge strane, Privredna jednica je jako dobro poslovala. Većinu radne snage su činile osuđene osobe, pa je bilo normalno da se jedan dio sredstava iz dobiti upotrijebi i za poboljšanje osuđeničkog standarda. Istina, poboljašanja su bila postepena i skromna, u djelomičnoj nesrazmjeri sa vrlo dobrom materijalom osnovom, za šta objašnjenje možemo potražiti u vrijednosnom sistemu koji se sporije mijenjao od materijalih pretpostavki i koji je, još uvijek, loše uvjete smatrao dijelom zaslužene kazne.

III paviljon - dodjela prvog TV u boji

Ipak, 1960.g. sve slamarice su konačno zamijenjene madracima, što je smanjilo prašinu koja je bila katakteristična za prostorije u kojima su spavali osuđeni. Tokom 1963.g. i televizori su ušli u Dom - nabavljena su prva dva TV aparata i to jedan u prostorijama u kojima su osuđene osobe provodile godšnji odmor, a drugi u sali kulturno prosvjetne ekipe. Kako dva TV aparata na 1000 osuđenih svakako nisu mogla da zadovolje interes svih osuđenih, to su samo sretnici za vrijeme godišnjeg odmora gledali TV ili oni koji su uspijevali da se ubace u prostorije kulturno-prosvjetne ekipe.

Uprava zatvora je za Novu 1965.g. obadovala osuđene tako što je u sve preodgojne kolektive postavila po jedan TV. Treba napomenuti da su se preodgojni kolektivi sastojali od jedne spavaonice sa 120 do 130 kreveta na sprat, prostora za pušenje i WC-a. TV je postavljen na ulazu u sobu–kolektiv, a ispred su bile klupe sa kojih se mogao gledati program. Sada je omogućeno svakoj osuđenoj osobi da gleda TV program što do tada nije bio slučaj. Iz jednog natpisa u osuđeničkom listu „Novi život“ može se vidjeti sa koliko oduševljanja su osuđene osobe primile vijest da će za Novu godinu dobiti TV i da će moći pratiti novogodišnji program.

Sobe u kojima je spavalo i do 130 osuđenih, sa jednim televizorom, dva toaleta i nekoliko česmi za umivanje, nisu mijenjale bitnije svoj izgled sve do 1985.g. kada je izvršena djelomična adaptacija prostorija, pa su, umjesto jedne velike, napravljene tri, uslovno rečeno manje sobe, u kojime je spavalo do 40 osuđenih osoba.

Uprava zatvora nije posebnu pažnju poklanjala sportskim aktivnostima osuđenih. Postojalo je improvizirano igralište za košarku i za odbojku, dok za ostale sportove nisu postojali uvjeti. Vrlo mali broj osuđenih je imao mogućnost da se bavi rekreativno nekim sportom, zbog čega su osuđeni u svom obraćanju upravi često isticali želju da se izgrade sportski tereni, posebno potencirajući teren za mali nogomet. Konačno, uprava Doma je odobrila izgradnju sportskog terena, te su radovi počeli 30.7.1967.g. i trajali do 1.10.1967.g.

Gradnji sportskih terena pristupilo se sa puno entuzijazma. Osuđeni su na akcijama radili od jutra do mraka, dajući ukupno 11000 dobrovoljnih sati. Interesantno je još zabilježiti da su projektanti sportskih terena bile osuđene osobe, i to Medaković Branislav i Mujić Petar. Sportski poligon je sada imao sve uvjete da se na njemu igra košarka, odbojka, mali nogomet, rukomet, a postojao je i teren za bacanje kugle, skokove u dalj i stolovi za stoni tenis. Najinteresantnije je bilo igralište za nogomet, koji je kao najpopularniji sport najviše privlačio pažnju osuđenih, ali uprava Doma i dalje ne dozvoljava potpuno korištenje terena zato što se bojala povreda osuđenih i umanjenja radnih sposobnosti.

Pregrađivanje velike sobe u tri manje

Sve do 1968.g. u KPD-u Zenica nije postojao restoran gdje bi osuđeni išli na objedovanje, hrana je dijeljena po kolektivima, jelo se na krevetima i koferima. Tokom 1968.g. započeta je, a naredne godine dovršena izgradnja centralne osuđeničke kuhinje i restorana, koji su za tadašnje prilike bili vrlo moderno uređeni. U sklopu restorana nalazila se i domska kantina. Na sve objede osuđeni su išli u centralni restoran, koji je radio na principu eskspres restorana, naravno sa manjim izborom jela. Ova promjena mjesta objedovanja zadavala je u početku mnogo problema upravi zatvora. Osuđeni su vršili pritiske na kuhare da im daju bolje porcije, nisu vraćali tacne sa stolova, pred šalterima su se stvarale velike gužve, a poseban problem je bio otuđivanje pribora za jelo. Poslije samo nekoliko dana ustanovljeno je da većina pribora nedostaje, zbog čega je bilo neophodno pretresima oduzimati i vraćati otuđeno.[1] U početku, u kuhinji su radile samo osuđene osobe, pa kako je to bio problem u pogledu organizacije rada i kvalitete kuhanja, sami zaposleni su tražili da im se postavi civilni šef kuhinje, što je uskoro i urađeno.

Radi odlaska na rad na domsku ekonomiju osuđenici su više puta u toku dana prelazili zatvorske kapije, što je bilo bezbjednosno problematično zbog mogućnosti unošenja i iznošenja različitih predmeta. Izgradnjom Vanjskog paviljona ovi problemi su riješeni, jer su tu smješteni svi osuđeni koji se radili na domskoj ekonomiji. Vanjski paviljon je izgrađen na prostoru koji se koristio kao magacin, a nalazio se pekoputa Petog paviljona, naravno sa druge strane zatvorskog zida. Kako je građen krajem sedamdesetih, kada je već sazrijevala svijest da treba poboljšavati

1 Arhiv KPZ

uvjete izdržavanja kazne i da su ogromne spavaonice sa 120 do 150 osuđenih nehumane, novi paviljon je pravljen sa više manjih soba u kojima je smješteno po 4–5 osuđenih, što je bilo poboljšanje u odnosu na dotadašnje prilike. U to vrijeme bila je velika privilegija raditi na ekonomiji i stanovati u Vanjskom paviljonu, gdje su upućivani samo najbolji osuđenici koji su se već dokazali kao dobri radnici.

Punih 90 godina u čuvenoj zeničkoj „Staklari" nije bilo bitnijih izmjena uvjeta izdržavanja disciplinskih kazni. U tom zatvoru unutar zatvora uvjeti su najviše zavisili od toga koliko će se osuđenih smjestiti u prostorije koje su se zvale samice, ali su umjesto jedne osuđene osobe, vrlo često primale i do deset osuđenika.

Spavalo se na drvenom podu, srećom, kako u svojim sjećanjima ističu neki osuđenici, pod je bio od mekog drveta, jelovine. Međutim, problemi su nastali kada se vremenom drvo izlizalo, pa su iskakali čvorovi, koji su žuljali tijelo i ometali san. Samice su se zagrijavale toplom vodom koja je prolazila kroz cijevi dva do tri puta u toku dana u trajanju od po pola do sat vremena. Mnogi su spavali priljubljeni uz cijevi, ali se dešavalo i da dobiju opekotine nakon što bi neplanirano naišao val vrele vode. Tek kada se stabilizirao broj osuđenih, u samice Drugog paviljona ubačeni su kreveti.

Kible u sobama Drugog paviljona su izazivale najviše neprijatnosti. U nastojanjima da ravnomjerno podijele neugodnosti zbog smrda koji se širio iz kibli, pravljen je poseban raspored spavanja, po kome je svaku noć pored kible spavao drugi osuđenik. Kible su izbačene iz upotrebe tek 1976.g. kada je izvršena temeljana rekonstrukcija vodovodne i kanalizacione mreže i u svaku ćeliju postavljen WC i uvedena tekuća voda. Nakon gotovo jednog vijeka, osuđene više nije budila naredba „kiblovanje", za kojom je slijedilo neprijatno pražnjenje kibli u zajednički WC.

VANJSKE POGODNOSTI

Odluka da osuđeni tokom izdržavanja kazne zatvora mogu koristiti vanjske pogodnosti, odnosno odlaziti svojim kućama, bila je revolucionarna i hrabra. Ova mogućnost je predviđena Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija iz 1961.g., prema kome osuđene osobe, ako imaju primjerno vladanje, mogu kao nagradu koristi godišnji odmor i dopust u krugu svoje porodice. Mogućnost korištenja vanjskih pogodnosti će u narednim decenijama uveliko određivati ponašanje osuđenih osoba, kao i ukupnu atmosferu u zatvorima. Ova zakonska odredba značila je veliku prekretnicu u tretmanu osuđenih, stvarajući čitav jedan novi motivacioni sistem, koji se bazirao na nagradi, a koja je za sve bila vrlo privlačna, jer je omogućavala privremeni izlazak na slobodu.

U osnovi uvođenja vanjskih pogodnosti stoji pretpostavka održavanja kontinuiteta sa primarnom socijalnom sredinom. Ova ideja znači da osuđene osobe nisu izolirane od društva, nego da su samo privremeno izdvojene, te da ih društvo, porodica i okruženje ne odbacuju. Ovakav stav pretočen u zakon, izraz je humanističkih opredjeljenja i vjerovanja da je moguć popravak osuđene osobe i njen povratak u socijalnu sredinu. Ova opredjeljenja nisu bila napredna samo za to vrijeme, početak šezdesetih godina, ona su bila daleko ispred svog vremena Ukazujemo na činjenicu da aktuelne preporuke o evropskim zatvorskim pravilima ukazuju na potrebu uspostavljanja kontakata sa porodicom tokom boravka u zatvoru, ali da još uvijek većina evropskih zemalja, pogotovo zapadnoevropskih, u svom zakonodavstvu nema predviđenu mogućnost korištenja vanzavodskih pogodnosti u vidu godišnjih odmora, vikenda ili dopusta.

Korištenje vanjskih pogodnosti bio je i ostao veliki stimulans za osuđene osobe, jer svi osuđeni, gotovo bez izuzetka, bez obzira na krivično djelo i visinu kazne, žele da tokom izdržavanja kazne odlaze svojim kućama. Ovdje se radi o mogućnosti, a ne pravu osuđenih osoba, što sve zavisi od ponašanja osuđenog i okolnosti počinjenog djela. U tom smislu su postavljeni određeni kriteriji, koji su se djelomično mijenjali tokom vremena, a odnosili su se uglavnom na propisan omjer izdržane kazne u odnosu na izrečenu i rad osuđenih, koji je sve do 1998.g. bio obavezan, zatim na veze sa porodicom, procjenu mogućnosti zloupotrebe i eventualne osvete oštećene strane.

Ukupan broj dodijeljenjih godišnjih odmora i dopusta tokom šezdesetih godina kretao se oko 500 godišnje, koliko je iznosio i sedamdesetih godina. Sredinom osamdesetih, pored godišnjeg odmora i dopusta, osuđenima je omogućeno i korištenje vikenda i izlazaka u grad Zenicu u trajanju do 10 sati, što je naglo povećalo broj dodijeljenih pogodnosti. Tada se broj pogodnosti povećao na 2000, da bi u posljednjim godinama dosegao cifru i preko 5000 godišnje.[2] Naravno ovdje nije riječ o broju osuđenih koji koriste pogodnosti, nego o broju izlazaka, jer je jedna osoba u toku godine mogla izlaziti više puta, pa ako ima primjerno ponašanje, može provesti i do 90 dana u krugu svoje porodice. Vrijeme provedeno na pogodnostima inače se računa kao vrijeme provedeno na izdržavanju kazne.

Naravno, jedan broj osuđenih zloupotrijebi datu pogodnosti i ne vrati se u zatvor na vrijeme ili se ne vrati nikako. Proces odlučivanja o dodjeli pogodnosti je složen, on u sebe uključuje više procjena različitih stručnjaka i uvijek nosi dozu određenog rizika.

2 Arhiv KPZ

U slijedećoj tabeli dajemo prikaz zloupotreba u odnosu na broj izlazaka na pogodnosti.

godina	Broj pogodnosti	Broj zloupotreba	%
1980	821	14	1,7
1988	1974	25	1,26
1998	3690	36	0,97
2005	5223	45	0,86

USPON PRIVREDNE JEDINICE

Privredna jedinica KPD-a dobija naziv „Novi život" koji je trebalo da označi simboličnu prekretnicu u životu osuđenih osoba. Ovo je period pune ekspanzije „Novog života". Osvajaju se novi proizvodi, proširuju kapaciteti, zapošljavaju se stručnjaci, profesionalci, u pogonima radi više od 700 osuđenih. Posla ima za sve osuđene i svi su obavezni da rade, a posebna je potražnja za kvalificiranom osuđeničkom radnom snagom, u čije se školovanje i usavršavanje ulažu značajna sredstva. Više od 90 % osuđenih je u radnom odnosu, nastoji se iskoristiti sve, pa i one sa ograničenim radnim sposobnostima, te se i njima nalaze odgovarajuća radna mjesta.

Među novousvojenim proizvodima posebnu važnost su imale „kape", koje su ustvari dijelovi opreme za dalekovodna postrojenja. Ovaj proizvod je desetinama godina bio najvažniji izvozni artikal. Kape su distribuirane širom Jugoslavije i

Evrope, pa i na druge kontinente. One su bile gotovo zaštitni znak Privredne jedinice i veliki dio ekonomskog prosperiteta postignut je zahvaljajući ovom proizvodu. Hiljade osuđenih je lilo, brusilo i temperovalo kape u vlastitom znoju i na njima zarađivalo osuđeničku platu.

Interesantna je priča kako je došlo do usvajanju ovog proizvoda. U vrijeme kada je upravnik Doma bio Gojko Latinović, a direktor „Novog života" Duško Škobalj, slučaj je obojicu doveo u Aranđelovac u pogon Elektroporcelana, gdje su se montirale kape, koje su služile kao izolatori za elektoinstalacije.

Obojici je odmah pala u oči visoka cijena tog proizvoda, te im se javila ideja da bi „Novi život" to mogao proizvoditi. Međutim, kako nisu znali postupak temperovanja, koji je za kape obavezan, vrativši se u Dom pozvali su na razgovor osuđenog Tramer Ernesta, inače inžinjera hemije, i od njega tražili stručno mišljenje. Tom prilikom je osuđeni, što je bilo vrlo neuobičajeno, popio kafu kod upravnika i zatražio neke dodatne informacije koje su se mogle dobiti samo na licu mjesta, tamo gdje se kape temperuju. Nakon toga su upravnik i direktor „Novog života" poluilegalno, kao željezarini službenici, otputovali u Kikindu i u tamošnjoj livnici na licu mjesta vidjeli ono što je konkretno zanimalo Tramera.

Nakon njihovog povratka, Tramer je dobio sve potrebne informacije, sačinio plan proizvodnje i uspio da napravi vrlo kvalitetnu kapu. Ova kapa je ponuđena proizvođačima u Aranđelovcu, koji su je zbog nešto niže cijene objeručke prihvatili. I tako je počela jedna od najuspješnijih priča „Novog života".

Osim kapa, proizvodile su se valjačke šine, proizvod koji je takođe imao vrlo dobru prođu na tržištu, zatim otpresci, otkivci, kontakti, elekto oprema i proizvodi temperovanog liva. Veliku zaslugu u usvajanju i plasmanu novih proizvoda imalo je sposobno i prodorno rukovodstvo privredne jedinice, ali ne manje važna bila je kvalificirana osuđenička radna snaga koja je bila motivirana za rad i znatno jeftinija u odnosu na preduzeća sa civilnom radnom snagom. I nakon podmirenja svih obaveza državi, redovno su po periodičnim obračunima ostajala značajna sredstva u fondovima. Sredstva su se po odlukama Savjeta radne zajednice dijelila tako što se u razne fondove odvajalo 60 %, a za plate zaposlenih 40 % .

Uspješan rad „Novog života" omogućio je zaposlenima tokom narednih dvadesetak godina prilično visok lični i društveni standard. U ovom periodu se otvaraju nova radna mjesta, zapošljavaju se inžinjeri, ekonomisti, pravnici, pedagozi, tako da se bitno poboljšava obrazovna struktura zaposlenih. Ulaže se dosta u društveni standard, grade se odmarališta na Boračkom jezeru, Plivskim jezerima u Jajcu, u Zatonu na moru, zaposleni uživaju određene pogodnosti u

pogledu ishrane, jeftinog ljetovanja i slično.

Svim zaposlenima se nastoji riješti stambeno pitanje kupovinom stana ili odobravanjem povoljnih kredita. Godišnje se kupuju deseci stanova, pa i tek zaposleni stručnjaci vrlo brzo rješavaju stambeno pitanje. Krediti za adaptaciju i proširenje kuća i stanova daju se čak i penzionerima. Prilikom odlaska u penziju moguće je bilo birati mjesto na području Jugoslavije, gdje će se penzioneru kupiti novi stan u zamjenu za već postojeći, a domski penzioneri su se najčešće odlučivali za Banju Luku i Beograd.

Kupuju se i motorna vozila za potrebe zatvora. Samo u jednom navratu su kupljena četiri luksuzna automobila i jedan teretni. Stipendiraju se učenici i studenti, doduše, često djeca već zaposlenih radnika, tako da u Domu rade zajedno roditelji i njihova djeca.

Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina
KAZNENO POPRAVNI DOM
Z E N I C A

Broj: 01- ... -24
Dana: 29.februara 1972.god.

Na osnovu člana 99. i lo2 Pravilnika o organizaciji Kazneno popravnog doma Zenica broj 01-110-9 od 11.oktobra 1971 god., Savjet radne zajednice u saglasnosti s Upravnikom Doma, na sjednici od 28.februara 1972.godine, donosi

O D L U K U
o isplati promjenljivog dijela LD

1. Da se po završnom računu radnicima na budžetu isplati promjenljivi dio ličnog dohotka u iznosu od 72% od startnog dijela ličnog dohotka, a penzionis nim radnicima do 3o.VI.1971.godine 95%, dok penzionisanim radnicima u vremenu od 3o.6.1971 do 31.12.1971.godine 9o% od startnog dijela ličnog dohotka.

2. Da se radnicima Privredne jedinice "Novi život" Zenica po završnom računu isplati promjenljivi dio LD u iznosu od 12o% i penzionisanim radnicima do 3o.6.1971.godine 14o%, a radnicima koji su otišli u penziju sa 31.12.1971.godine 135% na startni dio LD.

3. Ova odluka stupa na snagu trećeg dana od objavljivanja na oglasnoj tabli Doma.

S A G L A S A N
UPRAVNIK KPD-a ZENICA
Savo Lukač

P R E D S J E D N I K,
SAVJETA RADNE ZAJEDNICE,
Vlado Jablanović

Takođe, pristojne sume se izdvajaju za različita sportska, kulturna i boračka udruženja. Lični dohoci zaposlenih su već prema postojećim propisima bili veći za 30 % u odnosu na slična zanimanja u drugim organizacijama, a zahvaljujući dobrom radu „Novog života" svaki mjesec su dijeljeni viškovi plata u rasponu od 15 % do 40 % , u pravilu nešto manje za zaposlene koji su primali platu sa budžeta, a više za one koji su radili u "Novom životu". Nisu zaboravljani ni penzioneri, koji su takođe učestvovali u podjeli dobiti.

Velika pažnja se poklanjala poljoprivrednoj proizvodnji i stočarstvu. Na poljoprivrednim imanjima oko zatvora, u Peharama i u Begovom Hanu, uzgaja se vrlo kvalitetno voće i povrće. Na zeničkoj tržnici postojao je stalni štand sa poljoprivrednim proizvodima zatvorske ekonomije, koji su po pravilu bili najkvalitetniji i najjeftiniji. U svemu ovome velike zasluge je imao Jovo Keća koji je vodio ekonomiju i zapošljavao osuđene.

Dok se tokom poslijeratnog perioda od osuđenih prvenstveno očekivalo da pokažu promjene u ideološkoj sferi, u smisli prihvatanja vrijednosti novog društva, sa promjenom strukture osuđenih i jačanjem privrede naglasak se polako pomijerao prema radnoj obavezi, te se sada rad osuđenih ističe kao najvažnije sredstvo resocijalizacije. Od osuđenih osoba je traženo da ispunjavaju svoje radne obaveze, poduzimane su različite, djelomično prisilne i stimulativne mjere da bi osuđenička radna snaga bila na najbolji mogući način iskorištena i ostvarivala najveći dohodak. Kako svi poslovi nisu mogli biti obavljeni u redovnom radnom vremenu, osuđenima je pružena mogućnost i prekovremenog rada, koji je plaćan posebno i po učinku. Mogućnost zarade je privukla mnoge osuđenike koji su radili i po 12 sati dnevno, uključujući subotu i nedjelju. Sve to nije moglo zadovoljiti potrebe za radnom snagom u industrijskim pogonima i na ekonomiji Doma, tako da su svakodnevno, u poslijepodnevnim satima, organizirane radne akcije koje su u principu bile dobrovoljne. Međutim, bile su izuzetno vrednovane, tako da su osuđeni koji su učestvovali na dosta radnih akcija bili posebno cijenjeni. Učešće na radnim akcijama i postizanje vrijednih rezultata bila je posebna prilika osuđenicima problematičnog ponašanja, koji su se dokazivali na akcijama, što je onda značilo određeno priznanje i drugačiju percepciju u očima uprave. Organiziraju se takmičenja pojedinaca i osuđeničkih kolektiva, a najbolji pojedinci i kolektivi dobijaju priznanja i nagrade.

Privredna jedinica „Novi život" je zahvaljujući dobrom poslovanju i razgranatoj poslovnoj mreži na neki način postala gotovo sinonim za KPD Zenica, pa su mnogi poslovni suradnici Privredne jedinice bili iznenađeni kada su vidjeli da ona, ustvari, funkcionira u okviru zatvora. Isto tako je bila iznenađena majka jednog osuđenika, koji joj je mjesecima pisao da se zaposlio u preduzeću „Novi život" i da se nalazi na

terenu u Zenici, kada je nenajavljena došla u posjetu, shvativši da joj se sin, ustvari, nalazi u zatvoru.

Ovaj slučaj nije bio rijetkost. Naime, osuđeni su često rodbini i prijateljima davali adresu KPD-a, ali pod firmom „Novog života" gdje su i dobijali poštu, pokušavajući na taj način sakriti činjenicu da se nalaze u zatvoru.

BJEKSTVA

Bjekstvo iz zatvora je jedan od načina reagiranja na zatvorsku situaciju, pa jedan broj osuđenih razrješenje zatvorskih tegoba vidi i u stvaranju planova za bjekstvo. Maštanja o bjekstvu prisutna su kod mnogih, ali se rijetko realiziraju, jer je većina osuđenih svjesna rizika, posljedica, pa i moguće pogibije u realizaciji svojih planova. Međutim, zaokupljenost planovima o bjekstvu može osuđenima olakšati teškoće i odvratiti im pažnju od zatvorske svakodnevnice. Kod većine to ostaje na nivou mašte, ali poneko pravi planove i pokuša ih realizirati. Iskustvo nam kazuje da dužina kazne i težina djela ne igra odlučujuću ulogu u odluci da se pokuša pobjeći iz zatvora, pa su poznati slučajevi bjekstava osuđenih kojima je do isteka kazne ostajalo nekoliko dana ili pak onih, koji su dobrovoljno došli na izdržavanje kazne.

Kada govorimo o bjekstvima ograničit ćemo se samo na bjekstva koje su osuđene osobe napravile iz kruga zatvora, a nećemo se baviti bjekstvima koja su izvršena nakon dodijeljenih pogodnosti ili bjekstvima sa vanjskih radilišta, iako uprava zatvora svako bjekstvo tretira na isti način. Nama su interesantna bjekstva organizirana iz kruga zatvora. Naravno da odluka o bjekstvu zavisi i od stepena sigurnosti zatvora, pa će se potencijalni bjegunci lakše odlučiti da svoje planove pokušaju realizirati ukoliko ocijene da su im izgledi veći, da se zidovi mogu preći, da ne postoji dobar sistem dojava, da se mogu isključiti električne instalacije ili da ih niko neće odati.

Tokom dugog niza godina, sve do kraja rata 1995.g., nije se dovoljno ulagalo u obezbjeđenje zatvora, jedino što je promijenjeno od početka izgradnje to su bile stražarske kule koje su par godina poslije rata postavljene na mjestima gdje se sijeku zatvorski zidovi. Umjesto stražarskih kula, ranije su u kutovima zidova stajali naoružani stražari, a izvan zida obezbjeđenje su vršile patrole koje su obilazile zid sa vanjske strane i hvatale bjegunce koji bi se uspjeli prebaciti preko zida. Stražar sa kule je imao zadatak da osmatra stanje u krugu i da upozori ukoliko se neko približava zidu. Zidovi nisu bili dobro osvijetljeni, stražarske kule su bile jako udaljene jedna od druge, tako da se nije imao dobar pregled situacije.

Industrijski pogoni su bili postavljeni vrlo blizu zida, a kompletno osvjetljenje

se moglo isključiti iz trafo stanice, koja je bila u krugu zatvora. Sve ove okolnosti dražile su maštu osuđenih, jer ih se priličan broj odlučio da okuša sreću i pokuša pobjeći iz zatvora. U više od 90 % slučajeva sve je ostalo samo na pokušaju, jer, ili je neko odao planove, ili su napravljene ljestve za bijeg preko zida bile prekratke, ili je tunel ispod zida kopan u pogrešnom pravcu ili se prilikom skoka sa zida slomila noga ili su pak bjegunci brzo uhvaćeni zbog nepoznavanja terena. Nekoliko priprema i pokušaja bjekstava izvršeno je na taj način što su osuđeni pokušali ukrasti viljuškar s kojim su se htjeli probiti kroz glavnu kapiju, zatim su namjeravali staviti nišador u kadu za cinčanje kako bi izazvali gusti dim koji bi im omogućio bijeg, a bilježimo i pokušaj oblačenja u civilnu odjeću i odlazak na slobodu preko kapije rezervirane za službene osobe.

Zid preko koga je izvršeno najviše bjekstava

Tokom sedamdesetih godina zabilježeno je u prosjeku 7 do 8 pokušaja bjekstava godišnje, a posebno je 1975.g. karakteristična kada je evidentirano 17 neuspjelih pokušaja bjekstava sa ukupno 47 osuđenih koji su u tome učestvovali i 3 uspješna bjekstva sa 7 učesnika. Tokom osamdesetih godina broj pokušaja bjekstava se smanjuje na 3 do 4 godišnje, sa svega 6 uspješnih bjekstava u tih deset godina.[3]

Neka od tih bjekstava su uistinu zanimljiva po načinu, vremenu i mjestu kako su izvedena, pa bi bilo dobro ukratko ih opisati. Opisaćemo bjekstvo koje je izvršeno kopanjem tunela ispod zida, zatim bjekstvo preko zida i jedno bjekstvo kroz kapiju zatvora.

[3] Arhiv KPZ

Vjerovatno je iz KPD-a Zenica najteže pobjeći tunelom iskopanim ispod zida, što nije bilo prepreka za nekoliko pokušaja. Paradoks je da za jedan jedini uspješan bijeg kroz prokopani tunel nemaju zaslugu osuđene osobe, nego krivicu snose zaposleni stražari i poslovođe. Zatvorski građevinci su kopali kanal koje se protezao iz kruga zatvora do plinske stanice, a prolazio je ispod zida zatvora. Da bi se spriječio bijeg osuđenih kroz otvoreni kanal ispod zida, trebalo je privremeno, dok traju radovi, zacementirati taj dio kanala. Zaduženi za cementiranje to nisu uradili, nego su ga samo zatrpali zemljom, a nadležne obavijestili da je kanal cementiran i da ga je nemoguće proći. Komanda straže je i pored toga odredila stražara za redovan obilazak tog mjesta, koji je, ne znajući da prolaz ustvari nije cementiran, bio siguran da kroz beton niko ne može proći, pa tako nije ni obraćao posebnu pažnju. Međutim, osuđeni T.Đ., D.Š., M.H. i D.F. su pažljivo posmatrali sve faze kopanja kanala i uočili da je na dijelu ispod zida kanal samo zatrpan, a ne cementiran, kao što su svi mislili. Dana 29.9.1975.g. iza 19 sati neprimjetno su kroz prokopan kanal puzeći došli do dijela blizu zida koji je bio zatrpan, pažljivo ispraznili kanal, izbacili zemlju, neprimjetno se provukli ispod zida i pobjegli u pravcu brda Vučjak.

Osuđeni Ć.N. sa nadimkom „Crna ruka“ rekorder je po broju uspješnih bjekstava. Po konstituciji nižeg rasta, mišićav, savitljiv, brz, za sobom je imao pet uspješnih bjekstava iz različitih kazneno-popravnih ustanova. Imao je reputaciju čovjeka koji može pobjeći iz svakog zatvora, zbog čega je uvijek bio pod posebnom prismotrom. Kada se po šesti put odlučio za bijeg angažirao je i pomagača, kome je dao tačno određene zadatke. Namjera mu je bila pomoću improviziranih ljestava preći zid, ali je prije toga morao isključiti struju u trafo stanici da bi onesposobio sijalice koje su osvjetljavale zid. Angažirao je osuđenog T.O. koji je imao zadatak da napravi „lomač brava“ kojim bi slomio bravu na trafo stanici i otvorio mu vrata na pogonu tempernice gdje je pripremio materijal za pravljanje ljestava. Dana 20.3.1984.g. u prijepodnevnim satima, T.O. koji je radio u tempernici, otvara krišom vrata, Č.N. ulazi i sakriva se u pogonu iznad kancelarije poslovođe. Nakon završetka radnog vremena u 15 sati svi napuštaju radionicu u kojoj ostaje samo Č.N. i od željeznih armatura i drvenih daščica pravi improvizirane ljestve. Nakon što pada mrak, lomačem brava razvaljuje vrata tempernice i izlazi na krug zatvora. Poslije toga neopaženo se približava trafo stanici, gdje ponovo lomi bravu, ulazi u nju te izaziva kvar i nestanak struje u čitavom Domu.

On zna da je nestanak struje znak za sveopštu uzbunu u zatvoru i da je za paljenje agregata potrebno oko 30 sekundi, te da mu toliko vremena prostaje da neopaženo pobjegne preko zida. Nakon 30 sekundi upaljene su sijalice na zidovima, ali Ć.N. je već uspio da pobjegne. Ostale su samo ljestve sa unutrašnje strane zida. Svi su odmah znali da je pobjegao Č.N. zvani „Crna ruka“, jer je samo on mogao za pola minute doći do zida i preskočiti ga. I bili su u pravu.

N.S. i Z.S. bili su saučesnici u krivičnom djelu, zbog čega su osuđeni na kazne zatvora u trajanju od po 8 godina. Zajedno su činili krivična djela, zajedno su odlučili da okušaju sreću i pobjegnu iz zatvora. Bjekstvo preko ili ispod zida činilo im se teško izvodivo, pa su se odlučili na originalnu ideju, da iz zatvora izađu preko kapije za teretni saobraćaj, skriveni u robi koja se prevozi kamionima. U to vrijeme, velike količine razne željezne robe pakovane su u drvene sanduke, te kamionima, željeznicom i brodovima odvožene do kupaca. Plan je bio da se uz pomoć saučesnika sakriju u sanduke sa robom i da kasnije, prilikom transporta, otvore sanduke i dočepaju se slobode.

Pomno su razradili plan, sklopili prijateljstvo sa osuđenikom koji je radio u skladištu robe, raspitali se kada dolaze kamioni po robu, koliko se zadržavaju i kuda idu. Dana 10.1.1089.g. odlučili su se za akciju i naopaženo ušli u magacinski prostor, odvalili daske koje su bile nakovane sa gornje strane velikih sanduka, izbacili iz sanduka željeznu robu, sakrili je u magacin i ušli u sanduk. Naravno, bio im je potreban i saradnik koje je skratio eksere i ponovo, lažno, zakucao daske na sanduku. Sa sobom su ponijeli jedan pajser, da bi njime odvalili daske na sanduku i jednu sjekiru u slučaju da ih neko omete u izvršenju plana. Nakon dva sata, kako su i planirali, došao je kamion pa robu, sanduci su uredno, uz pomoć viljuškara utovareni na kamion, a da niko nije posumnjao da su sa robom, namijenjenom kupcima širom svijeta, zatvor napustila i dvojica osuđenika.

Roba u sanducima imala je krajnje odredište u Americi, za šta je trebalo iz kamiona ukrcati na voz i iz luke Ploče dalje na brod. Sve se odvijalo mnogo brže nego što su bjegunci predvidjeli, kamion se parkirao odmah pored teretnog vagona, sanduci su pretovareni u vagone i postavljeni jedan pored drugog i jedan na drugi. Bjegunci su se primirili i nakon što je utovar izvršen, pokušali su prema planu izbiti daske i izaći iz sanduka, međutim odmah su vidjeli da je to nemoguće, jer su drugi sanduci sa tonama robe bili iznad i pored njih. Bjegstvo im je uspjelo, ali sada je bilo pitanje da li će ga preživjeti.

Ubrzo im je počelo nedostajati kisika, uhvatila ih je panika i shvatili su da je pitanje života i smrti da ih neko čuje i pomogne im da izađu iz stupice u koju su ušli dobrovoljno. Počeli su da viču iz sveg glasa i da lupaju po unutrašnjosti sanduka koliko su imali preostale snage. Vagon je stajao na sporednom kolosjeku tako da nikoga nije bilo u blizini. Tek nakon par sati, jedan željezničar, vraćajući se sa posla, slučajno je čuo slabašno lupanje iz vagona. Nakon što je na svoje ogromno iznenađenje ustanovio da se u sanducima nalaze ljudi, alarmirao je policiju i upravu zatvora. Ovo im je spasilo život, pa su umjesto da budu razočarani osujećenim bjekstvom, bili vrlo sretni i zadovoljni što su pronađeni i vraćeni u zatvor.

KPD Zenica danas je opasan zidom visokim 4 do 5 metara, na vrhovima zida postavljena je bodljikava žica u obliku slova V, visoka oko jedan metar, zidovi su pod video nadzorom, duž zidova su psi dresirani da na svako približavanje osuđenih odmah reagiraju. Zidovi su osvijetljeni, a na njih je ugrađeno 5 kula u koje su smješteni stražari koji danonoćno motre da se neko od osuđenih ne približava zidu zatvora. Mogućnosti za bijeg su manje izgledne, čega su vjerovatno svjesni i osuđeni, pa nakon uvođenja ovih mjera niko više nije ni pokušao bijeg preko zida.

MUCO

Mehmedović Ahmed, zvani Muco, rođen je 1951.g. u Sarajevu. Sa manjim prekidima u KPD-u Zenica se nalazio od 1968.g. do 1986.g. Majka mu je umrla pri porodu, otac mu je poginuo osam mjeseci kasnije, tako da ga je othranila nena, koja je imala i dvanaestero svoje djece. Odrasta u sredini koja mu objektivno nije mogla pružiti uvjete za odgovarajuće vaspitanje i obrazovanje, te vrlo rano napušta školu, odaje se skitnji i čini manja krivična djela koja ga dovode u sukob sa zakonom i otvaraju mu kapije zeničkog zatvora.

U KPD-u Zenica završava osnovnu školu, odmah zatim bravarski zanat, postaje priznat majstor u svojoj struci, stiče samopouzdanje. Komunikativan i dobronamjeran, zadobija simpatije osuđenih i priznanja zaposlenih. Naravno, nije ovo razlog da Mucu posebno izdvajamo od drugih osuđenika koji su se isto tako školovali u zatvoru, formirali radne navike, promijenili svoje ponašanje i stekli osnovne preduvjete za život na slobodi. Ono što Mucu čini posebnim je njegova želja i jaka unutrašnja potreba da pomaže drugim ljudima, što se ne sreće tako često među osuđenima. Bilo da se radi o okorjelom kriminalcu, osobi koja je tek došla na izdržavanje kazne ili pak o službenom licu, Muco je svima htio da pomogne. Svi su mogli da računaju na njegov savjet, bio je spreman da se zauzme za drugog i da dā vlastiti primjer. Pomagao je pojedincima, ali je, isto tako, ako ne i više, bio zainteresiran za dobro svih u zatvoru.

Odmah po dolasku u osuđeničke kolektive Muco bi počeo djelovati kroz institucije sistema. Uključivao se u sobne savjete koji su, između ostalog, trebali voditi računa o ličnoj i kolektivnoj higijeni, pozitivno uticati na vladanje osuđenih, te vaspitače i stražare izvještavati o svim nedopuštenim radnjama u kolektivu. Sobni savjeti koji su nastali kao oblik osuđeničke samouprave po ugledu na samoupravne organe iz vremena socijalističkog samoupravljanja i danas, u izmijenjenim okolnostima, imaju svoju svrhu i smisao. Gdje god da se našao, Muco je vrlo brzo dizao nivo opće higijene, insistirao na svakodnevnom čišćenju prostorija, vodio računa o ličnoj higijeni osuđenih, pa je znao uz pomoć vaspitača i stražara i na silu odvesti osuđene u domsko kupatilo. Iako je u početku, po pravilu, nailazio na otpor jednog

dijela osuđenih, poslije nekog vremena većina mu je bila zahvalna, shvatajući da je bolje izdržavati kaznu u čistim, nego u prljavim prostorijama. Muco se brinuo i da pronađe odgovarajuća radna mjesta za osuđene koji su izbjegavali rad, a koji je bio obavezan. U svakom pogonu je znao sva radna mjesta pa je neformalno pregovarao sa poslovođama s ciljem da se zaposle i oni koji nisu imali radne navike. Ne treba posebno ni spominjati da su kolektivi u kojima je Muco bio predsjednik imali najbolje rezulate i na radnim akcijama, koje su se posebno cijenile. Muco nije samo osuđenim licima ukazivao na nedostatke, on se nije libio uputiti primjedbe i prijedloge ni službenicima, pa ni upravniku zatvora. Znao je kako funkcionira formalni zatvorski sistem, ali je isto tako, kao osuđenik, poznavao naličje tog sistema i način na koji ga osuđeni doživljavaju.

Pored angažiranja u sobnim savjetima Muco je bio i predsjednik Centralnog savjeta osuđenika, zatim je radio u Centru za kulturno-prosvjetni rad, u sekcijama za sportske aktivnosti i u Komisiji za praćenje rezultata pojedinih vaspitnih kolektiva. Kolektiv u kome je Muco izdržavao kaznu bio je u pravilu čišći i sa manje krađa i tuča. Uz prećutnu saglasnost, Muco je preuzimao i neke obaveze vaspitača. Ove činjenice bile su važne u kontekstu mjera koje su poduzete 1981.godine.

OVDJE TREBA POMENUTI RAZMJEVANJE SLUŽBE STRAŽE POSEBNO KOJI SU DEŽURALI U II SMJENI TE STARJEŠINA KRUGA II / III SMJENE. DOK LICE KOJE JE BILO NAJMJERODAVNIJE BILO JE VRLO NEHUMANO, I IZVAN ETIKE SVOG POZIVA.

U Zenici 19.06.1981. god.

Osuđenik
Mehmedović Ahmed.

Dio pisma u kome Muco ukazuje na probleme

Naime, sredinom 1981.g. u osuđeničkim kolektivima je došlo do ozbiljnijih slučajeva narušavanja kućnog reda, zbog čega je uprava zatvora došla na ideju da ovo stanje prevaziđe na način da organizira takmičenje među kolektivima. Takmičenje je imalo za cilj da motivira vaspitače, stražare, poslovođe i osuđene na podizanje opće discipline. Za najbolje pojedince i kolektive predviđene su bile i vrijedne nagrade. Izrađen je vrlo precizan pravilnik takmičenja, znalo se tačno koliko negativnih bodova donosi svaka tuča ili krađa u kolektivu, a koliko pozitivnih bodova donosi ućešće na radnoj akciji ili, npr. izložbi ili pozorišnoj predstavi. Rezultati bodovanja su se mogli pratiti svakodnevno, a na kraju mjeseca pravio se redoslijed po uspješnosti kolektiva. Ocjena uspješnosti rada vaspitača ovisila je i o mjestu koje je kolektiv

zauzimao na ljestvici, pa je svim vaspitačima bilo stalo da im kolektiv bude što bolje plasiran. Za osuđeničke kolektive su bile predviđene različite nagrade, kao npr. TV u boji, komplet oprema za fudbal i slično, dok bi vaspitač imao novčanu stimulaciju. Sve ovo bila je još jedna prilika da Muco iskaže svoje sposobnosti.

Kolektivi u kojima je Muco izdržavao kaznu u pravilu su zauzimali jedno od prava tri mjesta, i to u velikoj mjeri zahvaljujući njegovom angažmanu. Naravno, vaspitačima nije bilo svejedno gdje će Muco izdržavati kaznu, svi su ga htjeli za svoj kolektiv. Muco je znao da motivira osuđene, da stvori kolektivni duh i nametne ciljeve. Uvijek je imao potpune informacije o događanjima u zatvoru, poznavao je lično većinu osuđenika i znao šta od koga može da očekuje.

U pojedinim kolektivima vaspitači su postavljali predsjednike savjeta kojima je prevashodni zadatak bio zauzimanje što bolje pozicije na ljestvici, pri čemu su im davana ovlaštenja veća od uobičajenih. Ali, niko nije mogao da se poredi sa Mucom.

U žaru borbe za poziciju na tabeli primjenjivani su i neki nedozvoljeni postupci, kao što su prijetnje i upotreba sile prema osuđenicima koji su donosili negativne bodove. I ovo je bio jedan od razloga zbog kojih je takmičenje među kolektivima izmaklo kontroli i postalo samo sebi svrha, pa je nakon par godina, kao eksperiment sumnjivih rezultata, i ukinuto.

Muco je, nažalost, imao i svoju tamniju stranu. U kontroliranim uvjetima funkcionirao je besprijekorno, ponašao se odgovorno i racionalno, tako da je uskoro dobio priliku da kroz korištenje vanjskih pogodnosti pokaže kako funkcionira bez nadzora. Prvu priliku iskoristio je na najgori moguči način: izvršio je bjekstvo i počinio novo krivično djelo. Uhvaćen je nakon mjesec dana i sproveden u zatvor. Bjekstvo, nova krivična djela i disciplinska kazna nisu ni najmanje umanjili njegovu potrebu da pomaže ljudima oko sebe. Već prvi dan po izlasku iz samice daje savjete kako da se u „Staklari" poboljša grijanje. Drugu šansu dobija nakon tri godine i ovoga puta bježi, ponovo čini krivična djela i na slobodi ostaje petnaest dana duže nego prvi put.

Ovi događaji su bili izuzetno frustrurajući za vaspitače, jer je Mucino ponašanje na pogodnostima, bez obzira na sve zasluge, pokazalo da tretman ne daje rezultate. Prošle su još dvije godine, kada je dobio, kako mu je saopćeno, posljednju šansu. Četiri dana dopusta trebali su da budu zadnji test za Mucu i vaspitače. Ovoga puta priča je imala sretan kraj. Muco se vratio na vrijeme, nije počinio nova krivična djela, a kao osuđenik besprijekornog ponašanja još mnogo puta je koristio pogodnosti. Uvjetnu slobodu je dobio 1986.g. i to 2 godine i 10 mjeseci prije redovnog isteka kazne. Nikada više nije došao u zatvor.

ROBIJAŠI

U proljeće 1969.g. prvi put su osuđene osobe organizirano posjetile jednu fudbalsku utakmicu. Bilo je to na stadionu Blatuša, a igrao se meč Prve savezne lige Čelik - Partizan.[4] Bilježimo ime vaspitača Džemala Trake, koji je u dogovoru sa upravom zatvora, pozvao osuđene osobe i saopštio im da svi oni koji žele mogu sa njim ići na fudbalsku utakmicu i to bez ikakvog obezbjeđenja od strane zatvorskih čuvara. Među osuđenim osobama je nastala nevjerica, jer tako nešto do tada nisu doživjeli, pogotovo što je poziv važio za sve osuđenike, bez obzira na njihovo ponašanje i dužinu kazne. Tek kada su im podijeljene značke fudbalskog kluba Čelik i karte za utakmicu, vidjeli su da uprava zatvora i vaspitač misle ozbiljno. Posjeta jednoj fudbalskoj utakmici Prve lige za sve je bio izvanredan događaj, ukazano im je povjerenje koje je budilo osjećaj odgovornosti i zadovoljstva. Odlazak i povratak sa utakmice prošao je u najboljem redu, mada sama utakmica nije bila posebno zanimljiva, jer je završena neriješenim rezultatom, bez pogodaka.

Međutim ono što je interesantno, to su bile reakcije ostalih gledalaca. Zbog odjeće u kojoj su bili osuđeni, gledaoci nisu znali o kakvim se to licima radi, pa su ih pitali jesu li oni nekakva vojska ili milicija. Kada su im se ovi predstavili i rekli da su osuđenici ili robijaši, kako su se međusobno zvali, koji su kolektivno došli da gledaju utakmicu, ovi su bili veoma iznenađeni, a nakon toga su počeli da ih pozdravljaju uzvicima robijaši, robijaši. Sigurni smo da je to prvi put da su se na zeničkim stadionima čuli uzvici robijaši, robijaši, što je tada bio pozdrav novim navijačima Čelika, koji su došli iz zatvora. Poznato je da su dosta godina kasnije navijači Čelika sami sebe nazvali robijašima, pa pretpostavljamo da to može imati veze sa jednom davnom posjetom osuđenika fudbalskoj utakmici Čelik–Partizan.

STRAŽAR UBICA

Čovjek koji je počinio najmonstruoznije krivično djelo - ubio najviše nedužnih ljudi, nije se nalazio na izdržavanju kazne u KPD-u Zenica, on je, nažalost, tu bio zaposlen. Mile Matić, rođen 1956.g. u Doboju, po zanimanju TV mehaničar, prema službenim provjerama koje su obavljene nakon što je konkurirao za mjesto stražara, bio je komunikativan, hvalisav, politički neaktivan, sportista, trener karate kluba. U KPD-u Zenica zaposlio se 1980.g i slijedećih pet godina njegovo ponašanje na radnom mjestu i u slobodnom vremenu bilo je takvo da se ni na koji način nije moglo naslutiti kakve će monstruozne zločine počiniti ovaj mladić.

Ali, već od sredine 1985.g. Matić dolazi u konflikt sa okolinom, najprije sa svojom sestrom i zetom, sa kojima živi u zajedničkom domaćinstvu, zatim sa

[4] Arhiv KPZ

radnim kolegama sa kojima se druži nakon radnog vremena.

Uglavnom se nalazi na bolovanju zbog različitih razloga, a od septembra mjeseca ustanovljeno je da boluje od psihoneuroze, zbog čega je na neuropsihijatrijskom odjeljenju u bolnici Crkvice proveo gotovo dva mjeseca do 16.01.1986.g. U međuvremenu je, zajedno sa drugim zaposlenicima, išao na redovan pregled radnika-stražara, gdje je takođe konstatirana dijagnoza Psyhoneurosis, nakon čega je zaključeno da nije sposoban za posao koji obavlja, te da ne smije posjedovati oružje i da se preporučuje promjena radnog mesta.[5]

Činjenice govore da je postojalo više vrlo ozbiljnih upozorenja zbog kojih je zatvorska uprava morala Matiću onemogućiti pristup oružju, ali to nažalost, nije učinjeno, pa je Matić Mile 26.2.1986.g. iz zatvora iznio automatsku pušku, pištolj i 300 metaka, te započeo svoj krvavi pohod. Već je ranije napravio spisak osoba koje treba likvidirati, a na prvom mjestu je bila porodica nesuđene djevojke, zatim muž njegove sestre, te nekoliko radnih kolega i pretpostavljenih u službi straže. Tokom dva dana, najveći masovni ubica, radnik KPD-a Zenica, ubio je nesuđenu djevojku, njenog djeda, baku, majku i brata, zatim svog zeta, radnog kolegu, taksistu i policajca. Umor i san spriječili su monstruma da nastavi svoj naum. Iscrpljen, provalio je u jednu kuću blizu Doboja gdje je uhvaćen na spavanju. Predao se bez otpora, a kada su ga upitali zna li šta je uradio odgovorio je da zna i da mu je žao što nije uspio likvidirati sve koje je imao na spisku. Za počinjene zločine, kao bolesnoj osobi, izrečena mu je mjera obaveznog psihijatrijskog liječenja i čuvanja u odgovarajućoj ustanovi.

VELIKI ZID

Tokom 1979.g. započeta je izgradnja zida, koji je trebao zaokružiti posjed KPD-a i precizno ga odvojiti od susjednih naselja i imanja. Ukupna površina zemljišta na kojoj se prostire KPD iznosi 17 hektara, od čega četiri hektara zauzima dio unutar zatvorskih zidova. Na preostalom dijelu se nalaze poljoprivredne površine, kasarna, različiti pomoćni objekti, a veliki dio uz stranu prema brdu Vučjak je pod šumom.

Ograda koja je okruživala domsko zemljište je vremenom uništena, tako da se nisu jasno znale granice do kog područja su posjedi KPD-a, a gdje prestaju. Posebno je bila loša situacija u dijelu posjeda koji graniči sa naseljem Krč, a koji su mještani pretvorili u smetljište. Zbog svega ovoga, tadašnji upravnik zatvora Fadil Lipničević odlučuje da se posjed zatvora jasno ogradi i to zidom koji bi išao duž cijelog posjeda, a ne samo na mjestima gdje je dolazilo do problema sa mještanima. Odmah je bilo jasno da za gradnju zida neće dobiti odobrenje općinskih vlasti koje su odbile izdati

[5] Arhiv KPZ

potrebne dozvole, sa obrazloženjem da bi se time narušio izgled grada.[6]

Osuđenici na radnoj akciji gradnje zida

Pretpostavljamo da u odbijanju saglasnosti ništa manju ulogu nije imalo i uvjerenje da bi omeđavanje domskog posjeda zidom samo utvrdilo opstanak zatvora u širem centru grada, čemu općinske vlasti nikada nisu bile sklone. Radovi su počeli u ljeto 1979. godine bez općinske saglasnosti i to na najkritičnijem mjestu, prema naselju Krč. Odmah nakon toga zid je počeo da raste i sa druge strane posjeda kod naselja Mokošnice, sa namjerom da se oba zida spoje na brdu iznad Doma.

Gradnja zida je, poslije izgradnje objekata u krugu Doma, sigurno najveći građevinski poduhvat koji je trajao tokom nekoliko godina, od ranog proljeća do kasne jeseni. Hiljade osuđenika su svakodnevno učestvovale na radnim akcijama gradnje zida koji je dugačak preko kilometar, širine do jednog i visine do pet metara. Međutim, zid ipak nije u potpunosti spojio svoja dva kraja. Nakon iscrpljujuće pravne bitke, općinske vlasti su uspjele isposlovati zabranu daljnje gradnje.

OTMICA

Osuđeni T.I. je u oktobru 1987.g. izdržao samo jednu godinu od ukupno 20, na koliko je osuđen zbog teškog slučaja razbojničke krađe sa ubistvom. Pravio je planove za bjekstvo, razmatrao različite opcije, slušao savjete drugih, ali sve što su mu predlagali činilo se da je osuđeno na neuspjeh. Zbog toga se odlučio na ideju koja mu se činila najprihvatljivijom: oteti neku službenu osobu i pod prijetnjom da će je ubiti iznudi puštanje na slobodu. Za svoju monstruoznu ideju pridobio je osuđenog R.J., inače saučesnika u vršenju krivičnih djela.

---

6 Arhiv KPZ

Zajedno su skovali plan da kidnapuju zatvorskog ljekara, što im se zbog izdvojenog mjesta ljekarske ordinacije u prizemlju Četvrtog paviljona, činilo najbolje rješenje. Dana 12.10.1987.g. u prijepodnevnim satima pokucali su na ljekareva vrata i odmah nakon što im je ovaj otvorio stavili mu nož pod grlo i tražili da nazove upravnika zatvora. U tom momentu, slučajno je u sobu ušao i medicinski tehničar, pa je i on, neplanirano, postao žrtva otmice. Obojicu su vezali pripremljenom žicom, stavili im krpe u usta i nož pod grlo. Obavili su razgovor sa upravnikom od koga su tražili da pred Četvrti paviljon dopremi ambulantna kola, šofera i pet litara benzina u kanisteru. Benzin im je bio potreban da poliju ljekara i medicinskog tehničara i da ih u slučaju neuspjeha otmice zapale, a šofer bi ih ambulantnim kolima izveo iz zatvora.

Upravnik Fadil Lipničević je već imao sličnog iskustva i znao je vrlo dobro pregovarati u kriznim situacijama, tako da je uspio odugovlačiti pregovore sve dok iz Sarajeva nije stigla jedinica specijalne milicije i napravila plan oslobađanja otetih. U međuvremenu su otmičari već počeli gubiti strpljenje, tako da je sitauacija u svakom momentu mogla izmaći kontroli, a jedan pogrešan korak je mogao dovesti do toga da otmičari likvidiraju taoce. T.I. je već za sobom imao jedno hladnokrvno ubistvo za koje je dobio maksimalnu zatvorsku kaznu i bio je svjestan da mu se, ma šta sada učinio, ne može izreći duža zatvorska kazne od one koju već izdržava.

Svima je to jasno stavio na znanje, izbacivši kroz prozor papirić na kome je pisalo „20–ne može više". Nakon punih sedam sati postignut je dogovor da otmičari izađu sa taocima, da će ih pred paviljonom čekati šofer sa kolima, te da će ih zajedno sa taocima izvesti iz zatvora, nakon čega bi taoci bili slobođeni. U međuvremenu je specijalna jedinica, sa tadašnjim ministrom policije za BiH, na licu mjesta napravila plan i rasporedila se u žbunje kod izlaznih vrata, par metara od mjesta gdje su trebali izaći otmičari i taoci. Kada su se na stepeništu pojavili otmičari vodeći vezane taoce sa noževima pod grlom, otpočela je akcija specijalne jedinice. Prvo je odjeknula jedna šok bomba sa jakom detonacijom, a zatim i bomba sa suzavcem, nakon čega su se pripadnici policije, sakriveni u žbunju, bacili na iznenađene otmičare, onesposobili ih i oslobodili taoce. Niko od talaca i otmičara nije povrijeđen u akciji koja je izvedena na besprijekoran način.

Za počinjeno djelo otmice T. I. je dobio kaznu zatvora u trajanju od 10 godina, koja mu je odmah ujedinjena sa već postojećom kaznom na ukupno 20 godina zatvora, tako da za krivično djelo otmice, praktično, po slovu zakona nije izdržavao ni jedan jedini dan zatvorske kazne, dok je R. J. dobio kaznu zatvora u trajanju od 7 godina. Nikada prije, a ni poslije ovog slučaja niko nije pokušao pobjeći iz zatvora na ovakav način.

IZMIJEŠTANJE KAZNIONICE

U vrijeme kada je nastala, zenička kaznionica se nalazila dosta daleko od postojećih naselja. Smještena podno brda Vučjak, nikome nije smetala, niti je ikome bila na putu. Bez obzira na to, sama činjenica da se zatvor nalazi u blizini varoši nikada nije dobro prihvaćena među stanovništvom zeničkih mahala.

To da ljudi već 120 godina dolaze u Zenicu da bi robijali svoje kazne, nije loše prihvaćeno samo u lokalnoj sredini, već je uticalo na negativnu percepciju grada u mnogo širem geografskom i pojmovnom značenju. Spominjanje Zenice u negativnom kontekstu, može se reći traje i do današnjih dana. Ljudi su imali običaj reći za nekoga ko je krenuo krivim putem da će završiti u Zenici, da mu je zamirisao zenički hljeb ili da se zaželio zeničkih kreveta.

Kaznionica je, ipak, uvijek bila institucija od velike važnosti za svaku državu, zbog čega se državna vlast trudila da ustanova dobro funkcionira. KPD Zenica je uvijek kroz svoju istoriju funkcionirao tako da je odgovarao centralnoj vlasti, bilo da je u pitanju Austro-Ugarska, Kraljevina Jugoslavija, SFRJ ili država Bosna i Hercegovina i nikada lokalna vlast nije imala ingerencije nad zatvorom.

Zenička kaznionica – slikano između dva rata

Možda je i to jedan od razloga zbog čega odnosi zatvorskih uprava i lokalnih vlasti nikada nisu bili idilični. Znamo da je još u austrougarskom periodu postojao

animozitet između čaršije i zatvorske uprave i da su se predstavnici čaršije zbog raznoraznih stvari često žalili Zemaljskoj vladi u Sarajevu, a zbog afere sa svinjskom farmom obraćali su se i caru Franji Josipu I.

Kako se Zenica od male varošice sa kraja XIX vijeka, kada je imala oko 2.000 stanovnika, zahvaljujući nagloj industrijalizaciji ubrzano širila, prostor KPD-a u podnožju Vučjaka našao se gotovo potpuno okružen stambenim naseljima. Soliteri i privatne kuće izgrađene su tik uz zemljište koje pripada zatvoru, zbog čega su se zatvorske uprave osjećale ugraženim, a sa druge strane općinske vlasti su bile stava da je prostor koji zauzima zatvor prirodna prepreka širenju grada.

Ovaj sukob interesa je posebno bio aktuelan šezdesetih godina, kada je Zenica u jednom desetljeću gotovo u potpunosti izmijenila svoje lice i kada joj je za izgradnju stambenih naselja bio potreban i prostor koji je zauzimao Dom.

Prva ozbiljna inicijativa za izmiještanje zatvora bila je 1963. g. kada su kao argumenti za dislokaciju zatvora, pored potrebe za širenjem grada, upotrebljeni i oni koji su govorili o ugroženoj bezbjednosti građana i zagađenju koje su prouzokovali pogoni smješteni u kruga zatvora. Moguće da su ovo bili i prvi znaci buđenja ekološke svijesti na zeničkom području, doduše, u funkciji jedne sasvim druge namjere.

Općinske vlasti su napravile i elaborat o tome kako iskoristiti postojeće kapacitete. Predviđeno je samo zadržavanje funkcije istražnog zatvora, a postojeći objekti bi se iskoristili za privredne djelatnosti. Zaposleno osoblje, vaspitači, stražari i ostali bi zajedno sa osuđenicima bili razmješteni u druge zatvore na području BiH i Jugoslavije. Pokretači inicijative za izmiještanje zatvora uložili su dosta energije nastojeći da dokažu opravdanost svojih namjera, pri čemu su se pozivali na građene Zenice, govoreći da je to i njihov dugogodišnji san.

Slična inicijativa je pokrenuta i 1976.g. sa istim argumentima, kao i posljednja pred rat 1991.g. kada je Skupština općine Zenica zatražila da se o ovom izjasni Skupština BiH.

U posljednjem periodu više se nisu čuli ozbiljni glasovi za dislokaciju zatvora. U svakom slučaju, i pored ranije navedenih, prostornih, ekoloških i sigurnosnih argumenata, treba znati da izmiještanje zatvora podrazumijeva i gradnju novog, sa svim odgovarajućim uvjetima za osuđene osobe, što sigurno iziskuje velika materijalna sredstva, o čemu eventualne nove inicijative moraju voditi računa.

PERIOD 1992 – 2008

Događaji koji su prethodili agresiji na Bosnu i Hercegovinu imali su svoj odraz i u KPD-u Zenica. Propaganda o ugroženosti pojedinih naroda, insistiranje na tome da jedan narod živi u jednoj državi, formiranje autonomnih regija, kulturnih autonomija, zatim glasanje o nezavisnosti i proglašenje samostalne države Bosne i Hercegovine, neminovno su uticali na atmosferu među osuđenima, ali i zaposlenim licima u zatvoru. Dolazi do podvajanja na nacionalnoj osnovi, zbližavaju se osuđeni i zaposlenici iste nacionalnosti, osuđene osobe traže premještaj u zatvore koje se nalaze u sredinama u kojima preovladava „njihova" nacionalnost. Ovo je posebno karakteristično za osuđene osobe -pripadnike srpske nacionalnosti, koje traže premještaj u KPD Foča, ističući da se u Zenici ne osjećaju sigurno i da žele sa svojim narodom izdržavati kaznu.

Već krajem 1991.g. i početkom 1992.g., gotovo trećina zaposlenih odlazi u penziju, njih ukupno 95.[1] Svi su penzionisani pod privilegiranim uvjetima koji su važili za zaposlene u kazneno-popravnim ustanovama. Većina radnika je bila u dobi do 45 godina i vjerovatno bi nastavili dalje raditi da nisu bili na pomolu događaji koji su ubrzali njihovu odluku o penzionisanju. Neposredno prije početka i u prvim mjesecima rata, jedan broj zaposlenih je preko noći napustio grad, svoja radna mjesta, kuće i stanove. Na ovaj način je KPD Zenica napustilo 66 osoba, uglavnom srpske nacionalnosti. S druge strane, desetine mlađih zaposlenika, prije svega iz Službe straže, mobilizirano je u TO, a sve to je uticalo da se broj zaposlenih u zatvoru više nego prepolovi.

Događaji koji su se odvijali neposredno prije početka rata nisu, naravno, ostavili ravnodušnim ni osuđene osobe koje su već od marta 1992.g. počele sa pojedinačnim otkazivanjem poslušnosti, a zatim štrajkovima i postavljanjem barikada na krugu zatvora. Kada su se početkom aprila desili prvi veći oružani sukobi, svi osuđenici su započeli masovni štrajk, odbili su da rade i tražili da budu pušteni na slobodu, obrazlažući to brigom za svoje porodice. Briga za porodice bio je prvi razlog koji su osuđeni isticali u želji da se oslobode, a nakon toga potreba da se brani kućni prag i domovina. Štrajk je prerastao u pobunu koja je započela tako što se jedan broj osuđenih odbio povući sa sportskog poligona. Ostali su ih u početku obezbjeđivali ćebadima, hranom i ostalim potrepštinama, a zatim im se gotovo svi pridružili. Zajedno su bili jači, jedni druge su hrabrili, a svima je bio isti cilj - izvršiti pritisak, iskoristiti date okolnosti i izaći iz zatvora. I pored najbolje volje jednog dijela osuđenih, koji su nastojali smiriti situaciju i kanalisati zahtjeve, situacija je ubrzo izmakla kontroli pa je otpočela rušilačka akcija u kojoj su paljena ćebad i namještaj,

[1] Arhiv KPZ

uništavano sve što je bilo pod rukom. Tog aprila se i posljednji put čuo otkucaj kazzioničkog sata, koji je više od sto godina pokazivao tačno vrijeme; u rušilačkom strampedu potpuno je uništen. Nakon što je provaljena zatvorska apoteka, iz koje su uzeti opijati, jedan broj osuđenih se drogirao, što je pobuni dalo novu, rušilačku dimenziju i tom prilikom je zabilježena i prva žrtva – stradao je osuđenik usljed predozranja.

Osuđene osobe su se bezobzirno ponašale, uspostavljajući svoju vlast u pojedinim dijelovima zatvora, vršeći kontinuirani pritisak na upravu, tražeći da se oslobode i prijeteći da će zapaliti cijeli Dom, što je zbog drvenih podova i krovova bilo lako izvodivo. Uprava zatvora je bila pod velikim pritiskom. Bilo je neophodno što prije smiriti pobunu, što je bilo teško izvodivo bez ugrožavanja života osuđenih, ali i radnika Doma, posebno straže. Nasilno gušenje pobune ipak nije dolazilo u obzir, jer je u zatvoru ostao samo manji broj zaposlenih lica, a s druge strane, osuđene osobe su bile izuzetno motivirane da istraju u svojim zahtjevima, jer je postavljeni cilj - sloboda, bio vrijedan svakog rizika. Preostalo je samo da se situacija, koliko je to moguće, drži pod kontrolom i da se onemogući masovni bijeg ili paljevina zatvora.

O svemu ovome izviješteni[2] su Ministarstvo pravde i Vlada u Sarajevu. Međutim, problemi sa osuđenim osobama u zeničkom zatvoru nisu mogli bili prioritet u prvim danima agresije. Ponovo su počele špekupacije o tome da će se zatvor rasformirati, da će osuđene osobe biti puštene, a da će se objekti pretvoriti u kasarne. Općinska i vojna vlast su tih dana obilazile zatvor, vršile preglede i mjerenja. Moguće da je namjera bila iskoristiti konfuziju koja je nastala početkom rata i ostvariti stare snove o ukidanja zatvora. Međutim, sve nedoumice u pogledu daljenjeg opstanka zeničkog zatvora riješene su Uredbom Predsjedništva BiH izdatom 2.6.1992.g. pod brojem 1178/92 .

Uredba sa zakonskom snagom određuje da Zakon o izvršenju krivičnih i prekršajnih sankcija važi i za vrijeme neposredne ratne opasnosti i ratnog stanja, te da kazneno-popravne ustanove, među njima i prije svih, zenički zatvor, nastavljaju sa radom.

Dalje je određeno da će lica, suđena na kazne zatvora preko godinu dana, kaznu izdržavati u kazneno-popravnom domu, zatim da se osuđenim za vrijeme ratne opasnosti uskraćuju određena prava i beneficije, kao što je naknada za rad i vanjske pogodnosti. A ono što je pobunjenike posebno zanimalo, bila odredba, po kojoj se svim osuđenim osobama, koje su pozvane na služenje vojnog roka, izvršenje kazne prekida dok traju ratne opasnosti. Uredba se odnosila samo na osuđenike kojima je kazna zatvora izrečena u trajanju manjem od tri godine.

2 Arhiv KPZ

Ponedjeljak, 15. juna 1992. SLUŽBENI LIST RBiH Broj 6 - Strana 209

115

Na osnovu Amandmana LI tačka 5. stav 3. na Ustav Republike Bosne i Hercegovine, Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine, na prijedlog Vlade Republike Bosne i Hercegovine, donsi

UREDBU SA ZAKONSKOM SNAGOM

O PRIMJENI ZAKONA O IZVRŠENJU KRIVIČNIH I PREKRŠAJNIH SANKCIJA ZA VRIJEME NEPOSREDNE RATNE OPASNOSTI ILI ZA VRIJEME RATNOG STANJA

Član 1.

Zakon o izvrše°u krivičnih i prekršajnih sankcija - Prečišćeni tekst (u da*em tekstu: Zakon - »Službeni list SRBiH«, br. 2/84, 12/87, 25/88 i 27/90) primje°uje se za vrijeme neposredne ratne opasnosti ili za vrijeme ratnog sta°a, ako ovom uredbom nije drukčije određeno.

Član 2.

U slučaju neposredne ratne opasnosti ili za vrijeme ratnog sta°a kazneno-popravne organizacije osnovane zakonom, nastav*aju sa radom. Izuzetno od odredbe stava 1. ovog člana prestaje sa radom Kazneno-popravni dom u Butmiru.

Član 3.

Osuđena lica izdržavaju kaznu zatvora čije traja°e odnosno ostatak traja°a po uračunatom pritvoru ili oproštenoj kazni iznosi:

- do jedne godine - u okručnom zatvoru, i
- preko jedne godine - u kazneno-popravnom domu.

Član 4.

Licima osuđenim na kaznu zatvora do tri godine, koja su pozvana radi vrše°a vojne dužnosti ili se nalaze na izvrše°u takve dužnosti, odlaže se izvrše°e kazne na određeno vrijeme a naj kasnije do prestanka neposredne ratne opasnosti odnosno završetka rata, osim ako su osuđeni za krivična djela protiv osnova društvenog uređe°a i bezbjednosti Republike Bosne i Hercegovine, za krivična djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava, ili ako su višestruki povratnici.

Član 5.

Licima osuđenim na kaznu zatvora do tri godine, koja se nalaze na izdržava°u kazne zatvora, a pozvana su radi vrše°a vojne dužnosti, prekida se izvrše°e kazne zatvora na određeno vrijeme, a najkasnije do prestanka neposredne ratne opasnosti odnosno završetka rata, osim ako su im te kazne izrečene zbog krivičnih dijela protiv osnova društvenog uređe°a i bezbjednosti Republike Bosne i Hercegovine, protiv čovječnosti i međunarodnog prava, ili ako su višestruki povratnici. O prekidu iz stava 1. ovog člana odlučuje upravnik kazneno-popravne organizacije.

Član 6.

Vlada Republike Bosne i Hercegovine (u da*em tekstu: Vlada) može odrediti za lica osuđena na kaznu zatvora za određena krivična djela i u određenom traja°u, kao i za lica koja se već nalaze na izdržava°u kazne zatvora, odgodi odnosno prekine izdržava°e kazne zatvora na određeno vrijeme, a najkasnije do prestanka neposredne ratne opasnosti odnosno završetka rata, ako ocijeni da je to u interesu odbrane i bezbjednosti zem*e.

Član 7.

Osuđeno lice kome je izvrše°e kazne odloženo ili prekinuto po bilo kom osnovu, kao i lice koje se nalazi na uslovnom otpustu, može se uputiti na izdržava°e cijele ili dijela kazne, ako se na slobodi ponaša suprotno interesima odbrane i bezbjednosti zam*e. Odluku iz predhodnog stava donosi organ određen Zakonom.

Član 8.

Osuđeno lice može se premjestiti iz jedne u drugu kazneno-popravnu organizaciju samo po službenoj dužnosti i bez pribav*a°a miš*e°a kazneno-popravne organizacije.

Član 9.

Kategorizaciju kazneno-popravnih organizacija utvrđuje Vlada na prijedlog ministra za pravosuđe i upravu (u da*em tekstu: Ministar).

Član 10.

U izuzetnim prilikama, a naročito kada to nalažu interesi bezbjednosti ministar može za određeni period obustaviti dava°a svih ili pojedinih prava i pogodnosti osuđenim licima predviđenih zakonom, drugim opštim propisima i aktom.

Član 11.

Osuđenom licu na izdržava°u kazne zatvora mogu se uskratiti određena prava i pogodnosti utvrđene Zakonom, drugim propisom i opštim aktom ukoliko se ocijeni da je to u interesu odbrane i bezbjednosti zem*e. Odluku, o smislu odredbe stava 1. ovog člana donosi upravnik kazneno-popravne organizacije.

Član 12.

Kada to zahtjevaju interesi odbrane i bezbjednosti zem*e, upravnik kazneno-popravne organizacije može i bez saglasnosti Ministarstva za pravosuđe i upravu (u da*em tekstu: Ministarstvo) uputiti određena osuđena lica na rad izvan kazneno-popravne organizacije.

Član 13.

Odredbe Zakona o naknadama za rad osuđenih lica, kao i odredbe o obrazova°u osuđenih lica ne primje°uju se.

Član 14

Odredbe čl. 10 do 13. ove uredbe shodno se primje°uju i na lica kojima je izrečena kazna malo*etničkog zatvora.

Član 15.

Lice kaž°eno u prekršajnom postupku žalbu na rješe°e o odlaga°u izvrše°a kazne zatvora može podnijeti predsjedniku osnovnog suda na čijem području se nalazi opštinski sud za prekršaje koji je odlučivao u prvom stepenu.

Član 16.

Prema stepenu obezbjeđe°a i ograniče°a slobode osuđenih lica i mjerama koje se primje°uju u postupa°u sa tim licima, sve kazneno-popravne organizacije su zatvorenog tipa.

Član 17.

Unutraš°u organizaciju kazneno-popravne organizacije utvrđuje upravnik kazneno-popravne organizacije, uz shodnu primjenu Odluke o utvrđiva°u uslova o privremenoj unutraš°oj organizaciji i raspoređiva°u radnika ministarstva, drugih republičkih organa uprave i republičkih upravnih organizacija za vrijeme neposredne ratne opasnosti (»Službeni list RBiH«, broj 5/92). Na pravilnik o unutraš°oj organizaciji kazneno-popravne organizacije saglasnost daje Ministarsstvo.

Nakon primjene Uredbe, na izdržavanju kazne ostaje svega šezdesetak osuđenih, koji su imali kaznu zatvora dužu od tri godine. Svi ostali su napustili zenički zatvor i većina je mobilizirana u jedinice A BiH. Mnogi sudionici pobune su se tih dana mogli vidjeti u zeničkim kafićima sa kalašnjikovim, nemarno prebačenim preko koljena. Jedan mali broj otpuštenih je uskoro napravio nova krivična djela i ponove se našao u zatvoru, ali velika većina je časno služila u jedinicama u koje su pozvani. Naknadno, po završetku rata, svim osuđenicima koji su mobilizirani na ovaj način, oprošten je preostali dio neizdržane kazne.

Jedan dio zatvora je već u početku agresije ustupljen vojnim vlastima. Već u junu 1992.g. vojne vlasti su preuzele Peti paviljon, pretvorivši ga u logor za ratne zarobljenike, a nakon toga, u septembru iste godine, preuzele su i prizemlje Prvog, kao i jedan sprat Drugog paviljona, koji su pretvoreni u vojne pritvore.

Potpuni nadzor i upravljanje nad ovim objektima imala je vojna vlast, pod punom kontrolom A BiH, dok službeno osoblje zatvora nije imalo dozvoljen pristup u prostore pod kontrolom vojske. Nekoliko godina kasnije, kada je otkriveno da su vojne vlasti skrivale dva pripadnika srpske nacionalnosti, mnogi su zbog ovoga optuživali zatvorsku upravu, koja nije ni znala za ovaj slučaj. KPD Zenica je, pored objekata koji su ustupljeni za potrebe odbrane, dao svoj doprinos i u opremi, pa je tako za potrebe TO na samom početku rata dato 353 dugih cijevi, 87 kratkih cijevi, 95.680 metaka, 500 uniformi i 3 službena automobila.[3]

Proizvodnja u industrijskim pogonima je zbog štrajka obustavljena već u aprilu 1992.g., a nakon toga nije više bilo ni mogućnosti, niti razloga da se ponovo pokreće. Potpuno pusti pogoni su djelovali sablasno, sve dok nije sazrela ideja da je tu moguće organizirati namjensku proizvodnju za vojne potrebe. Krajem 1992.g. livnica, brusiona i djelomično ostali pogoni, ponovo su oživjeli, proizvodeći umjesto poznatih kapa, košuljice za granate. Na ovim poslovima je, pored radnika KPD–a, mobilizirano i stotinjak radnika Željezare Zenica, koji su prije rata obavljali slične poslove u livarstvu. Namjenska proizvodnja za potrebe odbrane BiH je bila pod kontrolom vojnih vlasti, koje nisu imale povjerenja u osuđena lica, pa su sve poslove na livanju i brušenju isključivo obavljale civilne osobe. S obzirom da se radilo o namjenskoj proizvodnji, vojne vlasti su strahovale da bi osuđeni, posebno, oni neprijateljski raspoloženi, mogli vršiti sabotaže na postrojenjima. Tek nakon niza razgovora i ubjeđivanja sa vojnim vlastima, od sredine 1993.g. i osuđene osobe se zapošljavaju u namjenskoj proizvodnji. Rad osuđenih u namjenskoj proizvodnji je organiziran na dobrovoljnoj osnovi i niko nije primoravan da radi na ovako osjetljivim radnim mjestima. Velika većina osuđenih je rado prihvatila mogućnost da radi na ovim poslovima, smatrajući to i svojom patriotskom obavezom.

---

[3] Arhiv KPZ

Nažalost, nije bilo moguće dugo držati u tajnosti da se u zatvorskim pogonima odvija namjenska proizvodnja, zbog čega je KPD tokom cijelog rata gađan iz različitih artiljerijskih oruđa. Desetine granata pale su u krug zatvora, a nekoliko njih pogodilo je upravo dio krova na Prvom paviljonu gdje je počela pobuna osuđenih. Srećom, granate su pale godinu dana nakon toga. Pogođeni su i proizvodni pogoni, ali nije nanesena veća šteta koja bi prouzrokovala prekid proizvodnje.

S obzirom na debele zidove i ogromne podrume, zenički zatvor je u improviziranim skloništima mogao pružiti sigurnu zaštitu svim zaposlenim, ali su ljudi nerado koristili ove prednosti zbog velike hladnoće koja je izbijala iz podrumskih zidova. Naime, već prije početka rata uprava Doma je u velikom podrumu stare upravne zgrade napravila pristojno sklonište. Postavljene su klupe, uvedeni svjetlo, voda i telefonske linije, a sve s ciljem da boravak u slučaju potrebe bude što podnošljiviji. Međutim, na jedno nije računala, a to je stogodišnja memla zatvorskih zidova. To su mogli znati samo osuđenici koji su kažnjavani postupkom u „isusovačama“ u podrumu Drugog paviljona. Već prilikom prvih ratnih dejstava u okolini Zenice, svim zaposlenim, zajedno sa osuđenim licima, naređeno je da siđu u pripremljeno sklonište kroz otvor koji se nalazi u krugu zatvora ispred Prvog paviljona. S obzirom da je bio ljetni dan i temperatura vazduha preko 30 stepeni, u prvi mah se boravak u podrumu učinio prijatan. Međutim, već nakon petnaestak minuta je postalo hladnije, a nakon pola sata svi su cvokotali od hladnoće i teško disali zbog vlažnog vazduha, pa je dalji boravak postao neizdrživ. Nakon još jednog ili dva pokušaja da se ljudi na ovaj način zaštitite od granatiranja, u sklonište više niko nije ulazio, jer se činilo da je opasnije biti u skloništu, nego se izlagati udarima granata.

OSUĐENI

Uredba Predsjedništa BiH iz juna 1992.g. sadržavala je odredbu prema kojoj na izdržavanje kazne nisu ni upućivani osuđenici kojima je već izrečena kazna u trajanju manjem od tri godine. Sve ovo imalo je odraza i na broj osuđenih koji su se nalazili na izdržavanju kazne, tako da se nakon primjene Uredbe broj osuđenih kretao oko šezdeset. Kaznu su nastavili izdržavati samo osuđeni za najteža krivična djela, kojima su izrečene kazne zatvora u trajanju dužem od tri godine. Nezadovoljni činjenicom da im pomenutom uredbom nije omogućen prekid kazne, preostali osuđenici su svakodnevno vršili pritisak, tražeći da im se omogući izlazak iz zatvora, pri čemu su najčešće isticali argumente da žele učestvovati u odbrani zemlje i zaštiti svoje porodice. Kada je redovno snabdijevanje osnovnim životnim namirnicama došlo u pitanje, iznosili su argument da im uprava nije u ustanju obezbijediti tri redovna obroka prema propisanim tablicama ishrane. Iako je imala razumijevanja za zahtjeve osuđenih, uprava zatvora nije bila ovlaštena, niti je namjeravala da ih oslobodi daljeg izdržavanja kazne, samo je poduzela pojačane mjere opreza.

Pregled kretanja broja osuđenih tokom ratnog perioda

Godina	**Primljeno**	**Otpušteno**	**Prosječan broj**
1992.g.	120	410	60
1993.g.	87	62	70
1994.g.	152	107	140
1995.g.	178	127	180

Industrijski pogoni su početkom rata prestali sa radom, a jedan broj osuđenih je i dalje obavljao neophodne poslove u kuhinji, vešeraju, poljoprivrednom imanju, na čiščenju i održavanju. Mada je Uredbom ukinuta svaka naknada za rad osuđenih, kompromis je nađen tako da im je dijeljeno od 5 do 10 cigareta dnevno i 2 bona za kafu, koju su mogli popiti u kantini Doma. Ovih nekoliko cigareta i kafa u to vrijeme je značilo mnogo i istovremeno omogućavalo potrebnu radnu snagu. Inače, poznato je da ogromna većina osuđenih ne bi mogla funkcionirati bez cigareta i kafe, pa se uprava osjećala obaveznom, bez obzira na okolnosti, da osuđenima obezbijedi ove artikle. Sa ishranom osuđenih nije bilo većih problema sve do blokade grada, sredinom aprila 1993.g., kada se zbog neredovnog snabdijevanja namirnicama broj obroka smanjuje sa tri na dva dnevno. U nekoliko navrata situacija je bila krajnje kritična, kada je Dom imao hrane samo za dan-dva, ali je uvijek u posljednji čas stizala pomoć od općine ili od korpusa. Da uprava nije mogla obezbijediti osnovnu ishranu osuđenih bila bi primorana svim osuđenicima otvoriti kapije zatvora i pustiti ih da se sami snalaze, što, vjerovatno, ne bi bilo bezazleno po okolinu.

Ostaje zabilježen podatak da su i nakon svih racionaliziranja tablica ishrane, u vrijeme najveće krize krajem 1993.g. i početkom 1994.g., osuđeni, između ostalog, dobijali po 520 grama hljeba dnevno, što je količina o kojoj su građani Zenice, pa i zaposleni u KPD-u, mogli samo da maštaju.

Struktura osuđenih koji su na izdržavanje kazne došli tokom rata bila je bitno drugačija od uobičajene. Većina osuđenih dolazi zbog izbjegavanja mobilizacije, zatim učešća u neprijateljskim jedinicama i činjenja teških krivičnih djela tokom ratnih dejstava. Među ovim kategorijama specifični su bili pripadnici sekte Jehovini svjedoci, koji su iz religioznih ubjeđenja odbijali da prime oružje, pa su tako potpadali pod udar zakona i suđeni na kazne zatvora od 1 do 2 godine. U drugoj polovini 1992.g. na izdržavanje kazne dolaze i pripadnici srpske nacionalnosti, suđeni zbog učešća u paravojnim formacijama i zarobljeni u borbama oko Zenice. Poslije aprila 1993.g. i sukoba A BiH i HVO–a na izdržavanje kazne dolaze i osuđenici hrvatske nacionalnosti, tako da se jedni pored drugih nalaze pripadnici svih zaraćenih strana. Zbog bojazni od odmazde, prva grupa osuđenih lica srpske nacionalnosti izdvojena je u posebne prostorije. Kada zbog ograničenih smještajnih kapaciteta više nije bilo dovoljno prostora, uprava se odlučila na zajednički smještaj svih, bez obzira na nacionalnost. Sada su se svi nalazili zajedno ne samo u istom zatvoru, nego i u istim sobama, krevet do kreveta. Teško je za povjerovati, ali gotovo da nije bilo niti jednog pojedinačnog incidenta među osuđenima, pripadnicima suprotstavljenih vojnih formacija.

Međutim, kada je trebalo izvršiti određene pritiske na upravu zatvora, onda se posezalo i za argumentom nacionalne ugroženosti, što je bio obrazac ponašanja za sve tri etničke skupine, pri čemu je postojala prećutna saglasnost da se to radi bez obzira na stvarno stanje, a sve s ciljem oslobađanja od kazne ili bar ublažavanja uvjeta.

Većina osuđenika koji su suđeni zbog učešća u neprijateljskim vojnim formacijama kaznu nije izdržala do kraja. Uglavnom je funkcionirao sistem razmjene ratnih zarobljenika, pri čemu bi se prethodno donijela odluka o aboliciji po službenoj dužnosti, po kojoj se određena lica imenom i prezimenom oslobađaju od daljeg izvršenja kazne s ciljem razmjene.

Na osnovu člana 2. i 16. Zakona o pomilovanju ("Službeni list SR BiH", broj 17/77) i ("Službeni list R BiH", broj 6/92) i člana 48. Poslovnika Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, na sjednici od 05.10 1994.godine, d o n i j e l o

ODLUKU
O
ABOLICIJI PO SLUŽBENOJ DUŽNOSTI

I

Oslobađa se od daljeg krivičnog postupka u cilju razmjene za lica zarobljena od strane agresora:

1. JANKOVIĆ DRAGO
2. NIKOLIĆ DRAGAN
3. NOVAKOVIĆ BOJAN
4. RACA BRANKO
5. BOŠNJAK JOVAN
6. MARIĆ RODOLJUB
7. MIHAJLOVIĆ VELIMIR
8. MARIĆ RANKO
9. LALIĆ JOVO
10. VUKOVIĆ MILOVAN

II

Odluka stupa na snagu danom izvršene razmjene.

Tačno godinu dana poštovana je uredba po kojoj osuđenim licima nije bilo dozvoljeno korištenje vanjskih pogodnosti. Međutim, i u ratnim okolnostima ljudi su se rađali, umirali, oboljevali i imali potrebu komunicirati sa porodicom, obavljati razne administrativne poslove, zbog čega uprava zatvora polovinom 1993.g odlučuje da ponovno odobrava vanjske pogodnosti. U periodu dok je trajala blokada grada, u obzir za dodjelu pogodnosti dolazili su samo oni osuđenici čije je boravište bilo u tom okruženju, a kako se situacija na frontovima mijenjala, dozvoljavan je odlazak kućama i osobama sa područja drugih gradova: Zavidovića, Maglaja, Tuzle i ostalih. Broj zloupotreba nije bio ništa veći nego u mirnodopska vremena, a razlog tome, vjerovatno, leži i u pojačanoj kontroli kretanja, postavljenim punktovima, policijskom satu i drugim mjerama. Interesantno je da su vanjske pogodnosti koristili i osuđenici koji su suđeni kao pripadnici neprijateljskih formacija, ali pod uslovom da su im se porodice nalazile na području koje je kontrolirala A BiH.

Ozbiljan problem imali su osuđenici kojima je isticala kazna, a koji se zbog ratnih dejstava i blokada nisu mogli vratiti svojim kućama. Obraćali su se upravi sa molbama da i dalje ostanu u zatvoru, što, naravno, nije bilo moguće. Rješenje

je nađeno tako da su te osobe premještene na zatvorsku ekonomiju u Begovom Hanu, gdje su obavljale razne poslove. Omogućeno im je da dobiju sve ono što i osuđena lica - hranu, cigarete i kafu. Oni su u potpunosti poštovali kućni red, čak više od osuđenih, jer je dogovor o gostoprimstvu važio samo u slučaju primjerenog ponašanja, dok bi u suprotnom bili primorani napustiti ekonomiju. Po svojoj volji su mogli otići kada su htjeli, jer uprava nikoga nije primoravala da prisilno napusti to utočište. Osuđeni kojima je istekla kazna najčešće su tu boravili nekoliko mjeseci, dok se nisu stvorili uvjeti za odlazak kućama, ali za par osuđenika se boravak produžio na nekoliko godina. To su bili osuđenici srpske nacionalnosti, koji su na ovaj način izbjegavali mobilizaciju u vojsku RS.

Program resocijalizacije je tokom ratnog perioda bilo moguće samo djelomično realizirati. U prvom planu je bilo preživljavanje i očuvanje osnovnih resursa i funkcije zatvora. U ratu nije funkcionirao sistem klasifikacije u stimulativne grupe, nije bilo obrazovanja osuđenih, zarade su im suspendirane, a zamro je i rad sekcija. Stanje se počelo postepeno normalizirati tek početkom 1996.g. po okončanju rata. Ponovo se uvode naknade za osuđenički rad, klasifikcija i ocjenjivanje osuđenih, a omogućuje se i školovanje. Struktura prema krivičnim djelima poprima uobičajeni izgled, najviše je osuđenih za imovinske delikte, zatim krvne, pa razbojništva i silovanja. Tokom ratnog i perioda neposredno poslije rata doneseno je više odluka o pomilovanju i amnestiji. Pojedinim kategorijama je u cijelosti oprošten preostali dio kazne, nekima trećina, a vrlo često je pozitivno odgovarano na individualne molbe osuđenih, što su bile povoljne okolnosti za osuđenike kojima je izricana kazna zatvora u višegodišnjem trajanju. Zahvaljujući pomilovanjima mnogi nisu izdržali ni polovinu izrečene kazne, a bilježimo nekoliko slučajeva gdje su izdržali manje od jedne trećine.

Broj osuđenih na izdržavanju kazne se postepeno povećavao, tako da je u prvoj godini poslije rata na izdržavanje kazne došlo 176 osuđenih, a 2000.g. već 1148. Uporedo sa povećanjem broja osuđenih povećavan je i smještajni kapacitet zatvora, kako bi svi osuđenici u spavaonicama imali prostor od $4m^2$, što je propisano federalnim standardima o uvjetima izdržavanja kazne zatvora. Sve do 2000.g. kapaciteti su bili veći od brojnog stanja, da bi poslije te godine broj osuđenih konstantno prelazio kapacitete i to za 10% do 20%. Obnovljeni su svi objekti koji su bili devastirani u ratu, ali i dalje postoji problem smještaja, jer se broj osuđenih kontinuirano povećava.

U tabeli prikazujemo kretanje broja osuđenih u periodu 1996 - 2005

Godina	Došli	Otpušteni	Prosječan broj osuđenih
1996.	176	123	200
1997.	330	183	240
1998.	371	401	310
1999.	584	561	320
2000.	1148	1048	350
2001.	1241	1068	500
2002.	1150	1027	620
2003.	1164	1131	630
2004.	1141	1091	680
2005.	993	994	700

CAR

Malo ih je koji su u posljednjih 40–tak godina boravili u zeničkom zatvoru, a da nisu čuli za Ibraković Huseina, zvanog Car. Kad se uđe kroz glavnu kapiju zatvorskog kruga, prvo što će se vidjeti biće, najverovatnije, Car u svojoj karakterističnoj, polusagnutoj pozi kako sa metlom u ruci čisti svoj rejon ispred Prvog paviljona. Uvijek nasmijan, spreman na razgovor, sa lakoćom i predanošću, on već decenijama obavlja posao ćiščenja zatvorskog kruga. Izuzetak je proljećno doba kada se Car posvećuje cvijeću pa je tada i njegovom zaslugom zatvorski krug pun raznolikog cvijeća, a posebno ruža, koje on najviše voli.

Car je do sada izdržao oko četrdeset godina kazne i poznat je po tome, jer za 120 godina postojanja zeničkog zatvora, niko nije više vremena od njega proveo iza tih zidina. Počeo je sa sitnim krađama i prevarama za koje je dobijao zatvorske kazne

u trajanju od po nekoliko mjeseci. Nastavio je sa teškim krađama i prevarama, za koje je osuđivan na kazne od po nekoliko godina, da bi na kraju dobio kaznu od 15 godina zbog teškog slučaja razbojništva. Osuđivan je 22 puta, a ukupna dužina izrečenih zatvorskih kazni iznosi 63 godine, upravno onoliko koliko sada ima godina.

Vrlo rano je ostao bez roditelja, a bez pomoći rodbine i prijatelja bio je primoran već u najranijoj dobi da sam sebi obezbjeđuje sredstva za život. U početku je to činio tako što je drugima čistio kuće i bašte, okopavao voćnjake i sadio cvijeće, a kako je tih poslova bivalo sve manje, i kako su svi odreda bili loše plaćeni, u Caru je postepeno sazrijevala ideja da se sredstva za život mogu osigurati i na drugi način. Istina, uz određeni rizik na koje je on bio spreman.

Sa nepunih 18 godina, nakon niza sitnih krađa i prevara, dolazi u Vaspitno-popravni dom za maloljetnike Stolac, gdje je i dobio nadimak Car. Maloljetnici inače imaju običaj da jedan drugom daju nadimke, koji su gotovo uvijek podrugljivi, ali su često i odraz karaktera neke osobe. Ibraković Husein je nadimak Car dobio jednog popodneva za vrijeme obavezne radne akcije. Kada je vaspitač upitao maloljetnike da li su zadovoljni hranom, koja je tog dana zbog teških poslova bila obilnija, Husein je odgovorio da je hrana kao za careve i od tada je on za sve svoje zatvorske drugove samo Car, a malo ko zna njegovo pravo ime i prezime. Međutim, nadimak Car vrijedi samo za zatvor. Za vrijeme kratkih izleta na slobodu opet postaje Ibraković Husein.

Cijeli život Car je imao svoje snove koji se nekome mogu učiniti kantradiktorni, ali svijet u kome je živio, odrastao i provodio zatvorske dane razumije Cara i njegove životne vizije. Iznad svega je želio da se uspješno bavi kriminalom, a zatim i da osnuje porodicu, da ima djecu i da živi mirnim porodičnim životom. Prvi dio svojih snova vrlo brzo je ostvario. Počeo se profesionalno baviti kriminalnim radnjama i trudio se da bude dobar. Pravio je planove za krađe i prevare, i smišljao načine kako da ne bude uhvaćen. Bilo je to njegovo životno opredjeljenje; volio je to što radi i u svemu tome je uživao. Posebno je volio prevare i lažna prestavljanja. Niz krivičnih djela je počinio tako što je nosio uniformu portira, poštara, oficira, hodže ili revizora, kao da je, noseći uniformu, tražio i dobijao neki novi identitet. Na njegovu žalost, upravo je uniforma koju je nosio često pomagala organima gonjenja da ga lakše identifikuju kao počinioca krivičnog djela. I po ovome vidimo da Car baš i nije bio neki visokosofisticirani kriminalac. Prema sopstvenom priznaju, najviše uspjeha je imao oblačeći se kao hodža. Ljudi su lako nasjedali na njegovu priču da je opljačkan i da mu je potreban novac za put i hranu.

Zatvorske dane je kratio maštajući o porodičnoj sreći. U početku je pravio

planove da „velikim poslom“ obezbijedi dovoljno novaca da kupi imanje, da se oženi i da ima djecu. Kako su planovi o „velikim poslovima“ najćešće završavali u ćelijama zeničkog zatvora, on ih je modificirao, tako što je tražio ženu koja već ima imanje i djecu. Bio bi zadovoljan sa 10–tak dunuma zemlje i što više djece, jer bi se za svako našlo posla. Na imanju je želio saditi cvijeće i uzgajati voćke.

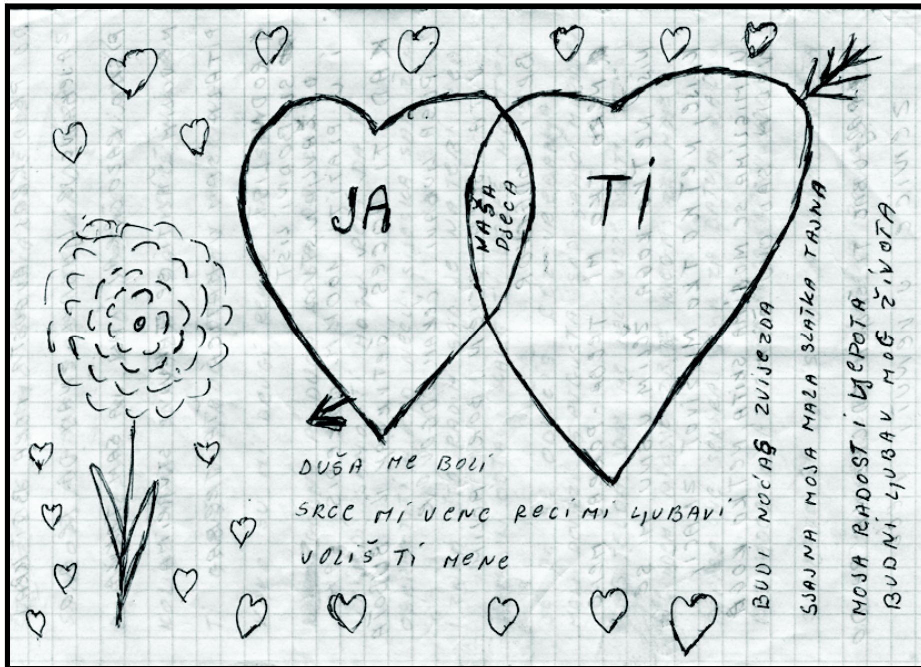
Prve kontakte sa potencijalnim izabranicama svog srca uspostavljao je isključivo poštom. Skupljao je sve moguće informacije o rastavljenim ženama i udovicama, čitao lične oglase u novinama, pratio izvještaje o nastradalim iza kojih su ostale žene i djeca i tražio podatke od zatvorskih prijatelja. U isto vrijeme igra na više karata pa šalje pisma na različite adrese i govori o sebi kao nesretnoj osobi koja zbog obaveza i životnih okolnosti nije stigla da oformi svoju porodicu. Sebe predstavlja u boljem svijetlu, iz zatvora šalje fotografije koje su snimljene na slobodi, često u odijelu sa putnom torbom ili u uredu za kancelarijskim stolom, tako da djeluje kao poslovan čovjek. Već nakon nekoliko razmijenjenih pisama Car, u pravilu, svakoj ženi nudi brak, što je možda bio i ključ njegovog uspjeha. U početku dopisivanja nikada nije govorio da je u zatvoru. Tek kada bi međusobni odnos došao u fazu kada je to bilo nemoguće izbjeći, skrušeno bi priznao da se nalazi u zatvoru i da je osuđen zbog saobraćajne nesreće koju je skrivio ili pak zbog toga što je svoj život založio spašavajući prijatelja i pritom nekoga malo povrijedio.

Priznanje da se nalazi u zatvoru bio je prvi kritični trenutak svake njegove veze. Reakcije su često bile ekstremne, pa bi svaki kontakt sa Carem bio trenutno obustavljen ili bi se osoba još više vezala za njega, žaleći njegovu gorku sudbinu. Drugi kritični trenutak je bio susret, najčešće u domskoj „razgovornici“ (sala u kojoj osuđenici primaju posjete), koji je znao biti razočaravajući i za Cara i za njegovu nesuđenu ženu. Ponekad samo za Cara, a najčešće za ženu. Ipak, slijedom zakona velikih brojeva, Car je iz mnogo pokušaja, nikada ne odustajući, uspio da ostvari više uspješnih veza, koje su različito trajale. U pravilu, što je duže ostajao u zatvoru veze su bile trajnije i obrnuto. Odlaskom na dopust ili otpuštanjem sa izdržavanja kazne veza je dolazila u krizu zbog toga što je na slobodi prioritet uvijek davao kriminalu, a pomalo zanemarivao porodicu.

Mnogobrojne su zgode koje je Car doživljavao u svojim pokušajima da nađe srodnu dušu. Jedna od interesantnijih je ona kada se predstavio kao važan poslovni čovjek, koji ima vrlo malo slobodnog vremena i koji radi u jednoj vrlo važnoj ustanovi. Naravno, adresa ustanove u kojoj je „radio“ bila je Sarajevska ulica broj 36, ali srećom, malo koja od Carevih izabranica je znala da se na toj adresi nalazi čuvena zenička kaznionica. Odlagao je trenutak prvog susreta do dobijanja nagradnog izlaska, a kako se to vrijeme odužilo zbog manjih grešaka u ponašanju, jedna od carevih izabranica je bila nestrpljiva i poželjela je da ga vidi. Slijedom adrese

na koju je slala pisma, jednog dana se obrela u Sarajevskoj broj 36, ne pomišljajući da se nalazi pred ulazom u zenički zatvor. Na kapiji je skrušeno pitala kako bi mogla doći do Ibraković Huseina. Stražar je pitao da li je njena posjeta najavljena, a kada je dobio odgovor da nije i da se žena nalazi samo u prolazu, rekao je da nikako ne može doći do Ibrakovića. Kako je uobičajeni postupak da sve posjete moraju biti ranije najavljene i odobrene, žena je otišla neobavljena posla, ali u uvjernju da je Car vrlo važna osoba do koje se ne može lako doći. U narednom pismu mu je priznala da ga je mnogo poželjela i da je htjela da ga iznenadi posjetom, ali joj nisu dozvolili, jer se prethodno nije najavila. U isto vrijeme, moli ga da joj oprosti što je malo sumnjala u njega, jer se nakon dolaska u Zenicu uvjerila da je sve što joj je govorio istina, i da, ako ikada bude imao vremena, navrati u njeno selo.

Car se do sada ženio 11 puta, ali još uvijek traži onu pravu. Sa izdržavanja kazne izlazi 2016. godine.

Iz pisma upućenog Caru

UPRAVNA STRUKTURA

Iako je broj osuđenih sredinom 1992.g. višestruko smanjen kako bi zatvor mogao normalno funkcionirati, i dalje su bili potrebni vaspitači, stražari, kao i medicinski radnici. Krajem 1992. i početkom 1993.g. u KPD-u Zenica ostalo

je samo 137 zaposlenih,[4] od čega 80 stražara i samo dva službenika za tretman, što nije bilo dovoljno za normalno funkciniranje ustanove. Rješenje je nađeno u privremnom angažiranju penzionisanih radnika Doma, koji su ranije radili kao vaspitači, stražari i livci.

Zaposleni u Domu su tokom rata iznijeli veliki teret na svojim plećima, jer su u vanrednim okolnostima uspjeli da sačuvaju resurse i obezbijede funkcioniranje ustanove. To u svakom slučaju nije bilo lako, jer je trebalo gotovo četiri godine, svaki dan, bez odmora i bez plate dolaziti na posao i rješavati probleme. Posebnu teškoću predstavljalo je obezbjeđenje osnovnih životnih namirnica za osuđene osobe. Pored toga, trebalo je iznaći mogućnost i da se zaposlenima pruži određena nadoknada za napore kojima su svakodnevno izlagani. Veze sa Ministarstvom pravde u Sarajevu su bile pokidane, a u ratnim okolnostima pomoć sa te strane se nije ni mogla očekivati, s obzirom na blokadu Sarajeva i stanje u kome se grad nalazio. Upravi zatvora je ostalo da sama pokuša iznaći rješenja, a djelomičan izlaz je nađen u postojećim proizvodnim kapacitetima.

Prvo je stavljena u funkciju pekarska peć, što je omogućilo redovno snabdijevanje osuđenih vrlo kvalitetnim hljebom. U isto vrijeme, vršene su usluge pečenja hljeba za pojedince i ustanove, pri čemu je ušur ostajao Domu. A kako je pekara radila i danju i noću, povremeno su i zaposleni obezbjeđivani brašnom. Ponovo se okolinom širio miris pečenog hljeba iz kazneničke pekare, koji je posebno bio opojan u gladnoj godini blokade grada.

Nakon što je dio pogona stavljen u funkciju namjenske proizvodnje, tadašnji upravnik Doma Jusuf Šeta insistirao je da se preostali neiskorišteni kapaciteti livnice iskoriste za proizvodnju nekih asortimana za civilne potrebe, koji bi se prodavali na tržištu. Izlaz je nađen u lijevanju peći na čvrsto gorivo, koje su u ratno vrijeme, zbog poznatih okolnosti, bile vrlo tražene. Angažovan je penzionisani inžinjer Panđa Mirko, stručnjak za ljevarstvo, koji je uspio projektirati vrlo kvalitetnu peć, koja se pod nazivom „Onix" izlijevala u hiljadama komada, uglavnom, za potrebe različitih humanitarnih organizacija. Sredstva dobijana od prodanih peći služila su između ostalog za održavanje funkcije zatvora i za ishranu osuđenih, kao i za skromnu pomoć zaposlenim licima.

Već tokom rata u stalni radni odnos je primljeno više lica, među njima i nekoliko ranije zaposlenih u KPD-u Foča, koji su preuzeli obaveze, slične onima koje su imali u fočanskom zatvoru. Kroz ratni period zatvor je funkcionirao tako što je održavao samo najosnovnije funkcije, a povratkom mirnodopskog stanja

---

4 Arhiv KPZ

revitaliziraju se svi privremeno zamrli segmenti. Ubrzano povećanje broja osuđenih lica, liberalizacija uvjeta izdržavanja kazne, kao i potrebe Privredne jedinice i drugih službi, stvorile su prostor za angažiranje stručnih ljudi, koji su mogli odgovoriti naraslim zahtjevima. Na upražnjena radna mjesta zapošljavani su novi ljudi, ovdje se prije svega radi o Službi za preodgoj, Službi straže i Zdravstvenoj službi. Više od 80% zaposlenih u ovim službama prije rata nije radilo na poslovima izvršenja kazne. Zbog smanjenih potreba samo se u privrednoj jedinici „Novi život" nije povećavao broj radnika u odnosu na predratni period. Naprotiv, jedan broj je premješten u druge organizacione jedinice. Nasuprot tome, povećan je broj zaposlenih koji neposredno rade sa osuđenim osobama u Službi straže, Službi za preodgoj i Zdravstvenoj službi.

KPD Zenica u ovom trenutku, na početku XXI vijeka, ima sposoban i stručan kadar koji je u stanju da odgovori naraslim potrebama i da uloži maksimalne napore u ostvarivanju svoje osnovne funkcije - da čuva i preodgaja osuđene osobe. Da bi ostvarili ovaj težak, ali i plemenit zadatak, pored stalno zaposlenih angažirane su i osobe koje nisu u stalnom radnom odnosu, a obavljaju poslove neophodne za život osuđenih lica, kao što su ljekari specijalisti, stomatolozi, treneri za pojedine sportske discipline, učitelji, profesori, instruktori za stručnu nastavu, voditelji kurseva stranih jezika, i drugi.

Organizaciona jedinica	Broj zaposlenih
Služba straže	195
Privredna jedinica	34
Pravni poslovi	29
Služba za preodgoj	24
Zdravstvena služba	13
Ekonomski poslovi	63
Ukupno	**358**

Zaposleni po organizacionim jedinicama 2006.g.

POBOLJŠANJE UVJETA IZDRŽAVANJA KAZNE

Veća pažnja uvjetima izdržavanja kazne počela se poklanjati tek sa prodorom novih shvatanja, po kojima resocijalizacija osuđenih obavezno uključuje i propisivanje minimalnih standarda o životnom prostoru. Ova ideja je naglašena i u Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija iz 1998.g. gdje je propisano da osuđene osobe treba da kaznu izdržavaju u primjerenim uvjetima, pa je to konkretizirano kroz

propise o minimalnom prostoru, dnevnom svjetlu, pristupu tekućoj vodi i ostalim elementima koji čine osuđenički standard. Da bi uvjete u kojim osuđeni izdržavaju kaznu bar donekle približili savremenim intencijama, trebalo je, prije svega, velike zajedničke spavaonice pretvoriti u manje jedinice. Od postanka zatvora sobe nisu bitnije mijenjale izgled. U njima je konstantno boravilo od 100 do 300 osuđenih, a samo je od broja lica na izdržavanju kazne zavisilo koliko će prostora oko sebe imati jedno osuđeno lice.

Krajem devedesetih godina pokrenuta je inicijativa da se obezbijede sredstva kojima bi se izvršila temeljna unutrašnja rekonstrukcija objekata i kako bi se ogromni prostori pretvorili u manje sobe. Prvo je na red došao Peti paviljon koji je tokom rata bio pod upravom vojnih vasti, pa kako su unutršnji prostori bili devastirani, nakon rata nije ni mogao poslužiti za smještaj osuđenih.

Rekonstrukcijom Petog paviljona osigurani su optimalni uvjeti za smještaj maloljetnika. Lijevo krilo je adaptirano u jednokrevetne sobe, od kojih je svaka imala umivaonik i WC, dok je u desnom krilu dograđen još jedan sprat i napravljene sobe sa tri do pet kreveta. U prizemlju su adaptirani prostori za objedovanje, gledanje TV, čitaonicu i slobodne aktivnosti.

Nakon adaptacije Petog paviljona prešlo se na adaptaciju Prvog paviljona gdje su u postojećim velikim sobama kroz sredinu postavljeni hodnici i sa svake strane sedam do osam soba, sa dva, odnosno tri kreveta. Osim toga, prostori na prvom i drugom spratu, gdje su ranije bile kancelarije vaspitača i sekcije, adaptirane su u sobe za smještaj osuđenih. Svaka soba je opremljena itisonom, stolom, stolicama i televizorom, a pošto ovakav ambijent omogućava i veću intimu osuđenih, dozvoljeno im je da na izdržavanje kazne donesu različite elektronske uređaje, kako bi konzumirali sadržaje po svojoj želji.

POBUNE U ZENIČKOM ZATVORU

Pobune osuđenih su, takođe, jedan od načina reagiranja na zatvorsku situaciju, a najčešće nastaju kada postoji šire rasprostranjeno nezadovoljstvo nekim stanjem i kada među osuđenim postoji uvjerenje da se ekstremnim ponašanjem može privući pažnja i iznuditi ostvarenje postavljenih ciljeva. Pobune obavezno sadrže nasilno ponašanje, otkazivanje poslušnosti, uništavanje materijalnih dobara, prijetnje službenom osoblju i obavještavanje javnosti o zahtjevima. Pobunama, osim elemenata koji se mogu shvatiti kao racionalni, a to je potreba da se i na ovakav način pokuša riješiti neki problem, pogoduje i spremnost ne malog broja osuđenih, da bez pravog razloga i povoda destruktivno djeluju. Ovakva agresija je vjerovatno

rezultat frustracija koje mogu, ali i ne moraju, da se vežu uz zatvorski embijent.

U KPD-u Zenica su se do sada dogodile četiri velike pobune i to 1992.g., 1996.g. 2000.g. i 2003.g. Sve pobune, uz manje razlike, događale su se po istom obrascu, i to tako što bi grupa osuđenika po ranijem dogovoru zauzela neke od prostorija, zabarikadirala se, a zatim pozivala i druge osuđene da to isto učine. Ukoliko bi poziv ostao bez odjeka, postoji velika vjerovatnoća da se pobuna uguši u samom začetku, pregovorima ili nasilnim provaljivanjem u zauzete prostorije. Međutim, ukoliko poziv prihvate osuđenici iz drugih djelova zatvora i ako se stvori kritična masa osuđenih, tada već možemo govoriti o stvarnoj pobuni. Nakon zauzimanja prostorija, uobičajeno slijedi zahtjev da se razgovara sa višim organima vlasti, najčešće sa ministrom pravde, te iznošenje zahtjeva koji u prvoj fazi nisu dovoljno iskristalizirani, ali se uglavnom svode na uvjete izdržavanja kazne i, kasnije, na traženje pomilovanja. Ovakvim zahtjevima je namjera da pokažu da se organizatori pobune ne bore samo za svoje interese, nego i za interese svih, što je ustvari poziv ostalima da se pridruže pobuni i ostvare zajedničke interese. Činjenice pokazuju da ovaj poziv uvijek ima odjeka, ne samo zbog očekivane koristi nego i zbog osuđeničke solidarnosti, kada vrijedi pravilo da je kukavica i „šmeker“ onaj ko se ne pridruži i koji, kao takav, ne zaslužuje poštovanje osuđeničke zajednice. Istina je da ovom pozivu na solidarnost vrlo često ne mogu odoljeti ni besprijekorni osuđenici, čak i kada znaju da će snositi posljedice i da će im se ukinuti stečene pogodnosti, osjećaj lojalnosti osuđeničkoj populaciji, ipak, preovladava. Dobri osuđenici su pod posebnim pritiskom za vrijeme pobune i najsretniji su ako se ne moraju opredjeljivati ili ako se kojim slučajem nalaze na korištenju vanjskih pogodnosti.

Pobunjenicima je prvi cilj da obavijeste javnost koja preko medija treba da stekne vizuelnu sliku pobune, pa im je zbog toga najvažnije dočepati se krovova, gdje su najuočljiviji. Destrukcija je uvijek bila sastavni dio pobune. Osuđeni uništavaju sve do čega dođu: krevete, posteljinu, ormare, ćebad, a nakon što se popnu na krov, obavezno ga pale, kako bi vizuelni utisak bio što upečatljiviji. Ukoliko u početku destrukcija i nasilje i ne budu u prvom planu, oni su u sljedećim fazama pobune neizbježni, jer je nemoguće uspostaviti kontrolu i obuzdati uništavanje. Popratna pojava pobuna uvjek je i nasilje među osuđenima, jer se stanje bezvlašća i odsustva zaštite službenih osoba koristi za međusobne obračune, tako da u svakoj pobuni bude nastradalih i na ovaj način.

Pobuna stavlja u vrlo delikatan položaj upravu zatvora, jer osuđeni otkazuju poslušnost i uništavaju materijalna dobra. Po pravilu ističu da protiv uprave nemaju ništa, ali da ona ne može riješiti njihove zahtijeve, zbog čega se obraćaju višim instancama vlasti. Kao jedan od popratnih uvjeta pobunjenika je redovno istican

zahtjev da ne budu disciplinski kažnjeni, niti da snose bilo kakve druge posljedice, što je u slučaju udovoljenja zahtjeva uvijek frustrirajuće za upravu, jer su štete iznosile i preko 300.000. KM.

Pobune iz 1992.g., 1996.g. i iz 2000.g. riješene su po istom obrascu. Uglavnom je udovoljeno zahtjevima osuđenih osoba, tako da im je kod prve pobune omogućen prekid kazne zatvora, kod pobune iz 1996.g. oslobađanje jedne trećine preostalog dijela neizdržane kazne, a kod pobune iz 2000.g. omogućen im je vanredni postupak pomilovanja. Reagiranje na ovakav način i popuštanje pred zahtjevima osuđenih imalo je cilj da se pobuna smiri, da se obustavi dalja destrukcija materijalnih dobara i da se sačuvaju ljudi od eventualnih stradavanja prilikom intervencija. U isto vrijeme, ovako je odaslana jedna loša poruka osuđenim licima, da je, umjesto rješavanja stvari na odgovarajući način u redovnim zakonskim procedurama, pobunama i upotrebom sile moguće iznuditi rješenja, koja mogu biti i izvan postavljenih zakonskih okvira.

Pobuna iz 2003.g. je na neki način atipična prema mjestu, vremenu nastanka i načinu na koji je sanirana. Počela je 11.2.2003.g. u Trećem paviljonu u 22 sata na temperaturi od –11 stepeni i vrlo brzo se proširila na čitav Dom. Osuđeni su se po oprobanom receptu zabarikadirali u kolektive, a zatim probili unutarnje zidove i plafone, na taj način se međusobno povezali i izašli na krov. Već istu večer su počeli s rušenjem i paljevinom krovova, a sutradan su tražili dolazak predstavnika Federalnog ministarstva pravde, kojima su hjeli izložiti svoje zahtjeve. Uprava zatvora je ovoga puta od FMP-a dobila nedvosmislenu poruku da je problem koji je nastao u KPD-u unutrašnji i da ga mora sama riješiti. Punih 10 dana uprava faktički nije imala kontrolu nad zatvorom. Osuđeni su prestali sa radom, kretali su se Domom bez kontrole, pljačkali domsku kantinu, pa je već u prvom naletu polupano više od pola crijepova, a u nekoliko objekata su srušeni unutrašnji zidovi, popaljena drvenarija i grede na krovovima. I dalje su svakodnevno u polurazrušenim objektima održavani sastanci sa osuđenima, gdje ih se pokušavalo ubijediti da normaliziraju situaciju, ali je bilo očito da je stvar izmakla kontroli i da su šanse za mirno rješenje pobune minimalne. Pojedinačne prijetnje frustriranih i nasilnički raspoloženih pojedinaca i grupa da će zapaliti Dom i na taj način primorati upravu da ih pusti sa izdržavanja kazne, uzete su sasvim ozbiljno u razmatranje, zbog čega je odlučeno da se pobuna uguši silom.

Akcija je pripremana nekoliko dana u najvećoj tajnosti. Zatražena je pomoć ostalih zatvora u Federaciji, formirani su spiskovi najeksponiranijih osuđenika i ujutro u 5 sati, dvanaestog dana pobune, 150 stražara je ušlo osuđeničke nastambe i uz minimalnu upotrebe sile okončalo pobunu. U disciplinsko odjeljenje je izdvojeno 50 označenih osuđenika.

Iznenađenje i šok, izazvani intervencijom, blokirali su svaku reakciju tako da se osuđeni nisu uspjeli organizirati, niti pružiti bilo kakav otpor. Nakon što su izdvojeni najekstremniji, pobuna je faktički istog trenutka prestala. Osuđeni su se vratili u svoje kolektive, a sutradan su organizirano krenuli na raščišćavanje porušenog.

Kako je cilj svake pobune odlazak na krov, odakle se može kontrolirati situacija, odlučeno je da se poduzmu određene mjere fizičkog onemogućavanja pristupa, pa su u tu svrhu betonirana sva potkrovlja. Da bi dospjeli do krova, sada bi potencijalni pobunjenici trebali da probiju betonsku ploču debljine petnaest centimetara, što je ipak dosta zahtjevan poduhvat. Za sada, ovaj preventivni potez ima opravdanje.

LIBERALIZACIJA TRETMANA I PRILIKE U KPD-u ZENICA

Pod tretmanom podrazumijevamo sve postupke usmjerene prema osuđenim osobama. U penološkoj teoriji i praksi preovladavalo je tradicionalno stajalište da tretman treba tačno i u potpunosti odrediti i da je osuđene osoba dužna da ga se u cjelini pridržava. Uspjeh resocijalizacije mjerio se time koliko je tretman realiziran, što praktično znači da je osuđena osoba bila dužna da radi, da ide u školu, ako je tako određeno, te da se pristojno ponaša, da poštuje dnevni raspored, da je uredna i da se korektno odnosi prema službenom osoblju.

Ovakav pristup nije dovodio u sumnju sadržaj pojedinih elemenata, naprimjer, da li je rad za svakog osuđenika svrsishodan, jesu li neophodni formalni izrazi uvažavanja službenog osoblja kroz obavezno ustajanje, pozdravljanje skidanjem kape i slično. Sistem je postavljen tako da je dobar osuđenik bio samo onaj ko se prilagodio i nije pravio probleme upravi zatvora, niti je imao posebne zahtjeve u pogledu uvjeta izdržavanja kazne. Ne može se reći da ovaj konformistički stav nema svoju racionalnu osnovu u težnji za stabilnošću i u kontroli zatvorskog sistema, ali je pitanje koliko on suštinski utiče na resocijalizaciju konkretne osuđene osobe.

Sa druge strane, procesi demokratizacije društva, uvođenje višestranačkog sistema, otvorenost medija, pogotovo TV, svakako nisu mogli da ne ostave uticaja i na zatvorski sistem. Ovdje posebno ističemo interesiranje javnosti i medija za događanja u zatvorima. Vrlo često je to činjeno na jedan senzacionalistički način, ali je uticalo da uprave zatvora steknu više senzibiliteta u postupcima prema osuđenim osobama, znajući da ti postupci mogu biti javno verificirani. Ovaj uticaj medija djelovao je na neformalan i formalan način, pri čemu pod neformalnim podrazumijevamo atmosferu u zatvorima, osjećaj da je stega popustila i da neke zabrane nemaju svoje opravdanje, te narastanje potreba za koje tradicionalni sistem nije uvijek imao odgovor. Formalne promjene su se desile kroz izmjenu zakona i

podzakonskih akata koji reguliraju režim izvršenja kazne zatvora.

Važan korak u liberalizaciji uvjeta izdržavanja kazne bio je Zakon o izvršenju krivičnih sankcija iz 1998.g. koji je uveo niz novina i izmijenio neke odredbe koje su do tada smatrane kao temeljne i nepromjenjive. Prije svega, novim zakonom nije precizirano da je rad obavezan. Znamo da je prvo bio kazna, pa zatim obaveza, a novi zakon je to ostavio na volju osuđenim. O kako velikoj promjeni se radilo svjedoče rasprave i sukobljena mišljenja, koja su prethodila donošenju Zakona, kao i prilično stidljiva zakonska formulacija koja ne govori eksplicitno da rad nije obavezan, ali je u praksi, od prvog dana, tako tumačena. Pored toga, Zakon je umnogome ublažio disciplinsko kažnjavanje osuđenih, uveden je proces adekvatan sudskom, osuđeni je imao pravo na profesionalnog advokata, a kazne za pojedine prekršaje su tačno određene, što je umanjilo mogućnost zloupotrebe. Osim toga, propisano je da osuđene osobe mogu nositi svoju odjeću, kosu i bradu, što je uveliko doprinijelo osjećaju samopoštovanja. Pravo na zadovoljavanje vjerskih potreba bilo je omogućeno još ranije izmjenama postojećeg zakona. Takođe je u ime privatnosti ukinut svaki oblik cenzure osuđeničke pošte, a osuđenim je omogućeno da putem telefonskih govornica, smještenih na krugu zatvora, nesmetano i bez ograničenja komuniciraju sa vanjskim svijetom.

Sve ove promjene uticale su da se osuđene osobe osjećaju slobodnije, te da se više uvažavaju individualnost osuđenog, njegova uvjerenja i potrebe. Nova kaznena politika polazi od stanovišta da kazna lišenja slobode izrečena u sudskom postupku ne smije da bude opterećena tumačenjima da i uvjeti na izdržavanju kazne treba da budu u funkciji kazne, i da osuđeni trebaju „osjetiti" kaznu kroz primjeran cjelodnevni tretman.

Posljednjih godina preovladava stav da je tretman samo okvir datih mogućnosti, te da se osuđena osoba ne treba prisiljavati da ga prihvati po svaku cijenu. Naravno, to ne znači odustajanje od tretmana, nego ovaj pristup polazi od principa da tretman treba da bude dobrovoljan, jer samo tako može polučiti optimalne rezultate.

Sa ovakvim pristupom u prvi plan dolaze intervencije psihologa, socijalnog radnika i vaspitača, sa ciljem da osuđeni upozna svoje interese i aktivno učestvuje u resocijalizaciji. To podrazumijeva i da može da odbije tretman, makar to objektivno nije njegov interes, jer svako nasilno provođenje tretmana ugrožava integritet ličnosti, pa posljedice mogu da budu ozbiljnije od neprovođenje predviđenog tretmana.

Na promjeni odnosa prema osuđenim osobama nemali doprinos imala je i međunarodna zajednica, čiji su predstavnici u posljeratnom periodu vrlo često

posjećivali zatvore, a najčešće zenički, kao najveći i najpoznatiji zatvor u BiH, pa i u bivšoj Jugoslaviji. Jedan od uvjeta prijema BiH u Vijeće Evrope bio je pozitivan izvještaj o stanju u zatvorskom sistemu. Rukovodeći se maksimom da se stepen demokratičnosti neke zemlje najbolje vidi kroz postupke prema osobama lišenim slobode, koje su najnemoćnije, jer su potpuno u rukama vlasti, insistirali su posebno na poboljšanju uvjeta izdržavanja kazni i na pružanju medicinske pomoći. Liberalizacija je, nesumnjivo, doprinijela poboljšanju opće atmosfere u zatvorima, a posebno u zeničkom, gdje kaznu izdržavaju osuđeni za najteža krivična djela. Vrlo često smo bili svjedoci iznenađenja na licima različitih međunarodnih posjetilaca KPD-a Zenica, koji su se čudili da u jednom tako strogom zatvoru vlada opuštena atmosfera u jednom pozitivnom smislu. I pored sve muke, vrlo često se čuje smijeh osuđenih, a uobičajene su i neobuzdane međusobne šale, neformalni razgovori među osuđenim i službenim osobljem, a stroga, formalna distanca je prevaziđena kao nepotrebna. Ovo je ambijent u kojem se osuđeni bolje osjećaju i postaju spremniji da rade na sebi, da se mijenjaju.

Prosec liberalizacije sistema izdržavanja kazne postavlja nove izazove. On traži spremnost i sposobnost da se odgovori naraslim zahtjevima i potrebama osuđenih osoba, što je proces koji svakako nije bez otpora. Jedan broj zaposlenog osoblja nije punim srcem prihvatio ove promjene, te osjeća nostalgiju prema vremenima kada su strožiji režim i izgledna prijetnja upotrebe sile osiguravali potrebnu stabilnost u zatvorima. Stabilnost i poslušnost osuđenih jesu potrebni, ali nisu primarni cilj. Najveći izazov je pripremiti osuđenog za normalan život na slobodi. Uvjereni smo da je liberalizacija zatvora uvjet bez koga se ne može i da je to put kojim trebamo ići, put na kome ima puno prepreka, ali se ne može izbjeći.

MEDIJI I ZATVOR

Zenički zatvor je više od 100 godina bio vrlo zatvorena institucija koja se zidom, propisima, bezbjednosnim i državnim razlozima ograđivala i čuvala od znatiželjnika, koji su htjeli znati šta se dešava unutar kruga zatvora. Sagrađen na pristojnoj udaljenosti od zeničkih mahala, tik uz brdo Vučjak, okružen zgradama koje su naseljavali isključivo zaposleni u zatvoru, kao da je namjerno uzmakao od znatiželjnika. Dugo vremena se u zeničkoj čaršiji o događanjima u zatvoru malo znalo i nerado govorilo, čemu su doprinijeli zaposleni stražari i činovnici, pridržavajući se kodeksa ponašnja, koji je službenom tajnom proglašavao sva događanja u zatvoru.

Politika koju su vodila razna ministarstava, uprave i sekretarijati, a koji su bili nadređeni zatvorskim službama, polazila je od stava da su problemi osuđenih, njihov položaj, status i standard nešto o čemu šira javnost ne treba mnogo da zna. U skladu sa tim se određivala i prema medijima. Bilo je vrlo teško, gotovo nemoguće,

dobiti dozvolu za posjetu zatvoru, razgovor sa nekom osuđenom osobom ili, pak, izjavu rukovodioca ustanove povodom nekog događaja. Ovakav pristup imao je za posljedicu da su problemi zatvora bili vrlo malo prisutni u medijima, pa je javnost o zatvorima i uopće o kompleksu izvršenja kazni znala vrlo malo.

U sjećanju ostaje jedan izuzetak[5] koji više potvrđuje pravilo. Naime, „Sarajevo film" je 1960. godine tražilo odobrenje da snimi kratki dokumentarni film o životu ljudi na izdržavanju kazne. Da bi se razmotrila molba bilo je neophodno da se republičkom SUP–u dostavi kompletan scenario filma, sa podrobno opisanom svakom scenom. Nakon što je odobren, poslan je u zenički zatvor sa posebnom napomenom da se oformi komisija koja će pomno pratiti da li se filmska ekipa pridržava scenarija. Sve do kraja osamdesetih godina mediji su imali vrlo ograničen pristup mjestima izvršenja kazne, a uprava zatvora je pomno analizirala rijetke emisije na TV ili natpise u novinama o bilo kom aspektu zatvorskog života.

Posebno se vodilo računa o tome kako će se pisanje medija odraziti na ponašanje osuđenih osoba. Ukoliko medijska prezentacija neke pojave ili problema nije odgovarala zvaničnom stavu, smatralo se da mediji otkrivaju službene tajne i da to treba na svaki način spriječiti. Ovakvo stanje traje sve do devedesetih godina, kada procesi opće demokratizacije ruše i posljednje oaze zabrana, pošteđene agresivnosti medija i radoznale publike. Zatvori su bili među institucijama koje su najviše izazivale interes javnosti.

Zatvorske uprave, iako djelomično nevoljko, bile su primorane da odgovaraju na pitanja koja su se ranije smatrala službenom tajnom. Podaci o broju osuđenih, uvjetima izdržavanja kazne, tretmanu osuđenih, nezakonitom ponašanju službenih osoba i međusobnim obračunima osuđenih, ulaskom medija u zatvor postali su dostupni svima. Naravno, najveći interes izazivale su, u pravilu, ekscesne situacije, kao što su pobune, dojave o maltretiranjima pojedinaca, sukobi na nacionalnoj osnovi i slična događanja, zbog kojih su novinari znali doslovno okupirati zatvor.

Novonastaloj situciji vrlo brzo su se prilagodile i osuđene osobe, koje putem telefona, posjeta, necenzurirane pošte i različitih posrednika redovno izvještavaju medije o stvarnim i izmišljenim događanjima. Pojedini mediji gotovo da su imali stalno otvorenu zatvorsku rubriku u kojoj se u nastavcima pisalo o događanjima, pri čemu su osuđene osobe preuzele ulogu dopisnika sa terena. Informacije plasirane na ovaj način znale su biti subjektivne, pa i zlonamjerne, sa ciljem obračuna sa pojedinim osuđenicima ili uposlenicima Doma.

Prisjećamo se samo nekih od naslova u novinama: „Uprava zatvora premlaćuje

[5] Arhiva KPZ

nebošnjake", „Ubojstva iza rešetaka", „Vrijeđan kao Sarajlija", „Ko pjeva ustaške pjesme", „Nametnut šerijat svim zatvorenicima". Neki od ovih naslova, pogotovo oni koji su govorili o nacionalnoj ugroženosti i koji su plasirani u vrijeme predizbornih kampanja, izazvali su veliko interesiranje javnosti, ombudsmana, visokih vjerskih službenika, međunarodne zajednice i drugih.

Zatvorska uprava je, zajedno sa Ministarstvom pravde, prilično nespremno dočekala interesiranje javnosti i medija za različita zatvorska događanja, reagirajući često emotivno i neshvaćajući principe po kojima mediji funkcioniraju. Kao da su svi zajedno plaćali danak dugogodišnjoj izoliranosti i ignoriranju javnosti. Međutim, ubrzo je shvaćeno da novinari, u principu, nisu nedobronamjerni ako ih najviše zanimaju loše vijesti i da je najcjelishodnije dati im punu informaciju o događaju koji ih zanima.

S druge strane, kao da je postepeno splasnulo interesiranje javnosti za senzacionalističke priče iz zatvora, pa je sve više novinskih natpisa i tv emisija koje analitički, smirenim tonom govore o zatvoru. To je pomoglo i da se šira javnost upozna sa objektivnim stanjem u zatvorima i stekne realniju sliku o problemima sa kojima se susreće sektor izvršenja kazne.

KPD Zenica je danas izuzetno otvorena institucija, ne samo zbog politike Ministarstva pravde, koje podržava sve kontakte novinara sa zatvorskom upravom, nego i zbog vlastitih iskustava koja ukazuju da otvorenost prema javnosti može bili samo pozitivan korektor u vršenju ovih vrlo kompleksnih i odgovornih poslova.

KPD ZENICA MOGUĆNOSTI I PERSPEKTIVE U XXI VIJEKU

KPZ Zenica je jedna od rijetkih institucija na ovim prostorima koja ima kontinuitet djelovanja od kraja XIX pa sve do početka XXI vijeka. Izgrađen je za potrebe austrougarske monarhije 1886.g. i u ono vrijeme bio je jedan od najsavremenijih zatvora u smislu tretmana osuđenih osoba i uvjeta smještaja. Postupci prema osuđenim osobama bazirani su na principima irskog progresivnog sistema izdržavanja kazne, koji je imao nekoliko faza od kojih je prva bila potpuna izolacija osuđenih u ćelijama, a koja je trajala minimalno 3 mjeseca, zatim zajednički prisilni rad osuđenih tokom dana, te treća faza, koja je faza probacije, odnosno, pripreme osuđenih za život na slobodi. Objekti zeničkog zatvora su u građevinskom smislu i pravljeni da bi odgovarali zahtjevima progresivnog sistema. U Drugom paviljonu su postojale ćelije u koje su smještani osuđeni u prvoj fazi boravka. Ostali paviljoni sa takozvanim „kavezima" bili su namijenjeni za borovak tokom druge faze, dok su objekti van kruga zatvora predviđeni za treću fazu.

Može se reći da su do polovine XX vijeka mogućnosti koje je pružala zenička kaznionica, uglavnom, odgovarale suvremenim tekovinama penološke nauke i prakse, koja se bazirala na progresivnom sistemu i skupnom načinu izdržavanja kazne zatvora. Objekti u kojima se izvršavala kazna nisu se mijenjali ni poslije tog perioda, a manje unutrašnje preinake nisu bitnije promijenile uvjete. Nasuprot tome, prateći objekti, radionice i proizvodni pogoni su prilagođavani zahtjevima naglog industrijskog progresa tokom XX vijeka, pa su mijenjali izgled, a stari pogoni su potpuno srušeni i na njihovom mjestu građeni novi, koji su odgovarali potrebama.

U drugoj polovini XX vijeka uglavnom su napuštene ideje progresivnog sistema, koje su pretpostavljale ćelijski i skupni način izdržavanja kazne. U posljednjim decenijama stvara se jedan savremeniji sistem izvršenja kazne, za koji je karakteristično približavanje uvjeta života osuđenika životu na slobodi. Osnovni cilj ovog pristupa je prevaspitavanje osuđenih osoba i osposobljavanje za život na slobodi, pa je u tom smislu naglasak na određenim pravima koja osuđenom omogućavaju komuniciranje sa primarnom socijalnom sredinom, učešće u kulturnim, fiskulturnim i drugim kreativnim aktivnostima, pristup informacijama, razvijanje inicijative, odgovornosti, kao i profesionalno osposobljavanje.

U duhu ovih orijentacija su i Evropska zatvorska pravila, usvojena od strane Komiteta ministara evropskog savjeta 12.2.1987. g., a koja preporučuju svim evropskim zemljama da se u svojim zakonodavstvima i praksi pridržavaju načela iznijetih u pravilima. Evropska zatvorska pravila stavljaju naglasak na ljudskom dostojanstvu i humanom postupanju prema osuđenim osobama, ali posebno naglašavaju minimum uvjeta u kojima osuđene osobe treba da izdržavaju kaznu. Humani uvjeti izdržavanja kazne posmatraju se kao preduvjet uspješne resocijalizacije, pa se u tom smislu ističu norme o ishrani osuđenih, odijevanju, osobnoj higijeni, zdravstvenoj zaštiti i kontaktima sa vanjskim svijetom. Ono što je posebno važno, a tiče se smještaja osuđenih osoba, je to da se preporučuje zaseban smještaj svakog osuđenika, ili zajednički, samo onda kada se smatra da dijeljenje smještaja sa drugim ima nekih prednosti. Ova preporuka da osuđene sobe zasebno izdržavaju kaznu ne znači vraćanje na čelijski sistem, kakav je poznat iz progresivnog sistema, nego je izraz savremenih shvatanja o individualizaciji, autonomiji i pravu na privatnost.

Postavlja se pitanje u kojoj mjeri je KPZ Zenica spreman da odgovori izazovima XXI vijeka u pogleda prihvatanja novih principa na kojima počiva savremena praksa. Kao što smo već istakli, zenički zatvor je građen za potrebe jednog drugog sistema, tako da vrlo teško može da zadovolji sve tražene uvjete, posebno kada je

u pitanju standard osuđenih, koji preferira rješenja sa zasebnim sobama. Riječ je o staroj kaznionici, koja je građena za potrebe, iz današnje perspektive gledano, jednog represivnog režima, tako da je njena potpuna rekonstrukciju u skladu sa novim zahtjevima, jednostavno, nemoguća. Savremene zatvorske ustanove, čak i kada je riječ o strogo čuvanim zatvorima kao što je zenički, moraju imati posebene prostore za terapeutske aktivnosti, nastavu, stručno obrazovanje, radnu terapiju, fiskulturne aktivnosti, odmor, rekreaciju, grupni rad i drugo. Uprava zatvora učinila je zaista krupne napore s ciljem da udovolji ovim standardima, pa je izvršena unutarnja adaptacija starih zgrada, poboljšani su uvjeti smještaja, ali s druge strane, ipak postoji i mnogo limitirajućih faktora.

Dodatno opterećenje predstavlja stalna prebukiranost zeničkog zatvora, zbog čega postoji opasnost smanjenja već dostignutog standarda osuđenih i obezvrjeđivanja svega što je uloženo u adaptacije objekata. Od 2000.g. do 2005.g. broj osuđenih se povećao dva puta, sa tendencijom daljeg rasta, što je trend koji u sebi krije mnoge opasnosti. Vrlo je teško kvalitetno upravljati velikim zatvorima koji imaju preko 700 osuđenih, pogotovo ako je infrastruktura naslijeđena iz XIX vijeka. Nažalost, tendencija rasta broja osuđenih će se i dalje nastaviti, pogotovo kada znamo podatak da je BiH među onim zemljama u svijetu, koje imaju najmanji broj zatvorenih na 1oo.ooo stanovnika. U narednim godinama, dakle, realno je očekivati još veće probleme koje će izazvati povećan broj osuđenih osoba koje se upućuju u zenički zatvor. Rješenja vidimo u rasterećenju od onih kategorija osuđenih, kojima su izrečene kazne zatvora u kraćem trajanju i koje kaznu mogu izdržavati u poluotvorenim zavodima. KPZ Zenica bi trebao biti rezerviran samo za osuđene sa dužim kaznama i teškim krivičnim djelima, jer jedino ovaj zatvor, za sada ima izgrađenu potrebnu infrastrukturu i kadrovski potencijal za rad sa ovom kategorijom osuđenih lica.

S druge strane, u segmentima koji nisu limitirani neadekvatnim stambenim objektima i nedostatkom sredstava, tretman osuđenih je u skladu sa savremenim tokovima penološke prakse sa početka XXI vijeka. Postupci prema osuđenima su u mnogo čemu u skladu sa preporukama evropskih zatvorskih pravila, što posebno dolazi do izražaja kad su u pitanju prava, pogodnosti osuđenih i individualizacija tretmana.

SLUŽBA ZA PREODGOJ

Rad na preodgoju osuđenih uobičajeno vežemo za službu kojoj je to prvenstvena zadaća, a to je Služba za preodgoj. Međutim praksa popravljanja osuđenih osoba nastala je mnogo ranije nego što su se zaposlili prvi vaspitači i prije nego se oformila Služba. Pojam preodgoja osuđenih je vrlo širok i postoje mnoge nedoumice oko definicije i sadržaja, ali je nesporno da se pod tim pojmom uvijek podrazumijevalo obrazovanje osuđenih, stvaranje radnih navika, te korekcija stavova i vrijednosti.

U vrijeme kada je građen KPD Zenica, Austro-Ugarska monarhija je u sistem izvršenja kazni uvela Irski progresivni sistem, koji sadrži ideje obrazovanja i rada osuđenih. Da su ideje obrazovanja i rada bile utemeljene i u zeničkoj kaznionici može se doslovno vidjeti iz plana izgradnje zatvora iz 1886.g., gdje su jasno predviđeni prostori za Schule (škole) i radionice za izučavanje zanata. Dakle, već u prvim godinama života zeničke kaznionice realiziraju se ideje obrazovanja i radne terapije za osuđene, a ove poslove profesionalno obavljaju zaposleni učitelji i kvalificirani majstori koji su osuđenima davali osnove, tada aktuelnih zanata. Jedini podatak o učiteljima, koji imamo iz perioda pred kraj vladavine Austro–Ugarske monarhije, je učitelj Hofmana.

I Kraljevina Jugoslavija u Zakonu o izvršenju kazni lišenja slobode iz 1929.g., kada je na području BiH prestao da važi austrougarski Zakon o zločinstvima i prestupima iz 1879.g., isto tako nalaže da se u zavodima osnivaju škole radi obučavanja u elementarnim znanjima, da se organiziraju kursevi za nepismene osuđenika i da se uz rad izučavaju zanati. Iz kontrolnika osoblja zeničke kaznionice za 1931.g. vidimo da su tada radila 4 zanatska učitelja, bilježimo i njihova imena: Stojanović Nikola, Skritek Bartol, Mrđa Rade i Lubira Milan, a slijedeće godine kao pripravnik pridružio im se i Marinović Mihajlo.

Privremeno Uputstvo o izvršenju kazni iz 1945.g., pored toga što rad osuđenih određuje kao obavezu, obaveznim, takođe, određuje i pohađanje nastave. Dalje se određuje da će kazneno-popravni domovi formirati kulturno-prosvjetne sekcije, koje će raditi na jačanju savjesti osuđenih, podizanju opće kulture, političke i građanske svijesti, te da će se za osuđene organizirati predavanja, čitanja, usmene novine, pozorišne predstave, književne večeri i različite kulturne priredbe.

U ovom Uputstvu prvi put se spominje jedan bitan segment preodgoja osuđenih, a to su različite kulturno-umjetničke djelatnosti osuđenih, koje se navode kao bitan element preodgojnog rada. Ovaj segment rada sa osuđenim licima će u dužem poslijeratnom periodu imati naglašen ideološko-politički karakter, koji će biti u funkciji vrlo specifičnog i usmjerenog preodgoja. Za izvođenje ovog plana zadužuju

se učitelji – vaspitači i ovo je prvi put da se pominje izraz vaspitač, koji će kasnije postati sinonim za preodgoj osuđenih. Prvi poslijeratni Zakon o izvršenju kazni iz 1948.g. u glavi VI pod naslovom Mjere za prevaspitanje osuđenih, detaljnije obrazlaže postupke prevaspitanja, pa ističe društveno koristan rad, nastavno-vaspitni rad, kulturno-prosvjetni i fiskulturni rad. Ovdje vidimo još jedan novi element u tretmanu, a to je organizacija fiskulturnih i sportskih aktivnosti, što će vremenom postati nezaobilazan elemenat preodgoja.

Prema podacima o zaposlenima iz 1948.g., prva osoba koja je zvanično obavljala poslove vaspitača je Augić Karlo, a nakon njega kao vaspitači u prvom poslijeratnom periodu spominju se još i Gojačić Mensur i Vasiljević Dragoljub. Poslovi vaspitača bili su, prije svega, organizacija obrazovanja osuđenih, analfabetskih tečajeva, različitih kurseva, predavanja, usmenih novina, čitalačkih sati i pozorišnih predstava. Vaspitači se ovdje pojavljuju kao organizatori, dok su osuđene osobe zadužene za realizaciju ovih aktivnosti.

U velikom dijelu, sadržaji predavanja, usmenih novina i čitalačkih sati su u funkciji ideološkog vaspitanja osuđenih, u smislu stvaranja novih vrijednosti koje su korespondirale sa idejama o socijalističkom čovjeku i njegovom moralu. Ovakvo funkcionalno shvatanja preodgoja je izraz potrebe da se ideološki utiče na osuđeničku populaciju u kojoj su u ogromnoj većini (preko 90%) preovladavali osuđenici neprijateljski raspoloženi prema novoj vlasti. Rad vaspitača odvijao se pod budnim okom svemoćnog zamjenika upravnika, koji je ispred UDBE bio zadužen i za kontrolu sadržaja aktivnosti osuđenih osoba. Tokom ranih pedesetih godina dolazi do podjele rada među vaspitačima, pa se pojedini vaspitači zadužuju za određena područja prevaspitnog rada. Tako imamo podatke iz 1955.g. kada su u Domu radila 3 vaspitača, od koji je Šestić Ismet bio zadužen za kulturno-umjetnički rad, Nelević Milan za obrazovni, a Škrbić Mirko za vaspitni rad. Rad vaspitača u tom vremenu se znatno razlikovao od onoga što danas pod tim podrazumijevamo. Više sličnosti je imao sa poslovima koje danas obavljaju zaposleni na organizaciji slobodnog vremena osuđenih. Postavljeni zadaci su proizvod diktata vremena i okolnosti pa su vaspitači bili zaduženi za pojedina područja rada, a ne za određene grupe osuđenih, te nisu imali obavezu rješavanja njihovih individualnih problema.

Do suštinskih promjena u sadržaju rada vaspitača dolazi prvo u Domu za maloljetnike, koji se u zeničkom zatvoru nalazio od 1950.g. do 1965.g. U procesu promjena važnu ulogu imalo je nekoliko okolnosti. Kao prvo, struktura osuđenih maloljetnika prema krivičnim djelima je bila potpuno drugačija u odnosu na ostale dijelove zatvora gdje su kaznu većinom izdržavali suđeni za neprijateljsko djelovanje. Pored toga, među maloljetnicima nije bilo počinilaca ove vrste krivičnih djela, zbog čega nije bio neophodan ni tako intenzivan ideološki tretman. Mlađe

kategorije osuđenih su imale specifične probleme i potrebe koje je trebalo rješavati u svakom pojedinačnom slučaju, zbog čega je bio neophodan individualiziran pristup. Kategorija maloljetnih delikvenata je imala mnogo manje skrupula prema upravi zatvora. Često su pravili probleme, tukli se, krali i radili sve ono što se smatra uobičajenim u takvoj populaciji. Sve ovo razlozi su zbog kojih se prema maloljetnicima nije mogla primjenjivati ista matrica postupanja. Potrebno je bilo uložiti mnogo truda, sposobnosti i znanja u rješavanje njihovih svakodnevnih problema.

O specifičnosti maloljetnika vodi računa i zakonodavac, pa u Pravilniku o kućnom redu u kazneno-popravnim domovima za maloljetnike iz 1952.g., pored standardnih mjera za prevaspitanje, koje su važile za sve osuđene osobe, obavezuju se vaspitači da prate uticaj mjera na svakog pojedinog maloljetnika i da o tome vode evidencije u ličnom listu osuđenog. Osim ove odredbe, pominje se još jedna, izuzetno važna, koja određuje da će se vaspitač starati o grupi maloljetnika, koja mu je povjerena. Pod ovim okolnostima se prvi put u Domu za maloljetnike pojavljuje angažman vaspitača kakav danas poznajemo, a to je prije svega odgovornost za određenu grupu i individualni rad sa osuđenim licima.

Dužnost vaspitača u Domu za maloljetike obavljali su, između ostalih, Saša Novak, Uzeir Kulenović, Joviša Kostić, Borivoje Lalić, Ahmet Bijedić, Vuk Marijanović, Zdravko Tomašević. Interesantno je da su vaspitači maloljetnika većinom bili učitelji, od kojih se mnogi nisu duže zadržavali na ovim poslovima, vjerovatno zbog težina rada sa maloljetnicima. Najduže su ostali Uzeir Kulenović, Zdravko Tomašević i Joviša Kostić, koji su kasnije preuzeli druge značajne uloge u Službi za preodgoj.

U skladu sa novom sistematizacijom radnih mjesta iz 1955.g. u KPD-u se prvi put formira Odsjek za prevaspitanje, a kao šef postavlja se Joviša Kostić, koji je do tada obavljao dužnost upravnika Doma za maloljetnike.

Stražar Alija Mešić (prvi s lijeva) i šef Joviša Kostić (treći)

U drugoj polovini pedesetih godina osuđeni za opći kriminal postaju većina u zatvoru, a istovremeno se smanjuje i broj osuđenih koji izdržavaju kaznu, što stvara pretpostavke za drugačiji tretman. U to vrijeme se vrši klasifikacija prema vrsti krivičnih djela, pa imamo kolektive u kojima su posebno smješteni osuđeni za krvne delikte, krađe, za ratna i druga krivična djela. Vaspitači su sada vezani za jedan određeni kolektiv, a ne za pojedine segmente preodgojnog rada. Za svaku osuđenu osobu se pored ličnog lista, u kome su podaci o kazni, formira i dosije postupanja, gdje se kontinuirano vode zabilješke o ponašanju osuđenog, uticaju kazne, disciplinskim prestupima, korištenim pogodnostima i o ostalom što je važno za tretman osuđenog.

Sredinom pedesetih godina uvodi se praksa dodjele vanjskih pogodnosti osuđenim osobama, o čemu odlučujuću procjenu daju vaspitači, što je povećalo odgovornost, ali i podiglo važnost i ugled Službe, koja se još uvijek borila za svoj ravnopravan status sa drugim zatvorskim službama. Početkom šezdesetih godina formira se Odjeljenje za prijem i otpust osuđenih, gdje se vrši ispitivanje ličnosti i gdje osuđeni dobija osnovne informacije o svojim pravima i obavezama. Slavko Marušić je bio prvi šef Prijemno-otpusnog odjeljenja.

Tokom prvih deset godina rada Službe za preodgoj, od sredine pedesetih, kada je formirana, pa do polovine šezdesetih godina, desile su se velike promjene u načina rada sa osuđenima, ciljevima i sredstvima preodgoja.

Možemo reći da je to vrijeme mukotrpnog rađanja, profiliranja Službe i borbe za njenu afirmaciju. U tom periodu u radni odnos je primljen i prvi psiholog, Okiljević Obrad, koji radi u Domu za maloljetnike, pa zatim vaspitači Branko Ljiljak, Džemal Trako, Milan Šarić, Vitomir Kuzmanović, Mirko Jovičić i ostali. Poslije Joviše Kostića šef Odjeljenja za prevaspitanje 1967.g. postaje Milan Nelević, koji se na ovoj funkciji nalazi do 1969.g., kada ga zamjenjuje Boro Mišić, a poslije njega početkom sedamdesetih godina dolazi Zdravko Tomašević. Ovo je period potpunijeg određenja djelokruga rada Službe, uz istovremeno priznanje njenog ravnopravnog statusa. Služba za preodgoj iz odsjeka prerasta u odjeljenje čime se i formalno izjednačava sa drugim službama. I rukovodeće mjesto u Službi mijenja naziv, pa umjesto šefa odsjeka na čelo dolazi načelnik. Tih godina se u Službu za preodgoj zapošljavaju Durić Duško, Lazić Veljko, Durić Ranko, Gagović Rade, Salamadija Milija, Krstajić Pavle, Štukelja Slavko, a nekoliko godina kasnije Lučić Milija, Bojčić Zulfikar, Marić Slavko, Tuce Predrag, Razić Aleksandar i Ilić Simo. Sredinom sedamdesetih godina se stvaraju mogućnosti za zapošljavanje novih stručnjaka: psihologa, pedagoga, sociologa, defektologa i socijalnih radnika. Zapošljavanje stručnjaka sa odgovarajućim obrazovanjem je izraz potrebe za primjenom nauke u tretmanu osuđenih.

Služba za preodgoj – slikano 1980.

U radu sa osuđenima se polazi od principa humanosti, zakonitosti i individualnosti, što pred Službu postavlja nove izazove i iskušenja. Ulažu se veliki napori da se osuđene osobe ne posmatraju kroz prizmu počinjenog krivičnog djela, pa se težište stavlja na popravljanje i korekciju. Ovi procesi nisu bili uvijek uspješni i bez otpora, pogotovo od strane starijih radnika, ali velika zasluga pripada ovoj generaciji vaspitača koja je hrabro započela promjene.

Na mjestu načelnika Službe za preodgoj se od 1977.g. pa do 1980.g. nalazio Duško Durić, koji je prethodno radio sa maloljetnicima u Petom paviljonu, a poslije njega je imenovan Mirsad Bihorac, koji je ovu dužnost obavljao do 1985.godine. Od 1985.g. do 1993.g. dužnost načelika Službe obavlja psiholog Predrag Tuce.

U ovom periodu poseban naglasak se stavlja na obrazovanje osuđenih. Osnovno obrazovanje postaje obavezno za sve mlađe od 40 godina, osuđenici se podstiču na pohađanje zanatskih škola, a uvodi se i mogućnost polaganja ispita za polukvalificirane radnike proizvodnih zanimanja. Praćenje ponašanja i ocjenjivanje osuđenih postaje sistematično i kontinuirano, a uvode se i mjesečne ocjene ponašanja i radnog angažovanja osuđenih. Primjenjuje se klasifikacija osuđenih u klasifikaciono-stimulativne grupe, i to u prvom periodu u četiri, a kasnije u tri, od kojih svaka sadrži određene pogodnosti za osuđene. Najveći broj pogodnosti koriste osuđeni u najboljim grupama, što ih podstiče da kontroliraju svoje ponašanje u nastojanju da budu u boljoj grupi i zasluže više pogodnosti. Ovaj sistem je, pored stimulativnog elementa, uveo i transparentnost u ocjenjivanju. Ostvarena je ideja, preuzeta iz KPD Lepoglava, da prijedlog procjena ponašanja osuđenog vrši tzv. mikro tim, koji se sastojao od vaspitača, starješine u paviljonu i poslovođe. Ovim

postupkom je proces praćenja i procjena dobio na kvaliteti, jer je sagledavan sa više aspekata. U ovom periodu Služba je u potpunosti kadrovski popunjena, primljeni su novi stručnjaci, većinom pedagozi: Revko Kadrić, Šabani Alisabri, Svetozar Bogojević, Goran Bečirović, Zlatko Aleksovski, Šifner Pavao. Početkom devedesetih godina, pred sam rat, u Službi za preodgoj je zaposleno 25 radnika i to: načelnik, 12 vaspitača, po 4 radnika u Prijemnom i Matičnom odjeljenju, 3 radnika u školi i jedan zaposleni na organizaciji kulturno-prosvjetnog rada. Od ukupnog broja uposlenih u Službi za preodgoj, poslije 1995.g. u radnom odnosu su ostali samo Slavko Marić, Zulfikar Bojčić i Vladimir Vilić.

U prvim ratnim mjesecima Službu napušta većina zaposlenih. Uglavnom su to bili radnici srpske nacionalnosti, a jedan dio radnika je regrutiran u A BiH i HVO. Za načelnika Službe je 1993.g. postavljen Slavko Marić, koji je u jednom kraćem periodu ostao sam u Službi za preodgoj, te je obavljao poslove prijema, otpusta, rasporeda na radna mjesta, kao i ostale poslove. Da bi se prevazišla ovakva situacija, angažiran je penzionisani radnik Čatović Šaban, koji je nekoliko ratnih godina radio kao vaspitač, a zatim su u radni odnos primljeni Međuseljac Ismet, Sofrađija Dževad, Hasanbegović Omer i Gutošić Avdo.

Godine 1998.g. srušen je još jedan tabu u Službi za preodgoj kada je na mjestu socijalnog radnika u Prijemnom odjeljenju, na poslovima koji su se odvijali isključivo u krugu zatvora, primljena jedna žena – Delibašić Nermina. Do tada je postojalo uvriježeno mišljenje da osobe ženskog spola ne mogu raditi u krugu zatvora, prije svega iz razloga lične bezbjednosti. Pokazalo se, međutim, da žene mogu vrlo uspješno obavljati sve poslove i da imaju puno uvažavanje osuđenih osoba, što je otvorilo put zapošljavanju još nekoliko žena, koje potpuno ravnopravno obavljaju poslove sa muškarcima.

U poslijeratnom periodu pred Službom stoje novi zadaci i izazovi proizašli iz promijenjenih opštih društenih okolnosti. Ovdje se prije svega misli na liberalizaciju odnosa u društvu, otvaranje kazneno-popravnih institucija, transparentnost u radu i kontrolu međunarodne zajednice. Rad Službe više se ne odvija u jednom zatvorenom krugu, odluke i postupci prema osuđenima nisu više službena tajna i nisu dostupni samo uskom krugu ljudi koji se time profesionalno bave.

Proces otvaranja, zahtijevi za tansparentnost u radu, prava osuđenih na informacije, pa i pisanje medija uticali su na to da rad službe u određenoj mjeri postane javan, a time i odgovorniji. Da bi udovoljili ovim zahtjevima bilo je potebno stvarati odgovarajući senzibilitet i vršiti kontinuiranu edukaciju zaposlenih. Pored interne obuke novih zaposlenika, svi zaposleni su obavezni položiti stručni i državni ispit, kao uvjet za obavljanje određenih poslova u okviru Službe, a upoznavanje

sa novim tendencijama u penološkoj teoriji i praksi vršeno je i putem seminara u organizaciji Udruženja penologa F BiH.

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija iz 1998.g. i Evropska zatvorska pravila danas su zakonski okvir u kome se odvija rad Službe za preodgoj. Naravno, rad sa ljudima nikada ne može ostati samo u zakonski određenim okvirima, privilegija rada u Službi za preodgoj je ta da se pred sobom ima konketno ljudsko biće, koge treba razumjeti i pomoći mu. Pomoći mu da razumije sebe, ali i svoju okolinu, da prihvati druge i da im ne nanosi bol. Zadatak izuzetno težak, a put do uspjeha neizvjestan.

SLUŽBA STRAŽE

Kako nijedan zatvor ne može funkcionirati bez dobro organizirane službe za čuvanje osuđenih, to je i zenička kazniona već pri dolasku prvih osuđenih osoba imala posebno odjeljenje za čuvanje i nadzor osuđenih. Imamo vrlo malo podataka o organizaciji službe i broju zaposlenih stražara. Znamo da je krajem austrougarskog perioda i tokom Prvog svjetskog rata nadzornik straže bio izvjesni Motička, a da su kao stražari radili Ivan Perčinlić, Munib Arnaut, Kujundžić, Botić, Bančević, Čolić, Ružojčić, Kajić, Rašidagić, Numanagić i Tomas.

Za pretpostaviti je da su zaposleni čuvari kao pravi državni službenici imali ugled u sredini, čemu je svakako doprinosila uniforma, pripasana sablja i osigurana pristojna plata iz carske kase. Zabilježeno je usmeno sjećanje na nekolicinu stražara koji su ovu dužnost obavljali u austougarskom periodu, a ostalo je i nekoliko fotografija na osnovu kojih je moguće, barem djelomično, steći uvid u položaj i izgled stražara iz tog doba. Posebno je interesantna priča o sudbini Muniba Arnauta, zvanog Pikolo - Ljuti Arnaut.

Pikolo Ljuti Arnaut - slikano 1912

Arnaut Munib rođen je u Zenici l870.godine. Ostaje rano bez oca. U l6 godini zapošljava ga amidža na gradilištu Zemaljske kaznione u Zenici, gdje je radio kao poslužitelj, nosio vodu i lakše materijale. Talijanski majstori koji su gradili zatvor, zajedno sa Česima, Poljacima i Austrijancima, prozvaše ga „Pikolo". Taj nadimak bio je svima simpatičan, a i Munibu je bilo milo da ga tako zovu. Zapažen je kao marljiv i poslušan. Nakon završetka izgradnje kaznionice Munib podnosi molbu da se zaposli kao stražar i biva primljen, kao jedan od prvih stražara. Oblači austrougarsku uniformu, u kojoj se osjeća važniji i sposobniji, te postaje dio vlasti i to želi pokazati zeničkoj čaršiji.

Odlazi u kafane, opija se, časti prijatelje, veliča austrougarski režim, i pomalo gubi simpatije, koje je do tada imao. Naročito su ga se plašili apsenici. Znali su da je vješt u rukovanju sabljom i da je hoće upotrijebiti, pa su među sobom govorili: „Nemoj da ti Pikolo sabljom skine kosu sa glave“. Pričalo se da je to zaista učinio nekom robijašu.

Jedanput se desilo da je neki robijaš, nepoznavajući ga, bacio na Pikola kiblu sa fekalijama. To je Pikolo doživio kao strašnu sramotu i uvredu. Natjerao je osuđenog da fekalije sa uniforme poliže jezikom, a poslije toga je slijedila pogubna odmazda, koja je inače, primjenjivana kao nepisano pravilo u ondašnjem zatvoru. Odvodi ga u podrum „Staklare“, veže u lance i tuče vrećama pijeska. Poslije tog „pjeskarenja” uslijedilo je prisilno kupanje u hladnoj vodi, nakon čega je osuđeni podlegao. Ovaj postupak Pikola zapamtili su svi robijaši i to mu se kasnije osvetilo.

Nakon kapitulacije Austro-Ugarske monarhije Munib ostaje i dalje stražar, ali, sada u službi Kaznenog zavoda Kraljevine Jugoslavije, jer odgovara i tom režimu. Godine 1921. Šola J. Atanasije posjećuje zeničku kaznionicu u kojoj je za vrijeme Austro-Ugarske robijao kaznu od 12 godina zatvora. Šola je zapamtio njegova zlodjela, a Arnaut se zamjerio i samom Šoli, koji uz pomoć Milana Srškića, ministar pravde Zemaljske vlade BiH, primorava direktora kaznione Matića da penzioniše Pikolu – Ljutog Arnauta. Matić izvršava naređenje, ali protiv svoje volje, jer mu, krutom i bezosjećajnom, odgovaraju stražari kao što je bio Arnaut.

Kada je Arnautu saopšteno da treba predati pušku, pištolj, sablju i opasač, prvo je otišao u gostionicu, gdje posljednji put uživao u piću i u svojoj uniformi. Pio je tri dana i tri noći, a tek onda je predao oružje i opremu. Kada su nestali svi spoljni znaci njegove moći i nakon što više nije bio u službi cara, Pikolo je postao predmet podsmjeha čaršije. Nakon penzionisanja duboko se razočarao i počeo još više da pije. No, ipak je dugo poživio, umro je u 83. godini života.

Inače, za vrijeme Austro–Ugarske u zatvoru je vladao vrlo strog režim. Straža je vodila preciznu kontrolu dnevnog rasporeda, ustajanja, odlazaka na posao, spavanja. Vršeni su redovni pretresi osuđenih, i to sa austrijskom činovničkom pedantnošću, tako da se pored stražara nije mogla pronijeti ni igla. Ukoliko bi kod nekog osuđenika našli bilo kakav nedozvoljan predmet i uslijedilo je strogo kažnjavanje.

Služba straže - slikano 1927

Služba straže sa upravnikom Najdanom Pašićem - slikano 1931

Prve zvanične podatke o službi straže iz perioda Kraljevine Jugoslavije imamo iz 1931.g. Prema podacima iz kontrolnika osoblja za 1931/32. godinu Služba straže je u tom periodu brojala 79 pripadnika, od čega, jedan zapovjednik koji je imao službeni naziv zapovjednik čuvara, zatim 12 viših čuvara i 66 običnih čuvara. Svi zaposleni u straži su, prema važećim činovničkim razredima, pripadali grupi

zvaničnika, a na radna mjesta su postavljani ukazom Ministarstva pravde Kraljevine Jugoslavije. Zapovjednik čuvara te godine bio je Nešić Petar.

Nakon završetka Drugog svjetskog rata, prvi stražari koji su došli na rad u KPD Zenica bili su borci 11. Krajiške brigade, koji su 25.5.1945.g. iz komande brigade u Sarajevu upućeni za Zenicu. Radilo se o 30 boraca te brigade, od kojih je većina bila lakše ranjena u prethodnih borbama i kojima je kao nedovoljno oporavljenim, povjerena lakša obaveza čuvara u zatvoru. Prema sjećanjima Ševe Milana, koji je zajedno sa Karaman Mićom, Bolić Avdom, Adilović Salihom, Karavdić Hakijom i drugima došao u prvoj grupi, borci su se protivili odlasku u Zenicu, smatrajući to nedostojnim njihovih dotadašnjih ratnih zasluga. Ova naredba im je pala tim teže što su bili ranjeni, ali naređenje su ipak morali izvršiti. Nakon desetak dana su ponovo svi pozvani u komandu jedinice, gdje im je saopćeno da svi prelaze u sastav milicije i imaju zadatak da obezbjeđuju KPD Zenica i sprovode osuđene osobe na izdržavanje kazne. Tom prilikom su vojne uniforme zamijenili uniformama policije i postali prvi zatvorski stražari. Odluku o tome i nalog da kao pripadnici milicije idu na novu dužnost, potpisao je budući predsjednik Saveznog izvršnog vijeća Džemal Bijedić i tom prilikom su dobili i prvi zadatak da u Zenicu sprovedu grupu osuđenih lica.

Odjeljenje zaštitne čete, kako su se u početku zvali pripadnici zatvorske straže, organizaciono je pripadalo Ministarstvu unutarnjih poslova, koje je zapošljavalo i otpuštalo zaposlene u ovom sektoru. Uprava zatvora nije imala uticaja na izbor i broj zaposlenih, jer je o svemu odlučivalo Ministarstvo. Uticaj uprave se svodio samo na izvještavanje MUP-a o pojedinim ekcesnim situacija, čiji su vinovnici bili pripadnici zaštitne čete.

Prvo poslijeratno privremeno uputstvo o izvršenju kazni zatvora iz 1945.g. ni na koji način se ne dotiče problema obezbjeđenja zatvora. Tek 6.7.1946.g. Ministarstvo unutarnjih poslova FNRJ izdaje Uputstvo o organizaciji, dužnostima i pravima stražarskog osoblja pri kaznenim ustanovama, u kome se ovi problemi detaljnije obrađuju. U ovom uputstvu se određuje da pripadnici straže trebaju prvenstveno biti demobilizirani borci JA, da stražari vrše službu nad muškim osuđenicima, žene stražarke nad ženama osuđenicama, da na deset osuđenih osoba u pravilu treba da bude jedan stražar, zatim da se Služba dalje dijeli na noćnu i dnevnu, kao i na unutrašnju i vanjsku. Uputstvo dalje određuje strogo hijerarhijsku organizaciju pa je tako na čelu Službe komandir straže, zatim jedan ili dva zamjenika, prema potrebi, a nakon njih desetari i stražari. Precizno su određena pravila ponašanja i dužnosti zaposlenih. Za kršenje radne discipline predviđene su različite kazne među kojima i prilično rigorozne, kao što su zabrana izlaska iz Doma uz redovno vršenje službe do 15 dana, kao i zatvor od jednog do 15 dana. Iz izvještaja je vidljivo da su ove

kazne često primjenjivane, a kao kuriozitet ističemo da je maksimalna disciplinska kazna za osuđene u to vrijeme bila 14 dana samice, dok su stražari za narušavanje discipline mogli dobiti i 15 dana zatvora.

MUP nije imao potreban senzibilitet za specifične potrebe zatvora, pa su često zapošljavani ljudi koji nisu mogli odgovoriti potrebama, što vidimo iz izvještaja upućenih MUP-u, gdje se spominje neprofesionalno obavljanje poslova, nepoštivanje discipline, povezivanje sa osuđenim osobama, potkupljivost i slično. Položaj Službe obezbjeđenja se uveliko popravio kada je Krivičnim zakonom iz 1951.g. uspostavljena posebna Služba straže, umjesto narodne milicije. Sada je Služba stavljena pod ingerencije upravnika zatvora, koji je imao uticaj na izbor osoblja i njen rad.

Služba straže je sredinom 1945.g. imala samo 30 pripadnika, a kako se broj osuđenih mnogostruko povećavao, bilo je neophodno istovremeno povećavati i broj stražara. Već početkom 1946.g. u Domu radi 120 stražara, što je još uvijek bilo nedovoljno za obezbjeđenje više hiljada osuđenih. Poseban problem predstavljalo je obezbjeđenje vanjskih radilišta, koja se ubrzo osnivaju širom BiH, kao i dolazak prvih osuđenica u zatvor. Obezbjeđenje vanjskih radilišta na kojima se povremeno nalazilo i više od dvije hiljade osuđenih, iziskivalo je potrebe zapošljavanja novih stražara, a smještanjem osuđenica u zenički zatvor, u Službu straže se angažuju i prve žene stražarke. Služba je bila organizirana tako da je imala tri voda i to dva muška i jedan ženski. Prvi vod, sastavljen od muškaraca, vršio je poslove unutar zatvora i to isključivo sa muškim osuđenim osobama, dok je drugi muški vod obavljao sve poslove na vanjskom obezbjeđenju kruga zatvora, uključujući i vanjsko obezbjeđenje ženskog zatvora, a ženski vod je radio na unutrašnjem obezbjeđenju ženskog dijela zatvora. Na vanjskim radilištima žene milicionerke su obezbjeđivale ženske logore u kojima je znalo biti i preko 500 osuđenica, kao što je bio „Konstruktor“ u Zenici.

U prvim poslijeratnim godinama radnici u obezbjeđenju su obavljali veoma naporan posao, a usljed nedostatka stražara svakodnevno su, pored redovnog, osmočasovnog radnog vremena, ostajali u prosjeku još nekoliko sati na radnom mjestu, kao što se vidi iz jednog izvještaja komande straže KPD-a Zenica.

KOMANDA STALNE STRAŽE
KAZNENO POPRAVNOG DOMA ZENICA
BROJ: 3 /47
2 JANUARA 1947 GODINE U
Z e n i c i.

PREDMET: Izvještaj dostavlja.-

UPRAVI KAZNENO POPRAVNOG DOMA

ZENICA

U vezi vašega usmenog naredjenja dostavljamo izvještaj po službi osiguranja, kako slijedi:

Službu osiguranja vrši stalna stražra pri ovome domu, koja broji ukupno 125 /stodvadesetpet/ stražara, uključujući tu i komandni kadar, kao i 22 drugarice, stražarke. Od ovoga broja svako-dnevno je u rashodu, prosečno 8/osam/, službeni put i bolnica. Po novom rasporedu shodno upustvu Ministra unutrašnjih poslova N.R.B. i H. broj 37305 od 30 novembra 1946 godine, služba osiguranja dijeli se na noćnu i dnevnu, vanjsku i unutrašnju. Ljudstvo koje vrši službu unutar samoga kruga K.P.D. nedaje nikakvih dužnosti vani, tako i obratno. Jedni i drugu obezbedjuju stalnih noćnih stražarskih mjesta 18 /osamnaest/, osam bez oružja 10 /deset/ s oružjem. Drugarice, stražarke obezbedjuju samo dva mjesta, unutar kruga osudjenica, dok sav teret službe pada na stražare. U praksi se danas pokazuje da svaki stražar prosječno, svako-dnevno daje 11 sati službe plus svako drugu noć 4 sata stražarske dužnosti, neuzimajući u obzir 4 sata sledeće smjene kada mora biti u pripravnosti, u stražari. Služba osiguranja se odvija dobro, samo se osjeća potreba pojačanja [illegible] čete sa 30 /trideset/ novih stražara, kako bi se ovi malo rasteretili dužnosti a noćna služba se mogla ~~razdijeliti~~ regulisati svako treću noć. Svi stražari na povjerenim im dužnostima zadovoljavaju, neprimjećuje se ništa naročito, uzimljući manje disciplinske ispade.

Odbjeglih tokom mjeseca decembra nije bilo kao na pokušaja za isto, i ako to osudjenici nastoje pripremiti. To je posledica preduzimanja preventivnih mjera kojima se posvećuje puna pažnja.-

Smrt fašizmu-Sloboda narodu!

Komandir:
/Kebo Munib/

Zaposleni stražari su imali obavezu dodatne edukacije, koja je obavljana gotovo svakodnevno putem različitih kurseva, kružoka i organiziranog kulturno-prosvjetnog rada, gdje su zaposleni upoznavani sa aktuelnim društveno-političkim događajima. Na ovaj način je vršeno ideološko-političko obrazovanje stražara, od kojih se tražilo da budu odani poretku. Ovdje vidimo i neke sličnosti sa tretmanom osuđenih osoba.

S druge strane, ipak nije zapostavljena ni uža stručna izobrazba, jer su svi stražari bili dužni završiti stražarske kurseve, kao i nižu četverorazrednu osnovnu školu, koja je bila obavezna za sve zaposlene. Uprava je podsticala sve one koji su imali ambicija da završe više razrede osnovne škole i gimnaziju, te im davala plaćeno odsustvo i snosila troškove. Većina stražara i stražarki bili su mladi ljudi, dojučerašnji borci JA, uglavnom neoženjeni i neudati, pa im je uprava obezbjeđivala smještaj u takozvanim „stražarskim kolonijama", koje su se nalazile u neposrednoj blizini zatvora na Mokušnicama, gdje su stanovali u višekrevetnim sobama, sa lošim higijenskim uvjetima. Obezbjeđivana je i zajednička ishrana, kao i službena odjeća, koja im je često bila jedina.

Stražari na radnoj akciji - slikano 1948

Za oženjene i udate nastojao se obezbijediti skroman smještaj u stambenim jedinica koje su bile vlasništvo Doma, a interesantno je napomenuti da je postojalo i malo obdanište za djecu čije su majke radile u zatvoru. I u takvim teškim uvjetima, opterećeni svakodnevnim prekovremenim radom, obaveznim akcijama, obavezom pohađanja različitih vidova izobrazbe, pripadnici straže su, u cjelini gledano, korektno obavljali jedan odgovoran i težak posao. Na čelu Službe straže u ovom teškom poslijeratnom vremenu bili su Kebo Munib, Macanović Đorđo, Milić Mladen i Štulić Milan.

Već krajem 1948.g. četa narodne milicije koja obezbjeđuje zatvor broji 217 pripadnika, od čega 5 muških oficira, 34 podoficira i 139 milicionera, zatim 2 ženska podoficira 9 podoficirki i 34 milicionerke. Premiještanjem osuđenica u KPD Stolac prestala je potreba za radom milicionerki, od kojih su mnoge prešle na rad u Stolac. Početkom pedesetih godina Služba straže ima više od 300 zaposlenih. Pored zatvora, stražari su obezbjeđivali mnogobrojne radne logore koji su se nalazili širom Bosne i Hercegovine. Međutim, kako se od 1952.g. drastično smanjuje broj osuđenih na izdržavanju kazne i kako se ukidaju radni logori, prestaje potreba za tolikim brojem stražara. Postepeno se smanjuje njihov broj i većina onih koji su stupili na dužnost neposredno poslije rata odlazi u penziju, tako da sredinom sedamdesetih godina u Službi radi samo stotinjak stražara. Dužnost komandira straže u tom periodu dugo vremena obavlja Smajo Bićo.

Komanda straže - u sredini Smajo Bićo

Služba Straže - slikano 1964.g.

Struktura osuđenih lica se u potpunosti promijenila, tako da stražari šezdesetih i sedamdesetih godina rade sa osobama suđenim za opći kriminal, među kojima je značajan broj onih sa izrazito destruktivnim ponašanjem.

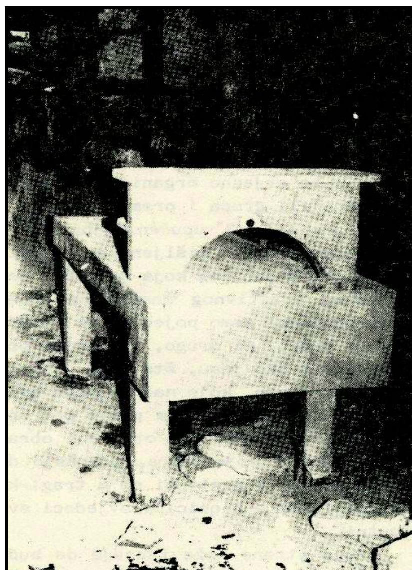
Poznato je da su se takozvani „politički“ osuđenici uvijek bolje ponašali od osuđenih za opći kriminal, među kojima su posebno, problematični osuđeni za

imovinske delikte. Pred Službom straže stajali su novi izazovi, a situacija je dodatno usložnjena kada su početkom osamdesetih u zatvor stizali i prvi narkomani. Dužnost komandanta straže poslije Smaje Biće obavljali su Đemo Kadrić, pa Milija Salamadija, koji je prije imenovanja radio kao vaspitač i nakon njega, kratko vrijeme prije rata, Rade Gagović. Tokom rata dužnost načelnika straže su obavljali Hasan Alić i Revko Kadrić.

U poslijeratnom periodu Služba straže prolazi kroz proces postepene transformacije koja nastaje na temelju drugačije koncepcije uloge stražara. I dalje je, naravno, osnovna funkcija straže da obezbjeđuje red i mir u zatvoru, ali uz upotrebu drugačijih sredstava i metoda. Naglasak više nije na upotrebi sile, niti na prijetnji da će se ona upotrijebiti - od stražara se očekuje da nauči i primijeni vještine koje će na najbezbolniji način riješiti potencijalno konfliktne situacije. Stražari u krugu zeničkog zatvora više ne nose ni palice, te, poslije sablje, dugogodišnje simbole stražarske sile.

ZDRAVSTVENA SLUŽBA

U zgradi Četvrtog paviljona je smještena bolnica, koja se tamo nalazi još od vremena kada je Dom izgrađen. U sastavu bolnice bila je i mrtvačnica koja se ranije nalazila na mjestu današnjeg pogona Prese. Smrt, taj najvjerniji pratilac čovjeka, bila je oduvijek prisutna i u zeničkom zatvoru, među robijašima, družila se sa ubicama, kradljivcima, provalnicima... ona je naročito bila česta u prvih dvadeset godina po izgradnji Zemaljske kaznione, kada je duža robija zbog loših uslova izdržavanja kazne, praktično, značila i smrt. Iz tog vremena datira sto za mrtvace (koji se može vidjeti samo na fotografiji) i koji je bio smješten u podrumu Četvrtog paviljona. Sto je bio nijemi svjedok jednog ljudskog odnosa prema mrtvacu u zatvoru u vremenu Zemaljske kaznione i Kaznenog zavoda Zenica.

Sto za mrtvace

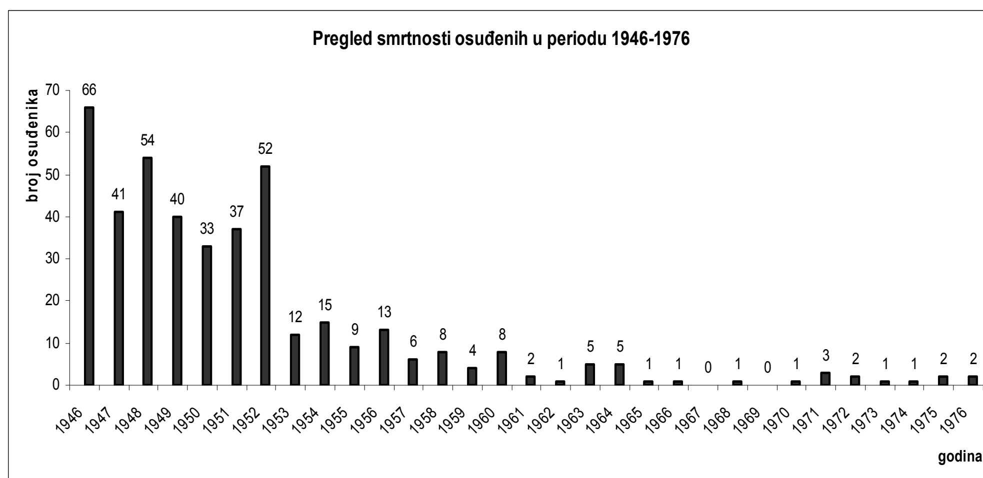
U to vrijeme umrli robijaš morao je i mrtav da izdržava kaznu, naravno, na zatvorskom groblju. Priča se da je postojao i izvjestan zakonski propis po kome se i mrtvac mogao uslovno otpustiti. U tom slučaju njegova porodica mogla je preuzeti posmrtne ostatke iz zatvorskog groblja.

U poslijeratnom periodu bolnica je, pored ambulante za obavljanje pregleda osuđenika, imala i prostorije sa potrebnim brojem bolesničkih kreveta. Postojale su dvije veće prostorije koje su mogle primiti 80 do 100 bolesnika. Zbog nedostatka prostora u te sobe su istovremeno smještani starci i maloljetnici. I na prvom spratu su bile dvije sobe u kojima su smještani bolesnici, kao i tri manje prostorije, od kojih je u jednoj bilo zarazno odjeljenje sa 8 do 10 kreveta. U drugoj sobi sa 10-

15 kreveta su smještane žene, bolesnice, a u trećoj sobi, zbog nedostatka prostora, smještane su majke sa malom djecom. Nakon izgradnje Petog paviljona žene su izdvojene u posebnu zgradu.

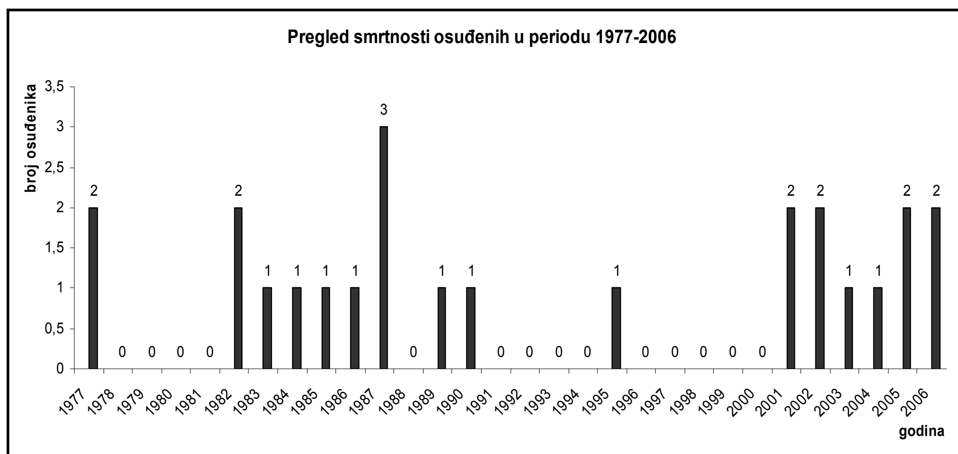
Apoteka se nalazila zajedno sa ambulantom u zgradi bolnice. Imala je jednog apotekara - osuđenika, i bila je dobro snabdjevena. Postojala je i moderna suha komora u domskom kupatilu, u kojoj se za jedan sat moglo „raskužiti“ oko 80 osuđeničkih odijela.

U izvještaju o zdravstvenom stanju osuđenika iz perioda 1947.[1]g., honorarni liječnik, dr. Hasan Muminagić, ističe da ima jedan priličan broj iscrpljenih i omršavjelih osuđenika. To su u najvećem broju oni koji nisu nigdje zaposleni, a od kuće ne primaju pakete. Zbog slabe i jednolične ishrane kod osuđenika se u ovom periodu pojavio skorbut. U toku juna mjeseca 1947.g. uspjelo se u priličnoj mjeri suzbiti širenje [2] te bolesti, zahvaljujući tome što je uprava nabavila velike količine povrća, a naročito zelenog luka. Prosječan broj osuđenika koji se nalazio na ležanju u bolnici iznosio je oko 80, dok je ljećnički pregled u decembru 1946.g. imalo 1200 osuđenih.

1 Arhiv zatvora

2 Arhiv zatvora

Najviše bolesnika bolovalo je od tuberkuloze, što je prouzrokovano lošim životnim uvjetima na izdržavanju kazne, a jedan broj osuđenih je već došao na izdržavanje kazne sa ovom dijagnozom. Posebno se navodi da je kod osuđenika koji dolaze iz okružnih zatvora često, već pri prijemu, dijagnosticirana tuberkuloza.

Tuberkulozni bolesnici liječili su se u zatvorskoj bolnici, a rentgenske kontrole su obavljane u Državnoj bolnici u Zenici. Svake sedmice u Domu je ordinirao ljekar Sreske zdravstvene stanice iz Zenice.

Broj oboljenih od raznih bolesti može se vidjeti iz slijedećeg tabelarnog pregleda.

Period od 1. 1. do 30. 4. 1948 god.

Broj bolesnih osuđenika										Ukupno
Tuberkoloza		Spolne bolesti						Ostale bolesti		
		Sifilis		Triper		Gonoreja				
m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	
81	34	19	7	3	-	-	-	751	385	1280

Od 1280 bolesnika liječeno je			Broj slučajeva otvorene tuberkoloze (aktivni)		Tuberk. bolesnici smrtno ugroženi		Umrlo od tuberkoloze od 1.I. do 30.VI. 1948.		Umrlo od ostalih zaraza od 1.I. do 30.VI. 1948.		Ukupan broj umrlih u Domu od 1.I. do 30.VI. 1948. god.
po sobama	u domskoj bolnici	u bolnicama vani	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	
909	350	21	23	10	17	8	17	2	5	-	24

Liječenje osuđenika obavljano je po sobama u kojima su boravili, u ambulanti, domskoj bolnici i bolnicama van zatvora. Liječenje je obavljao ljekar osuđenik, dok je nadzor, sporazumno sa upravom Doma, vršio ljekar civil, koji je jednom sedmično obavljao kontrolu. Prema izvještajima,[3] soba za pregled osuđenih održavala se veoma uredno, bila je prostrana i prozračna. Osuđenici koji su teže obolijevali upućivani su u bolnicu Socijalnog osiguranja u Zenici ili u Državnu bolnicu Sarajevo. Uprava je omogućavala liječenje van ustanove, ukoliko ljekar osuđenik i ljekar civil daju obrazloženje da je to neophodno.

Ljekar osuđenik je imao i pomoćnika, dobro obučenog bolničara, a svaka soba je imala jednog ili dva sobna služitelja. U toku oktobra mjeseca 1954.g. počeli su radovi na pregrađivanju velikih bolničkih soba. Radovi su završeni u januaru 1955.g. Napravljene su prostorije za medicinsku izolaciju, te su zarazni bolesnici odvojeni u posebne sobe prema prirodi bolesti, što do tada nije bio slučaj. U isto vrijeme izgrađena je i terpezarija za osuđenike koji su imali dijetalni režim ishrane. Te godine je postavljen i novi rentgen aparat.

Inače, uvjeti u bolnici su bili bolji nego u ostalim paviljonima, ali su na krevetima još uvijek bili dušeci od slame, a i prostorije su nedovoljno zagrijavane. U periodu od januara do oktobra 1960.g. bolnica je modernizirana na taj način što je nabavljen novi operacioni sto, najsavremenija aparatura za davanje kisika, a istovremeno su, po prvi put, poduzete opće preventivne mjere, kao što je fluografisanje svih osuđenika. U bolesničke sobe postavljen je parket i konačno su slamarice zamijenjene žičanim dušecima.

3 Arhiv KPZ

U Domu je postojala i zubna ambulanta koja je imala dvije prostorije, od kojih su u jednoj vršeni pregledi i liječenje, dok je u drugoj bila zubarska tehnika. U zubnoj ambulanti je radio zubar koji je bio honorarno angažiran, svaki radni dan po dva sata. Ostale radove u zubnoj ambulanti, kao na primjer, ispomoć zubaru, vođenje administracije, obavljanje zubotehničkih radova, obavljali su osuđenici - priučeni zubotehničari, čiji je rad bio prilično kvalitetan. Pored opšte zdravstvene zaštite, osuđenim licima je bilo omogućeno da liječe i prave zube, da dobiju ortopedska pomagala, naočale, gumene čarape i dr., pod uslovom da ispunjavaju uslove predviđene Pravilnikom o liječenju i namještanju zuba kao i Pravilnikom o dobijanju ortopedskih pomagala.

Interesantno je napomenuti da poslije zaraznih bolesti i tuberkuloze nervno-duševna oboljenja zauzimaju treće mjesto među specifičnim oboljenjima. U bolnici KPD-a je formirano neuro-psihijatrijsko odjeljenje gdje su medicinski tretirani takvi slučajevi, koje međutim, nije imalo adekvatnu opremu. U radu sa ovom kategorijom osuđenih, pored ljekara specijaliste, učestvovali su i prosvjetni referenti, kako su se u jednom periodu zvanično nazivali vaspitači. Duševni bolesnici su iz odjeljenja bolnice išli na rad u ostale pogone, što se pokazalo kao loše rješenje, zbog nedostatka konrole za vrijeme radnog vremena i nepridržavanja ljekarskih uputstava. U izvještajima[4] o radu Zdravstvene službe kao civilni ljekari koji su obavljali preglede pominju se dr.Hasan Muminagić, dr.Ramadanović, liječnik SUP-a, dr.Vladislav Švarc, dr. Žarko Simić, dr. Strahinja Gavrić, dr. Borislav Nadaždin, dr. Tomislav Hrabač, dr. Zdravko Ćurić, te zubari Ante Paškovan, šef zubne ambulante i Ranko Tica.

Ljekari - osuđenici se u zdravstvenim izvještajima ne pominju, ali su kod osuđenika ostali u sjećanju kao savjesni i dobri ljekari. Prvi ljekar, osuđenik, je bio dr. Frohlich (Frelih) Adalbert (mb. 131), osuđen na kaznu zatvora od 10 godina. U KPD Zenica je došao 28.07.1945.g, a život je okončao 20.02.1947. g. tako što je izvršio samoubistvo prilikom transporta osuđenih u Kazneni zavod Stolac, kada je za vrijeme vožnje u autobusu popio otrovnu pilulu.

Drugi ljekar osuđenik, bio je Đorđe Janjić (mb. 6902). Osuđen je na kaznu smrti strijeljanjem, koja je kasnije zamijenjena kaznom od 8 godina zatvora. Osuđen je zbog toga što je bio lični ljekar Draže Mihajlovića. Počeo je da radi kao ljekar i rukovodilac domske bolnice od 1947.g. i taj posao je obavljao sve do 9.10.1953.g. kada je uslovno otpušten. Kao ljekar u Domu, Janjić je bio požrtvovan, vrijedan i privržen ljekarskoj etici. Znao je pomagati iznemoglijim osuđenicima, kojima je češće davao poštedu i propisivao liječenje u domskoj bolnici. Pored svakodnevnog rada, uspio je da konstruiše aparat koji je omogućavao lakše disanje. Ovaj svoj

4 Arhiv zatvora

izum nazvao je „Pneima“, a aparat je od strane stručne komisije Antituberkuloznog dispanzera u Sarajevu ocijenjen kao dobar i upotrebljiv. Iako nije bio hirurg, Janjić je povremeno obavljao i lakše hirurške zahvate.

Nakon dr. Janjića u zatvorskoj bolnici radilo je nekoliko osuđenika doktora koji su osuđeni kao Mladi Muslimani. Interesantna su sjećanja Reufa Huseinagića[5] koji piše: ,,Slučajno sam se našao u blizini bolnice KPD Zenica zbog upale oka 1953.g., kada je grupa Mladih Muslimana, koja je radila u toj bolnici kao stručno osoblje, bila postrojena ispred bolnice po naredbi nekih kontrolora, koji su došli da preispitaju bolničko osoblje. Ispitivali su ih jednog po jednog, tražeći od njih podatke, a između ostalog, pitali su ih za šta su osuđeni. Svaki upitani je odgovorio da je osuđen zbog pripadnosti organizaciji ,,Mladi Muslimani”. Tada se jedan od udbaša razgoropadio, i na kraju rekao da je ovdje od bolnice napravljena džamija. Među doktorima koji su suđeni kao Mladi Muslimani radili su Dževad Čurčić, Vahid Kozarić, Tarik Muftić, Mehmed Arapčić, Esad Karabeg, Zijo Ahmetbegović i Hamzalija Hundur.

Po odlasku Mladih Muslimana, zatvor jedan duži period nije imao osuđenika-doktora, sve dok sredinom sedamdesetih godina nije na izdržavanje kazne došao dr. Trivo Bukva, koji je prije dolaska u zatvor radio kao direktor Doma zdravlja u Bosanskoj Dubici. Bio je poznati hirurg, a u Domu je prvo radio u livnici, a tek kasnije u domskom stacionaru. I Bukva je kao i većina ostalih ljekara, osuđenicima ostao u lijepom sjećanju. Domski ljekari - osuđenici imali su više osjećaja za osuđeničke muke, nego što su to imali civilni ljekari. Iako je bio hirurg specijalista, uprava mu nije dozvoljavala da vrši hirurške zahvate, zbog čega je nezadovoljan, tražio premještaj u drugi zatvor.

Prvi ljekar koji je primljen u stalni radni odnos bio je dr.Muhamed Haračić. Radio je kao ljekar i načelnik Zdravstvene službe sve od 1979.g. pa do 1993.g. kada odlazi u penziju. Dolaskom prvog uposlenog ljekara u KPD Zenica, u Zdravstvenoj službi se postigla bolja organizacija rada i uveden je smjenski rad medicinskih tehničara, čime se postigla kontrolisana i svrsishodnija primjena terapije. Kraći vremenski period, od 1985.g. do 1987.g u stalnom radnom odnosu je bio i doktor Harun Šestić. Od 1993.g. na mjesto domskog ljekara i načelnika Zdravstvene službe primljen je dr. Hidajet Jabandžić, koji je nekoliko godina kasnije specijalizirao psihijatriju. Nakon što je dr. Jabandžić postavljen na mjesto direktora zavoda, u Zdravstvenu službu je kao ljekar primljen i dr. Faruk Hamidović.

Danas Zdravstvena služba pruža sve vidove zdravstvene zaštite osuđenim licima u skladu sa odredbama Zakona o izvršenju krivičnih sankcija i drugim propisima

5 Reuf Huseinagić: ,,Kazamati jednoumlja- kamena suza “

iz oblasti zdravstva. Služba čini niz napora u pogledu poboljšanja uslova za zdravlje osuđenih lica. Poslove i zadatke iz djelokruga svoga rada Služba obavlja putem svojih užih organizacionih jedinica i to, opšte ambulante, stacionara, labaratorija, rtg. kabineta, apoteke, higijensko-epidemiološkog nadzora, zubne ambulante i specijalističke konsultativne službe.

U Zdravstvenoj službi radi 13 medicinskih tehničara koji su u stalnom radnom odnosu, a preglede osuđenih svakodnevno obavlja i 10 specijalista, pa je po opštem mišljenju efikasnost i kvalitet zdravstvene zaštite osuđenih u nivou standardne zaštite, koju ima prosječan građanin Bosne i Hercegovine.

PRIVREDNA JEDINICA

Za vrijeme Austro-ugarske monarhije i Kraljevine Jugoslavije, rad osuđenih u zatvoru bio je standardiziran, strogo određen, znalo se tačno koji poslovi su namijenjeni osuđenim osobama, a kojim poslovima se nisu smjeli baviti. Osuđeni nisu mogli proizvoditi predmete koji su bili podesni za napad, koji su mogli poslužiti za bjekstvo, niti raditi na poslovima, gdje se mogla prouzrokovati šteta. Isto tako nisu smjeli raditi na poslovima na kojima bi imali mogućnost kriminalnog usavršavanja, kao što su naprimjer poslovi bravara. Proizvodnja je bila oganizirana na zanatskom principu, po radionicama manjeg kapaciteta sa nekoliko zaposlenih osuđenika, a izuzetak su bili poslovi na domskoj ekonomiji i u stolarskoj radioni, gdje je radio veći broj osuđenih.

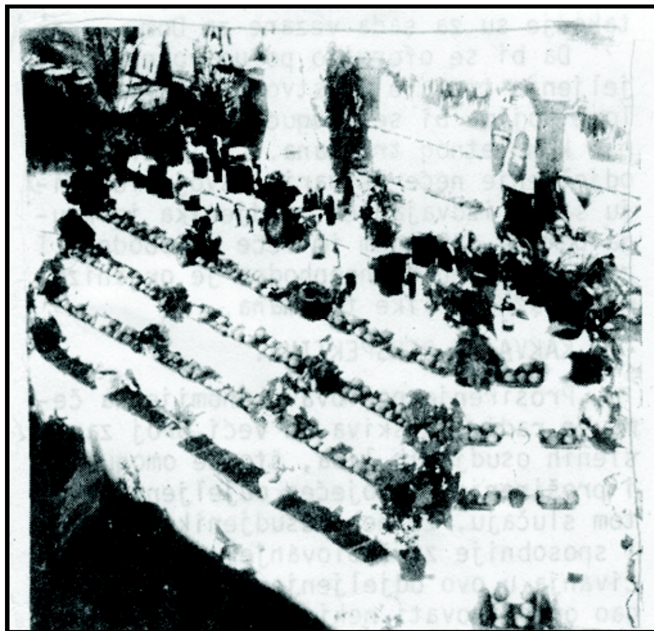
Radionicama su rukovodili majstori - stražari. U stolariji i na ekonomiji, pored stražara, radili su i civilni majstori - poslovođe, ali to nije uvijek bio slučaj. Bilježimo kraće periode, kada u zatvoru nije radio niti jedan majstor civil, ne računajući majstore - stražare. Sve proizvode osuđenih mogli su kupovati činovnici, stražari zatvora i ostali građani Zenice, kao i osuđena lica. O tome nam nepobitno svjedoče evidencije iz protokola,[1] gdje se vidi naplata kupljenih proizvoda.

KORISTAN I NEKORISTAN RAD

Rad osuđenih smo mogli uvjetno podijeliti na koristan i na rad koji nije donosio neku neposrednu materijalnu korist. Proizvodni rad se obavljao u radionicama, a nekorisni rad u samicama („Staklena kuća“). Predmeti nekorisnog rada bili su perje, pasulj, žito i riža. Nekoristan rad obavljali su uglavnom osuđenici lošeg ponašanja i disciplinski procesuirani. Imali su zadatak da razaberu pomiješani pasulj i žito u određenom roku, pa kada to urade, postupak se ponavljao. To je prema svojevremenom stavu zatvorskih uprava bila vrlo dobra terapija za liječenje nerava loših osuđenika. I nakon što je ovaj besmisleni rad bio zakonom zabranjen, pojedini službenici zatvora su ga i dalje krišom primjenjivali.

U „Staklenoj kući“ obavljan je i koristan rad - čijanje perja, snovanje pređe i tkanje. Svaki osuđenik, dok se nalazio na prvom stepenu izdržavanja kazne (samice u trajanju od minimalno tri mjeseca), morao je „izučiti“ i znati ove vještine. U radionicama su izučavani zanati i to isključivo po odobrenju upravnika, a to je, uglavnom, odobravano osuđenicima sa dugom kaznom.

[1] Arhiv KPZ

Poljoprivredni proizvodi Zavoda, slika iz 1928. godine

Zarobljenici, zatočenici, robijaši, kako su ih u to vrijeme zvali, radili su i na poljoprivrednom imanju Kaznenog zavoda, koje se nalazilo na njivama oko zatvora na Bilmištu i u Raspotočju. Zavod se bavio i stočarskom proizvodnjom, postojale su štale u kojima su držane svinje, goveda i perad. Uzgajano je razno voće i povrće, te žitarice, a pod Hamidom je postojao i vinograd, koji je dobro rađao. Oduvijek je poljoprivrednoj proizvodnji poklanjana posebna pažnja.

Važno je bilo proizvesti dovoljno hrane za osuđene osobe, a višak poljoprivrednih proizvoda se prodavao na lokalnom tržištu. O kakvim se proizvodima radilo govori i činjenica da je domska ekonomija redovno učestvovala na različitim sajmovima hrane, a na sajmu u Novom Sadu je osvojila i nagradu za kvalitet. Osuđenici Zeničke kaznione su se mogli iznajmiti i za rad kod privatnih lica, i to za vrlo malu nadnicu. Za vrijeme Austro-Ugarske osuđenicima nije davana nikakva naknada za rad. Uvedena je za vrijeme Kraljevine Jugoslavije, negdje oko 1925. godine.

Poslije kapitulacije Kraljevine SHS nastavlja se zanatsko-radionička proizvodnja u Kaznioni Zenica sve do početka 1942.g., kada svaki rad prestaje, jer se svi osuđenici zajedno sa pokretnim inventarom i mašinama, koje je bilo moguće transportirati, premiještaju u Sremsku Mitrovicu.

Po oslobođenju zemlje, Kazneni zavod u Zenici bio je u dosta ruševnom stanju. Skoro svi objekti su bili demolirani, osnovna sredstva i inventar uništeni,

a u pustim radionicama zatečeni su leševi i razvaljene mašine. Odmah po dolasku novih osuđenika pristupilo se obnavljanju porušenog. Zatvoru su bile neophodne radionice radi izrade potrebnih rezervnih dijelova i drugih upotrebnih predmeta. Nije proteklo dugo vremena, a domske radione su ponovo radile punom parom.

ZATVORSKE RADIONICE

STOLARIJA

Stolarija je bila najveći pogon, u kome su pravljena vrata, prozori, kreveti, noćni ormarići, ormari, sanduci za ambalažu i slično. Stolarija, kolarija i pilana su do 1950.g. obuhvatale oko 80% ukupne proizvodnje KPD-a. Prerada drveta je u prvom poslijeratnom periodu bila osnovna djelatnost, i već 1946.g. se pristupilo izgradnji većeg poslovnog objekta za potrebe stolarije. Novoizgrađena zgrada je bila smještena na mjestu gdje se danas nalazi pogon presa. Imala je prizemlje i dva sprata. Sa vanjske strane djelovala je vrlo atraktivno, ličila je na ugostiteljski objekat ili planinsku kuću. Prizemlje je izgrađeno od lijepo fugovanog kamena, a prvi i drugi sprat od smrčevine, čije vanjske strane nisu obrađivane, nego su ostale prirodnog oblika.

U prizemlju zgrade postavljene su mašine za obradu drveta, a na prvom spratu bilo je odjeljenje za montiranje, farbanje i poliranje. Na drugom spratu, u potkrovlju, bila je smještena tapetarija. Pogon stolarije je ostao u funkciji sve do kraja 1949.g. kada je cjelokupna proizvodnja sa osnovnim sredstvima preseljena u KPD Foča.

PILANA

Poslije oslobođenja izgrađena je i pilana sa namjerom da obezbjeđuje dasku za potrebe stolarije, kolarije, bačvarije i za građevinske radove. Izgradnja pilane je započela još 1947.g. na prostoru srednjeg kruga, gdje se sada nalaze livnica, priprema pijeska i tempernica. Imala je tri objekta: objekat u kome se nalazio gater za rezanje trupaca, objekat sa dva cirkulara za podešavanje daske prema narudžbi i objekat za sušenje daske. Za potrebe pilane obezbjeđivano je drvo sa područja Grašničkog potoka sa planine Sokoline (Begov Han). Veliki broj osuđenih je radio isključivo na sječi šume za potrebe pilane.

KOLARIJA I BAČVARIJA

Kolarija i bačvarija su se nalazile u dijelu zgrade koja je smještena ispred prostora gdje se danas nalazi pogon cinčaone. Poslovi kolarije i bačvarije su se postepeno

smanjivali, pa kada je prestala potreba za većim prostorom, te radionice su premještene na domsku ekonomiju, gdje su nastavile rad kao uslužne radionice za potrebe domske poljoprivrede. Kolarija i bačavarija su proizvodile držalice i bačve, konjska kola, kao i kolica za brigade koje su gradile omladinsku prugu.

OBUĆARNICA

Obućarnica i tašnarska radnja su se nalazile na prvom i drugom spratu zgrade u kojoj se nalazila i stolarija. Obućarnica ili kako su je popularno osuđenici zvali „šusteraj" počela je sa radom odmah poslije oslobođenja. U prvo vrijeme bila je namijenjena samo za popravke osuđeničke obuće, a kako je ova bila nekvalitetna, trebalo ju je stalno popravljati, što je iziskivalo rad desetina zaposlenih samo na ovim poslovima.

Već od 1946.g. obućarnica izrasta u pogon u kome se izrađuju nove cipele. To su, doduše, bile najjednostavnije muške i ženske cipele, ali je interesantno da su u vrlo kratkom vremenu savladane sve faze proizvodnje. Veliku zaslugu u tome ima i Muhamed Topić, koji je bio službenik uprave i kao obućarski majstor zadužen da organizuje rad u obućarnici. Broj radnika se kretao oko 200, a norma im je bila 200 cipela dnevno. Kasnije se povećavala na 250 pa i na 300.[2] Norma od 300 cipela dnevno je bila izuzetno visoka i osuđeni su je ostvarivali samo uz izuzetan napor.

KROJAČNICA

U domskoj krojačnici je krpljena stara i šivana nova odjeća za potrebe osuđenih, a šivane su i uniforme za potrebe straže. Osim toga vršene su usluge šivanja za zaposlene, pa se iz izvještaja od 7.1.19554.g. vidi da je na ime ovih usluga naplaćen iznos od 304.690 dinara.

KREMARA

Jedan od manje uspjelih pokušaja isplative proizvodnje bila je radionica za izradu kreme za obuću. Iz izvještaja se vidi da je kvalitet ove kreme bio loš, da je ambalaža bila vrlo primitivna i da se izrađivala od otpadnog lima. Na crno-bijeloj neofarbanoj limenoj kutiji stajao je natpis ZIP (Zanatsko- industrijsko preduzeće). Kako krema nije imala prođu na tržištu, pogon kremare se ubrzo ugasio.

PROZVODNJA BICIKLA

Nakon što je pogon stolarije iseljen u KPD Foča, počelo se sa montiranjem

[2] Tomislav Obrdalj – „Jedan život od Blajburga do danas"

opreme za proizvodnju bicikla „Lasta". U to vrijeme u jednom dijelu zgrade još uvijek se nalazila tašnarska radionica u kojoj je bilo mnogo kože, ljepila i drugih zapaljivih materija. Požar je izbio u januaru 1950.g. Kako je zgrada građena od drveta, bila je idealan objekat za moguću sabotažu, koja, međutim, nije nikada dokazana, ali sve ukazuje na to da je požar bio podmetnut. Zgrada je u vrlo kratkom vremenu uništena do temelja.

Poslije požara pristupilo se izgradnji novog objekta na istim temeljima, ali sa jednim spratom manje. U izgradnji zgrade, u koju je po završetku smještena linija za proizvodnju bicikla, naročito su se istakli pripadnici milicije. Bicikli su bili još jedan promašaj, uzrokovan nedostatkom stručne radne snage, iskustva i kvalitetnih materijala. Iako se nije radilo o posebno zahtjevnim vrstama bicikla, koji su se, inače, izrađivali za potrebe milicije, proizvodnja je ipak obustavljena 1952.g. i premještena na Ilidžu.

KOVAČIJA

Kovačija je zauzimala mali prostor i imala je samo dva ognjišta i jedan mjeh za kovačku vatru. Proširena je nakon usvajanja proizvodnje točkova za visokonaponske izolatore. Dugo godina se koristila za izradu manje zahtjevnih rezervnih dijelova.

BRAVARIJA

Radionice bravarije bile su smještene u nizu prizemnih zgrada drvene konstrukcije, sa pregradnim zidovima od cigle. Zbog ovakve konstrukcije, zimi je u njima bilo vrlo hladno, a ljeti nepodnošljivo vruće. Radionice u bravariji bile su slične kioscima. Tu se gotovo sve radilo ručno. Međutim, postojao je i jedan omanji tokarski stroj koji je pokretao elektro- motor, koji se koristio i za pokretanje mlina. Oko ovog elektro-motora stalno su postojale nesuglasice između radnika ekonomata i onih koji su radili u privrednoj jedinici. Zbog ovih nesporazuma uprava Doma obratila se Sreskom NO i tražila odobrenje da koristi neke od mlinova van KPD-a (raspored za korištenje mlinova bio je u nadležnosti Sreskog NO). Odbor je dao odobrenje da se žito KPD-a može mljeti u Sušića mlinu, pa se elektro-motor mogao više koristi za potrebe privredne jedinice.

Asortiman bravarije KPD-a bio je dosta širok. Pravile su se uglavnom poznate „fijaker" peći, kreveti za vojsku i različiti dijelovi za potrebe stolarije i kolarije. Inače, bravarija je stalno proširivala asortiman proizvoda i tako su se iz nje počele razvijati druge radionice, kao što je radionica za proizvodnju bicikla, radionica za proizvodnju strujnih šina, radionica kranske opreme, radionica za elektro-opremu, izolatore, oduzimače struje, držače šina i žice. Zatim su oformljene radionice za

proizvodnju kontakata i željeznog namještaja, radionice za Industrijsku školu (gdje su se obučavali i osposobljavali osuđenici), elektro-radionice, radionice za izradu kohera, te kalionica i emajlirnica. Sirovine za bravarsku radionicu nabavljane su tako što je oformljena grupa osuđenih koja je imala zadatak da na željezarskoj haldi pronalazi otpadni materijal. Najviše su korišteni dijelovi uništenih aviona.

PRIVREDNA JEDINICA „NOVI ŽIVOT"

Privredna jedinica KPD-a Zenica u prvim decenijama postojanja često je mijenjala naziv. Prva poslijeratna proizvodnja je organizirana pod imenom „Radionice Kaznenog zavoda", krajem 1946.g. naziv se mijenja u „Zanatsko-industrijsko preduzeće" ili skraćeno ZIP.

Uprava KPD-a je dana 2.2.1950.godine uputila Ministarstvu unutrašnjih poslova NR BiH prijedlog za donošenje rješenja o registraciji privredne jedinice pod nazivom „Novi život", što Ministarstvo i prihvata. Registracija je upisana u svesku I, registarski list 1, strana 10. Ovaj naziv privredna jedinica zadržava sve do danas.[3]

Ne zna se tačno ko je dao prijedlog za naziv „Novi život", ali se pretpostavlja da je tome „kumovao" Joviša Kostić, nekadašnji referent za kulturno–prosvjetni rad, a kasnije načelnik Službe za prevaspitanje. To je vrlo vjerovatno, jer je on pokrenuo i mnoge druge korisne inicijative. Naziv „Novi život" je u potpunosti prihvaćen, jer je simbolično govorio o željama i htijenjima osuđenih da se kroz rad prevaspitaju i osposobe za novi, pošteniji život, drukčiji od onog koji su do tada živjeli.

Do početka 1947.g. u privrednoj jedinici su zaposlena samo dva službenika, i to šef proizvodnje Savo Petrović (radio i prije II svjetskog rata u Kaznenom zavodu) i referent za poslove nabave i prodaje, Šukrija Vranić. Ostale neposredne poslove u privrednoj jedinici obavljali su pripadnici milicije Smajo Bićo i Slavko Savčić. Ekonomija je bila posebna organizaciona jedinica. Imala je, isto tako dva radnika i to rukovodioca Lenčeka (ne navodi se ime) i njegovog pomoćnik Ismeta Kaknju. Proizvodnja je bila organizovana tako što je šef Petrović primao planske zadatke i otpremao ih u proizvodnju po Vraniću ili osuđeniku Kutiru. Milicioneri su te zadatke primali, organizovali proizvodnju i po završenom poslu obavještavali Vranića, koji je preuzimao robu i otpremao je dalje.

Početkom 1947.g. zapošljava se i nekoliko poslovođa, koji postepeno preuzimaju organizaciju proizvodnje. To su Smajo Bićo, Slavko Savić, Šukrija Alajbegović i Omer Oruč.

---

3 Arhiv KPZ

USMJERAVANJE PROIZVODNJE

Krajem 1949.g. Ministarstvo unutrašnjih poslova NR BiH iniciralo je ukidanje drvne proizvodnje i njeno premiještanje u KPD Foča, s obzirom da je tamo postojala sirovinska baza, što u Zenici nije bio slučaj. S druge strane, traženo je da se KPD Zenica preorijentira na metalsku proizvodnju. U obrazloženju je istaknuto nekoliko opravdanih razloga: metalska proizvodnja u Zenici ima sirovinsku bazu, jer se u blizini nalazi Željezara koja će obezbjeđivati repromaterijal; u Zenici postoje stručnjaci koji mogu unaprijediti proizvodnju i postoji potreba da osuđeni izučavaju zanate metalske struke. Od 1949.g. proizvodnja u Zeničkom zatvoru se sistematski usmjerava prema metalskoj industriji.

PRVI KORACI LIVARSTVA

Inicijativa za orijentaciju na livarske proizvode potekla je iz radionice kolarije. Naime, Ministarstvo za unutrašnje poslove NR BiH izdalo je nalog privrednoj jedinici za izradu većeg broja drški za kuhinjske noževe. Uz dopremljene noževe kolarska radionica je dobila i nacrt drške, koji je skiciran na četvrtini arka papira.

Drška noža je trebala biti od drveta, ali se proces proizvodnje odvijao sporo, probijeni su svi rokovi i to je postao ozbiljan problem. Postojala je bojazan da se upravi pripiše nesposobnosti organiziranja proizvodnje jednog tako jednostavnog predmeta. Kada je ocijenjeno da se planski zadaci ne mogu izvršiti, uprava je odlučila da pozove sve osuđenike na kratak razgovor i čuje njihovo mišljenje o iskrslom problemu. Sastanak je održan u kolariji.

Sa jednog seminara o livarstvu održanog u KPD Zenica

Koristan prijedlog za izradu drške je dao osuđenik koji je radio na izradi kolica za prugu Brčko-Banovići. Predložio je da se drške izrađuju od aluminijuma, što je prihvaćeno uz dosta rezerve, ali je nakon probne proizvodnje ustanovljeno da je ovaj način mnogo efikasniji. Odmah se pristupilo i izradi prve manje peći za topljenje aluminijuma. Lonac i pijesak, potrebni za livanje, posuđivani su iz željezarine livnice, a kasnije su napravljeni u bravariji privredne jedinice. Prvi livani proizvodi bile su već pomenute drške za noževe, a zatim su odlijevani grbovi, petokrake i dijelovi za radionice bravarije. To su bili prvi istinski počeci livarske proizvodnje u KPD-u Zenica. Kako su zahtjevi za proizvodima od livanih metala rasli iz dana u dan, napravljena je uskoro i jedna veća peć, da bi se zatim ozbiljno razmatala mogućnost potpune orijentacije na livarske proizvode.

IZGRADNJA LIVNICE

U toku 1960.g. odlučeno je da se izgradi hala za livnicu u srednjem krugu Doma. Za njenu izgradnju je u investicionom programu KPD-a Zenica za 1961.godinu predviđen iznos od 27.283.000 dinara, za šta je dobivena i saglasnost Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove BiH. Hala je izgrađena već tokom 1961.g., a slijedeće godine su montirana postrojenja. Livnica je uskoro postala najvažniji proizvodni pogon, sa najvećim obimom proizvodnje, a zapošljavala je i najviše osuđeničke radne snage. Značaj livnice je porastao kada je usvojena proizvodnja temper liva sa čime je bilo povezana i izgradnja novih pogona tempernice, brusione i cinčaone.

Od tada je privredna jedinica „Novi život“ postala renomirani proizvođač odlivaka od temper liva, među kojima su najznačajniji bili odlivci za elektro-industriju, automobilsku industriju, opremu za kranove, te posebno odlivci za elektrifikaciju željeznica. Najznačajniji poslovni partner privredne jedinice postaje Industrija elektroporcelana Aranđelovac. Uskoro je osvojeno tržište bivše Jugoslavije, a nakon toga su proizvodi temper liva plasirani širom Evrope i svijeta. Najviše je izvoženo u SAD, Austriju i Kanadu. Veliku zaslugu u svemu ovome imali su tehnički direktori i direktori privredne jedinice Obrad Mrđa, Velimir Pajić, Jure Šapina, Enver Skopljak i Pero Stanić.

PREGLED PROIZVODNJE PO GRUPAMA PROIZVODA ZA PERIOD OD 1984-1988.GODINE

Grupa proizvoda	1984.	1985.	1986.	1987.	1988.
Kape	1371	1329	934	1267	1425
Prirubnice	434	637	604	386	681
Ručni točkovi	448	621	666	800	839
Ležaj balanz.	64	255	469	353	304
Nosač motora	34	61	63	52	15
Dijelovi za elektrifikaciju	303	227	39	10	5
Poluproizvod	93	33	100	70	5
Ostalo	777	547	701	917	683
UKUPNO	**3524 t**	**3750 t**	**3576 t**	**3853 t**	**3957 t**

PLASMAN TEMPER LIVA PJ. "NOVI ŽIVOT" ZA PERIOD OD 1984-1988.GODINE

Kupci	Godina				
	1984.	**1985.**	**1986.**	**1987.**	**1988.**
Domaće tržište	2763	3431	3065	2716	3149
Inostrano tržište	761	279	511	1137	808
UKUPNO	**3524 t**	**3710 t**	**3576 t**	**3853 t**	**3957 t**

Period od početka šezdesetih pa do kraja osamdesetih godina bio je izuzetno razdoblje u razvoju privredne jedinice „Novi život", osvajani su novi proizvodi, otvaraju se novi pogoni, zapošljavaju se inženjeri i radnici različitih struka.

Početkom devedestih godina dolazi do zaoštravanja političke situaciju u čitavoj zemlji, što uzrokuje drastične poremećaje na tržištu i smanjenje potražnje proizvoda privredne jedinice. Uskoro dolazi do raspada SFRJ, rata i nakon toga se proizvodnja u pogonima „Novog života" gasi u potpunosti. Ali, već krajem 1992.g. u pogonima livnice se organizira namjenska proizvodnja, tako da je privredna jednica „Novi život" dala svoj doprinos i u odbrani države Bosne i Hercegovine. U ratnom periodu dužnost direktora privredne jedinice obavljali su Muris Begagić i Zehrudin Hodžić, a u poslijeratnom Sead Begagić i Damir Čurić.

Direktor Jure Šapina sa saradnicima

Nakon minulog rata u BiH je izvršena modernizacija livnice i u proizvodnom programu, pored temperovanog liva, uveden je i novi savremeniji proizvod - modularni liv, koji je sve više tražen na tržištu.

U sklopu privredne jedinice „Novi život“ nalazi se i domska ekonomija. Ekonomija zauzima površinu od ukupno 60 hektara, i prostire se na širem krugu zatvora, u Begovom Hanu i u Peharama. Djelatnost Ekonomije se zasniva na povrtlarstvu, voćarstvu i stočarstvu. U Begovom Hanu su izgrađeni objekti za uzgoj stoke. Tokom 1977.g. na svinjogojskoj farmi proizvedeno je 40000 kg svinjskog mesa.[4] Nakon rata proizvodnja se preorijentirala na uzgoj teladi i koka nosilica. Proizvodi sa farme i poljoprivrednih površina uglavnom se koriste za ishranu osuđenih, ali jedan dio je namijenjen i tržištu.

U razvoj privredne jedinice utkan je i rad osuđenih, što je jedan od najvažnijih elemenata preodgoja, i u tom smislu je privredna jedinica KPD-a Zenica imala vrlo važnu ulogu. Bilo je potrebno stvoriti uvjete za rad desetina hiljada osuđenih, koji su time stvarali nove materijalne vrijednosti, i istovremeno, imali mogućnost da zarade, da se obrazuju i osposobljavaju za zanimanja, kojima će se baviti po izlasku na slobodu.

---

4 Arhiv KPZ

Farma u Begovom Hanu

SLOBODNE AKTIVNOSTI OSUĐENIH

Pod slobodnim aktivnostima podrazumijevamo sve one aktivnosti koje organizira uprava zatvora, a u koje se osuđeni uključuju po svojoj dobroj volji. Slobodne aktivnosti su sastavni dio ambijenta svakog zatvora, od njih često zavisi opća zatvorska klima i zadovoljstvo osuđenih uvjetima izdržavanja kazne. Slobodne aktivnosti su i djelomična kompenzacija za izgubljenu slobodu. Baveći se aktivnostima po svom izboru i afinitetu, osuđena osoba stiče svoj identitet, samopouzdanje i samostalnost.

U KPD-u Zenica oduvijek je postojao vrlo širok spektar mogućnosti za osuđene osobe koje su htjele da se obrazuju, da učestvuju u pozorišnim predstavama, da se uključe u sekcije kućnih radinosti, da pišu, da pjevaju, sviraju, uče strane jezike, posvete se vjeri ili da se bave nekom drugom aktivnošću. Iskustva nedvosmisleno pokazuju da osobe koje su aktivne za vrijeme izdržavanja kazne mnogo lakše podnose zatvorske frustracije i imaju mnogo manje problema, nego osuđeni koji ostaju pasivni.

OBRAZOVANJE
ANALFABETSKI TEČAJEVI

Ovi tečajevi su se organizirali sa ciljem da nepismeni osuđenici nauče najosnovnije stvari: čitanje i pisanje latinicom i ćirilicom, računanje, poznavanje zemljopisa i istorije. Tečajevi su organizirani svakodnevno po predviđenom planu i programu, a nastavu su izvodile osuđene osobe, jer uprava zatvora nije imala dovoljan broj kvalificiranih zaposlenika, koji bi mogli obavljati ove poslove.

U periodu od 10.10.1945.g. do 14.8.1946.g. tečaj je završilo sa uspjehom l20. pitomaca, a od 25.l2.1946.g. do 25. l. 1947. g. bilo je organizirano ukupno 8 tečajeva, od čega je 7 bilo u Glavnoj kući sa 190 polaznika i jedan tečaj u „Staklari“ sa 29 polaznika. U ženskom odjeljenju su 1947.g. organizirana 4 analfabetska tečaja, koje su pohađale 174 osuđenice. Gradivo na tečajevima je bilo prilično zahtjevno pa su osuđenice bile svakodnevno angažirane od 5 do 7 sati. Tečajevi za opismenjavanje su organizirani i na vanjskim radilištima.

STRUČNI KURSEVI

Uporedo sa organiziranjem analfabetskih tečajeva formirani su i stručni kursevi za polukvalifikovane, kvalifikovane i visokokvalifikovane radnike za razna stručna zanimanja. Dominirali su kursevi za zanimanja metalske struke, ali je bilo i drugih kurseva, kao što su knjigovodstveni (niži i viši), finansijski, kurs za evidentičare,

normirce, bolničare, zidarsko-tesarski, stolarski, obućarski, električarski i dr. Prvi kursevi u KPD-u Zenica otpočeli su sa radom 16.6.1947.g. kada je organiziran tečaj za jednoobrazno računovodstvo i tečaj za početno knjigovodstvo. Tečaj za jednoobrazno računovodstvo pohađalo je 26 pitomica, a tečaj početnog knjigovodstva 76 pitomaca.

Praktičnu obuku na kursevima obavljali su visokokvalifikovani majstori, a nastava se izvodila u radionicama privredne jedinice. Osuđeni su na kursevima dobijali vrlo kvalitetnu obuku, zbog toga što su svakodnevno imali praksu u trajanju od osam sati. Međutim, ovakav način školovanja nije bio zvanično verificiran, tako da osuđeni nisu mogli dobiti diplome o završenom školovanju za određenu kvalifikaciju. Umjesto toga dobijali su potvrde da su završili obuku za određeno zanimanje, te da na osnovu te potvrde mogu pristupiti ispitu. Međutim, dolazilo je do zloupotreba, jer su potvrde izdavane i onim osuđenicima koji nisu prošli obuku, pa je odlukom nadležnih organa privrednoj jedinici zabranjeno izdavanje potvrda.

Prema podacima iz domske arhive[1] u periodu od 1955.g. do 1964.g. kurseve za polukvalifikovane radnike završilo je 725 osuđenih, za kvalifikovane 572 i za visokokvalifikovane 46 osuđenih osoba.

Tek 1960.g. pristupilo se verifikaciji škole pod zvaničnim nazivom „Škola sa praktičnom obukom za kvalifikovane radnike pri industrijskom pogonu „Novi život". Škola je bila metaloprerađivačkog smjera, a u njoj su kroz dvogodišnje obrazovanje osuđeni sticali zvanje bravara, mašinbravara, metalostrugara, metaloglodača, električara, automehaničara. Nastavni kadar je bio angažovan iz zeničkih škola, a nastavu su izvodili i uposlenici doma: Bijedić Ahmed, Trako Džemal, Kulenović Uzeir i Tomašević Zdravko.

[1] Arhiv KPZ

Kasnije je ugovor o stručnom obrazovanju osuđenih sklopljen sa Srednjom školom za metalska zanimanja, te sa Srednjom građevinskom školom, tako da osuđeni imaju mogućnost da se školuju za vrlo širok spektar različitih zanimanja. Prema podacima iz izvještaja [2] u periodu od 1980.g. pa do 1991.g. srednju školu je pohađalo 2038 osuđenih lica.

Osuđenici - učenici na praktičnoj nastavi

I osuđene osobe koje nisu imale završenu osnovnu školu mogle su da se školuju za vrijeme izdržavanja kazne u KPD-u Zenica. Dom je imao saradnju sa nekoliko osnovnih škola čiji nastavnici su izvodili nastavu u domskim prostorijama. Ugovori o osnovnom obrazovanju osuđenih sklapani su sa školom „Musa Čazim Ćatić" i sa školom „Isidora Sekulić". U vremenskom periodu od 1980.g. do 1991.g. u osnovno obrazovanje je bilo uključeno 1349 osuđenika. Upravnici škole bili su Čajdrić Ismet i Šifner Pavao.

Uporedo sa organiziranjem osnovnog i srednjeg obrazovanja osuđenih osoba, u Domu postoji još čitav niz kurseva koji se osnivaju prema potrebama osuđenih i prema mogućnostima uprave da te kurseve organizira. Već duže vrijeme postoje kursevi engleskog jezika (I i II stepen), arapskog i njemačkog jezika, informatike...

[2] Arhiva KPZ

Osuđenici - učenici na nastavi

KULTURA I SPORT

Penološka praksa pokazuje da su kulturno-prosvjetne i sportske aktivnosti vrlo bitan korektivni faktor. Organiziranjem ovakvih aktivnosti ostvaruje se snažan uticaj na ličnost osuđenika. To je jedan način postepenog djelovanja na svijest osuđenika, kada se kroz zabavu i razonodu, bez ikakve prinude, potencijali razvijaju i usmjeravaju u pravcu ostvarenja socijalno korisnih ciljeva.

USMENE NOVINE

Program usmenih novina uglavnom se sastojao iz predavanja koja su pisali sami osuđenici, a teme su obično uzimane iz savremenog života: kraći literarni sastavi, crtice, reportaže iz dnevne štampe i časopisa, anegdote, zabilješke i druge zanimljivosti. U poslijeratnom periodu, od 1946.g., u izvještajima o kulturno-prosvjetnom radu vidi se da su predavanja za usmene novine pisali veoma obrazovani osuđenici[3] kao što je profesor Vladimir Vrana, profesor Alija Nametak, dr. Josip Vedriš, profesor Kuralić Dimitrije, Hasan Hadžiosmanović, dr. Ante Marić, dr. Eugen Bilenkija, dr. Hivzija Gavrankapetanović, Otilija Demetar, Bore Tabori, Bosiljka Ružić, Vladimir Vikentijev, Enver Mulagić, Mustafa Nikšić, Dragica Peško i drugi. Uz Usmene novine ponekad su se pripremali i kraći pozorišni komadi, jednočinke, a program je često bio popraćen i muzičkim tačkama.

3 Arhiv KPZ

ČITALAČKE GRUPE

Čitalačke grupe su imale zadatak da osuđene osobe upoznaju sa nekim aktuelnim zbivanjima, literarnim djelima, sa govorima državnih rukovodilaca, materijalima sa partijskih kongresa i drugim novostima za koje se pretpostavljalo da mogu biti od koristi u vaspitanju osuđenih. Čitalački sati su se obično odvijali tri puta sedmično u vremenu od sedam do osam sati uveče. Za vrijeme čitalačkog sata u kolektivu je morala biti potpuna tišina. Da bi se osuđenici zainteresirali za čitanje, pred sam početak rada, preko razglasne stanice, čitali su se interesantni fragmenti iz sadržaja, a zatim se najavljivao početak rada.

Pored čitalačkih časova, do početka 1965.g., upražnjavala se i forma „Pregled događaja" koja se održavala po osuđeničkim grupama, često uz prisustvo vaspitača. Ovakvi pregledi održavani su petnaestodnevno, a prisustvo vaspitača omogućavalo je osuđenima da postavljaju pitanja i traže odgovore, što je ponekad znalo biti vrlo neugodno za prisutne službene osobe, jer je nivo obrazovanja pojedinih osuđenika često bio iznad nivoa obrazovanja predavača i prisutnih vaspitača.

PREDAVANJA

Predavanja su održavana po osuđeničkim kolektivima, a obuhvatala su veoma širok spektar tema, od ideološko-političkih do opće obrazovnih. Predavanja su pripremale osuđene osobe. Vrlo često su predavači bili nedorasli pojedinim temama, pa kako je u publici uvijek bilo obrazovanih osuđenika koji su postavljali pitanja na koja oni nisu znali odgovor, odlučeno je da se povjerenje da samo najkvalitetnijim predavačima. Tokom 1957.g. formiran je tim predavača koji se sastojao od sedam osuđenika, čiji je jedini zadatak bio da pišu različita predavanja i da ih prezentiraju pred kolektivima. Tokom 1964.g. za predavače osuđenim licima angažirani su profesionalci zaposleni na Radničkom univerzitetu u Zenici.

RAZGLASNA STANICA

Razglasna stanica je uvijek imala nemjerljivu ulogu u informiranju, ali je isto tako služila i kao sredstvo za političko - ideološki uticaj na osuđena lica. Na razglasnoj stanici su se mogle čuti vijesti i programi sa drugih radio stanica, među ostalim emitirane su i emisije radio Moskve, ali isto tako i emisije čiji su autori osuđena lica. Veliko interesovanje je vladalo za emisiju „Riječ kolektiva" u kojoj su poimenično isticani najbolji radnici koji su prebacivali normu, štedili materijal i postizali najbolje rezultate. I žene su imale emisiju koja je bila njima posvećena, a zvala se „Žena i politika", u kojoj se iznose problemi žene i njenog uključivanja u politički i privredni život. Postojala je i emisija „Domske vijesti" koju su zajedno

uređivali vaspitači i osuđene osobe. Pojavom novih medija, razglasna stanica je izgubila važnost kao sredstvo informiranja, ali je i dalje nezamjenjiva njena uloga u svakodnevnom životu osuđenih.

BIBLIOTEKA

Biblioteka doma je stara koliko i Dom. Općenito, dok se nalaze na izdržavanju kazne, ljudi mnogo čitaju. Ni pojava novih medija nije umanjila potrebu za čitanjem. U prostorijama biblioteke poslije rata je zatečeno samo nekoliko stotina knjiga, a kako je potreba za čitanjem bila izuzetno velika, uprava zatvora je vrlo brzo nabavila veće količine aktuelnih izdanja. Iznosimo interesantan podatak o broju čitalaca iz maja 1956.g. kada su osuđeni uzeli na čitanje 1412 knjiga, od čega političkih 78, beletristike 1232, *n*aučnih 47 i stručnih knjiga 31. Broj čitalaca prema zanimanjima je bio slijedeći: radnika 524, seljaka 180, službenika 98, đaka i studenata 56 i ostalih 75. Ukupno je bilo 933 čitaoca.[4] Danas biblioteka raspolaže sa 7396 knjiga iz raznih oblasti, uključujući i 250 knjiga za osnovno i srednje obrazovanje, što uglavnom zadovoljava potrebe osuđeničke populacije. U sklopu biblioteke nalazi se i manja čitaonica.

Pored knjiga u biblioteci svakodnevno su osuđenima bile na raspolaganju različite dnevne i nedeljne novine: „Politika“ 62 primjerka, „Borba“ 60, „Sarajevski dnevnik“ 52, „Zagrebački vjesnik“ 10, „Vjesnik“ l0, „Ilustrovani vjesnik“ 38, „Duga“ 5, „Narodni šport“ 5, “Republika“ 84, „Naprijed“ 20, „Dvadeseti oktobar“ 3, „Slobodni dom“ 4, „Narodni list“ 20, “Sarajevski šport“ 25, „Kerempuh“ 35 i „Jež“ u 20 primjeraka.

---

[4] Arhiv KPZ

SPORTSKE SEKCIJE

Sport je najmasovnija aktivnost kojom osuđenici popunjavaju svoje slobodno vrijeme. Ograničeno kretanje, od spavaonice do radnog mjesta, te do dva časa dnevne šetnje u krugu, mnogim osuđenicima, a pogotovo mlađim, ozbiljna je smetnja u „pražnjenju" viška energije. Zbog toga se svaki sport u zatvoru veoma cijeni i masovno upražnjava, pogotovo u populaciji starosne dobi od 18 do 40 godina.

Međutim, sportu se nije uvijek pridavala potrebna pažnja. Tek nakon što su 1969.g. pod pritiskom osuđenih lica izgrađeni sportski tereni, stvoreni su uvjeti za masovnije bavljenje sportom. Nakon što se uvjerila koliko su osuđeni zainteresirani za sportske aktivnosti, uprava je sistematski prišla organiziranju sportskih manifestacija. U centru svih sportskih zbivanja od 1976.g. su Julske sportske igre, koje predstavljaju najmasovniju sportsku manifestacije, gdje se osuđenički kolektivi međusobno takmiče u više disciplina. Pored tradicionalnih sportskih disciplina kao što su nogomet i atletika, u posljednje vrijeme veoma su popularne borilačke discipline boks, karate i fitnes. Kao instruktori za karate i boks angažirani su vanjski saradnici, kvalificirani majstori i treneri. Naravno da je ideja uvođenja borilačkih sportova u osuđeničku populaciju imala svojih protivnika, ali iskustvo pokazuje da osuđenici - sportaši niti jednom nisu zloupotrijebili svoje vještine. Boks i karate su se u osuđeničkoj populaciji pokazali kao prave plemenite vještine.

Uprava Doma je u posljednje vrijeme učinila značajne napore da osuđenima obezbijedi uslove za bavljenje različitim sportskim disciplinama. Na sportskom poligonu je postavljen trim kabinet sa brojnim spravama, izgrađen je teren za boćanje, a u Petom paviljonu je izgrađena sala za boks, karate i još jedan trim kabinet.

DRAMSKA SEKCIJA

Dramska sekcija je najstarija domska sekcija, formirana je još 1945.g. i od tada radi bez prestanka. Prve izvještaje[5] o dramskoj sekciji ili diletantskoj, kako je u to doba nazivana, imamo iz 1946.g. gdje se navodi da je sekcija pripremila slijedeće pozorišne komade: Branislav Nušić - „Analfabeta", Boško Tokin - „Dvije bradate žene", Sava Cvetković -„Krčma kod jednog para", Branko Ćopić - „Nove žene", Ahmet Muratbegović - „Crvena zvijezda", te Safet Kafedžić, pitomac Doma - „Prosidba".

Svoje priredbe davale su diletantske skupine obućara, brijača, vojnika, krojača

5 Arhiv KPZ

i drugih. Obućari su izveli pozorišni komad „Zora sviće", čiji autor i režiser je bio pitomac Munir Brkić. Vojnici su izveli dramsku predstavu „Djevojka sa sjevera" sovjetskog pisca Pensevskog, u režiji Josipa Žeste, a brijači su izveli komad „Moja žalost" Gabriela Gulina, te šalu „U brijačnici" autora pitomca Mehe Tuzlaka, a obe predstave je režirao pitomac Boro Tabori.

Pozorišna djelatnost u zatvoru, u periodu od 1948.g. do 1951.g., može se sagledati kroz sačuvane plakate (afiše) kojih ima 117. Svaki plakat sadrži podatke o tačnom datumu zakazane predstave, o djelu, o autoru djela, režiseru, glumcima, inspicijentu, scenografu, a u jednom slučaju spominje se čak i pomoćnik režisera.

Navodimo nekoliko primjera sa podacima o autoru, nazivu djela, režiseru i glumcima. Među prvim izvođenim autorima je Rasim Filipović i pozorišno djelo „Za kruhom", drama u tri čina koju je režirao Alija Nametak, a scenograf je Kazimir Jelenc. U ovoj drami igraju: Muhamed Trtak, Husref Vojniković, Anto Bilela, Josip Tomić, Alija Nametak, Nikola Šimić, Tulio Darer, Ivica Jurić, Kazimir Jelenc, Roko Čondić i Ivan Soldo.

Drama u tri čina „Za novi život" od istog autora izvedena je 21.03.1948.g., a glumili su: Dragica Pranić, Šemsa Dervišević, Safeta Šahović, Zora Guzina, Štefica Matić, Cica Draškić, Božica Blažević, Zilka Armagić, Fatima Sarajlić, Radojka Blagojević, Staka Jakšić, Zilfa Pošković, Mara Čavić, Ljubica Marjanović i Ana Šeremet.

Najgledanija pozorišna predstava u zeničkom KPD-u bila je komedija u tri čina „Kir Janja" Jovana S. Popovića. Komediju je režirao Svetozar Mitrović, scenograf je bio Božo Marković, a igrali su: Svetozar Mitrović, Oskar Opalka, Ivan Regelja, Vladimir Herga, Emil Lasić i Savo Bogdanović. Zanimljivo je da su paralelno rađene i ženska i muška verzija ove komedije i to u sedam dana razlike, tako da istu predstavu igraju: Dragica Pranić, Milojka Savić, Pepica Opalka, Zorica Guzina, Božica Blažević i Safeta Šehović.

Najizvođeniji dramski pisac u KPD-u Zenica bio je Branislav Nušić, čak osam njegovih komedija je igrano u periodu od 1948.g. do 1951.g. Prva je bila komedija „Vlast" koja je izvedena 19. septembra i 3. oktobra 1948.g. u režiji Svetozara Mitrovića. Scenografiju je radio Uzeir Guta, inspicijent je bio Kruno Alaupović, a igrali su: dr. Milivoj Bosanac, Ahmed Hrelja, Hasan Hadžiosmanović, Emil Lasić, Ivan Regelja, Pero Skurić, Božo Marković, Hasan Spahić, Bruno Bračić i Ivan Soldo.

Na samom početku 1949.g., tačnije 1. januara, prikazana je komedija B. Nušića „Put oko svijeta“ u režiji Svetozara Mitrovića, scenograf je bio Milan Šaulić, inspicijent Kosta Alaupović, a glumci Bruno Brčić, Ivan Regelj, Nikola Buconjić, Nikola Skurić, J. Sabljak, G. Rostohar, E. Lasić i Ivan Soldo. Sve je to pratio tamburaški orkestar pod ravnanjem Ivice Tomića i pjevačkim društvom obućara pod vodstvom M. Brkića.

Pozorišne predstave su imale svoje režisere, scenografe i inspicijente, uvjetno rečeno profesionalne, jer im je to bio jedini posao, a za to su bili i plaćeni. Predstave su najčešće režirali Alija Nametak, Svetozar Mitrović, Kruno Alaupović, M. Šahinagić, Mišo Martinović, Ivica Martinčević, Zlatko Latković i dr. Ivan Odić, a scenografiju su uglavnom radili Milan Šaulić, Božo Marković, Uzeir Guta i Kazimir Jelenec. U periodu 1948-1951.g. izvedeno je 78 pozorišnih predstava od 62 različita autora, kao što su Nikolaj Vasiljević Gogolj, Antun Pavlović Čehov, Berthold Breht, Maksim Gorki, John Golstworty i domaći pozorišni pisci Miroslav Krleža, Matej Bor, Ivan Cankar, Tito Brezovački, Rasim Filipović, Branislav Nušić, Ahmet Muratbegović i Marijan Marković.

Dramska sekcija djeluje i danas, doduše, ne tako aktivno kao u vrijeme zlatne ere, ali je i dalje na njenom repertoaru nekoliko predstava godišnje. S obizom da se na izdržavanju kazne više ne nalazi ni jedan profesionalni režiser ili scenograf, povremeno se angažiraju profesionalci koji pomažu u radu sekcije.

LIKOVNA SEKCIJA

Nemamo pouzdanih podataka o postojanju likovne sekcije iz perioda Kraljevine Jugoslavije, a još manje iz vremena Austro-Ugarske. U svakom slučaju nije preostala ni jedna slika, niti neki drugi trag. Iz prvog poslijeratnog perioda imamo sačuvano nekoliko velikih slika i mnoštvo dokumenata koji govore o aktivnostima sekcije. Sačuvane slike, nastale u tehnici ulja na platnu, velikih su dimenzija sa bogato ukrašenim okvirima. Osim slika, sekcija je izrađivala različite propagandne panoe, kao i plakate za najavu pozorišnih predstava. U izvještajima iz 1948.g. navodi se da je slikarsko-vajarska sekcija dovršila 6 slika i zastor sa slikom koji se nalazio u renoviranoj kazališnoj dvorani. Ranije urađene slike o petogodišnjem planu postavljane su po hodnicima. U drugom izvještaju se ističe uspjeh sekcije koja je, pored slika, izradila i 35 parola o štednji materijala i prebacivanju norme, kao i 6 grafikona na kojima je predstavljeno povećavanje proizvodnje u preduzeću.

U posljednjih dvadesetak godina u KPD-u Zenica kaznu je izdržavalo nekoliko akademskih slikara, koji su u ateljeu Doma stvorili više interesantnih djela, a poseban zadatak im je bio da druge zainteresirane osuđenike poduče osnovama

slikarskih tehnika. Posebno je bio interesantan akademski slikar Topoljak Dževad čije su slike imale nadrealnu dimenziju, po čemu se razlikovao od od ostalih koji su uglavnom slikali pejsaže. Većina slika se otkupi na prodajnim izložbama koje se organiziraju više puta godišnje.

MUZIČKA SEKCIJA

Muzička sekcija, takođe, djeluje od prvih poslijeratnih dana, kada su postojala dva velika pjevačka zbora, od kojih je jedan bio muški, a drugi ženski. Muški pjevački zbor je 1947.g. imao 36 pitomaca, a ženski 32 pitomice. Istovremeno je oformljen orkestar, odlično opremljen muzičkim instrumentima. Hor i orkestar su najćešče nastupali na priredbama dramske sekcije.

Iz jednog izvještaja se vidi da su u aprilu 1957.g. horska i folklorna sekcija izvele zajednički program „Muzika, pjesma i igra" koji je prikazan četiri puta, a izvođenju je prisustvovalo 1505 osuđenika. Muzička sekcija i danas je vrlo aktivna, postoje dva orkestra, jedan narodne i jedan zabavne i rok muzike.

Pored koncerata na kojima su učestvovali članovi domskih muzičkih sekcija, na pozornici KPD-a česti su gosti i renomirani pjevači zabavne i narodne muzike.

NOVINSKA SEKCIJA

„DOMSKE VIJESTI"

Prvi osuđenički list je izašao 1956.g. i zvao se „Domske vijesti". U izvještaju iz februara 1956.g. navodi se da su izašla tri broja „Domskih vijesti" sa 26 članaka. U njima se pisalo o pasivnosti nekih osuđenika prema kulturno-prosvjetnom i

ideološko-političkom radu, o karakteru i ponašanju osuđenika, te o problemima u kolektivima. Nekoliko članaka je posvećeno zdravstvenoj službi, školi i kursevima.

„NOVI ŽIVOT“

Prvi broj ovog lista izašao je 29. novembra 1964.g. Dosta mjesta je posvećeno literarnim sastavima osuđenika, reportažama, pričama, pjesmama, kozerijama, humoreskama, crticama, humoru i enigmatici.

Posebna pažnja je posvećena Industrijskom pogonu „Novi život“, čije ime nosi i list. Objavljivane su vijesti iz osuđeničkih kolektiva, kao i osvrti o radu i proizvodnim uspjesima pojedinih ekonomskih pogona. List je izlazio jednom mjesečno.

„RASKRŠĆE“

Prvi broj osuđeničkog lista „Raskršće“ izašao je 25. maja 1977.g. i nastavio je izlaziti kontinuirano nekoliko narednih godina. Ime novine je simboliziralo dilemu pred kojom se osuđeno lice nalazi tokom izdržavanja kazne i nakon izlaska na slobodu.

„KPZ-DANI“

Danas u Zavodu osuđenici uređuju i štampaju svoj list „KPZ-DANI“ koji je počeo izlaziti u novembru 1999.g. Priprema ga i realizuje uređivački odbor u saradnji sa informatičkom sekcijom. List više nema naglašen ideološki karakter, namjera mu je da osuđene informira i zabavi. U člancima se govori o različitima aktivnostima osuđenih, prate se dnevna dešavanja, a tu su i zgode i nezgode iz osuđeničkih kolektiva.

LISTOVI ZAPOSLENIKA

U Domu su izlazile i novine koje su uređivali zaposlenici. Uglavnom su obrađivane društveno-političke teme koje su afirmirale vrijednosti samoupravljanja i socijalizma, zatim su tu bili izvještaji sa zborova radnih ljudi, savjeta radne zajednice, te teme iz privredne jedinice „Novi život“, a jedan manji dio bio je posvećen i problemima osuđenih osoba.

„NOVI ŽIVOT“

Prvi broj ovog lista je izašao 1. maja 1971.g., a nosio je isti naziv kao i osuđenički. Izlazio je svakog mjeseca na 16 strana, a štampan je u 500 primjeraka. U listu

su se objavljivale informacije iz Doma, prije svega one koje su se odnosile na privrednu jedinicu „Novi život“. Pored toga, pisalo se o prevaspitnoj djelatnosti i primjeni savremenih penološko-andragoških metoda, o odnosima i saradnji između organizacionih jedinica, te zaključcima i stavovima društveno-političkih organizacija u Domu. U Odluci Savjeta radne zajednice stoji da se „u listu ne mogu objavljivati podaci koji predstavljaju službenu, poslovnu, tehničku i privrednu tajnu, kao i podaci iz poslova narodne odbrane“.

„INFORMATIVNI GLASNIK“

List „Informativni glasnik“ izlazio je od 25. maja 1977.g. do septembra 1986.g. Štampan je u 300 primjeraka na 16 strana, a bio je namijenjen članovima radne organizacije, gdje su se mogli informirati o zbivanjima u kolektivu kao i o širim društvenim temama. Kao i list „Novi život“ nije bio lišen ideologiziranja i veličanja postojećeg društvenog sistema.

ZADOVOLJAVANJE VJERSKIH POTREBA

Tokom perioda Austro-Ugarske monarhije i stare Jugoslavije, osuđenim osobama ne samo da je bilo omogućeno pohađanje vjerskih objekata, štaviše to je bila i obaveza osuđenih. U podacima iz djelovodnika zaposlenih iz 1931.g. vidi se da su se na spisku stalno zaposlenih nalazili i vjerski službenici i to pravoslavni pop i hodža. Poznato je da se jedna mala kapela nalazila u Trećem paviljonu, tačno iznad ulaza.

Tokom perioda SFRJ, u skladu sa važećim svjetonazorom, zadovoljavanje vjerskih potreba nije bilo poželjno, tako da nisu ni postojali objekti za ovu namjenu.

Ipak, iz izvještaja se vidi da su se osuđene osobe molile bogu na raznim mjestima: u samicama, dnevnim boravcima, spavaonicama, pa i u kupatilu. S razvojem demokratskih procesa, već početkom 1990.g., u zatvor stižu prvi vjerski službenici, koji predvode molitve povodom vjerskih blagdana.

Početkom 1992.g. je posebnom uredbom Predsjedništva BiH naloženo svim kazneno-popravnim ustanovama da osuđenim licima omoguće obavljanje vjerskih obreda. S obzirom na ratno stanje nije bilo moguće odmah obezbijediti potreban prostor, pa su se molitve održavale u prilagođenim prostorijama. Ali, već 1994.g. jedna prostorija u Prvom paviljonu je preuređena u mesdžid, a druga u katoličku kapelu.

Uspostavljena je saradnja sa vjerskim ustanovama zaduženim za područje na kojem se nalazi KPD Zenica, tako da vjerski službenici sve tri konfesije redovno posjećuju Dom. Naravno, sloboda vjeroispovijesti se poštuje i u zatvoru, niko ne smije da bude ugrožen zbog ispoljavanja svoje vjere, ali isto tako ne smije da ugrozi one koji se mole na drugačiji način ili one koji uopšte ne vjeruju. Za vjerske blagdane kao što su Božić, Uskrs, Bajram, Đurđevdan, uprava Doma organizira svečani ručak na kome mogu prisustvovati svi osuđenici.

Svi vjerski objekti su 2001.g. iz Prvog paviljona premješteni u nove prostorije Petog paviljona, gdje su uvjeti za obavljanje vjerskih obreda mnogo primjereniji. Na unutrašnjem uređenju katoličke i pravoslavne kapele, kao i mesdžida radili su osuđenici, članovi raznih sekcija, a veliku pomoć u opremanju pružile su vjerske zajednice.

Ove vjerske objekte su posjetili i blagoslovili kardinal Vinko Puljić, mitropolit Dabrobosanski Nikolaj i reisu-l-ulema Mustafa Cerić.

SEKCIJE KUĆNIH RADINOSTI

Sekcije kućnih radinosti počele su sa radom 1981.g., za čije formiranje veliku zaslugu ima vaspitač Milija Lučić, koji je inače imao vrlo širok dijapazon interesovanja, pa se između ostalog bavio izradom predmeta od platna i drveta. Okupio je oko sebe grupu osuđenika sličnih sklonosti, koji su se i prije dolaska u zatvor bavili izradom različitih predmeta od drveta, pruća, platna, kože i vune.

U dogovoru sa upravom obezbijedio im je prostore u podrumu Četvrtog paviljona i nabavio manje količine potrebnog materijala. Vrlo brzo se pokazalo da na izdržavanju kazne ima mnogo osuđenika koji su spretni u obradi drveta kože i vune. Već prve godine sa radom su počele sekcije na kojima su se bavili izradom makramea, rezbarija, tapiserija i intarzija, a slijedeće godine oformila se i grnčarska

sekcija. U tom periodu odziv osuđenih za rad u sekcijama je bio tako velik, da su brojale preko 500 članova ukupno. Na čelu sekcija su se, kao instruktori sa punim radnim vremenom, nalazile osuđene osobe, često upravo one, prema čijoj ideji je sekcija i pokrenuta.

Proizvode su mogle kupiti osuđene osobe i zaposlenici Doma. Međutim, kada se pokazalo da postoji velika potražnja, zakupljen je manji izložbeno-prodajni prostor u hadži Mazića kući, u centru Zenice, da bi se nakon nekoliko mjeseci premjestio u nove, veće prostorije, preko puta KPD-a. U periodu od nekoliko godina izrađeno je ukupno preko 20.000 različitih predmeta kućne radinosti, od čega oko 12.000 grnčarskih proizvoda, 4.800 makramea, oko 1.200 proizvoda od pruća, 1.000 tapiserija i oko 1.000 rezbarskih radova. Iako je prodajom ovih proizvoda ostvarena i značajna materijalna dobit, uvijek je u prvom planu bio pozitivan efekat angažiranja osuđenih lica. Radeći u sekcijama, osuđeni su imali mogućnost da ispolje svoju kreativnost, da se osjećaju slobodnije i da nauče vještine koje su nekima od njih pomogle da osiguraju egzistenciju.

Neki od proizvoda sekcija rezbarije i grnčarije

UPRAVNICI
1886-2008

I - CENTRALNA ZEMALJSKA KAZNIONICA ZENICA
(AUSTRO-UGARSKO DOBA-1886-1918)

1. EMIL TAUFER-1886-1891
2. FRANJO ŠTEL-1891-1910
3. MEDAKOVIĆ (nepoznato ime)
4. POŽAR (nepoznato ime) 1914 – 1918

II - KAZNENI ZAVOD ZENICA
(DOBA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE-1918-1941)

5. DRAGAN MATIĆ -1918-1925
6. VESELIN SRDIĆ - 26.01.1925-7.08.1927.
7. DR.MAKSIMILIJAN BOHOČEK -1927-1929.
8. RADOMIR PAŠIĆ
9. VOLGUMENT (nepoznato ime)
10.ĐORĐE JOVANOVIĆ
11.ESAD SOFTIĆ (1937-1941.)

III - KAZNIONA ZENICA
(DRUGI SVJETSKI RAT-1941-1945.)

12.MILORAD SEMIZ - 1941-
13.ABDULAH HADŽIAVDIĆ - 1942-

IV - KAZNENO-POPRAVNI DOM
(PERIOD FNRJ I SFRJ-1945-2001.)

14. MIRKO GRABEŽ-18.05.1945
15. ESAD SOFTIĆ 1945- 1946
16. STEVAN CARIĆ -1946.
17. AHMET MILAVIĆ -1.07.1947-6.09.1948.
18. PERO GRBIĆ -21.04.1948-7.05.1949.
19. MIĆO GRUBOR -2.04.1949-6.07.1949.
20. ZIHNIJA HRISTIĆ -6.07.1949-27.02.1950.
21. MIĆO GRUBOR (po drugi put)- 6.01.1950-1.04.1950.
22. JOVO ĐUKIĆ -15.03.1950-4.11.1954.

23. GOJKO LATINOVIĆ -4.11.1954-15.12.1965.
24. SAVO LUKAČ -1.12.1965-30.06.1977.
25. FADIL LIPNIČEVIĆ -1.02.1977.-31.12.1989.
26. KRSTO STEVOVIĆ -1.01.1990-30.01.1993.

V - KAZNENO-POPRAVNI ZAVOD ZATVORENOG TIPA
(DRŽAVA BOSNA I HERCEGOVINA)

27. JUSUF ŠETA -1.03.1993-18.10.2001.
28. DR.HIDAJET JABANDŽIĆ -18.10.2001- 16.6.2008.

Popis upravnika, nažalost, najvjerovatnije nije potpun. Moguće da je u periodu vladavine Austro-Ugarske i Kraljevine Jugoslavije još neko obavljao dužnost upravnika zatvora. Isto tako u prve dvije posljeratne godine nije bilo moguće tačno odrediti vremenski period od kada do kada su dužnost obavljala prva tri upravnika.

Lični podaci o upravnicima dobijani su iz domske arhive, interneta, osuđenih osoba, službenika zatvora, rodbine i ljudi koji su živjeli u blizini zatvora. O pojedinim upravnicima imamo malo ili uopšte nemamo nikakvih podataka, pogotovo o upravnicima iz perioda Kraljevine Jugoslavije i II svjetskog rata. To je razlog što smo od 28 upravnika koji se pojavljuju na našem popisu, obradili samo18.

KPD Zenica je u svakom sistemu bio vrlo važan sastavni dio vlasti, jer su u njega smještani ljudi koji su svojim političkim, kriminalnim ili nekim drugim djelovanjem ugrožavali postojeći poredak. Zbog toga je na mjesto upravnika zatvora svaka vlast uvijek postavljala osobu koja će štititi njene interese. Prvi upravnici Zemaljske kaznionice dolazili su iz Beča, a upravnike u periodu stare Jugoslavije postavljao je lično kralj Aleksandar Karađorđević. Upravnici iz perioda SFRJ najčešće su dolazili iz struktura državne bezbjednosti, a vodeće političke stranke odlučujuće utiču i na postavljenje upravnika u državi Bosni i Hercegovini.

Iako dolaze iz struktura vlasti gdje se očekuje da, prije svega, štite poredak i provode zakone, ma kakvi oni bili, položaj upravnika ostavlja dosta mogućnosti da se upravljanju da i lični pečat. Uvjeti izdržavanja kazne, režim u ustanovi, a pogotovo odnos prema osuđenim licima, uvelike su zavisili i od ličnosti upravnika i od njegove radne energije, kao i zainteresiranosti da rješava zatvorske probleme. Uspješnost upravnika zavisila je i od toga kako je prihvačen od strane osuđenih. U očima osuđenih upravnik je bio personifikacija vlasti i kao takav trebao je da bude moćan autoritativan, pravedan, ali u isto vrijeme i da razumije probleme i da im

pomogne. Kako u takvom sistemu vrijednosti upravnik treba i u fizičkom smislu da imponira, često puta su upravnici, visoki rastom, uglađenih manira, imali unaprijed pozitivnu percepciju kod osuđeniuh, dok su one sa nižim rastom, neuglednije, teže prihvatali. Nažalost, nisu svi upravnici uvijek radili isključivo za opće dobro i u skladu sa zakonom, dešavalo se povremeno da lični interesi i matrijalna korist budu kriteriji u donošenju odluka.

CENTRALNA ZEMALJSKA KAZNIONICA (AUSTRO-UGARSKA)

EMIL TAUFER

Prvi upravnik Zemaljske kaznionice u Zenici bio je Emil Taufer. Prije nego što je postavljen na ovu dužnost, Taufer je bio upravnik kaznionice u Lepoglavi. Još dok se nalazio na toj funkciji učestvovao je u pripremama za gradnju zeničkog zatvora. Sačuvan je program radova koji je Taufer sačinio 24.3.1886.g. u kome su data uputstva o gradnji zeničke kaznionice. Inače, Taufer je bio izuzetno obrazovan, a posebno je uživao ugled kao predstavnik novih ideja u penološkoj teoriji i praksi. Zahvaljujući u velikoj mjeri i gospodinu Tauferu, zenička kazniona za to doba, krajem XIX vijeka bila savremena ustanova za izvršenje kazne u kojoj se primjenjivao irski progresivni sistem. Pored toga što je bio praktičar, Taufer je o problemima izvršenja kazni napisao više članaka i knjiga, od kojih je većina na mađarskom jeziku, zbog čega pretpostavljamo da je bio mađarskog porijekla.

Od mnogobrojnih članaka i knjiga koje je napisao, izdvajamo nekoliko: „Novo pitanje koje se odnosi na uslovni otpust" iz 1880.g., „Nacrt hrvatskog krivičnog zakona u poređenju sa odredbama novog ugarskog krivičnog zakona i nacrta austrijskog krivičnog zakonika" iz 1880.g., „Napomene u vezi sa nacrtom Zakona o kazni lišenja slobode u Njemačkom carstvu" iz 1880.g., „Doprinos najnovijoj istoriji penitensijarnih sistema u evropskim državama" iz 1885.g., „Uspjesi progresivnog sistema izvršenja kazne zatvora" iz 1883.g.

Emil Taufer je rođen u Lepoglavi, a umro je u Zenici, iznenada, u svojoj 46. toj godini života. Zapamćen je i po tome što je lično održavao sat na zgradi Prvog paviljona, koji je pod njegovim nadzorom konjskom zapregom dovežen iz Beča.

FRANJO ŠTEL

Ako je prvi upravnik zeničke kaznionice bio najobrazovaniji, drugi, koji ga je nasljedio, najduže je obavljao ovu dužnost. Franjo Štel je bio upravnik zeničke kaznionice punih devetnaest godina. Još prije nego što je iz Beča došao na novu

dužnost u Bosnu, Štel je bio upoznat sa protestima i žalbama zbog podizanja tri svinjca u dijelu varoši gdje je stanovao pretežno muslimanski živalj. Odmah po dolasku shvatio je koliku neugodnost predstavljaju ovi svinjci za lokalno stanovništvo, te da kroz svinjce čaršija prezire starješine kaznionice, austrijsku vlast i samog cara. O tome je pisao u Beč i predložio izmiještanje svinjaca zbog smrada, ali je dobio odgovor da svinjski izmet ne zaudara više od jarećeg, na koji su Bosanci navikli. O ovim pokušajima upravnika da likvidira svinjce čaršija nije ništa znala, pa je Štel dobio nadimak „ Gospodin krmak“.

Čaršijske priče o njemu, kao i dobijeni pogrdni nadimak Štelu je prenio Marko Botić, viđen i vispren, radin i bogat seljak, koji nije nikada skidao svoju upečatljivu čalmu. Bio je redovan gost kod Štela, a kaznionici je isporučivao velike količine žita i sijena za prehranu kazneničke stoke. Upravnik se nije iznenadio, niti naljutio na tu vijest. To mu je samo pomoglo da shvati kako ljudi mogu biti u zabludi, prevareni do te mjere da mrze i onoga ko je njihov istomišljenik. Nije nalazio za shodno, a u čemu ga je sputavala njegova nabusitost i ponos, da objašnjava čaršiji da on nije taj koji koči likvidaciju svinjaca...

Godine 1896., dakle u šestoj godini Štelovog upravljanja, u svinjcima se dogodila velika nesreća.[1] U proljeće, odnekud iz Mađarske, dovukoše tri nerasta, ogromna i koščata, koji su trebali da „obnove krv” na farmi. Nerasti su bili izmučeni prilikom prevoza pa padoše na noge i razbolješe se. Neko predloži da se hrane džigericom, te otpadom sa klaonice. I nerasti se brzo oporaviše i osiliše tako da su lomili drvene ograde u svinjcima. Jednog dana, dok su robijaši čistili svinjce, jedan od njih, star i iznemogao, oklizne se na blatnjavom podu i padajući rasiječe glavu na metalno korito. Od udara se onesvijesti i nerasti ga počnu trgati. To primijete dva robijaša koji su čistili svinjce, te sa lopatama uskoče da otmu već razderanog druga. Razljućeni nerasti i njih napadnu i ozljede ih...

Ta nesreća odjeknu kao detonacija bombe u čaršiji. Oko nje su se odmah, već istog dana, isplele najraznovrsnije priče, koje su uglavnom bile zastrašujuće i u kojima se čak išlo dotle da se govorilo kako je Štel naredio da nekog mrtvaca robijaša bace nerastima i kako su oni tako okusili ljudske krvi i mesa te zbog toga sada napadaju ljude. Pominjana je mogućnost da nerasti razvale obor i jurnu u varoš, pa su uplašene majke počele zabranjivati djeci da izlaze iz avlije...

[1] Milija Lučić – Prilog za arhiv KPZ

Upravnik Franjo Štel (u sredini sa cilindrom) slikan sa zeničkim velikodostojnicima 1900.g.

Nesreća je duboko ganula Štela. Sam je lično iz svog revolvera ubio sva tri nerasta. Danima nije ni sa kim razgovarao. A onda je otputovao u Beč, i po njegovom povratku iz Beča, prestalo se sa obnavljanjem grla. Za dvije godine svinjci su na ovim lokacijama likvidirani.

Problem sa svinjcima nije jedini nesposrazum koje je upravnik Štel imao sa varošanima. Već poslije godinu dana obavljanja dužnosti upravnika kaznionice naredio je uređenje velikog parka od nekoliko dunuma, na prostoru između zida i uskotračne pruge. I tako je počela sadnja raznog drveća: mirisnih lipa, medonosnih sofora, posađena je i jedna tisa, platan i razno ukrasno grmlje. Park je izazvao zaprepaštenje i negodovanje nekih službenika kaznione i ovdašnjih ljudi, kao što, uostalom, sve nove pojave izazivaju regovanje onih koji ih ne mogu da shvate i prihvate. Saditi beskorisno drveće na tolikoj plodnoj zemlji, bilo je ravno bezumlju. Zato se u početku govorilo da novi gospodin ravnatelj kaznione „nije čitav", da želi da uništi ekonomiju kaznionice, da je pukovnik i da nema osjećaja i srca za zemlju. Neko je našao za shodno da o parku obavijesti lično i cara u Beču. Ali Štel nije odustajao i o podizanju parka pismom je obavijestio svoju suprugu, barunicu, koja je još boravila u Beču i nije se usuđivala kročiti u tu surovu Bosnu. Nakon što mu je odgovorila da bi bilo lijepo da u tom parku bude fontana, Štel je naredio da se fontana sazida, kako njegova supruga više ne bi imala izgovor da ne dođe u Bosnu. Nakon što je u parku ispred glavnog ulaza u zatvor sazidana fontana, u Zenicu je došla i Jozefina, supruga upravnika Štela.

Kada je ukinuo svinjske farme i doveo svoju suprugu, baronicu Jozefinu, promijenio se i odnos sredine prema upravniku Štelu. On i njegova supruga postali su najinteresantniji i najomiljeniji stanovnici grada, a o dobročinstvu i razumijevanju koje je pokazao Štel, još se godinama pronosio glas.

POŽAR (NEPOZNATO IME)

O upravniku koji je rukovodio zeničkom kaznionicom tokom I svjetskog rata imamo malo podataka, nepoznato mu je i ime, zna se samo da su ga zvali Požar (pretpostavljamo da mu je to prezime). O Požaru je moguće tek nešto više saznati iz knjige Ivana Kranjčevića[2] u kojoj on ukratko opisuje svoja dva boravka u Zenici i to, prvi, od decembra 1914.g. u trajanju od tri mjeseca i drugi, krajem 1918.g. Prema sjećanju Kranjčevića, upravnik Požar bio je tipični izdanak austrougarskog birokratskog aparata, koji se u svemu pridržavao zakona i propisanog protokola, postupajući u svakoj situaciji zvanično i profesionalno.

Svim osuđenim osobama koje su dolazile na izdržavanje kazne održavao je govor u prisustvu rukovodećih ljudi zatvora, u kome im je govorio o potrebi izdržavanja pravedne kazne za počinjene zločine, te o potrebi da se okaju grijesi i da se dobrim ponašanjem zasluži povratak među poštene ljude. U vrijeme dok je Požar bio upravnik, bez obzira na ratno doba, u kaznionici je vladao red i disciplina, svakodnevno su vršene kontrole osuđenih, zanatske radionice su i dalje obavljale svoje poslove, ekonomija je proizvodila za potrebe zatvora. Jedino se među zaposlenima, ali i među osuđenim licima, daleko od očiju Požara, vodila polemika o budućnosti Austro-Ugarske carevine.

U oktobru 1918.g. do osuđenih su doprle vijesti o propasti Austrije, a iz grada su se čule pjesme koje su nazdravljale pobjedu. Jedne večeri su manifestanti došli pred zatvor i zapjevali „Hej Slaveni", a sutradan su stražari došli preobučeni u hrvatske i srpske trobojke, umjesto u „Franjine kokarde".

O tim trenucima u zeničkom zatvoru Ivan Kranjčević piše[3] : „U jutro 1. novembra 1918.g. pustiše sve političke zatvorenike, ostadosmo samo Vaso Ćubrilović, Cvjetko Popović i ja u zatvoru. Međutim, upravnik Požar se nadao da će se Austrija povampiriti, pa iako je teška srca pustio sve ostale, nas nije smio. Ostali smo u zatvoru još četiri dana. Kada su me doveli u kancelariju upravnika, nađoh tamo gotovo sve činovnike kaznione na okupu, te Vasu i Cvjetka. Sa drugovima se izljubih,

2 Ivan Kranjčević - „Uspomene jednog učesnika u sarajevskom atentatu", Svijetlost Sarajevo 1954.g.

3 Ivan Kranjčević - „Uspomene jednog učesnika u sarajevskom atentatu", Svijetlost Sarajevo 1954.g.

a od službenika primih čestitke, koje bijahu odvratne, a naročito od nadzornika Motičke, koji cijelog vremena što ga u zatvoru provedoh nikada nije pokazao da je čovjek. Obukosmo naše odijelo, jadno, izgužvano i raspareno. Službenici su se takmičili ko će nam više cigareta ponuditi. Ja sam pušio umjereno, a Vaso je bio stravstveniji pušač od mene, u uzbuđenju je pušio više i naglije, te ga duvan omami i on pade omamljen kao u nesvijest. Dočekah ga i zatražih čašu vode. Vaso je odmah došao svijesti, te saslušasmo oproštajni govor upravnika Požara, čije je držanje bilo sada sasvim drugačije nego 1914.g. kada su nas doveli u kaznionicu. Čestitao nam je što smo dočekali pobjedu naših ideala, poželio nam dobar uspjeh u budućem radu u novoj otadžbini i naročito skrenuo pažnju da je potrebno da se očuva mir, a napose da pazimo da nam otadžbina ne postane plijen komunista kao što je to bilo u Rusiji. Gledajući Požara i njegove pomoćnike, nikako nisam mogao da pomislim da bi bilo štete da đavo odnese njih i sve one koji su ih postavili i čije su interese štitili. Pomislih, ako dođe do toga da ja spašavam Požare i slične, da im je slaba nada u moju pomoć. Dadoše nam novce koje smo primili od kuće, a Požar ponudi i svoju pomoć iz kase kaznionice, napose meni, jer sam imao malo novaca. Primih koliko mi je trebalo za put, te se konačno oslobodismo njihove velike ljubaznosti i pođosmo po mraku u grad. Red su održavali nekadašnji austrijski zarobljenici Srbi, Rusi i Talijani. Oni nas primiše i odvedoše u grad. Tu osjetismo da smo doista slobodni, a da su godine tamnovanja prošle kao ružan sa”.

KAZNENI ZAVOD ZENICA (VRIJEME KRALJEVINE JUGOSLAVIJE)

VESELIN SRDIĆ

Veselin Srdić rođen je 1883.g. u selu Susek kod Iloka. Gimnaziju je završio u Novom Sadu, a zatim je u Beču studirao i završio pravni fakultet. Kao bečki student bio je progresivno orjentiran i prećutni pristalica socijalističkih ideja, te vatreni

pobornik ideje o stvaranju jugoslovenske države.

Po stvaranju Kraljevine Jugoslavije, radio je u Bihaću u državnom odvjetništvu (od 1920.g.), a zatim u Mostaru, odakle je Ukazom od 26.1.1925.g. naimenovan za upravnika Centralne kaznionice u Zenici.

Ovu funkciju obavljao je do 7.8.1927.g., kada je Ukazom naimenovan za upravnika kaznione u Lepoglavi. Bila je to, ustvari, neka vrsta „razmjene" upravnika, jer je na njegovo mjesto postavljen upravnik kaznionice u Lepoglavi, dr Maksimilijan Bohoček.

Srdić je iz Kaznionice Lepoglava premješten u Bihać 24.11.1929.g. na funkciju predsjednika Okružnog suda. Na njegovo mjesto, za direktora Kaznionice Lepoglava, vraćen je iz Zenice Maksimilijan Bohoček. Nakon nepunih četrnaest mjeseci po preuzimanju dužnosti predsjednika Okružnog suda u Bihaću Srdić je umro (24.2.1931.g.). Pokosila ga je srčana kap u 48. godini života.

Došao je u Kaznionicu u vrijeme kada su u izvršenju kazne lišenja slobode još uvijek važili austrougarski zakoni (preuzela ih Kraljevina Jugoslavija). Srdić je odmah po preuzimanju dužnosti upravnika, u okviru svojih ovlaštenja, a ona su bila prilično velika, pristupio, korak po korak, maloj, ali značajnoj reformi izvršenja kazne u datim okolnostima.

Prvo je ukinuo kažnjavanje „isusovačama". Zatim je uveo niz raznih pogodnosti i olakšica za osuđene. Do tada su posjete porodica odobravane samo iznimno, a upravnik Srdić je odobrio redovne posjete svaka tri mjeseca. Osim toga omogućio je češće dopisivanje osuđenih sa porodicom, a uveo je i neku vrstu pokretne kantine, gdje su osuđeni naručivali pojedine artikle, koje im je straža kupovala u gradu. Povećao je plate osuđenima, poboljšao ishranu i omogućio brži prelazak iz stepena u stepen (progresivni sistem). Posebna zasluga Veselina Srdića, koju su naročito cijenili osuđenici, je u tome što je bio veoma energičan u zaštiti osuđenika od neosnovane upotrebe palice i drugih vrsta batinanja i maltretiranja. Iz sačuvanih pisama, koja su mu upućivali osuđenici i njihove porodice, vidi se da se zalagao za njihovo pomilovanje i uslovni otpust.[4]

Iako je u Kaznenom zavodu Zenica dužnost upravnika obavljao relativno kratko vrijeme upamćen je po tome što je poboljšao uvjete izdržavanja kazne i što je zakonski okvir uvijek tumačio tako da bude u korist osuđenog.

---

[4] Vera Odić - Sjećanja – prilog arhivu

KAZNENO-POPRAVNI DOM (FNRJ, SFRJ)

MIRKO GRABEŽ

Prvi upravnik u poratnom periodu bio je Grabež Mirko, oficir partizanskih jedinica, koji je dužnost preuzeo 18. maja 1945.g. i na toj dužnosti ostao kratko vrijeme. U tom periodu Grabež je organizirao osuđeničke brigade koje su čistile zatvor i obnavljale zatvorsku infrastrukturu. Pripremio je stambene objekte za dolazak većeg broja osuđenih i organizirao intendantsku službu za ishranu zaposlenih i osuđenih lica.

ESAD SOFTIĆ

Drugi upravnik Kaznenog zavoda u Zenici u toku 1945. g. bio je Softić Esad. Bio je upravnik i prije rata, još u doba kraljevine Jugoslavije. Vjerovatno je i određen za upravnika zato što je već poznavao sistem izvršenja kazni, nije se ogriješio o NOB-u, a pored toga imao je završen i pravni fakultet. Iz perioda kada je Softić prvi put bio upravnik sačuvan je samo jedan podatak i to iz djelovodnika Kaznenog zavoda Zenica iz 1937.g. pod brojem 1319 u kome stoji da Ministarstvo pravde Beograd naređuje upravi zavoda da ih odmah izvijesti ko je odobrio novinaru „Politike" posjetu zavodu. Novinar je intervjuisao Softića i u „Politici" objavio članak o uređenju zavoda, zbog čega je Softić pozivan na odgovornost.

Upavnik je znao koliko je važna tačna evidencija osuđenih osoba, pa je odmah, nakon što je u poslijeratnom periodu postavljen za upravnika, pozvao jednog stražara, koji je prije rata radio u zatvoru i dao mu zadatak da oformi knjige evidencije. Softić je organizirao proizvodnju u pogonima i ekonomiji Doma po uzoru na predratno stanje. Zapamćen je i po tome što je stalno nosio fes.

STEVAN CARIĆ

Carić Stevan rođen je 1903.g. u selu Dvor na Uni. Prije rata bio je radnik. U NOB stupio je 1941.g. Vrlo rano je otišao u penziju kao oficir zbog bolesti. Dužnost upravnika KPD Zenica obavlja vrlo kratko vrijeme. Prema njegovoj odluci muškarci i žene su razdvojeni na radnim mjestima i tokom šetnje.

AHMET MILAVIĆ

Ahmet Milavić je rođen u Mostaru 1910.g. Potiče iz građanske porodice. U rodnom gradu je završio gimnaziju, a zatim upisao Pravni fakultet u Beogradu. Pripadao je naprednoj međuratnoj omladini, onoj iz koje su se regrutovali skojevci.

Rat ga je zatekao u rodnom Mostaru. Uslijedila su hapšenja od strane ustaških vlasti, a 1943.g. odveden je u logor u Palma Novu (Italija). Po kapitulaciji Italije je oslobođen, nakon čega odlazi u partizane.

Upravnik Milavić na Čelikovom stadionu

Za vrijeme dok je obavljao dužnost upravnika zatvora, Milavić je izgradio odjeljenje za žene (Peti paviljon) tako da su osuđenice potpuno izdvojene iz kruga zatvora, sačinio je i prvi poslijeratni kućni red, kojim je regulirano odvajanje počinilaca teških krivičnih djela od ostalih. Uklonio je kaveze koje je zatekao u paviljonima i od njih napravio, u to vrijeme, vrlo praktične i popularne fijaker–šporete.

Za upravnika Milavića je vezan interesantan podatak da je aktivno igrao fudbal u Čeliku. Na slici je sa prijateljima snimljen na starom stadionu Bilinog polja. Bio je upravnik u vrijeme kada se na izdržavanju kazne nalazilo najviše osuđenih osoba. Tokom osamdesetih godina odazvao se pozivu da posjeti KPD Zenica, gdje je sjećajući se vremena kada je bio upravnik, između ostalog rekao: „Želio bih posebno iz tog perioda izdvojiti i naglasiti kulturno-prosvjetni rad osuđenika. On je bio najsvijetlija tačka našeg rada u Domu. Bio je zaista na zavidnom nivou, vrlo bogat i sadržajan. Gotovo svakog mjeseca u sali Doma (sala je napravljena od jedne sobe u Prvom paviljonu, projekat je izradio jedan osuđenik) davale su se priredbe. Imali smo klavir, orgulje i druge muzičke instrumente, kao i dosta folklorne odjeće, te knjiga... Na stotine osuđenika bilo je angažovano u kulturno-prosvjetnom radu i taj rad nam je bio pouzdano ideološko i prevaspitno oružje. U ovom radu ključna ličnost je bio Hasan Hadžiosmanović (logornik u toku rata), koji je brzo prihvatio ideologiju naše nove vlasti i stvarno predano radio da se ta ideologija ugrađuje u

svijest osuđenika. Svakog radnog dan sam sa njim lično razgovarao i usmjeravao ga šta treba da se radi u kulturno-prosvjetnom radu. Izvodila su se na pozornici Doma djela Nušića, Čehova, Gogolja, Ćopića, Kočića... Bilo je među osuđenicima izvrsnih glumaca i glumica (žene su obavezno učestvovale u programu). Neki pozorišni komadi su bili tako dobro spremljeni da ih ni profesionalno pozorište ne bi izvelo bolje. Jedanput su učesnici programa doveli pravo magare na binu da bi scena bila što vjerodostojnija. Moram da napomenem da je angažovanje Hadžiosmanovića u kulturno- prosvjetnom radu snažno provociralo neke od osuđenika koji nisu odstupali od svoje neprijateljske orijentacije. Tako je u jednom pismu, koje je iz Doma htio ilegalno da uputi profesor Alija Nametak, pisalo: „U srcu me teško zaboli, kada vidim da moj najbolji prijatelj (Hadžiosmanović) ovdje majmuniše pred ovim komunističkim majmunima“. Inače, Nametak je ovdje stalno rovario, pokušao je da ilegalno pošalje kući i svoju knjigu koju je ovdje napisao „Kitabi zindan“ (Dnevnik zidina). Među osuđenicima bilo je i operskih pjevača i profesionalno obrazovanih muzičara pa smo pripremili i opere kao i muzičke koncerte. Projektant sale je računao na ove umjetničke oblike pa je ostavljen prostor ispred bine (podrum) za orkestar. Posebno su bila interesantna predavanja koja su osuđenici pripremali. U tim predavanjima ističe se neki pop Marić od Mostara. On je tako razložno i ubjedljivo govorio o štetnosti koza da bi svako ko ga je slušao odmah prihvatio zabranu držanja koza. U Domu je bilo i pet-šest umjetnika - slikara. Neke od njihovih slika bile su prilično vrijedne. U matičnoj službi smo imali osam do deset pravnika, koji su nam vodili administraciju. Njima je rukovodio civil Dušan Zelenović. Prilikom obilaska radilišta i ekonomije, kao i upravnici prije mene, i ja sam imao na raspolaganju konja. Kasnije je Dom nabavio fijaker koji smo koristili kao jedino službeno prevozno sredstvo.[5]

PERO GRBIĆ

Pero Grbić je rođen u Sanskom Mostu 12.10.1911.g. Tu je završio osnovnu školu i trgovački zanat. Učestvovao je u NOR-u. Iz rata je izašao sa činom majora.

[5] Milija Lučić – Prilog arhivu KPZ

Nosilac je „Partizanske spomenice 1941.”. Prije nego što je postavljen za upravnika zatvora radio je kao inspektor u Ministarstvu unutarnjih poslova. Za vrijeme kratkog mandata Pero Grbić je adaptirao i tehnički opremio bolnicu Doma, otvorio domski rudnik uglja na Bilmištu, uveo je i pokretnu kantinu, pa su osuđenici mogli naručivati artikle iz grada koje su im donosili drugi osuđenici - slobodnjaci. Uveo je mogućnost da stručnjaci koji su tada nedostajali, pogotovo inžinjeri, budu iznajmljeni drugim preduzećima na dogovoreni period.

MIĆO GRUBAR

Mićo Grubar dužnost upravnika obavlja u dva navrata, i oba puta se kratko vrijeme zadržao na toj dužnosti. Prvi put je za upravnika zatvora došao iz Stoca gdje je takođe bio upravnik. Drugi put je, vjerovatno privremeno, postavljen na tu dužnost nakon što je Hrustić Zihnija suspendovan i otpušten zbog incidenta u kome je izgorio pogon stolarije. U svom kratkom mandatu insistirao je na disciplini osuđenih i službenih lica, posebno pripadnika Službe obezbjeđenja. Manje pažnje je obraćao na obrazovanje, kulturno-prosvjetni i ideološki rad sa osuđenima, zbog čega je upozoravan od strane Ministarstva unutarnjih poslova.

ZIHNIJA HRUSTIĆ

Hrustić Zihnija je došao za upravnika u julu mjesecu 1949.g. i ostao do 27.2. 1950.g. Došao je sa mjesta upravnog referenta Odsjeka za unutarnje poslove Tuzla. Hrustić je započeo preorijentaciju proizvodnje sa drvenih asortimana na metalne, pa su tada postojeća pilana i stolarija ustupljene KPD-u Foča. Nažalost, njegov mandat je prekinut 6.1.1950.g. kada je suspendovan zbog toga što je izgorjela zgrada bivše stolarije, koja se nalazila na mjestu gdje je danas pogon presa. Tada je suspendiran i direktor prozvodne jedinice, kao i komandir zaštitne čete milicije Macanović Đorđe, te dva vatrogasca, koja su lišena slobode.

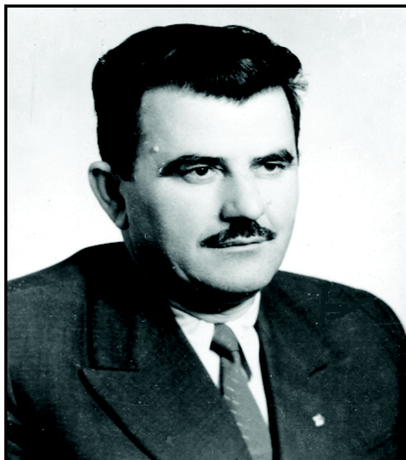
JOVO ĐUKIĆ

Prije nego što je stupio na dužnost upravnika, Đukić Jovo je bio oficir UDBE. Obnovio je izgorjelu zgradu stolarije u kojoj je organizirao proizvodnju bicikla, obuće i tašni. U prizemlju je je bila smještena tašnarnica i obućarnica, a na prvom spratu su se proizvodili bicikli. Osuđenike je zapošljavao na postavljanju kocki na ulice grada i na izgradnji Lovačkog doma, a posebnu važnost je pridavao razvitku poljoprivredne proizvodnje. Pošto je bio veliki protivnik svih oblika privatne svojine, vodio je mali rat sa nakupcima i individualnim proizvođačima hrane na taj način što je proizvode sa domske ekonomije na zeničkoj pijaci nudio po nižim

cijenama. Sarađivao je sa zemljoradničkim zadrugama kojima je besplatno davao poljoprivredni alat. Volio je neformalna druženja sa zaposlenima, organizirao je drugarske večeri, a zli jezici kažu da je volio popiti i koju čašicu više.

GOJKO LATINOVIĆ

Gojko Latinović je rođen 1910.g. u selu Smoljane kod Bosanskog Petrovca. Nosilac je „Partizanske spomenice 1941.". Za upravnika Doma došao je sa dužnosti načelnika organizacionog odjeljenja milicije Državnog sekretarijata za unutrašnje poslove SR BiH, sa činom potpukovnika JNA. Prije nego što je stupio na dužnost upravnika, Latinović je postavio uslov da kadrovski ojača zatvorske službe. U to vrijeme je nedostajalo stražara, a u proizvodnji su radila samo tri civila i jedan i vaspitač.

Nakon što mu je udovoljeno, zaposleno je nekoliko desetina ljudi, većinom sa područja banjalučkog sreza. Upravnik Latinović je od svih zaposlenih tražio da uvažavaju ličnost osuđenog. Do tada je bio običaj da se na njih gleda kroz djela koja su počinili, pa je Latinović zabranio da se sa osuđenima razgovara o počinjenom djelu. Jedan nemali dio zaposlenih se prema osuđenima odnosio sa nipodaštavanjem i omalovažavanjem, a da za to nisu nikome odgovarali, pa je Latinović uveo u praksu da kažnjava zaposlene koji su se nekorektno ponašali, što je povećalo povjerenje osuđenih u službena lica. Učinio je mnogo na podizanju standarda osuđenih, u velikim sobama je izbacio drvene podove i postavio parket, uveo tekuću vodu, u prizemlju Prvog paviljona odvojio prostorije za korištenje godišnjih odmora, u sobe postavio televizore. Posebnu pozornost je obraćao ishrani osuđenih i sam je lično svaki dan probao hranu iz kazana. Da bi zadobio povjerenje osuđenih „ratnjaka" svaki dan se brijao u domskoj brijačnici, gdje je kao brijač radila osoba koja je suđena za krivična djela počinjena u ratu. Imao je običaj da u određenom periodu prima porodice osuđenih i da sa njima razgovara o svim problemima koje

osuđeni imaju, a svake Nove Godine je tačno u 9 sati prvog januara dolazio u Dom i osuđenicima čestitao Novu Godinu. Proširio je rad ekonomija na Butmiru, Odžaku, Olovu, Begovom Hanu i drugim mjestima, te na njima većinom zaposlio preostale „ratnjake", čemu se su u početku protivili ostali zaposleni, pogotovo oni iz obezbjeđenja.

Učinio je mnogo i na podizanju društvenog standarda zaposlenih, izgradio je društveni dom za radnike KPD-a (današnji Dom armije) koji je, nakon samo dvije godine korištenja, prodao Općini. Razlog prodaje ležao je u tome što je Općina imala namjeru da ga oduzme bez naknade, pa je prodaja ispala kao prinudno rješenje.

Bio je veliki ljubitelj cvijeća, pa iz njegovih sjećanja izdvajamo: „Ja sam veliki ljubitelj cvijeća. Već po prvom ulasku u Dom zasmetalo mi je što nema u krugu cvijeća. Raspitao sam se, da li među osuđenicima ima neko da nešto zna oko cvijeća raditi. I javi se jedan, suđen na doživotnu kaznu zatvora za ratna djela. Zvao se Arifagić Smail - Smajo. Veli mi da je profesionalni cvjećar. Dam mu ja zadatak da sačini plan uređenja kruga zasađivanjem zelenila i cvijeća. Kažem mu: „Uradi sve kako misliš da je najbolje, a ako ti šta zatreba obrati se meni". I prionu on na posao, vidim ja da će biti nešto. Traži on od mene da mu donesu korijenja od šipurka, pa ja naredim da mu donesu, pa onda traži da se nabavi različitih sjemena...

I za šest mjeseci, što je teško povjerovati, krug Doma je dobio sasvim drugi izgled. Pa to je bila ljepota i šarenilo od boja. Ubrzo napravi Smajo i projekat za cvjećaru. I napravimo je nasred kruga (ispred metalurškog pogona). Pa ta cvjećara, to je zaista bila divna atrakcija. Ponekad je izgledala toliko lijepa da čovjek ne povjeruje da cvijeće i ruže mogu imati toliko magične boje i efekte. Razmnožio je Smajo na stotine, pa možda i hiljade, ruža najraznovrsnijih boja. Kalemio ih je i kombinovao. Bio je vrstan cvjećar i sav se saživljavao sa svojim poslom... Dom je u toku cijele godine (ne samo krug, nego i spolja) od ranog proljeća do snijega bio kao živopisni šareni ćilim. U takvom ambijentu su se i osuđenici bolje osjećali... Cvjećara je bila moja velika ljubav. I ko je god došao u Dom morao je obavezno posjetiti cvjećaru. Smajo je nju držao besprijekorno. On je mogao da dođe kod mene radi cvijeća kad je god htio, ako sam ja bio u Domu, bez najave u svako doba...jer cvijeće ne može da čeka... Mi smo od cvjećare ostvarivali i značajan prihod oko tri miliona godišnje, prodavali smo ga u gradu. Jedne prilike Dom je obilazila neka delegacija iz Međunarodnog crvenog krsta. Tom prilikom, preko prevodioca, obratio mi se jedan Švajcarac, veli: „Gospodine upravniče, zadivljen sam ljepotom cvijeća koje sam ovdje vidio. Pa to zaista nigdje do sada nisam vidio. Hoću da vam kažem: ko voli cvijeće, voli i ljude. Zahvalio sam mu se na tom zapažanju..."[6]

[6] Gojko Latinović - Sjećanja

SAVO LUKAČ

Lukač Savo je rođen 1923.g. u Bosanskom Petrovcu. Završio je Višu upravnu školu u Beogradu 1956.g. Kao upravnik rukovodio je uspješno svim službama u KPD-u i Privrednom jedinicom „Novi život“. Vršio je planiranje rada po službama, davao zadatke i kontrolisao njihovo izvršenje. Osuđeni su mu ipak bili u drugom planu, nije imao dovoljno sluha za njihove probleme, sve poslove sa osuđenim je gotovo u cjelosti prepustio svojim saradnicima.

Posebnu pažnju poklanjao je razvoju proizvodnje, podsticao je inovacije, stvaranje novih proizvoda, proširio proizvodne kapacitete, omogućavao zaposlenima da poboljšaju lični standard, dijeleći redovno mjesečne viškove koje je ostvarila privredna jednica „ Novi život”.

FADIL LIPNIČEVIĆ

Lipničević Fadil je rođen 1932.g. u Bijeljini**.** Po zanimanju je bio diplomirani pravnik. Od svih upravnika, koliko ih je Dom imao od 1945.g. pa do danas, najduže se na toj dužnosti zadržao Fadil Lipničević. Bio je upravnik Doma punih 12 godina i 11 mjeseci. U tom periodu KPD Zenica je doživio značajan napredak, kako na društveno-ekonomskom planu, tako i na planu obezbjeđenja osuđenih

lica i stručnog rada sa njima. Prosperitetu KPD-a on je dao svojevrstan pečat i zapamćen je kao krajnje samoprijegoran, odlučan, disciplinovan i zakonu dosljedan rukovodilac. Fadil Lipničević i Redakcija lista „Glasnik“ pokrenuli su akciju „Da se ne zaboravi“ s ciljem da se sakupi dokumentarna građa iz perioda osnivanja i postojanja ovog zatvora. Obratili su se pismeno svim živim bivšim upravnicima KPD-a Zenica i zamolili da im pruže pomoć u sakupljanju podataka za istoriju zatvora. Upravnik je lično posjetio Juru Keroševića, legendarnog rudara i učesnika Husinske bune, koji je na robiji proveo više od 17 godina. U arhivskoj građi su pronađena pisma i odgovori pojedinih upravnika koji su evocirali svoje sjećanje na događaje za vrijeme rada u zatvoru.

Mnogobrojni su radovi koje je pokrenuo i, većinu završio, upravnik Lipnićević. Među njima kao najvažnije izdvajamo: adaptaciju Petog paviljona i Prijemnog odjeljenja, izgradnju farmi na Begovom Hanu i zida oko kaznionice, asfaltiranje svih prostora oko zatvora, postavljanje željezne ograde, pošumljavanje brda Vučjak, kao i izgradnju garaža za vozila. Oformio je posebnu građevinsku jedinicu, na čelu sa arhitektom, koja je obavljala sve građevinske radove na održavanju i izgradnji novih objekata.

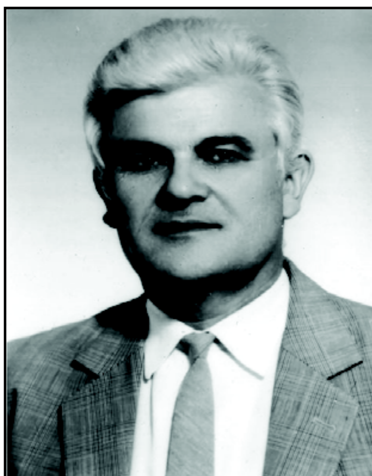
Upravnik Lipničević je ostao u sjećanju kao izuzetno energičan čovjek sa velikom radnom energijom, koji je htio da nad svim ima kontrolu. Radno vrijeme za njega nije postojalo, on se u Domu mogao vidjeti u svako doba, a kako je insistirao na perfekciji, znao je odmah na licu mjesta iznijeti primjedbe i tražiti da se nedostaci otklone. Imao je običaj tokom noći obići sva radna mjesta i prostore gdje su nastanjeni osuđeni, pa bi zbog uočenih nedostatak ujutro pozivao odgovorne na razgovor. Od vaspitača je u svakom momentu tražio da znaju sve o svojim osuđenicima, ali i o stanju u kome se nalaze osuđeničke prostorije. Kako je o tome tražio izvještaje, svi smo se trudili da na vrijeme prijavimo i otklonimo uočene nedostatke, recimo pregorejele sijalice i slično. U jednu od zatvorskih dogodovština, koja se dugo prepričavala, spada događaj iz Petog paviljona, kada je vaspitač, nakon rada u drugoj smjeni pregledao prostorije i konstatovao da je sve uredu. Na kapijama zatvora ga je sutra ujutro sreo upravnik Lipničević i pitao zašto ne prijavi izgorjelu sijalicu u dnevnom boravku. Vaspitač je odgovorio da sijalica nije izgorjela, smatrajući da se radi o nekoj vrsti provokacije. Međutim, kada je došao u prostorije da provjeri, ustanovio je da sijalice zaista ne radi što je upravnik Lipnićević uočio tokom noćnog obilaska kolektiva.

Zbog svega toga zaposleni su nastojali da u poslijepodnevnim i večernjim satima izbjegnu upravnika i da mu, ako je to moguće, ne budu na putu, a ako bi ga izdaleka vidjeli, najbolje rješenje je bilo da se malo sklone u stranu. Dešavale su se nakada i pomalo komične situacije, naime, nadzornik straže Jotanović Vaso, je po izgledu,

stasu i držanju veoma ličio na upravnika Lipnićevića, pa kada je kretao u noćni obilazak često su ga iz daljine mijenjali sa upravnikom i odmah mu se sklanjali sa puta. Upravnik Lipnićević je poduzimao određene disciplinske mjere kako bi povećao odgovornost zaposlenih. Nekoliko njih je, prije svega u straži, izgubilo posao zbog, iz današnje perspektive, gotovo banalnih propusta. Naprimjer, bilo je sankcionirano pijenje kafe u toku radnog vremena, a o pravljenju i pijenju kafe u krugu zatvora nije smjelo biti ni pomena. Pričalo se da neki zaposleni u Prijemnom odjeljenju u neko doba dana znaju zatvoriti vrata i prozore, navući zavjese i popiti kafu, iako većina nije vjerovala u takvu drskost.

Upravnik Lipnićević je imao izuzetno strpljenje i razumijevanje u radu sa osuđenim osobama, svakodnevno je obilazio krug i svako ko je htio mogao mu je prići i sa njim razgovarati, zbog čega je bio izuzetno poštovan. Iako se sa njegovim ponekad krutim stavovima zaposlenici Doma nisu uvijek slagali, imao je njihovo nesumnjivo uvažavanje.

KRSTO STEVOVIĆ

Stevović Krsto je rođen u Žabljaku 1937.g., po struci je diplomirani pravnik, a prije dolaska na dužnost upravnika zatvora radio je u Tužilaštvu i RMK Zenica. Period tokom koga je Stevović obavljao dužnost upravnika obilježen je izuzetno teškom materijalnom i političkom situacijom u kojoj se našla naša zemlja, što nije mimoišlo ni prilike koje su vladale u Domu. Već 1990.g. započela su prva masovna otkazivanja poslušnosti osuđenih, prvi štrajkovi i zahtjevi za pomilovanje po ugledu na situaciju u Hrvatskoj, gdje su svim osuđenim licima drastično smanjene izrečene kazne zatvora. To je prvi put da je postupcima osuđenih narušen autoritet uprave zatvora, koji je do tada uvijek bio neprikosnoven i održavao se striktnom primjenom propisa i izglednom upotrebom sile. Situacija u kojoj se nalazio upravnik Stevović

nije se mogla riješavati na takav način, što je dodatno opterećivalo njegov položaj.

Ipak, prije događaja koji su dramatično promjenili političku situaciju i doveli do rata, Stevović je uspio unijeti neke promjene koje su poboljašale položaj osuđenih. Uredio je šetališta i kupatila, uveo je internu kablovsku televiziju za osuđene osobe, odvojio je proizvodni dio zatvora od stambenog postavljanjem kapije, koja je među osuđenima, što su prihvatili i civili, nazvana „Šentilj", po ugledu na čuveni granični prelaz bivše zajedničke države. Ukinuo je i krevete na sprat, što je bilo urađeno zbog naglog smanjenja broja osuđenih. Nažalost, zbog obrnutog trenda u broju osuđenih, nekoliko godina kasnije svi sječeni kreveti su se ponovo morali variti jedan na drugi.

Nakon izbijanja ratnih sukoba i agresije na našu, zemlju upravnik Stevović je bio u prilično nezavidnoj situaciji. TO BiH i HVO su odmah preuzeli dijelove zatvora i postavili određene zahtjeve na koje je upravnik morao da odgovori, što je na neki način narušilo njegov autoritet i oslabilo mu položaj. Jedan broj zaposlenih se pridružio regularnim vojnim formacijama, ali bilo je i onih koji su se uključili u jedinice, koje nisu bile u potpunosti pod kontrolom i kojima je posebno smetalo što je na čelu Doma upravnik crnogorske nacionalnosti. U tim okolnostima desio se i nemili incident kada je upravnika Stevovića uhapsio jedan zaposlenik Doma, ujedno i pripadnik neke poluilegalne jedinice i držao ga zatvorenim jedan dan. Bez obzira na sva iskušenja u tom vrlo dramatičnom periodu, obavljajući dužnost upravnika, Stevović je zadržao političku korektnost i ljudsko dostojanstvo.

KAZNENO POPRAVNI ZAVOD

JUSUF ŠETA

Šeta Jusuf je rođen 1945.g. u Višegradu, po struci je bio pravnik. Na mjesto upravnika došao je u vrlo teškom, ratnom vremenu, posebno teškom za grad Zenicu,

jer se od aprila 1993.g. nalazila u potpunoj blokadi, koja je trajala punu godinu dana. Najveći izazov upravniku je bilo obezbjeđenje hrane za osuđene osobe. Šeta je jedan dio kapaciteta livnice preusmjerio na civilni program i na proizvodnju peći, čijom prodajom su stvarana sredstva koja su korištena i za pomoć zaposlenima. Takođe je osposobio staru austrougarsku peć za pećenje hljeba i sklopio ugovor sa Kriznim štabom općine o snabdijevanju izbjeglica hljebom. Peć je radila radila danonoćno i u toku 24 sata je proizvodila 2.000 komada hljeba, od čega je jedan dio ostajao za ishranu osuđenih.

Zaposlenim licima koja su tokom rata, takođe, bila u izuzetno teškom položaju, obezbjeđivani su mjesečni paketi brašna u težini od 15 kg i povremena novčana pomoć u iznosu od 50 DM. Dio zemljišta na domskoj ekonomiji Pehare izdijeljen je na parcele površine od po 400 m^2 i podijeljen radnicima zatvora, koji su tu uzgajali povrće za svoje potrebe.

U vrijeme svog mandata, upravnik Šeta je poduzeo radove na renoviranju Petog paviljona, adaptaciji Vanjskog i Trećeg paviljona, u pogonu livnice nabavljene su mašine koje su povećale proizvodne kapacitete. Posebnu pozornost je poklanjao vjerskim potrebama osuđenih, pa je u prostorijama Petog paviljona izgradio mesdžid i katoličku kapelu. Zaslugu ima i za očuvanje i sređivanje domske arhive, koja se do tada nalazila razbacana po zatvorskim tavanima.

Zbog sumnje da je sklapao štetne ugovore i nanio materijalnu štetu Zavodu, smijenjen je sa položaja upravnika. Protiv njega je poveden i sudski postupak, osuđen je na uvjetnu kaznu, ali je pravosnažnom sudskom odlukom oslobođen krivnje.

HIDAJET JABANDŽIĆ

Jabandžić Hidajet je rođen 1964.g. u Zenici. Završio je medicinski fakultet i specijalizirao neuropsihijatriju. Prije nego što je imenovan na funkciju direktora

zatvora devet godina je radio kao domski ljekar i načelnik Zdravstvene službe.

Upravo kada je preuzimao dužnost direktora zatvora, otpočeo je jedan od protesta osuđenih, motiviran lošim uvjetima izdržavanja kazne i prebukiranšću stambenih prostora. Pošto se uvjerio da su protesti u određenoj mjeri opravdani, jer su se osuđeni još uvijek nalazili u sobama od dvadesetak kreveta, direktor Jabandžić je tražio i dobio podršku Federalnog ministrastva pravde da se to stanje popravi. Konačno su u novim prostorijama osuđeni imali prihvatljiv smještaj, u svaku sobu postavljen je TV aparat, sto i stolice, što je značilo drastično poboljšanje uvjeta izdržavanja kazna.

Osim toga u Petom paviljonu je adaptiran Centar za kulturno-prosvjetni rad, sa svim pripadajućim sadržajima, napravljeno je novo, savremeno kupatilo, adaptirane su sobe za slobodne posjete i izgrađen restoran namijenjen za posjete osuđenicima. U krugu zatvora postavljeno je nekoliko telefonskih govornica, sa kojih je osuđenima omogućen kontakt sa vanjskim svijetom.

Karakteristićno za direktora Jabandžića je to da je izbjegavao svaki neposredni kontakt sa osuđenim osobama, nikada nije ulazio u prostorije u kojima su boravile osuđene osobe, a na krugu zatvora se mogao vidjeti samo povremeno, u pratnji zvaničnih delegacija, koje su posjećivale zatvor. Zbog svog niskog rasta, plašio se negativne percepcije osuđenih lica, tako da ga mnogi nikada nisu ni vidjeli. Svojim odlukama kojima je preferirao pojedine Službe i pojedince izazivao je nezadovoljstvo, sumnjičenje, nepovjerenje, pa i sukobe među zaposlenim osobljem. Jedini je do sada upravitelj KPD-a Zenica koje po isteku mandata ostao raditi u zatvoru.

Nakon odlaska sa mjesta direktora KPZ Zenica, protiv njega se sprovodi istraga zbog zloupotrebe službenog položaja.

ARHIVA KPD ZENICA

Arhivskoj građi zatvora dugo vremena nije poklanjala dužna pažnja. Bila je izložena zubu vremena u memljivim podrumima Drugog paviljon ili na tavanu Četvrtog. I u podrumu i na tavanu debeli slojevi prašine pokrivali su knjige i listove, nabacane na hrpe bez ikakvog reda. Takva je, valjda, sudbina svih stvari koje nam nisu na dohvat ruke, da vremenom propadaju i nestaju. Dio građe je namjerno uništen, pogotovo tokom II svjetskog rata kada je u zatvoru stolovala njemačka vojska i kada je gotovo sva arhivska građa iz vremena Austro-Ugarske monarhije i kraljevine Jugoslavije uništena.

Tek 1994.g. odgovorni ljudi u Domu sjetili su se da konačno treba spasiti dragocjeno blago zatvorske arhive. Dosta kasno, ali prema narodnoj „bolje ikad nego nikad“, primili su u radni odnos arhivara i povjerili mu poslove na sređivanju arhivske građe. Tom poslu je trebalo znalački pristupiti, pa je zbog toga zatražena stručna pomoć Arhiva za srednju Bosnu iz Travnika. Radnici Arhiva su velikodušno pružili stručnu pomoć u sređivanju opšte arhivske građe, dok je arhivar nastavio sa sređivanjem osuđeničke arhive koja je bila obimna, a nalazila se u vrlo nesređenom stanju.

Prilikom sređivanja arhivske građe posebno se vodilo računa o knjigama i dokumentima (lični listovi osuđenika, indeksi, djelovodnici i matične knjige) koji datiraju iz perioda Austrougarske i Kraljevine Jugoslavije. Bilo je neophodno, što prije, konzervirati i izdvojiti tu dokumentaciju na odgovarajuće mjesto, jer ima trajnu vrijednost. Dokumentacija je razvrstana po određenim stručnim kategorijama i hronološkim redom. Jedan dio arhive, kojoj je istekao rok trajanja, izdvojen je i odstranjen. Prostor koji je, u početku, određen za arhivu nije odgovarao toj namjeni jer se nalazio u krugu Zavoda, gdje postojala opasnost od potpuno i namjernog uništenja. Zavod je prostorno skučen, ali se za arhivu morao iznaći adekvatan prostor. Uz dobru volju pronađen je odgovarajući prostor van kruga Zavoda i u dvije prostorije je smještena arhiva. U jednoj prostoriji smještena je opća arhiva, a u drugoj osuđenička. Već smo rekli da je iz vremena Austro-Ugarske monarhije i Kraljevine Jugoslavije ostalo vrlo malo pisanih dokumenata, ali je zato arhivska građa iz perioda poslije 1945.g. gotovo u cjelini sačuvana.

Pored pisanih dokumenata, izvještaja, zapisnika, matićnih knjiga, indeksa osuđenih osoba, u arhivi se nalazi i veliki broj fotografija na kojima su zabilježeni različiti, interesantni, događaji. Na slikama su prvenstveno zaposlenici zatvora, zatim osuđene osobe, stambeni i privredni objekti, kao i manji broj fotografija ljudi koji su dolazili u posjetu zatvoru.

ZANIMLJIVOSTI IZ ARHIVE

PLAN GRADNJE ZATVORA

Jedan od rijetkih dokumenata sačuvanih iz austrougraskog perioda je i originalan plan gradnje zatvora i pratećih objekata. Iz plana se vidi da je svaki detalj precizno planiran, svaka zgrada, stepenište, podrum, elekro-instalacije, ventilacija, instalacije za grijanje. Plan takođe sadrži i objekte za stanovanje zaposlenih, činovničku i stražarsku koloniju. Na detalju plana centralnog grijanja i ventilacijskih otvora stoji datum 22.3.1886.g.

ZVONO

Nekada je i tišina bila dio robije. Robijaš nije imao pravo da priča, da lupa, da šuška. Tako je tišina dobivala oblik strave i torture, provocirala je psihičku depresiju, pogotovu u samicama. Mjesecima robijaši nisu smjeli prozboriti ni jednu riječ. Radovali su se svakom zvuku koji je dolazio spolja (zveketu lanaca, cveka, vjetru, grmljavini, tutnju voza i sl.). Posebna radost bila im je zvonjenje velikog zatvorskog zvona, koje je svakog dana oglašavalo ustajanje, povečerje i objede. To zvono je staro koliko i zatvor. Sačuvano je i sada je locirano ispred Prvog paviljona, a ranije je bilo postavljeno na nekadašnjoj Upravnoj zgradi, pri ulazu sa desne strane.

GLAVNI INDEKS OSUĐENIH

U ovom indeksu su prema početnom slovu prezimena pedantno upisani svi osuđenici koji su se nalazili na izdržavanju kazne zatvora od 1886.g. pa sve do 1942.g., ukupno 14.447 osoba, od čega u austrougarskom periodu 7.478 osuđenih, a u periodu od 1918.g. do 1942.g. 6969 osuđenih. Iz glavnog indeksa se može vidjeti da je prije dolaska u zeničku kaznionicu ukupno 98 osuđenih kazne zatvora izdržavalo na nekim drugim mjestima u Bosni i Hercegovini. Već tokom gradnje jedan broj osuđenih je premješten u zeničku kaznionicu. Osoba koja je prva počela izdržavati kaznu zatvora, a evidentirana je u Glavnom indeksu osuđenih, je izvjesni Salinović Mehmed, koji je kaznu počeo izdržavati još 8.10.1878.g., a suđen je na 10 godina strogog zatvora.

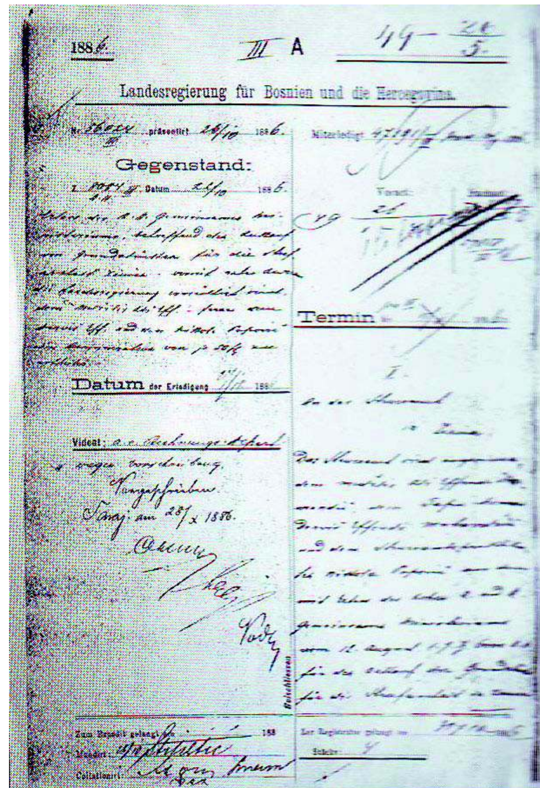
Ред. број	Мат. број	Серија	Презиме, име, надимак и очево име	Трајање казне од	Трајање казне до	НАПОМЕНА
1	5	I.	Салиновић Мехмед	8-X-1878	8-X-1888	
2	30	"	Старчевић Тривун	8-X-1884	8-X-1889	
3	48	"	Сарајлић Смајо	11-V-1881	11-V-1896	
4	84	"	Станковић Ђорђе, зв. „Тамаштарин"	10-VI-1886	10-VI-1892	
5	110	"	Станић Ђурађ	20-XII-1886	20-XII-1889	
6	138	"	Савичић Манојло	15-VI-1887	15-VI-1889	
7	146	"	Смајловић Осман, зв. „Згроко"	22-III-1886	22-III-1906	
8	181	"	Саламиџа Хусо, зв. „Делић"	17-IX-1884	17-IX-1889	
9	222	"	Смајилбеговић Мулага	25-XI-1886	25-XI-1889	
10	223	"	Савановић Никола	15-V-1887	15-V-1892	
11	252	"	Салкић Хидо	29-IX-1887	29-IX-1889	

Prema Glavnom indeksu, Salinović Mehmed je najranije počeo sa izdržavanjem kazne

Ред. број	Мат. број	Серија	Презиме, име, надимак и очево име	Трајање казне од	Трајање казне до	НАПОМЕНА
1	1	I	Хоџић Ариф	7-V-1881	7-V-1888	
2	8	"	Хабибовић Хусо, зв. „Асибовић"	21-IX-1881	21-IX-1889	
3	35	"	Хатић Сулејман	26-II-1880	26-II-1898	
4	129	"	Хасић Ахмет, Хамед, зв. „Хамид Хасић"	31-X-1882	31-X-1888	
5	147	"	Халиловић Осман	22-III-1886	22-III-1906	
6	153	"	Хасанчичевић Хусна	7-VI-1887	7-VI-1889	
7	201	"	Хабибовић Авдо	19-XII-1885	19-XII-1889	
8	204	"	Халиловић Вејз	13-VIII-1886	13-VIII-1891	
9	210	-"-	Хасанбеговић Дервиш	9-X-1887	9-X-1892	
10	394	"	Халимчевић Салко	11-V-1888	11-V-1890	
11	401	"	Халачевић Бидо, зв. „Халиловић"	11-V-1888	11-XI-1891	

Hođić Arif u Glavnom indeksu ima matični broj jedan

KUPOVINA ZEMLJIŠTA ZA GRADNJU ZATVORA

188 6. III A

Landesregierung für Bosnien und die Hercegovina.

Gegenstand:

Termin

Datum der Erledigung

Iz dokumenta koje je sačuvan može se vidjeti da je zemljište na kome je građena kaznionica pripadalo Medžlisu IVZ, te Mulabdić Mehmedu i Popović Nikoli, te da se poreskom uredu u Zenici nalaže isplata 50 guldena za ustupljeno zemljište.

OKOVI

Za vrijeme Austo-ugarske monarhije i Kraljevine Jugoslavije osuđenici za teška djela morali su tokom izdržavanja kazne na nogama nositi okove. Ovo pravilo je bilo obavezno za sve ubice, kojima su okovi više od četrdeset godina doslovno otežavali zatvorske dane. Tek ukazom NV kralja Aleksandra Karađorđevića od 25.5.1927.g., izdanom pod brojem 33941 veliki broj ubica je dobio oprost od nošenja okova. Kako su u zeničkoj kaznionici kaznu izdržavali uglavnom suđeni za ubistva, za pretpostaviti je da je u samom zatvoru bilo vrlo mnogo okova. Nažalost, do današnjih dana sačuvan je jedan jedini.

KOLSKI KAMEN

Detalj koji u krugu zeničkog zatvora podsjeća na davna vremena su i dva kolska

kamena, postavljena u donjim uglovima glavne kapije zatvora. Nekada su ta dva okrugla kamena imala vrlo važnu funkciju, koja se sastojala u tome da odrede putanju konjskim kolima i da spriječe zapinjanje o zid. Indentična dva kamena bila su postavljena i sa vanjske strane glavne kapije.

KALDRMA

Zenica je nekada bila na glasu po blatu. Kažu da su u čuvenoj travničkoj čaršiji za trgovce sa prljavom obućom govorili da su prljavi kao da su gazili zenički glib. A gliba je bilo i u krugu zeničkog zatvora, zbog čega je postavljanje kaldrme bila prijeka potreba. Odmah nakon izgradnje stambenih objekata kaldrma je složena na uskim prostorima oko njih i na stazama koje su ih povezivale. Pravljena je od kamena sa Moščanice, a sudeći po tome kako danas izgleda, pravili su je vrsni majstori. Koliko je samo cveka poderano na njoj, koliko lanaca je zvečalo dok su osuđeni prolazili kaldrmisanim stazama.

Ova kaldrma je sve do danas sačuvala svoj autentični izgled. Grbe su popravljene, „kaldrmari" su majstorski obavili svoj posao. Tih nekoliko kvadrata kaldrme ostaće kao muzejski svjedok, da se zna, da je bila jednom jedna zatvorska kaldrma, koju još nije poderao hod vremena.

HLADNA KOMORA

Van kruga zatvora, idući prema brdu Vučjak, nailazimo na vrata koja nas, kada siđemo niz nekoliko stepenica, vode u hladnu komoru, koja je u austrougarskom periodu služila za čuvanje hrane podložne kvarenju. Prostor komore zauzima površinu od oko 60m^2 i u učinkovitost tog načina održavanja temparature može se uvjeriti svako ko bi se tu zadržao duže od pola sata.

MAŠINE IZ 1936

Dvije mašine Metalnog pogona, frezerica i mašina za sječenje gvožđa, najstarije su u Privrednoj jedinici „Novi život". Izrađene su još daleke 1936.g. kada su najvjerovatnije i stavljene u pogon. Obje su donedavno bile u ispravnom stanju i, što je još interesantnije, pokretali su ih njihovi prvobitni elektromotori, koji, takođe, predstavljaju svojevrstan tehnički kuriozitet.

PARNI KOTAO

Nakon II svjetskog rata zenički zatvor je bio u vrlo lošem stanju, što se posebno odnosi na instalacije centralnog grijanja. Postojeći kotao su uništili njemački

vojnici prilikom povlačenja iz grada. Da bi se ponovo uspostavio sistem grijanja, bilo je neophodno pronaći odgovarajući. Rješenje je nađeno tako što je iz Željezare dopremljen neispravan kotao muzejske vrijednosti, koji je do tada bio u funkciji već više od pedeset godina. Stručnjaci iz Željezare i osuđenici su uspjeli tako dobro osposobiti kotao, da je još trideset godina grijao Dom. Zamijenjen je tek sredinom sedamdesetih godina, kada je jedan njegov dio pretvoren u muzejski eksponat i postavljen ispred nove kotlovnice.

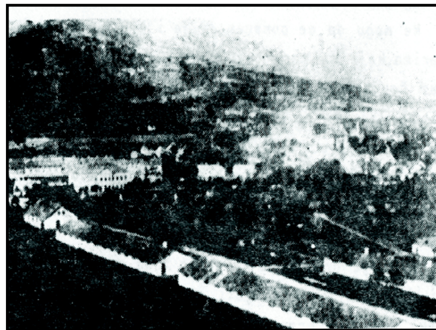
DOČEK CARA ISPRED ZENIČKE KAZNIONICE

Austrougarski car Franjo Josip I je 1910.g. obilazio Bosnu i Hercegovinu, pa je tom prilikom posjetio i Zenicu. Za tako svečanu priliku sav grad je bio okićen, a posebno zgrade u kojima se nalazio upravni aparat carevine. Pruga kojom je car doputovao u Zenicu prolazila je tik pored zeničke kaznionice, pa se car mogao lično uvjeriti koliko su truda njegovi podanici uložili kako bi što svečanije dočekali njegovo veličanstvo.

VRATA

Na ulazima u Prvi, Treći i Četvrti paviljon još uvijek postoje originalna vrata koja su tu od vremena gradnje kaznionice. Napravljena su od hrastovog drveta i već 120 godina služe svojoj svrsi. Na vratima su i sada u funkciji baglame i šteke iz tog doba. Teško je i približno izračunati koliko puta su se u svom vijeku ova vrata zatvorila i otvorila, koliko su puta dočekala osuđene, kojima je sloboda uskraćena i koliko su se puta posljednji put otvorila onima koji su je dočekali.

ŠTELOVI SVINJCI

Svinjci sagrađeni još prije kaznione

Već nam je poznata priča o upravniku Štelu i problemima koje je imao zbog svinjaca, koje je zatekao prilikom dolaska u Bosnu 1891.g. A prava istina je da su svinjci postojali na istom mjestu i prije izgradnje kaznionice. Ova stara fotografija, napravljena oko 1890.g., pokazuje da je to tako.

SA ALATOM NA SLOBODU

U starojugoslovenskim matičnim knjigama Kaznenog zavoda u Zenici stoje podaci da se osuđenom pri otpuštanju sa izdržavanja kazne daje alat za posao kojim se bavio na robiji. Tako je izvjesnom Ibri Rokiću iz Mostara, tišleru po struci, pri otpustu sa desetogodišnje robije 1933.g. dat kompletan tišlerski alat. Pored alata, nekima od osuđenika poklanjano je i odijelo.

MINISTARSTVO ODOBRAVALO BOLOVANJE

U vrijeme Kraljevine Jugoslavije sistem izvršenja kazni je bio u potpunosti centraliziran, tako da su sve odluke koje se tiču osuđenih lica donošene u Ministarstvu pravde u Beogradu. Međutim, centralno odlučivanje se odnosilo i na sve zaposlene u kazneno-popravnim ustanovama. Iz Djelovodnika za 1938.g. Kaznenog zavoda Zenica može se vidjeti da Ministarstvo pravde upravniku Zavoda Zenica, Miloradu Semizu odobrava bolovanje u trajanju od šest dana radi oporavka. Bolovanje će trajati od 18.5. do 24.5.1938.g. Isto tako, bilježimo podatak da Ministarstvo pravde odobrava dopust od 5 dana činovnicima Zavoda Zenica, članovima „Sokola", radi odlaska na skijaško natjecanje na Bledu, koje se održavalo 16. i 17. februara 1938.g. Svi učesnici takmičenja morali su nastupiti u uniformama koje su nosili na radnom mjestu.

STEPENOVANO IZDRŽAVANJE KAZNE

Tokom perioda Kraljevine Jugoslavije osuđene osobe su se raspoređivale u pojedine stepene, zavisno od ponašanja i bezbjednosne procjene. Savjetodavni odbor na čelu sa upravnikom Zavoda je na sjednicama procjenjivao ponašanje svake pojedine osuđene osobe i određivao joj pripadajući stepen. Na osnovu mišljenja Odbora, sastavljano je rješenje, koje je davano na uvid i potpis osuđenoj osobi.

КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА
Управа Казненог Завода
Бр. 5853
31 маја 1931 год.
— Зеница —

На основу §§ 24 и 25 Закона о извршењу казне лишења слободе, а по претходно донешеној одлуци Саветодавног Одбора овога Завода на седници одржаној на: 29/5. 1931

Решавам:

Да се осуђеник мат. број 888
Никола Петровић
који је до сада издржавао казну у I. степену казне у овом заводу, премести у II. степен т.ј. у слободњачко одељење пошто је на седници саветодавног Одбора констатовано да је испунио услове из §§ 24 и 25 Закона о извршењу казне лишења слободе.

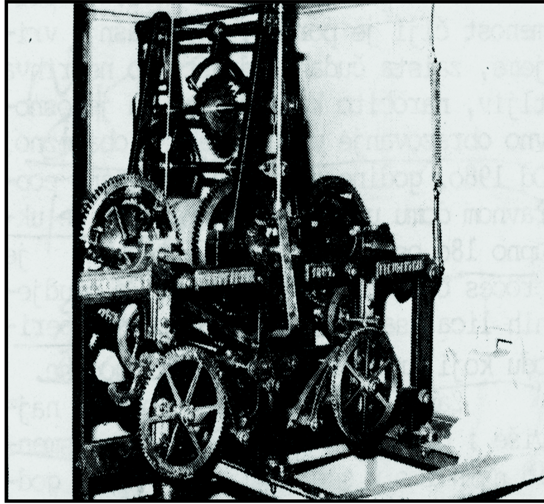
Решење ово саопштити дотичном осуђенику на потпис, а Заповед. чувара даље ће по надлежности поступити.

Решено у Управи казненог завода у Зеници дана 31/5 1931 год.

Управник:

Саопштено ми је
Никола Петровић
Саопштио осуђ. на потпис
Зап. чувара
Ристо В. [illegible]

ZATVORSKI SAT

Nažalost, od sata koji je više od stotinu godina stajao visoko iznad vrata Prvog paviljona i pokazivao tačno vrijeme, otkucavajući svakih 15 minuta, ostala je samo fotografija i nekoliko zupčanika i opruga. Podmazivanje i održavanje sata povjeravano je uvijek samo najboljim majstorima, kojima je ovim bila ukazivana posebna čast.

KRALJ POSTAVLJA UPRAVNIKE ZATVORA

Godine 1927., odlukom kralja Aleksandra I, Milan Srdić se postavlja za upravnika kaznionice u Lepoglavi, a dr. Maksimilijan Bohoček za upravnika zeničke kaznionice.

Upravnik Maksimilijan Bohoček sa zeničkim uglednicima

М И

А Л Е К С А Н Д А Р I

по милости Божјој и вољи народној

КРАЉ СРБА,ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

На предлог Нашег Министра Правде решили смо и решавамо:

да се по потреби службе преместе управник казненог завода у Зеници Веселин Срдић у казнени завод у Лепоглаву,а управник казненог завода у Лепоглави,Др.Максимилијан Бохачек у казнени завод у Зеници.

Наш Министар Правде нека изврши тај Указ.

Бр:50634. А Л Е К С А Н Д А Р с.р.

7. августа 1927. године

Б л е д.

Министар Правде,
Др.Д.М.Суботић с.р.

Да је овај препис веран своме оригиналу тврди:

По наредби
Министра Правде
в.д.Начелника
Инспектор,

ZARADE ZAPOSLENIH U PERIODU KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

Zarade zaposlenika u Kaznenom zavodu Zenica kretale su se od 1.500 dinara, koliko je zarađivao običan stražar, do 3.800 dinara, što je bila ukupna zarada upravnika zatvora. Svećenici su zarađivali oko 3.500 dinara, ljekar 3.200, zanatski učitelji i izvršilac smrtne kazne oko 2.000 dinara. Visina primanja je još zavisila i od položajnog i dječijeg dodatka.

Име и презиме: Рашић Најд. Радомир

Звање: Управник

Постављен Указом, рјешењем: од број

Породични додатак:

за жену Мару

за дијете роћ.

Основна Дин. 1450-

плата Положајна 800-

Лични додатак (1.100)

Станарина

Породични додатак 450

Категорија:

Група: V

Степен:

Предстао на дужност од број

Унапређен у Групу Категорије рјешењем од број

Преведен из степена у степен, рјешењем од број

Премјештен Указом, рјешењем од број

Пензионисан рјешењем од број Разрјешен број

46

Име и презиме: Марић Перо

Звање: званичник - чувар

Постављен Указом, рјешењем: од број

Породични додатак:

Партијалник забрана лист

Плата: партија позиција

Станарина партија позиција

Додаци на скупоћу: партија позиција

Основна Дин. 440

плата 750

450

Предстао на дужност од број

Унапређен у Групу Категорије рјешењем од број

Преведен из степена у степен, рјешењем од број

Премјештен Указом, рјешењем од број

Пензионисан рјешењем од број Разрјешен број

Име и презиме: Харт Драгутин

Звање: Извршилац смртне казне

Постављен Указом, рјешењем: .... од .... број ....

…додатак:

...лник забрана лист .... за жену Марија .... Основна Дин. 280

...партија .... позиција .... за дијете Карло роћ. 2. I. 1919 .... Годишња плата 750

...на партија .... позиција .... " " [illegible] " 21. I. 1921

" " Анто " 18. I. 1923 900

...на скупоћу: партија .... позиција .... " " Ана " 12. II. 1925

Предстао на дужност .... " " Алојз " 17. II. 1929 .... од .... број ....

Унапређен у .... Групу .... Категорије рјешењем .... од .... број ....

Преведен из .... степена у .... степен, рјешењем .... од .... број ....

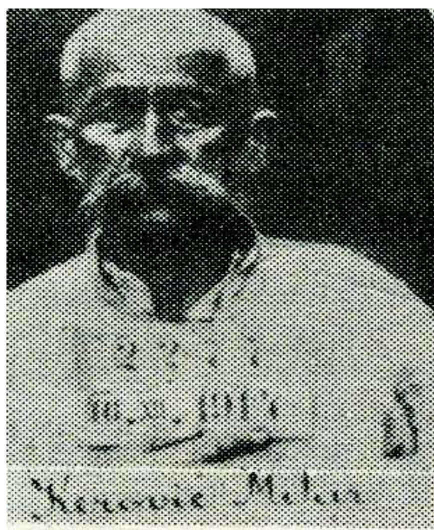
Премјештен Указом, рјешењем .... од .... број ....

Пензионисан рјешењем .... од .... број .... Разријешен .... број ....

Dragutin Hart – izvršilac smrtne kazne - zaposlenik Kaznenog Zavoda Zenica

Zatočenici zeničke kaznionice - učesnici sarajevskog atentata

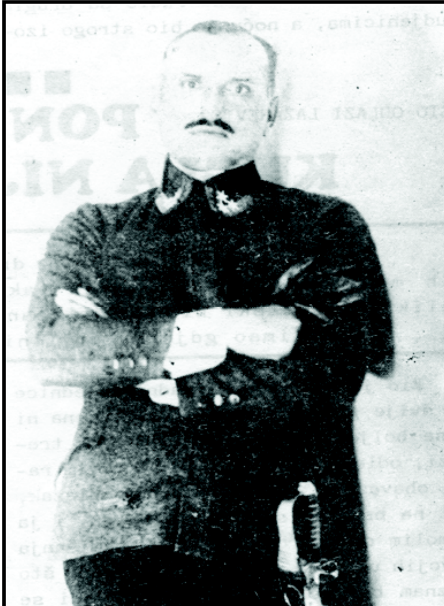
DVA BUNARA

Dom je imao i vlastitu bunarsku vodu. Dva velika bunara nalazila su se u podrumu stare upravne zgrade, ali pošto dugo vremena nisu bila u upotrebi, zazidana su još prije II svjeskog rata. Bunari su ponovo otkriveni nakon više od 60 godina, kada je iz jednog podrumskog zida potekla voda i kada su slučajno pronađene stepenice[1] koje su vodile do njih.

UNIFORME

Na slici je stražar Zemaljske kaznionice u Zenici, slikan 1912.g., ali nije nam poznato njegovo ime. Ovo je jedna od ukupno dvije slike stražara, koje su nam preostale iz austrougarskog perioda. Slika nepoznatog stražara pokazuje izgled uniforme i mača koje su nosili stražari iz tog doba. Poza, ozbiljan izraz lica i brkovi pokazuju tipičnog činovnika Austro-Ugarske carevine.

Na slici je osuđenik Branko Bauer, snimljen 1927.g. koji na sebi ima i kapu i dolamu kakve su se prema propisima nosile u to vrijeme.

[1] Uzeir Kulenović – Prilog arhivu KPZ

DALI SMO ŠTO SMO MOGLI

U neposrednoj blizini željezničke stanice Lašva do nedavno je stajala ova tabla, postavljena još daleke 1947.g., koja je govorila putniku namjerniku da je na obnovi zemlje, na gradnji pruge Šamac-Sarajevo, ugrađen i djelić osuđeničkog truda i znoja.

Teško je doći do tačnih podataka o broju onih koji su učestvovali na gradnji ove pruge, ali prema usmenim kazivanjima, radilo je oko 500 osuđenika. Kao što se iz natpisa na tabli vidi, zajedno sa osuđenicima zeničkog zatvora, na gradnji su učestvovali i osuđeni iz Lepoglave.

DAN DOMA

U vrijeme dok su kazneno-popravne institucije potpadale pod nadležnost Ministarstva unutarnjih poslova, zajednički je svečano obilježavan 13.maj Dan bezbjednosti. Nakon što je 1968.g. sektor izvršenja kazne prešao u nadležnost Ministarstva pravde, javila se potreba da se posebno obilježi dan izvršenja krivičnih sankcija. Dugo vremena su kazneno-popravni domovi postupali na različite načine. Neki su, kao KPD Zenica i dalje obilježavali 13.maj kao Dan bezbjednosti i ujedno Dan izvršenja krivičnih sankcija. Tek 1980.g. Predsjedništvo zajedničkog udruženja penologa Jugoslavije uputilo je prijedlog svim kazneno-popravnim institucijama da se 27. septembar obilježava kao Dan izvršenja krivičnih sankcija, kada bi se razmjenjivala iskustva, upoznavalo sa najnovijim naučnim dostignućima, vršile smotre radnika, priređivale izložbe radova osuđenih lica, održavala predavanja, savjetovanja i slične manifestacije. Kolegij KPD Zenica je prihvatio ovaj prijedlog, s tim da je od tada svaki 27. septembar obilježavan kao Dan izvršenja krivičnih sankcija i kao Dan doma.

PLAKETA DODIJELJENA KPD-u ZENICA

Na Petoj sjednici Predsjedništva saveznog udruženja za penologiju Jugoslavije, održanoj 9. juna 1982. g. u KPD-u Stara Gradiška, KPD-u Zenica je dodijeljeno najveće priznanje udruženja za penologiju Jugoslavije. Plaketa je dodijeljena za dugogodišnje dobre rezultate na obezbjeđenju i u resocijalizaciji osuđenih lica, usavršavanju penološke teorije i prakse, stručnog i idejno-političkog uzdizanja radnika, za sveukupne radne uspjehe, kao i za razvoj saradnje sa srodnim organizacijama i širom društvenom zajednicom na polju bezbjedonosti i samozaštite, te za njegovanje bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije.

Jozefinina fontana ispred ulaza u zatvor

Prvi paviljon

Ćelija za mučenje tzv. „isusovača“ – podrum Drugog paviljona

Drugi paviljon „Staklara" - pogled iznutra

Drugi paviljon - pogled izvana

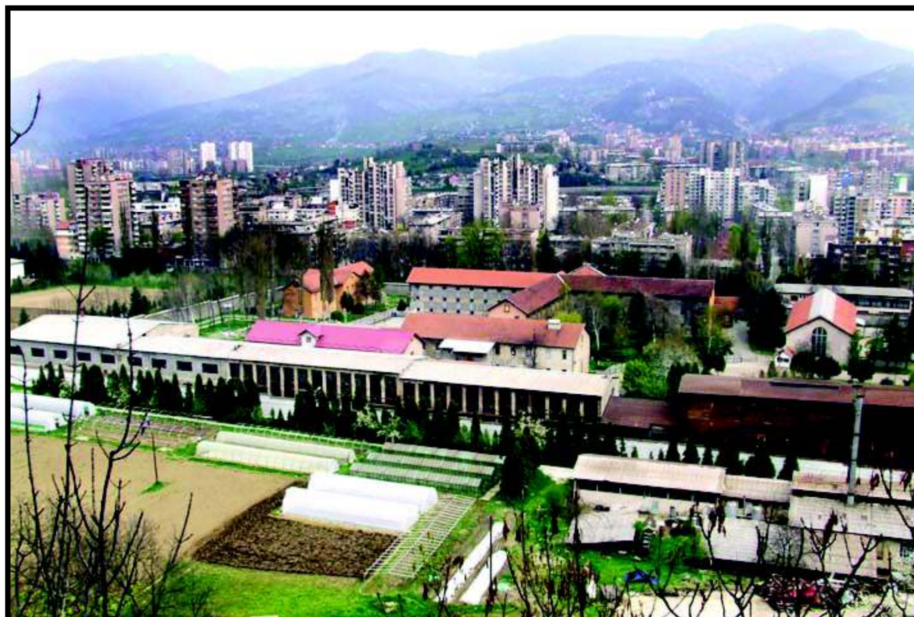
Livada na kojoj su sahranjivane osuđene osobe – put prema Smetovima

Zatvorska pekara sa duplim ložištem

Osuđenici na radu u livnici

Zenički zatvor okružen stambenim naseljima

Trokrevetna soba u Prvom paviljonu

Jednokrevetna soba u Petom paviljonu

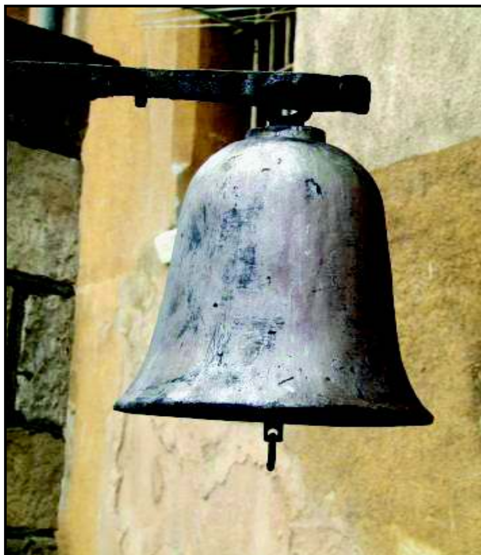
Samica u Drugom paviljonu

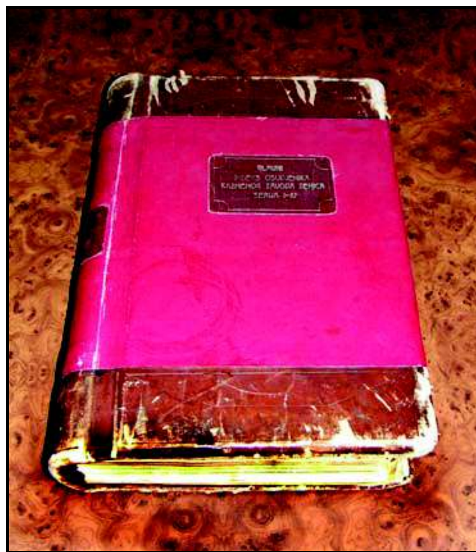
Otvaranje Petog paviljona 2001.g

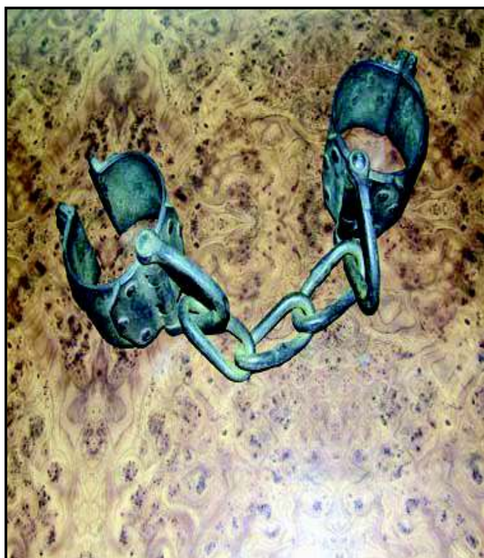
Spomenik strijeljanim partizanima

Zatvorsko zvono

Matična knjiga osuđenih

Okovi

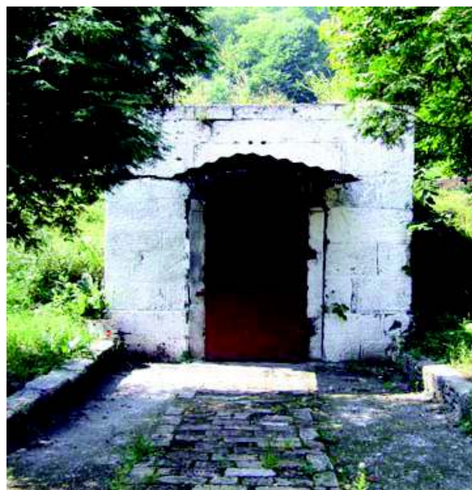
Detalj originalnog plana zatvora

Zatvorski boks-meč

Teretana na poligonu

Članovi dramske sekcije

Članovi muzičke sekcije na probi

Hladna komora

Parni kotao

Kolski kamen

Mašine iz 1936.g.

Doček cara Franje Josipa I godina 1910.

Pobuna 2000.g. - razgovor osuđenih i uprave

Vrata stara 120 godina

Zatvorska kaldrma

Krov Prvog pviljona zapaljen u pobuni 2003.g.

Služba za preodgoj, slikano 2007.g.

Komanda Službe straže, slikano 2007.g.

Sportski poligon

Osuđenici u trim kabinetu – polažu kate

Zatvorska bolnica

Domski mesdžid

Kardinal Vinko Puljić posvećuje katoličku domsku kapelu

Mitropolit Dabrobosanksi Nikolaj posvećuje pravoslavnu kapelu

INN

TUZLA
DOBOJ
ZENICA
SARAJEVO

